

**INTELLEKTUAALSFÄÄR
INTELLEKTUAALSEID VÕIMEID
TÄHISTAVATE SÕNADE KASUTUSE
PÕHJAL EESTI JA VENE KEELES**

LARISSA DEGEL

TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Väitekirj on kaitsmisele suunatud Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna eesti ja üldkeeleteaduse instituudi nõukogu otsusega 15. novembril 2007.

Juhendaja: prof. Renate Pajusalu

Oponent: filosoofiakandidaat Asta Õim (Eesti kirjandusmuuseum)

Kaitsmine toimub 18. detsembril 2007 kell 14.15 TÜ nõukogude saalis

Väitekirja valmimist on toetanud ETFi grant nr. 5813 ja Tartu Ülikooli keeleteaduse ja -tehnoloogia doktorikool.

ISSN 1024-395X

ISBN 978-9949-11-777-2 (trükis)

ISBN 978-9949-11-778-9 (PDF)

Autoriõigus Larissa Degel, 2007

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ee

Tellimus nr 513

SISUKORD

1. SISSEJUHATUS.....	8
1.1. Uurimuse eesmärk	8
1.2. Analüüsi meetoodika, materjal, põhimõtted	9
1.3. Maailm ja inimene keelises maailmapildis	13
1.4. Maailmapildi kaksikjaotus: asine – mentaalne	19
2. INTELLEKTUAALSFÄÄR EESTI JA VENE KEELE MAAILMAPILDIS.....	24
2.1. Intellektuaalsfääri piirjooni	24
2.2. Intellektuaalsfääri protsessid ja seisundid.....	28
2.3. INFORMATSIOONI mahutid	36
2.3.1. INFORMATSIOONI ilmumine mahutisse.....	39
2.3.2. INFORMATSIOONI viibimine mahuti sees.....	56
2.3.3. INFORMATSIOONI lahkumine mahutist	65
2.4. Intellektuaalsfäärist ja INFORMATSIOONI mahutitest eesti ja vene keeles maailmapildis	69
3. INIMESE INTELLEKTUAALSED VÕIMED EESTI JA VENE KEELE MAAILMAPILDIS.....	74
3.1. Intellektuaalseid võimeid tähistavad sõnad eesti ja vene keeles.....	74
3.2. Intellektuaalsete võimete tegevus eesti ja vene keele maailmapildis.....	80
3.3. Intellektuaalsete võimete funktsioonid eesti ja vene keele maailmapildis.....	98
3.3.1. Intellektuaalsete võimete olemasolu.....	101
3.3.2. Intellektuaalsete võimete puudumine	110
3.3.3. Intellektuaalsete võimete kaotus/kadu.....	117
3.3.4. Mis põhjustab intellektuaalsete võimete kaotust/kadu?	129
3.3.5. Intellektuaalsete võimete saamine	139
3.3.6. <i>Pea</i> ja <i>голова</i> 'pea' kui intellektuaalsete võimete asukoht.....	145
3.3.7. Intellektuaalsete võimete kogused ja suurused ning INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI kvantiteet	149
3.3.8. Intellektuaalsete võimete täitumus	164
3.3.9. Intellektuaalsete võimete omadused ning INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI ja PSÜÜHILISE TERVISE kvaliteet.....	168
3.3.9.1. Teravus.....	169
3.3.9.2. Materjal	173
3.3.9.3. Kõvadus	174
3.3.9.4. Konsistents	176
3.3.9.5. Kaal	177
3.3.9.6. Avarus/laius	178

3.3.9.7. Pikkus/kõrgus/sügavus.....	179
3.3.9.8. Töövõimelisus.....	183
3.3.9.9. Liikuvus	184
3.3.9.10. Kiirus.....	185
3.3.9.11. Väsinud/puhanud olek.....	187
3.3.9.12. Tervis	188
3.3.9.13. Jõud	189
3.3.9.14. Nähtavus/selgus	193
3.3.9.15. Kvaliteetsus.....	197
3.3.9.16. Intelligentsus	198
3.3.9.17. Sirgus/siledus	200
3.4. Intellektuaalsetest võimetest eesti ja vene keele maailmapildis.....	202
4. INTELLEKTUAALSFÄÄRI ÜLESEHITUS JA INTELLEKTUAALSED VÕIMED EESTI JA VENE KEELE MAAILMAPILDIS: KUS PEITUVAD ERINEVUSED?	207
5. KOKKUVÕTE.....	213
KIRJANDUS.....	215
ALLIKAD	220
Summary	221
INTELLECTUAL SPHERE AND INTELLECTUAL ABILITIES IN WORLDVIEW OF THE ESTONIAN AND RUSSIAN LANGUAGES	
ELULOOKIRJELDUS.....	223
CURRICULUM VITAE	224

EESSÕNA

On juba ammu teada, et keeles peitub oma maailmapilt ja et keel võib palju öelda inimese kohta. Käesolev uurimus on sõnavara-alane töö, mis seab ülesandeks jõuda lähemale vastusele „kuidas keel (täpsemalt eesti ja vene keel, kuid ka keel üldiselt) näeb inimese intellekti?”

Selle töö valmimise eest tahaksin tänada eelkõige oma juhendajat Renate Pajusalut, kel on alati leidunud minu jaoks julgustavat sõna ja tarka nõu. Tänan Urmas Sutropit, Asta Õimu, Hannu Tommolat, Irina Külmojat kriitiliste märkuste ja kommentaaride eest.

Suur aitäh minu kolleegedele Narva Kolledži eesti keele ja kirjanduse lektoraadist, eriti Sirje Reesele ja Irina Tabakovale, aitäh Olga Burdakovale, kes on mu uurimuse vastu huvi tundnud ja häid soovitusi jaganud.

Minu eriline siiras ja südamlük tänu minu vanematele Serafima Gorjunovale ja Eduard Degelile, ja minu kallile elukaaslasele Valeri Borissenkole, kõigile minu sugulastele ja lähedastele, kes on mind toetanud ja minusse uskunud. Tänan!

Narvas
15.11.07

1. SISSEJUHATUS

1.1. Uurimuse eesmärk

Käesoleva uurimuse tähelepanu keskmeks on mentaalse maailmapildi intellektuaalsfäär – intellektuaalseid protsesse ja seisundeid hõlmav valdkond, mille funktsioneerimist tagavad intellektuaalsed võimed. Mentaalse maailmapildi uurimisele keeleliste andmete põhjal andis suuna 1987. a ilmunud Roy D’Andrade artikkel inimpsüühika naiivteooriast „A folk model of the mind”. Mentaalse maailmapildi uurimisel on keeleteadlasi pika aja jooksul paelunud eelkõige emotsioonide valdkond (Athanasiadou ja Tabakowska 1998; Harkins ja Wierzbicka 2001; Kövecses 1986; 1988; 1990; 2000a; Niemeier ja Dirven 1997; Ortony jt 1988; Palmer ja Occhi 1999; Wierzbicka 1999; 2002a jt). Emotsioonide aktiivse uurimisega võrreldes on intellektuaalne sfäär saanud tänini vähem tähelepanu: 1990. a näitas Eve Sweetser oma raamatus „From Etymology to Pragmatics”, kuidas mentaalset tegevust mõistetakse füüsilise keha terminites (*mind-as-body*), näitas intellekti (*intellection*) ja nägemise kattuvaid jooni, 1995. a ilmus Olaf Jäkeli artikkel naiivepistemoloogiast (*folk epistemology*), 2001. a avaldas Michael Fortescue 73 keelt hõlmava uurimuse mõistmist (*understanding*), teadmist (*knowing*), mäletamist (*remembering*), tähendust, tähenduse omistamist (*meaning*), mõtlemist (*thinking*) väljendavatest verbidest, 2003. a nägi ilmavalgust ajakirja Cognitive Linguistics mõtlemisele (*thinking*) pühendatud erinumber „Talking about thinking across languages” (vt nt Amberber 2003; Goddard 2003; Lee 2003; Palmer 2003). Väga palju huvitavaid töid on ilmunud viimasel aastakümnel Venemaal, kus inimest ja inimese mentaalset tegevust on uuritud vene keele- ja kultuurikontseptide, vene rahvusliku iseloomu kirjeldamise ja vene keele maailmapildi ülesehitamise kontekstis (nt Apresjan 1995; 1997; 2000; Arutjunova 1998; 2000; Bulõgina, Šmeljov 1997; Stepanov 2001; Urõsson 1995; 2003; Zaliznjak 2000; Zaliznjak jt 2002). Mentaalne maailmapilt paelub paljusid juhtivaid Eesti kognitiviste: Eestis on uuritud eesti keele mentaalset maailmapilti ja selle olulisimaid mõisteid (Sutrop 1999; 2001; 2004; H. Õim 1997; 2001; A. Õim 2001; 2007), eesti keele emotsioonisõnavara ja emotsioone eestlaste maailmapildis (Vainik 2001; 2003 jt; A. Õim 2003), inimese isiksuseomadusi väljendavate eesti keele sõnade semantikat (Orav, Vainik 2005; Orav 2006).

Käesolev uurimus on inspireeritud Haldur Õimu (1997; 2001) ja Urmas Sutropi (1999; 2004) mentaalset maailmapilti käsitlevatest artiklitest ja Juri Apresjani (1995) tööst inimese kujust vene keele maailmapildis. Uurimuse tähelepanu keskmeks on intellektuaalsfäär intellektuaalseid võimeid tähistavate sõnade kasutuse põhjal eesti ja vene keeles. Uurimisobjektiks on intellektuaalseid võimeid tähistavad sõnad, nende esinemine ja võimalikud kasutused intellektuaalse võime tähenduses eesti ja vene keeles. Käesolev uurimus on

sõnavara-alane töö, mis seab ülesandeks piiritleda ja võrrelda intellektuaalsfääri eesti ja vene keeles intellektuaalseid võimeid tähistavate sõnade kasutuse alusel. Intellektuaalsfääri piiritlemiseks ja võrdluseks on uurimuse käigus välja selgitatud, millised sõnad tähistavad intellektuaalseid võimeid eesti ja vene keeles; intellektuaalseid võimeid tähistavate sõnade kasutuse analüüsi põhjal on uuritud intellektuaalsete võimete omadusi ja funktsioone eesti ja vene keele maailmapildis. Eriline koht on selles uurimuses kontseptuaalsetel metafooridel: „It is virtually impossible to think or talk about the mind in any serious way without conceptualizing it metaphorically” (Lakoff, Johnson 1999: 235). Uurimus keskendub keelelisele maailmapildile, uurimuse huviorbiiti ei kuulu teadusliku ja keelelise maailmapildi kõrvutamine, sarnasuste-erinevuste konstateerimine.

1.2. Analüüsi metoodika, materjal, põhimõtted

Uurimuse eesmärgiks on piiritleda ja võrrelda intellektuaalsfääri eesti ja vene keeles intellektuaalseid võimeid tähistavate sõnade kasutuse põhjal. Analüüsi alla kuuluvad sõnad *teadvus*, *aru*, *mõistus*, *taip*, *intellekt*, *oid*, *oim*, *muts*, *tolk*, *nupp*, *nutt*, *meel*, *pea*, *aju(d)*, *ajukäärud*, *hallollus*, *сознание*, *ум*, *разум*, *рассудок*, *интеллект*, *голова*, *мозг(и)*, *извилины*, *серое вещество*. Eespool loetletud sõnade kasutused tekstikorpustes ja otsingumootoris annavad võimaluse piiritleda intellektuaalsfääri, näha olulisimat selle ülesehituses ja funktsioneerimises. Käesolev uurimus on põhiliselt sõnavara-alane, kuid analüüsi alla kuuluvate sõnadeni jõutakse läbi mõistete – intellektuaalsfääri protsesside ja seisundite väljaselgitamisel kasutatakse muu hulgas ka varasemaid uurimusi, mis opereerivad mõistetega. Materjali kirjeldamisel rakendatakse kolm koondkategoriat: INFORMATSIOON, INTELEKTUAALNE POTENT-SIAAL ja PSÜÜHILINE TERVIS.

Uurimuse ülesehituse (intellektuaalsfääri protsessid ja seisundid – INFORMATSIOONI mahutid – intellektuaalsed võimed) määrab analüüsiv materjal. Peatükis „Intellektuaalsfäär eesti ja vene keele maailmapildis” määratakse, et intellektuaalsfääri kuuluvad mõtlemine, mõistmine, teadmine, mälu ja kujutlus. Keelelises maailmapildis on mõtlemise, mõistmise, teadmise, mälu ja kujutluse protsesside ja seisundite asukohaks intellektuaalsfäär. Töös analüüsitud materjali põhjal võib öelda, et intellektuaalsfäär on mahuti. Intellektuaalsfääri täitvat sisu hõlmab koondkategorია INFORMATSIOON. Peatüki „Intellektuaalsfäär eesti ja vene keele maailmapildis” üheks eesmärgiks on välja selgitada tekstikorpuste ja otsingumootori materjali analüüsi alusel need sõnad, mida kasutatakse INFORMATSIOONI mahutina, s.t mida samastatakse intellektuaalsfääriga. Analüüsi tulemused näitavad, et INFORMATSIOONI mahutina kasutatavad sõnad on eesti keeles *teadvus*, *mõistus*, *meel*, *pea*, *aju(d)*, *ajukäär(ud)*, *hallollus*, vene keeles *сознание*, *ум*, *голова*, *мозг(и)*, *извилины*, *серое вещество*.

Intellektuaalseid võimeid tähistavate sõnade väljaselgitamisel toetutakse sünonüümisõnastikele (A. Õim 1991; Aleksandrova 1989; Jevgenjeva 1971). Seda, kas sünonüümireas esitatud sõna kasutatakse intellektuaalse võime tähenduses, kontrollitakse seletussõnaraamatute (EKSS, VKSS, VKS, Ožegov 1991) materjali põhjal, samuti rakendatakse koondkategoriaid INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL ja ПСУЇЛИНЕ ТЕРВИС. Peatükis „Inimese intellektuaalsed võimed eesti ja vene keele maailmapildis” kuuluvad käsitluse alla *aru, mõistus, taip, intellekt, oid, oim, muts, tolk, nupp, nutt, meel, pea, aju(d), ajukäärud, hallollus*, vene keeles *ум, разум, рассудок, интеллект, голова, мозг(и), извилины, серое вещество*. Peatükis „Intellektuaalsfäär eesti ja vene keele maailmapildis” ja peatükis „Inimese intellektuaalsed võimed eesti ja vene keele maailmapildis” käsitletavad sõnade loendid kattuvad vaid osaliselt: kõiki intellektuaalseid võimeid tähistavaid sõnu ei kasutata INFORMATSIOONI mahutina, kaugeltki kõik INFORMATSIOONI mahutina kasutatavad sõnad ei esine intellektuaalsete võimete tähenduses.

Intellektuaalseid võimeid tähistavate sõnade kasutuse analüüsi põhimaterjal pärineb Eesti kirjakeele korpusest (indeksiga näitelaused), Vene keele rahvuskorpusest (näitelaused viitega *Ruscorpora*), eesti- ja venekeelsest otsingumootorist Google (näitelaused viitega *Google*). Kasutatud on ka Eesti Keele Instituudi tekstikorpust (EKI) ja Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasi (EKFA), ka „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” (EKSS), Asta Õimu „Fraseoloogiasõnaraamatu” (FS) ja vene kirjakeele seletussõnaraamatu „Словарь современного русского литературного языка” (VKSS) näitelauseid. Analüüsi alla kuulub tekstikorpuste ja otsingumootori materjal kogu oma mitmekesisuses ilukirjanduslikest tekstidest netikommentaariideni. Käsitluse all on eeskätt tänapäeva keelekasutus. Eesti kirjakeele korpuse materjalidest ei kuulu analüüsi alla 1890ndate korpuse tekstid, Vene keele rahvuskorpuse materjalidest ei kuulu analüüsi alla 18. ja 19. sajandi tekstid. Materjale on otsitud ajavahemikul oktoober 2006 – aprill 2007. Elektroonsed tekstikorpused ja otsingumootor Google esitavad üsna mahuka ja mitmekülgse materjali, kuid isegi kõige võimsama otsingumootori ja kõige mahukama tekstikorpuse ressursid on siiski põhimõtteliselt piiratud – analüüsi alla sattub ainult päringu tegemise hetkel otsingumootoris ja tekstikorpuses olemasolev materjal, seega ei saa öelda, et analüüsis on välja selgitatud ja eritletud absoluutselt kõik võimalikud kasutused, küll on materjali kogumisel ja analüüsimisel peetud eesmärgiks hõlmata nii palju kättesaadavat materjali kui võimalik. Materjali on otsitud nii tekstikorpustes kui ka otsingumootoris iga intellektuaalset võimet tähistava sõna puhul kõikides käänetes ainsuses ja mitmuses. Analüüsi alla on võetud sõnad, mille põhitähendus on intellektuaalne võime, mis tähendab, et analüüsist välja jäänud nt *голова* 'pea' sünonüümid *котел*

(котелок), кочан, крыша, репа, тыква, чердак¹ jne (Jelistratov 2005). Ei ole vaadeldud ka intellektuaalse võime tähenduse metonüümilisi ülekandeid (nt intellektuaalne võime kasutuses inimese kohta). Kõigist tekstikorpuste ja otsingumootori poolt esitatud lausetest on analüüsiks välja valitud ainult need, kus otsitav sõna esineb intellektuaalse võime tähenduses (nt homonüüm *aru* võib tähistada heinamaad, aga ka esineda intellektuaalse võime tähenduses). Analüüsi alla ei ole võetud väljendverbe, mille üheks osaks on intellektuaalset võimet tähistav sõna (nt mõistmist tähistav väljendverb *aru saama*). Google on mahukas rahvusvaheline otsingusüsteem, milles pole välistatud teiste riikide portaalide materjalide esinemine. Muidugi pole isegi ühest riigist tulevate kirjutiste puhul kindel, et kasutatud keel on kirjutaja emakeel. Selles mõttes juhuslike näidete vältimiseks pole töösse võetud kasutusi, mille puhul on Google'is esinenud ainult üks kontekst, s.t mis on vaadeldavas tähenduses ja vormistuses esinenud ainult üks kord. Tekstikorpuste ja otsingumootori läbi vaadatud lausete arvu täpne nimetamine osutub paraku võimatuks korduma kippuvate või ebaselge tähendusega lausete põhjusel. Kui kuvatud lauseid oli alla 2 tuhande, kuulus läbivaatamisele kogu kuvatud materjal, kui kuvatud lauseid oli üle 2 tuhande, piirdus läbi vaadatavate lausete arv 2 tuhandega. Uurimuse tekstis on esitatud kokku 1285 näitelauset.

Näitematerjali esitamisel on järgitud, et iga väidetava seisukoha puhul oleks tekstis esitatud üks näitelause iga analüüsitava sõna kohta, kui see on materjalis vastavas kasutuses ette tulnud. Kui väidetava seisukoha näitlikustamiseks esitatakse järjest mitu lauset eri analüüsitavate sõnade kohta, siis ei esitata neid suvaliselt, vaid järgitakse kokkuleppeliselt järgmist järjestust: *aru, mõistus, taip, intellekt, oid, oim, muts, tolk, nupp, nutt, meel, pea, aju(d), ajukäärud, hallollus* ja *ум, разум, рассудок, интеллект, голова, мозг(и), извилины, серое вещество*. Kui mõni loetletud sõnadest on jäänud näitlikustamata, siis ei ole kogu analüüsitud materjalis ette tulnud lauset, kus see sõna esineks käsitletavas kasutuses. Mitte alati pole võimalik illustreerida iga intellektuaalset võimet tähistava sõna kasutust – üheks põhjuseks võib olla võimatus kasutada sõna käsitletavas kontekstis. Peale selle pole mõned intellektuaalset võimet tähistavad sõnad üldse kuigi sagedasti kasutatavad (nt eesti keele *muts*).

Näitelaused on nummerdatud. Näitelausete esitamisel on säilitatud originaalne õigekiri ja sõnastus. Pikemad näitelaused on lühendatud, teksti on jäetud ainult esitatava väite kinnitamise, tõestamise seisukohalt olulised lauseosad, vahelejätu koht märgitakse kolme kriipsuga nurksulgude vahel ([---]). Kuna käesoleva uurimuse seisukohalt pole autorlus tähtis, siis täpsemate viidete esitamisest on loobutud ruumi säästmise eesmärgiga. Vene keele rahvuskorpuse materjalid ei oma indekseid, vaid on varustatud pika ja täpse viitega allikale, mis kohati ületab oma pikkuselt käsitletava lause pikkuse – ruumi säästmise

¹ котел (котелок) 'katel (katlake)', кочан 'kapsapea', крыша 'katus', репа 'naeris', тыква 'kõrvits', чердак 'pööning, lall, laepealne'.

mõttes kasutatakse uurimuse tekstis lühemat viidet *ruscorpora*. Ka Google'i otsingumootorist pärinevate materjalide puhul ei esitata näitelause veebiaadressi, vaid piirduakse viitega *Google*. Ajakirjanduse allkorpusest ja Google'i otsingumootorist pärinevates lausetes ette tulevad ees- ja perekonnanimed on lühendatud, nime asendab lauses vastav algustäht. Näitelauseid esitatakse kaldkirjaga, intellektuaalset võimet tähistav sõna ja illustreeritav lauseosa on esile toodud paksu kaldkirjaga.

Venekeelsete näitelausete järel esitatakse enne sulgudes allikaviidet üla- komades eestikeelne otsetõlge. Venekeelsed laused ja tekstis esitatavad fraseologismid tõlgitakse eesti keelde otseselt, nt *сходить с ума* 'astuma/olema astumas mõistuse (ум) pealt maha' (vrd VES 2000 pakub fraseologismi *сходить с ума* vasteteks 'aru~mõistust kaotama' ja 'hulluks minema'). Otsetõlge võimaldab näha uuritava sõna kasutust vene keeles. Seal, kus otsetõlke rakendamine põhjustaks ebaselgust või vääriti mõistmist, on käsitletava lause eesti keelde edasiandmisel otsitud muid võimalusi (need juhtumid, mille puhul otsetõlke rakendamine osutus võimatuks, on varustatud joonealuse kommentaariga). Venekeelsetes lausetes ja fraseologismides ette tulevate intellektuaalset võimet tähistavate sõnade eesti keelde tõlkimisel kasutatakse tinglikke tõlkevasteid: *ум, разум, рассудок* tinglikuks tõlkevasteks on sõna *mõistus*, *интеллект* tinglikuks tõlkevasteks on *intellekt*, *голова – pea, мозг(и) – aju(d)*, *извилины – ajukäärud, серое вещество – hallollus, сознание – teadvus*. Sõnade *ум, разум, рассудок* puhul, mis on tõlgitud kui *mõistus*, esitatakse eesti keelde tõlgitud lausetes ja fraseologismides tingliku tõlkevaste järel sulgudes vastav venekeelne sõna, nt *mõistus (ум)*. Sõna *память* tõlgitakse eesti keelde kui *mälu*, *интуиция* esitatakse kui *intuitsioon*, *воображение* kui *kujutlus*, *душа* kui *hing*. Tinglikeks nimetan eespool loetletud tõlkevasteid seetõttu, et fraseologismi või lause tähenduse edasiandmisel vene keelest eesti keelde tõlkimisel ei pruugi esineda tõlkevasteteks siin esitatud paarilised, nt väljendile *мозги набекрень* (mis on käesolevas uurimuses tõlgitud otseselt 'ajud viltu') pakutakse VESIS 2000 väljendit *nupust nikastanud*, kus ei figureeri *ajud*, vaid *nupp*. Tekstis ette tulevate muude venekeelsete üksiksõnade eesti keelde tõlkimisel kasutatakse VESi 2000. Et edastata käsitletavate venekeelsete üksiksõnade tähendused eesti keelde võimalikult täpsemini, esitatakse uurimuse tekstis üla- komade vahel kõik VESIS pakutud variandid. Inglise keele sõna *mind* esitatakse uurimuses tõlkimata.

Verbide puhul on ka kasutatud tinglikke tõlkevasteid: *знать – teadma*, *думать – mõtlema*, *считать – arvama*, *понимать – mõistma*. Vene keele verbid, mis omavad aspektipaarilist, esitatakse töös imperfektiivses aspektis. Samast põhimõttest on lähtunud ka fraseologismide esitamisel, kus tuleb ette aspektipaarilist omavaid verbe. Vene keele verbid, mis omavad piiranguid aspekti vormide moodustamisel, esitatakse ühes võimalikus aspektis.

Tekstis esitatavad eesti keele fraseologismid pärinevad Asta Õimu „Fraseoloogiasõnaraamatust” (fraseologismid viitega FS), tekstis esitatavad vene keele

fraseologismid pärinevad Fjodorovi toimetamisel välja antud fraseoloogiasõnaraamatust (fraseologismid viitega *FFS*). Tekstis esitatakse ainult need fraseologismid, mida leidub FSis ja FFSis, *fraseologismiks* nimetatakse käesolevas uurimuses fraseoloogiasõnaraamatust pärinevat keeleüksust.

Eesti keele sõnade tähenduste esitamisel toetutakse „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatule” (EKSS), vene keele sõnade tähenduse esitamisel kasutatakse seitsmeteistkõitelist „Словарь современного русского литературного языка” (VKSS). Pidades silmas VKSSi üsnagi soliidset vanust (sõnaraamat on ilmunud 1948.–1965. aastal, kordustrükke pole välja antud), on kahtluste või küsimuste korral otsitud abi Ožegovi (1991) sõnaraamatust või vene keele sõnaraamatust „Словарь русского языка” (edaspidi tekstis VKS). Seletussõnaraamatutest pärinevatele tähendustele viitamisel esitatakse tekstis tähendused vastava araabia numbriga näitamaks, et tekstis esitav tähendus pole selle sõna ainuke tähendus. Tekstis esitav number kattub seletussõnaraamatus sellele tähendusele omistatud numbriga. Kui tähendus esitatakse numbrita, ei ole seletussõnaraamatus muid tähendusi esitatud. Homonüümid on märgitud rooma numbriga, mis kattub seletussõnaraamatus homonüümile omistatud numbriga.

Uurimus koosneb keelelist maailmapilti käsitlevast sissejuhatavast osast ja kahest peatükist, kus käsitletakse intellektuaalsfääri ülesehitust, intellektuaalseid võimeid ja nende funktsioone ning intellektuaalsete võimete omadusi eesti ja vene keele maailmapildis. Et näitelausetest kubisevat teksti oleks kergem lugeda ja lihtsam jälgida, on kõik alapeatükid varustatud väikeste kahest osast koosnevate vahekokkuvõtetega. Vahekokkuvõtte esimeses osas koondatakse eesti- ja venekeelse materjali analüüsi käigus ilmnunud ühisjooni, teises osas keskendutakse erijoontele. Teise ja kolmanda peatüki lõpus esitatakse kogu peatükki hõlmav kokkuvõte. Neljandas peatükis resümeeritakse ja arutatakse kogu uurimuse tulemusi.

1.3. Maailm ja inimene keelelises maailmapildis

Maailm ei kajastu inimese teadvuses vahetult: arusaamad, teadmised ja ettekujutused materiaalse maailma objektidest ja nähtustest ning mittemateriaalsest psüühilistest struktuuridest ja protsessidest moodustavad inimese teadvuses globaalse kontseptuaalse maailmavaateliste teadmiste süsteemi e **maailmapildi**. Maailmapildi mõistmise, tõlgendamise ja lahtiseletamise võimalusi on palju. Maailmapildi mõistet defineeritakse ja vaadeldakse filosoofia, etnoloogia, antropoloogia, psühholoogia, sotsioloogia jne seisukohalt (Degel 2005: 99). Käesolevas uurimuses on tähelepanu keskmes **keeleline maailmapilt**. Tänapäeva keeleteaduses on üldtunnustatud seisukoht sellest, et iga loomulik keel liigendab maailma omamoodi ning igas keeles peitub oma maailmapilt. Keelelise maailmapildi mõiste omab kauaaegset ajalugu. Idee sellest, et maailma keeled ei erine üksteisest mitte ainult mõistete n-ö materiaalsete häälikuliste

kestade poolest või võimalike leksikaalsete ja grammatiliste tähenduste kogumite poolest, vaid maailma tunnetamise ja mõtestamise, seega, tähenduste eristamise viiside poolest, pärineb Wilhelm von Humboldti (1949 [1836]; 1984) töödest. Vastavalt Humboldti õpetusele peituvad eri keeltes erinevad maailmanägemised (*Sprachliches Weltansicht*), iga keele eripära on tingitud seda keelt kõneleva rahva keelelisest teadvusest. Humboldti keelefilosoofilised ideed avaldasid suurt mõju kogu 19. sajandi keeleteadusele, 20. sajandi keeleteaduses Humboldti ideid arendati, maailma liigendamise viise uuriti erinevate keelte põhjal, keele iseärasustest lähtudes tehti oletusi inimese tunnetusprotsesside iseärasuste kohta, usuti, et kuna keeled on erinevad, peab neid kõnelevate inimeste tunnetusprotsessides leiduma erinevusi, eri keeli kõnelevad inimesed peavad nägema ja tunnetama maailma viisil, mille määravad nende esimese keele omadused (nt keelelise relatiivsuse ehk Sapiri – Whorfi hüpoteesi nn tugeva variandi järgi määrab keel, selle sõnavara, tähendussüsteem, grammatika inimese maailmapildi, tegelikkuse mõistmise viisi). Järjekordne huvi tõus keelelise maailmapildi vastu toimus 1990ndate alguses, kui hakati tundma suuremat huvi eri keeltes peituvate maailmafragmentide kirjeldamise ja kõrvutamise, neis leiduvate erinevuste väljaselgitamise vastu (nt Wierzbicka 1997) ning keelelise maailmapildi ja teadusliku maailmapildi kõrvutamise, sarnasusterinevuste väljaselgitamise vastu (nt D'Andrade 1987; Apresjan 1995 jt). Tänapäeva lingvistikas ei otsita enam tõestusi erinevate keelte iseärasustest tulenevatele erinevustele tunnetusprotsessides – keele iseärasused ei tähenda erinevusi tajus, tunnetusprotsessides, esimene keel suunab ja mõjutab teatud määral inimese taju ning tegelikkuse mõistmist ja tunnetamist, kuid ei määra seda. Käesolevas uurimuses toetutakse J. Apresjani (1995; 2000) keelelise maailmapildi tänapäeva käsitlusele, mille järgi iga loomulik keel peegeldab just sellele keelele omast maailma tunnetamise ja korraldamise moodust, mis on osalt universaalne ja osalt keele- ja rahvusspetsiifiline.

Keele maailmapilt – keeles peituv kujutlus maailmast – pole globaalse kontseptuaalse maailmavaatelistele süsteemidele täpne peegelpilt. Keel „korraldab” maailma omamoodi: liigitab ja süstematiseerib maailmavaatelisti teadmisi ja arusaamu, toob esile just selle keele kõnelejate seisukohalt olulisimad maailmafragmentid. Teatud teemad omavad keeles ulatuslikumat ja rikkamat sõnavara ning moodustavad semantilised väljad. Semantiliste väljade aluseks on **naiivteooriad** – mahukamad ja piisavalt komplekssed teadmisstruktuurid (H. Õim 1997: 258). Naiivteooria on semantilise välja, kui mõistelise terviku ühine alus, semantilise välja liigenduses kajastub vastava kultuuri arusaam selle maailmafragmenti ehitusest ja selles toimivatest seaduspärasustest, mida väli katab (H. Õim 1997: 256). Naiivteadmiste struktuurid on *naiivsed*, sest ei rajane teaduslikul teadmisel, vaid eelteaduslikul, ebateadlikul, intuiitiivsel teadmisel, nad kujunevad välja tavainimeste teadmistest, kogemustest, ettekujutustest, arusaamadest, uskumustest. D'Andrade (1987: 158) nimetab inglise keele põhjal konstrueeritud inimpsüühika naiivteooriat *folk model of the mind* – sõna *folk*

rõhutab naiivteooria sisulist vastandust nn *ekspertmudelitele*, mida konstrueerivad inimpsüühika kohta psühholoogid ja filosoofid: „This model can be called a „folk” model both because it is a statement of the common sense understandings that people use in ordinary life and because it contrasts with various „specialized” and „scientific” models.” (D’Andrade 1987: 113). Naiivteooriaid nimetatakse ka „elusateks mudeliteks” (*lived models*) (Lee 2003: 222). Terminit *naiivteooria* on pakkunud H. Õim (1997) ingliskeelsete terminite *folk theory* ja *naive theory* eestikeelseks vasteks.

Naiivteooriad on suured ja keerulised moodustised terves maailmapildis, kusjuures „terve maailmapilt” on kujuteldav globaalne kontinuum, mida tegeklukuses pole olemaski. Rääkides maailmapildist, peame silmas maailmafragmentide kogumit. Mitte kogu maailm pole inimese jaoks ühtlaselt oluline. Keele semantiline süsteem peegeldab inimese teadvuse (biosotsiaalsel) antropotsentrismi, antropomorfismi ja egotsentrismi (Šeljakin 2002: 190–206). Apresjan (1997) leiab, et keeleline maailmapilt on antro-, helio- ja geotsentriiline, kuid kõige fundamentaalsem ja kõige rikkam on keeles antropotsentriiline sõnavara, mille moodustavad sõnad, mis kirjeldavad inimese keha ja hinge, füsioloogilisi ja emotsionaalseid reaktsioone, füüsilisi, kõnelisi, mentaalseid ja tahtelisi tegevusi, seisundeid ja omadusi, inimese tegevuse tulemusi, tema eesmärgid ja professionaalset tegevust, suhteid teiste inimestega, eetilisi ja esteetilisi väärtusi jms. Keele poolt süstematiseeritud ja korrastatud maailmapildis võib eristada teatud valdkondi, nagu naiivne geomeetria, naiivne füüsika, naiivne bioloogia, naiivne psühholoogia, naiivne eetika, naiivne anatoomia, naiivne meditsiin jne. Inimesed konstrueerivad naiivteooriad oma elu tähtsaimate valdkondade jaoks – naiivteooriad kui arusaamade ja teadmiste kogumid juhivad inimeste elu ning määravad käitumismorme, suhtumist maailma, suhteid teiste inimestega: „worldviews govern how one understands the world and therefore deeply influence how one acts” (Lakoff, Johnson 1999: 511). Jerome Bruner (1994: 35) kirjeldab naiivpsühholoogiat (*folk psychology*) kui inimese psüühilist tegevust määravat: „All cultures have as one of their most powerful constitutive instruments a folk psychology, a set of more or less connected, more or less normative descriptions about how human beings „tick”, what our own and other mind are like, what one can expect situated action to be like, what are possible modes of life, how one commits oneself to them, and so on [...] I mean by „folk psychology” as a system by which people organize their experience in, knowledge about, and transactions with the social world”. Teaduslike ehk ekspertmudelite ülesehitamisel järgitakse rangelt vastavale teadusele omaseid printsiipe ja reegleid. Naiivteooriad pole selgepiirilised, rangelt ja sihikindlalt üles ehitatud terviklikud struktuurid (nagu seda on teaduslikud teooriad), kuid oluline on rõhutada, et naiivteooriad pole kaootilised moodustised, nad moodustavad teatud süsteemid, mille sisemises ülesehituses on järgitud teatud printsiipe (Apresjan 1995: 351; H. Õim 1996a: 195; 1997: 256). Näiteks, naiivne anatoomia erineb teaduslikest ettekujutustest inimese

kohta vähemalt kahes punktis: inimkeha organid ja nende organite funktsioonid. Keelelises maailmapildis on inimese keha organid nii materiaalsed (nt *cepðye* 'süda') kui ka mittemateriaalsed, nähtamatud (nt *dyua* 'hing', mis asub rinnas ning võib valutada nagu *cepðye* 'süda'). Materiaalsetele organitele omistatakse keelelises maailmapildis erilisi funktsioone, nt süda esineb paljude keelte maailmapildis kui emotsioonide mahuti. (Urösön 2003: 19–20) Tatjana Bulõgina ja Aleksei Šmeljov (1997: 323–333) tõestavad keelelise materjali analüüsi põhjal, et jooned, mille poolest inimene erineb loomadest, väljenduvad keeleliselt nii inimese füüsilistes, füsioloogilistes kui ka vaimsetes omadustes, aga ka inimkeha ülesehituses, nt sõna *телo* 'keha' on normaalne kasutada just nimelt inimese kohta ning ei sobi kasutada looma kohta. Keelelises maailmapildis seostuvad nii füüsilised kui vaimsed tegevused ja seisundid inimkeha organitega: arvatakse, et nii füüsilised kui vaimsed tegevused ja seisundid lokaliseeruvad vastavates inimkeha organites või osades, nt emotsioonid paiknevad südames, mille asukoht on rinnas. Juhul kui *dyua yxodum v pyatku* 'hing läheb kandadesse', lahkub hing oma asukohast teise, ebasobivasse kohta. (Bulõgina, Šmeljov 1997: 328) See, et inimese füüsilised ja vaimsed tegevused ja seisundid omavad oma kindlat asukohta inimese kehas, on universaalne. Erinevused peituvad selles, et tegevuste ja seisundite asukohad ei pruugi keeliti kattuda, nt emotsioonid ei pruugi paikneda kõigi keelte puhul südames. Tänapäeva eurooplase jaoks on täiesti loomulik, et emotsioonid asuvad südames ja et süda emotsioonide mahutina vastandub mõistusele, aga dogoni keelt rääkivate aafriklaste jaoks on emotsioonide keskkohaks *kindè* 'maks' (Plungjan 1999: 155–156). Hiinlased usuvad, et inimese psüühika paikneb organis *xin*, mis juhib inimese psüühilist tegevust. Hiina kultuurile pole omane opositsioon *süda – mõistus*, sest nii mõtete, ideede kui ka tunnete ja emotsioonide asukohaks on *xin*, mis viitab nii südamele kui siseorganile, kui ka „mentaalsetele südamele” ehk mõistusele, olles inglise sõna *mind* vaste. (Yu 2003). Hiina rahvameditsiinis valitseb arusaam sellest, et aju allub südamele – süda toob ajule verd, järelikult, süda kontrollib aju vere abil (Wang jt 1997; viidatud Yu 2003 kaudu).

Naiivne kasutuses maailmapildi ja naiivteooriate kohta ei tähenda primitiivset ega lihtsustatud. Sutrop (1999) nimetab naiivteooriaid rahvatarkuseks. Rahvatarkuse põlvest põlve edasiandmisel on kõige olulisem keel. Keel mäletab esivanemate arusaamu ja ettekujutusi loodusnähtustest, asjadest, inimkeha ülesehitusest, ajast ja ruumist jne. Keelemälu peitub tänapäeva keele sõnavaras, fraseoloogias, süntaksis, morfoloogias. (Sutrop 1999) Naiivteooriaid ei õpetata ega sõnastata – naiivteooriad on varjatud keeles ning neid omandatakse vastava kultuuri kontekstis teiste inimestega suheldes (H. Õim 1997: 257). Naiivteooriad ei kujune maailma individuaalse tunnetamise tulemusena, vaid on ühised tervele sotsiaalarühmale, tervele keelekollektiivile, nad on kultuurilist ja sotsiaalset algupära. Erinevate kultuuride esindajate ja erinevate keelte kõnelejate keelelised arusaamad ja ettekujutused võivad (kuid ei pruugi!) erineda,

ühe ja sama kultuuri esindajate ja keelekõnelejate maailmapiltide vahel pole näha märgatavaid erinevusi. Keelelise maailmapildi aluseks olevad naiivteooriad on samad kõigi selle keele kõnelejate jaoks ning naiivteooriate alusel tehtud interpretatsioonid maailma kohta tajutakse nagu oleksid nad silmnähtavad (D'Andrade 1987: 113). Keelekõnelejad juhivad naiivteooriatest, kuid ei teadvusta neid: „We do not know what we know” (H. Öim 1996b: 216). Keelekõnelejal pole olemas korrapärasest ettekujutusest naiivteooriatest kui tervikust, erinevalt teaduslikest teadmistest pole naiivteooria sõnastatav, kirjeldatav ega teadvustatav (D'Andrade 1987: 114). Apresjani järgi (1995: 350) moodustavad kõik keeles väljendatavad tähendused ühise maailmavaadete süsteemi ehk „своего рода коллективную философию, которая навязывается в качестве обязательной всем носителям языка”. Rääkides keelt, ei pane inimesed tähele, et sõnade tähendustesse, keele grammatikasse ja süntaksisse on kompaktelt ja nähtamatult „pakitud” maailmavaatelisi teadmisi, konnotatsioone, assotsiatsioone, tähendusvarjundeid vms, tänu millele erinevate keelte kõnelejad näevad, mõistavad, tunnetavad maailma pisut erinevalt, omamoodi, n-ö läbi oma keele prisma. Anna Wierzbicka juhib oma raamatus „Semantics, Culture, and Cognition” (1992: 413) tähelepanu daativi kasutuse olulisele rollile vene keeles ning võrdleb seda inglise keelega, kus daativi roll on peaaegu tähtsusetu. Daativi silmapaistvalt sagedat kasutust märgivad ka vene keele maailmapilti uurinud keeleteadlased Anna Zaliznjak, Irina Levontina, Aleksei Šmeljov (Zaliznjak jt 2002), kelle tähelepanekute järgi mängib vene keeles daativ olulist rolli maailma etteaimamatuse motiivi edasiandmisel. Ettekujutusest maailma etteaimamatusest, sellest, et inimene ei saa tulevikku ette näha ega saa tulevikku kuidagi mõjutada, peetakse vene keele maailmapildi üheks võtmeideeks. Wierzbicka (1992: 413) tunnistab, et ka inglise keeles on võimalik väljendada vahet teadliku mõtte (mida väljendab nominatiivse subjektiga konstruktsioon) ja tahtmatu mõtte või mulje vahel (mida edastab daativiga konstruktsioon), nt *I think/believe/recall* ja *It occurred to me... It seemed to me...*, kuid inglise keeles pole võimalik kasutada daativi konstruktsiooni nii, nagu seda tehakse vene keeles, s.t *It believes/doesn't believe to me...* Vene keeles on daativ väga produktiivne ning võimaldab rääkida kellegi elust viisil, et kirjeldatavad sündmused juhtuvad, toimuvad inimesega iseenesest, millest järeldub, et inimene ei kanna vastutust sündmuste käigu eest. (Wierzbicka 1992: 428). Wierzbicka võrdleb ka impersonaalsete konstruktsioonide kasutust inglise ja vene keeles. Spontaanset mentaalset tegevust väljendavad impersonaalsed konstruktsioonid on olemas ka inglise keeles, nt *it crossed my mind, it strikes me that, it occurred to me that*, kuid vene keeles on impersonaalsete (subjektita) konstruktsioonide sagedus lausa üllatavalt kõrge. Wierzbicka (1992: 430) järeldab, et vene keele impersonaalsed konstruktsioonid esitavad maailma kui müstilist kohta, milles toimuvate sündmuste põhjused on segased ja arusaamatud. Lootus soodsate asjaolude kokkusattumisele on omane kõigile inimestele olenemata keelest, mida nad räägivad, ning ilmselt poleks õige väita,

et vene inimene on passiivne ja vastutustundetu, aga lääne inimene on tegija, kes loodab ainult enda peale. Vene keele kontsepti *авось* 'ehk, vahest (ehk), võib olla, äkki' uurinud keeleteadlased (Zaliznjak jt 2002) on veendunud, et vene keele maailmapildi eripära on teistsugust laadi – selle eripära kehastuseks on vene *авось* 'ehk, vahest (ehk), võib olla, äkki'. Inimese kohta, kes ostab lotopileti ja loodab loosiõnne peale ei öelda, et ta tegutseb *на авось* 'ehku peale'. Seda öeldakse pigem peremehe kohta, kes ei paranda katust, mis iga hetk on valmis maha kukkuma, sest selle peremees loodab mõistusevastaselt, et äkki ei juhtu siiski midagi hullu – et *обойдется* 'saab läbi, tuleb toime' või *пронесет* 'viib~sõidutab mööda~pärale~kohale' (Zaliznjak jt 2002).

Keelel on täita tähtis osa naiivteooriate kujundamisel, vahendamisel, omandamisel. Kuigi naiivteooriad on keelelise maailmapildi aluseks, ei peegelda keel naiivteooriaid üks-üheselt. Teame ju, et maailmas elab kolme sugu elusolendeid – mees-, nais- ja mõlemasoolised – kui keeled kajastaks seda naiivteadmist täpselt, siis peaks keeltes olema kolm erinevat morfoloogilist tunnust iga sookategooria fikseerimiseks ja väljendamiseks ning need morfoloogilised tunnused peaksid vastama bioloogilisele soole (Danilenko 2000). Keel ei pruugi olla tavainimese naiivteadmiste ja -ettekujutuste täpne peegelpilt. Keele grammatika ja keele semantiline süsteem arenevad juhindudes oma sisemistest seaduspärasustest, osalt keelekõnelejaist täiesti sõltumata. Keeleline maailmapilt ei peegelda maailmavaatelisti teadmisi, tavaettekujutusi otseselt ja vahetult, seega mitte kõik, mis peitub keele semantikas, ei pruugi kattuda keelekõneleja (tava)ettekujutustega, palju sellest, mida esitab keel, võib olla keelekõnelejale arusaamatu või hoopis vastanduda tema (tava)ettekujutustele. Jelena Urõsson (2003: 55–56) rõhutab, et keeleline maailmapilt on ainult see osa naiivteooria keelelisest peegeldusest, mida fikseerib keelekõneleja keeleline teadvus. Urõsson eristab keeles kaht analoogiat – polüseemilist ja kontseptuaalset – mis tegutsevad keele semantilise süsteemi sees ning võtavad osa naiivteooriate keelelisest kujundamisest. Tänu polüseemilisele analoogiale käituvad sõnad *ум* 'mõistus', *память* 'mälu', *воображение* 'kujutus' vene keeles nii, nagu nad tähistaksid siseorganeid. Tänu kontseptuaalsele analoogiale sattuvad nende sõnade tähendused vene keele maailmapildis keskse kontsepti *душа* 'hing' mõju alla ning käituvad nii, nagu nad oleksid kehasisese nähtamatu olevuse või substantsi tähendusega. Need naiivanatoomia põhimõtted on tingitud osalt keelekõnelejate maailmavaatelistest teadmistest (müütiliste omadustega nähtamatu *душа* 'hing' pesitseb vene maailmapildis inimese ülesehituses kesksel kohal) ning osalt keelesisese polüseemilise analoogia mõjust – keelekõnelejad ei taju ega teadvusta mõistust, mälu, kujutlusvõimet siseorganitena – keel esitab nad sellistena.

1.4. Maailmapildi kaksikjaotus: asine – mentaalne

Universum koosneb kahte tüüpi objektidest ja nähtustest: nähtavad, tunnetatavad, tuntavad, kombitavad, käegakatsutavad (nn materiaalne maailm) ja nähtamatud, tunnetamatud, mittetuntavad, tajumatud (nn ideaalne maailm). Kaksikjaotus *materiaalne – mentaalne* on universaalne – vaevalt, et maailmas leidub keelt, kus poleks sõnu mittemateriaalse kirjeldamiseks (Urösön 2003: 19). Paljud keelelist maailmapilti uurinud keeleteadlased on märganud, et keeleline maailmapilt koosneb kahest poolest – materiaalsest ja mentaalsest. Inglise keeles peegeldab maailmapildi kahe poole vastandlikkust opositsioon *body – mind*.² Inglise keele mentaalset maailmapilti hõlmab *mind*, mis esindab inimese n-ö mittemateriaalset, nähtamatut osa:

„mind

one of two parts of a person

one cannot see it because

of this part, a person can think and know” (Wierzbicka 1992: 45).

U. Sutrop (2004) jagab kogu maailmapildi *asiseks* ja *mentaalseks*. Eesti keele mentaalsesse maailmapilti kuuluvad niisugused mõisted nagu *ise, hing, vaim, meel, jume* ehk *jumi, jumal* jt. H. Õim (1997) kirjeldab eesti keele mentaalset maailmapilti kui kogu inimpsüühikat hõlmavat, s.o kõiki võimalikke psüühilisi struktuure ja protsesse laias mõttes: mõtlemine ja arutlemine, tahe ja otsustamine, arvamused ja hinnangud, tunded, emotsioonid ja suhtumised. H. Õimu arvates jagab eesti keel inimese mentaalsfääri nähtusi ja protsesse kolme allsüsteemi, mida tähistatakse sõnadega *meel, hing* ja *vaim*. Vene keeles vastandub kehale *dyua* 'hing', mis seostub tunnetega, aga vastutab ka inimese moraalseste väärtuste eest (Urösön 2003: 22). Wierzbicka (1992: 395) toob esile nelja vene keelele omast fundamentaalset semantilist teemat, mis kujundavad vene keele semantilist universumit: emotsionaalsus (emotsioonide rikkus ja rohkus, nende vaba väljendamine), irratsionaalsus (elu müstilisus ja ettearvamus, loogilise mõtlemise piiratus), passiivsus (fatalism, allaheitlikkus, inimene ei saa oma saatust juhtida) ja moraalsus. Kõiki eespool loetletud jooni ühendab endas vene keele keskne kontsept *dyua* 'hing'. Bulõgina ja Šmeljovi (1997: 323–339) inimese mudeli esituses vastanduvad *dyx – плоть* 'vaim – ihu' ja *dyua – meno* 'hing – keha'. Kuigi mõlemad *dyx* 'vaim' ja *dyua* 'hing'

² Wierzbicka (1992: 44–47) juhib tähelepanu, et opositsioon *body – mind* on omane just tänapäeva inglise keelele, vanemates tekstides, nt Shakespeare'il, esineb psüühiliste võimete kandjana emotsionaalne, irratsionaalne *soul*. Wierzbicka esituses keskendub tänapäeva *mind* ainult mõtlemisele ja teadmisele („because of this part, a person can think and know”). Wierzbicka toob näiteks tänapäeva *mind*'i iseloomustavaid adjektiive *inquisitive, inquiring, keen*. Tänapäeva inglise keeles seostuvad emotsioonid südamega (*heart*), moraalsed väärtused iseloomu (*character*) või südametunnistusega (*conscience*), hinge (*soul*) kasutatakse pigem religioosses tähenduses.

seostuvad mittemateriaalse poolega ning *плоть* 'ihu' ja *тело* 'keha' osutavad materiaalsele poolele, on siiski *дых* 'vaim' ja *душа* 'hing' ning *плоть* 'ihu' ja *тело* 'keha' omavahelised erinevused üsnagi tähelepanuväärsed: *душа* 'hing' esineb vene keele maailmapildis kui rinnas asuv nähtamatu organ, *дых* 'vaim' on inimest oreoolina ümbritsev mittemateriaalne substants. *Душа* 'hing' kujundab inimese isiksust, *дых* 'vaim' inimese sisemist jõudu. Apresjan (1995; 2000) esitab inimese mudeli vene maailmapildis kaheksa omavahel hierarhilises järjestuses oleva süsteemi kujul: neli esimest, „madalamat” süsteemi (füüsiline tajus, füsioloogilised seisundid, füsioloogilised reaktsioonid erinevatele välistele ja sisemistele mõjudele, füüsilised teod ja tegevus) moodustavad nn keha klassi (*деятельность человеческого тела* 'inimese keha tegevus'), neli „kõrgemat” süsteemi (soovid, mõtlemine ja intellektuaalne tegevus, emotsioonid, kõne) moodustavad nn vaimu klassi (*деятельность человеческого духа* 'inimese vaimu tegevus').

Maailmapildi kaks poolt – asine ja mentaalne – ei eksisteeri teineteisest isoleeritult, keelelises maailmapildis esineb kahe opositsioonis oleva poole vahel üsnagi tugevaid seoseid. Keha ja mentaalse poole seotust demonstreerivad ilmekalt pertseptsiooniverbidele omased nn mentaalsed tähendused: mentaalseid (*mind*) seisundeid, protsesse kirjeldame toetudes kehalistele, füüsilistele (*body*) kogemustele (*mind-as-body*) (Sweetser 1990: 22–48). Füüsiline nägemine arendab teadmise, intellekti tähendusi (*physical sight => knowledge, intellection*) ja mentaalse „nägemise” tähendusi (*physical vision => „mental vision”*) (Sweetser 1990: 33). Nägemise ja teadmise seotust seletab asjaolu, et nägemine on kõige usaldusväärsem informatsiooni allikas, seega visuaalselt saadud andmeid (nähtut) käsitletakse paljudes maailma keeltes kui kõige kindlamaid ja usaldusväärsemaid teadmisi – kinnitame ju tõsiasja kaheldamatust öeldes „Ma nägin seda oma silmadega” (Sweetser 1990: 33). Füüsilisest nägemisest arenenud „mentaalse nägemise” aluseks on nii visuaalse valdkonna (*visual domain*) kui ka intellektuaalse valdkonna (*intellectual domain*) mitu iseloomulikku ja omavahel kattuvat omadust. Intellektuaalse ja mentaalse valdkonna informatsiooni saamise mehhanism on nii füüsilisel kui ka mentaalsel nägemisel olemuselt sama: objektiivse informatsiooni saamiseks on vaja pidada distantsti – kui miski asub meile liiga lähedal, ei saa me seda tervikuna näha, kui tunneme kedagi liiga lähedaselt, ei saa me temasse suhtuda objektiivselt. Füüsiline nägemine nõuab fokuseerimist, mentaalne nägemine nõuab keskendumisvõimet, kuna nii füüsilise kui ka mentaalse nägemise protsess on ühe stiimuli eristamine, n-ö väljanappimine paljude teiste stiimulite seast. Fokuseerimine, keskendumine ei ole iseloomulik ühelegi teisele meelele peale nägemise (ehk ka veel kuulmisele, kuid vaatamata sellele, et kuulmismeele keskendumine ühele konkreetsele helile osutub küll võimalikuks, on see, võrreldes nägemismeele fokuseerimisega, siiski keerulisem ja vaevarikam – nägemise puhul on silmade fokuseerimine objektile suhteliselt lihtne ega nõua jõupingutusi). Füüsiline nägemine on üldjoontes identne kõigil inimestel –

eeldatakse ju, et kui samal kohal seisvad inimesed vaatavad ühte ja sama objekti, siis ühte ja sama objekti samasugusena näevadki – ühest ja samast vaatenurgast lähtuvad mingit probleemi käsitlevate inimeste arvamusel on ühesugused. (Sweetser 1990: 38–39)

Apresjan (1995: 365–366) juhib tähelepanu asjaolule, et keha ja vaimu klassi süsteemid omavad tihedaid ja tugevaid (paaris)seoseid: keha klassi füsioloogilistele seisunditele (vajadustele) vastavad vaimu klassis soovid, füsioloogilistele reaktsioonidele vastavad vaimu klassis emotsioonid (emotsioonidel on tihedaid seoseid füüsiliste seisunditega: *дыша* 'hing' reageerib hirmule samamoodi, nagu keha reageerib külmale, nt *väriseb hirmust* vrd *väriseb külmast*; *hirmust kangeduma* vrd *külmast kangeduma* jne), füüsilistele tegudele ja tegevustele vastab kõnelemine – füüsiliste tegude sooritamisel on oma kindel eesmärk või ülesanne, ka kõnelemine on alati sihipärane. Vaimu klassi intellektuaalsetele protsessidele vastab keha klassis füüsilise taju süsteem, kuhu kuuluvad vastavates tajuorganites asuvad nägemis-, kuulmis-, maitsmis-, haistmis-, ja kompimismeel. Pertseptsiooni seotust mõtlemise ja intellektuaalse tegevusega tunnistavad verbide *видеть* 'nägema', *чувать* 'tajuma', *слышать* 'kuulma' nn mentaalsed tähendused (Apresjan 1995: 365). Pertseptsiooniverbide mentaalsed tähendused on tüüpilised paljudele maailma keeltele. Nina Arutjunova (1989: 18–19) võrdleb maailma tunnetamist ja taju maailma lugemisega: „воспринимаю мир, человек его „прочитывает” [...] Видимый мир полон скрытого значения, образуемого нашими опытными и теоретическими знаниями, пониманием механизмов жизни, интуицией, неотчетливыми представлениями.”, s.t inimene saab pertseptsiooni kaudu mõõtnatult palju rohkem informatsiooni, kui lihtsalt näeb, kuuleb, maitseb, nuusutab ja puudutab. Inimene näeb nii nähtavat kui ka nähtamatut, nt asja sisu, olemust, tähendust, võib näha kelleski sõpra või vaenlast, head või halba inimest jne.

Füüsilise taju süsteemi moodustavatest allsüsteemidest (nägemis-, kuulmis-, maitsmis-, haistmis-, kompimismeel) seisab esikohal nägemismeel (Apresjan 1995: 365). Verbi *видеть* 'nägema' nimetab Apresjan põhiliseks pertseptsiooniverbiks (tähtsuselt teiseks peab Apresjan verbi *слышать* 'kuulma'). Fortescue (2001) märgib 73 käsitletud keele põhjal seost nägemisega mõistmise (*Understandig as seeing*; *Understandig as (seeing the) light*) ja teadmise (*Knowing as having seen*) verbidel. Apresjan (1995: 365) täheldab, et verb *видеть* 'nägema' omab vene keeles selliseid mentaalseid tähendusi nagu 1. Ette kujutama, kujutlema. *Я вижу, точно это было вчера, как мы бежим по кочегору.* 'Näen seda, justkui oleks see olnud eile, et jookseme mäenõlval.' 2. Arvama. *He вижу в этом ничего дурного.* 'Ma ei näe selles midagi halba.' 3. Mõistma. *Вы видите (vrd понимаете) свою ошибку?* 'Kas te näete (vrd mõistate) oma viga?' 4. Teadma. *He видит путей выхода из кризиса.* 'Kriisilukorrrast väljumise teid mitte nägema'. EKSSis III, 4 esitatakse verbil *näгema* peale füüsilise taju tähenduse (1. Silmadega, silmade vahendusel, nägemis- aistingute kaudu tajuma [---]) veel tähendused „2. Aru saama, mõistma, tõdema.

Nüüd ma näen, mis mees sa oled. 3. Tajuma, tunnetama; (ette) aimama. *Ma ei näe selles midagi imelikku, taunitavat, halba.* 4. Kogema, teada saama. *Ta on elus mõndagi, ühte ja teist, risti ja viletsust näinud.* 5. (Tulevikus) teada saama, milleski selgust saama. *Saab näha, kas jõuame õhtuks valmis.* 6. Soovima, tahtma. *Igaiüks meist näeks hea meelega, et meie lapsed oleksid edukad*³. Kuigi EKSS ei esita verbil *nägema* tähendust 'teadma' ja tähendust 'ette kujutama, kujutlema', siiski see, et Apresjani poolt näiteks toodud *видеть* 'nägema' mentaalseid tähendusi illustreerivate näitelauseste sisu eesti keelde edastamisel on võimalik (ja ka loomulik) eesti keele verbi *nägema* kasutamine, kinnitab, et vastavad mentaalsed tähendused esinevad ka eesti keele verbi *nägema*. Verbi *nägema* mentaalsetest tähendustest on välja kasvanud deverbaal *nägemus* tähendusega 'arusaamine, mõistmine, arusaam, käsitus, arvamus, seisukoht, kujutlus, ettekujutus, vaatenurk, kontseptsioon'³ (T. Erelt 1994). Vene keeles demonstreerivad nägemist kui mõistmist ja mõtestamist *взгляды* 'vaated', *воззрения* 'vaated, seisukohad', *точка зрения* 'vaatepunkt'. Apresjan (1995: 392–404; 1999: 423–432) nimetab *считать* 'arvama' sünonüümidenä peale *думать* 'mõtlema', *полагать* 'pidama, arvama', *находить* 'leidma' ka nägemise verbe *рассматривать* 'vaatlema, silmitsema, uurima', *смотреть* 'vaatama, silmitsema, kaema', *усматривать* 'ära nägema, silmama, märkama, tähele panema', *видеть* 'nägema', mis väljendavad arvamust, hinnangut, otsustust objekti kohta, hinnates, interpreteerides, klassifitseerides seda objekti.

Apresjan (1995: 365) leiab, et verbile *слышать* 'kuulma' on omased kõik need mentaalsed tähendused, mis esinevad verbi *видеть* 'nägema': 1. Ette kujutama, kujutlema. *Глядящий на эту картину [Футболист] уже слышал свист кожаного снаряда, уже видел отчаянный бросок вратаря.* (В. Набоков, Дар) 'Seda pilti vaatav [Jalgpallur] kuulis juba nahkspordiriista vihinat, nägi juba väravavahi meeletut viskumist.' 2. Arvama. *В ваших словах я слышу скрытую угрозу.* 'Teie sõnades kuulen ma varjatud ähvardust.' 3. Mõistma. *Да не собирается он вас увольнять, слышите?* 'Ei kavatse ta teid vallandada, kuulete?' 4. Teadma. *Я слышал от кого-то, что матч отложен.* 'Kuulsin kelleltki, et matš jäi ära.' Maailma keeltes võib kuulmisel esineda seost mõistmise verbidega: metafoor *Understanding is hearing* põhineb (kuuldud) mõtete sisemisel vastuvõtmisel – valmidus kuuldud seespideiseks vastuvõtmiseks ja mõistmiseks kätkeb endas kuulaja valmidust alluma kuuldu sisu mõjule, kõneleja mõjule, s.t vastama kõnelejale soovitud suunas ehk *kuuletuma*, kui seda nõutakse. (Fortescue 2001: 20–23) Sweetseri (1990: 41) arvates, füüsilise kuulmise ja kuuletumise, allumise seos on universaalne. Sweetser toob näiteid tänapäeva inglise keeles käibel olevatest *I hear You = I understand You* ja *I hear You = I'm trying to put myself in your emotional place*. EKSSis III, 4 esitatud verbi *kuulma* tähendustest võib mentaalseteks nimetada kaks tähendust:

³ *nägemus* 2. See, kuidas keegi kedagi v. midagi näeb, kogeb v. tõlgendab, seisukoht, arusaam, hinnang. (EKSS III, 4)

„2. Kellegi rääkimis(t)est teada saama.” ja „3. Kellegi õpetust, nõuannet, käsku jne arvestama ja sellele vastavalt toimima; kuulama”. Viimasel on selgelt nähtav seotus kuuletumisega. Kuigi EKSSis esitatud tähendustest kattub Apresjani loetletud mentaalsete tähendustega ainult 'teadma', siiski see, et Apresjani poolt näiteks toodud *слышать* 'kuulma' mentaalseid tähendusi illustreerivate näitelausete sisu eesti keelde edastamisel on võimalik (ja ka loomulik) eesti keele verbi *kuulma* kasutamine, kinnitab vastavate mentaalsete tähenduste esinemise võimalikkust ka eesti keele verbil *kuulma*. Sweetser (1990: 37) märgib, et kõige vähem mentaalseid konnotatsioone omab haistmismeel, kuigi ka haistmist kasutatakse inglise keeles osutamaks halvale iseloomule (*he's a stinker* verbist *stink*) või ebameeldivatele iseloomujoontele, omadustele (*that idea stinks*). Apresjan (1995: 365) leiab mentaalse tähenduse 'kahtlustama' ka pertseptsiooniverbil *чують* 'haistma'⁴, nt *Чую, что он затевает что-то недоброе*. 'Haistan, et ta sepitseb midagi kurja.' ja tähenduse 'mõistma' verbil *ощущать* 'tundma, aistima', nt *Я ощущаю некоторую неловкость этой ситуации*. 'Tunnetan selle olukorra mõningast piinlikkust.' Ka eesti keeles omab haistmismeel verb *haistma* tähendust „2. Aimama, vaistlikult (ette) tundma. *Ta haistab halba, hädaohtu, sensatsiooni.*” (EKSS 3). Sweetser (1990: 42) väidab, et maitsemismeel seostub universaalselt isiklike eelistuste või sallimatustega. Maitse ja isiklike eelistuste seotust esineb ka eesti keeles, nt *see mees on/pole minu maitse* = see mees meeldib/ei meeldi mulle, ka vene keeles, nt *мне это по вкусу/не по вкусу* 'see on/ei ole mulle maitse järgi' = mulle see meeldib/ei meeldi. Kompimismeel omab tihedaid seoseid emotsioonide ja tunnetega, nt *touched (to the heart)*, sama tähendust omab eesti keele verb *puudutama* – „5. Mõju(s)tama, mõju avaldama. a. Sündmuste, nähtuste kohta. b. Tunde, hingeelulisega seoses olevana: tundeid tekitama, kellelegi korda minema, tähtis olema. c. Hingele haiget tegema, haavama, häirima. d. Heldima panema, liigutama. *Olen puudutatud sõprade poolehoiust.*” (EKSS IV, 3); ka vene *мпогать* 'puudutama' – „4. Äratama kaastunnet, haletsust, rahutuks tegema.” (VKSS 15).

⁴ VKSS 17 määrab seda tähendust kui 4. Ette aimama, ette nägema (midagi ebameeldivat).

2. INTELLEKTUAALSFÄÄR EESTI JA VENE KEELE MAAILMAPILDIS

2.1. Intellektuaalsfääri piirjooni

Maailmapildi mentaalne pool on üsna keeruka ülesehitusega mahukas valdkond, mis ühelt poolt vastandub kehale, teiselt poolt on kehaga väga tihedalt seotud. D'Andrade (1987: 120–127) inglise keele sõna *mind* põhjal üles ehitatud inimpsüühika naiivteooria hõlmab selliseid mentaalseid protsesse ja seisundeid nagu taju, aistingud (*perceptions*), uskumus, tõekspidamine/teadmine (*belief/knowledge*), tunded/emotsioonid (*feelings/emotions*), soovid (*desires/wishes*), kavatsused (*intentions*), otsustamine, tahe, enesekontroll (*resolution, will, or self-control*). *Mind*'i naiivteoorias moodustavad erinevat tüüpi sisemised seisundid ja protsessid ühe kompleksse põhjusliku süsteemi: tegevused (*actions*) omavad vahetut seost kavatsustega (*intentions*), kavatsused (*intentions*) soovidega (*desires*), ka tunded (*feelings*) on seotud soovidega (*desires*), uskumus (*belief*) tunnetega (*feelings*), uskumus (*belief*), ka soovid (*desires*) kavatsustega (*intentions*).

Wierzbicka (1992; 1996a) koostatud semantiliste primitiivide loetelu mentaalsed predikaadid hõlmavad nii mõtlemist (THINK), teadmist (KNOW), tundmist (FEEL), tahtmist (WANT), kui ka nägemist (SEE) ja kuulmist (HEAR). Cliff Goddard (2004) loetleb selliseid mentaalseid seisundeid (*mental states*) nagu emotsioonid ja suhtumine (nt *hungry, surprised, love, anxiety, grif* jne), episteemilised seisundid ja kognitiivsed protsessid (nt *believe, doubt, remember*) ja psühholoogilised moodustised (nt *mind, psyche, memory* jne). Uurides inglise keeles varjatud mentaalse tegevuse naiivteooria metakognitiivset kättesaadavust keelekõnelejate jaoks ja selle ühilduvust D'Andrade (1987; 1995) konstrueeritud *mind*'i mudeli tuumstruktuuriga, eristab Penny Lee (2003) mentaalse tegevuse mudelis pertseptuaalset, intensionaalset, desideratiivset, emotsionaalset ja intellektuaalset (*intellection*) valdkonda.

Eesti keel jagab mentaalse maailmapildi nähtusi ja protsesse kolme allsüsteemi, mida eesti keeles tähistatakse sõnadega *meel, hing* ja *vaim* (H. Õim 1997: 262). Eesti *hing* asub südame piirkonnas ning on emotsioonide ala, *vaimul* on tugevaid seoseid nii *hinge* kui ka intellektuaalse sfääriga – ta seotub psüühika intellektuaalse, ratsionaalse funktsioneerimisega, vastutab kõrgemate intellektuaalsete funktsioonide täitmise eest. *Meel* on väga mitmekesine, see lõikub mitmes kohas nii *hinge* kui ka *vaimu* aladega, ulatuslik osa *meele* tähendusala kuulub intellektuaalsfääri, s.o *meel* kui mälu; hinnangute, suhtumiste, seisukohtade kandja; tähelepanu kandja; mõtlemine ja mõtlemisvõime. (H. Õim 1997: 262) Eesti keele mentaalse maailmapildi kirjeldamine *hinge, vaimu* ja *meele* tähendusala kaudu ei tähenda selgepiirilist kolmikjaotust, vaid näitab mentaalse maailmapildi ja vastava naiivteooria keerulist sisemist ülesehitust,

kus omavahel põimuvad ja lõikuvad erinevad, sageli üksteisele vastanduvad, psüühilised struktuurid ja protsessid (nagu nt emotsionaalne ja intellektuaalne).

Vahel tähistatakse sõnaga *mentaalne* kitsamat valdkonda, kuhu kuuluvad mõistmine, mõtlemine, arutlemine, meespidamine ning ei kuulu emotsioonid ja taju, nt Jäkeli (1995) üles ehitatud kaheksast kontseptuaalsest metafoorist koosnev mentaalse tegevuse kognitiivne mudel *Mental activity is manipulation* keskendub protsessidele, mida Jäkel määrab nagu „active, intrasubjective thought processes”. Jäkel rõhutab, et mudelisse ei kuulu kired (*passions*), kiindumused (*affections*) ja intuitsioonid, kaemused (*intuitions*). Oma uurimuses nimetan terminiga **mentaalne** kogu mentaalset maailmapilti. Mentaalse maailmapildi valdkonda, kuhu kuuluvad intellektuaalsed protsessid ja seisundid ning ei kuulu (otseselt) emotsioonid ja tunded, soovid ja kavatsused, taju, kõne, nimetan **intellektuaalseks sfääriks (intellektuaalsfääriks)**.

Mentaalne maailmapilt ühendab kahte vastandlikku poolt: emotsionaalset (subjektiivset) ja intellektuaalset (objektiivset) (Sweetser 1990: 37–39). Intellektuaalne sfäär kui mentaalse maailmapildi osa vastandub ühelt poolt materiaalsele maailmapildile ja seda kehastavale füüsilisele, teiselt poolt vastandub intellektuaalne sfäär mentaalsesse maailmapilti kuuluvatele emotsioonidele. D’Andrade (1995: 162) on avastanud, et *mind*’i naiivteooria koostisosad moodustavad keti, mida ta nimetab „a major direction of causation”: tegevused > taju > mõtted (> tunded, emotsioonid) > soovid > kavatsused > tegevused. Emotsioonide lüli võib vahele jääda, nt kui soovid tulenevad otse mõtlemisest või, kui emotsioonid põhjustavad ekspressiivseid, refleksiivseid tegevusi nagu naermine, nutmine. Ketilülides sees võivad kulgeda sisemised protsessid, nt mõtted võivad põhjustada teisi mõtteid. Teatud lülides vahel võib esineda mõlemasuunalist liikumist, nt mõtted mõjutavad tundeid, emotsioone (see, mida inimene mõtleb, võib mõjutada seda, mida ta tunneb – kui inimene mõtleb kurbadest asjadest, tunneb ta kurbust, kui ta mõtleb lõbusatest ja meeldivatest asjadest, tunneb ta rõõmu), ja tunded, emotsioonid mõjutavad mõtteid (see, mida inimene tunneb, mõjutab tema mõtteid, tunded võivad stimuleerida mõtete kulgu teatud suunas või blokeerida mõtlemist teatud asjadest, või kustutada mõtlemisvõime sootuks). (D’Andrade 1995: 162)

Lee (2003) mentaalse kogemuse naiivteooria (*lived model of mental experience*) uurimus näitab, et D’Andrade (1987) avastatud *mind*’i naiivteooria komponendid pole kõik võrdse staatusega: naiivteooria viiest komponendist (pertseptuaalne, intensionaalne, desideratiivne, emotsionaalne ja intellektuaalne) moodustavad kaks – emotsionaalne (*feeling*) ja intellektuaalne (*intellelection; thinking*) – tugeva opositsiooni. Keelelises maailmapildis on emotsioonid intellektuaalse sfääri peamised ja kõige kurjemad vaenlased. Emotsioonid

võivad põhjustada keelelises maailmapildis intellektuaalsete võimete kaotust/kadu.⁵

Vaatamata keelelises maailmapildis avalduvale emotsioonide ja intellektuaalsfääri vaenulikkusele, esineb selle kahe valdkonna vahel siiski ka vastastikuseid seoseid. Apresjan (1995: 362) kirjutab, et emotsioonide süsteemil on kõige vähem autonoomsust, emotsioonid sõltuvad füüsilise taju, soovide, mõtlemise ja intellektuaalse tegevuse süsteemidest: emotsiooni tekke vahetu põhjustaja on intellektuaalne hinnang – asjade seisu hinnatakse kui tõenäolist või ootamatut, subjekti jaoks soovitud või soovimatut jne, emotsiooni tekkele eelneb taju või intellektuaalne kaemus, mõtiskelu asjade seisu üle ning selle intellektuaalne hindamine. Teatud seisundites moodustavad tunded ja mõtted terviku, nt nõusoleku, heakskiidu puhul on mängus võrdselt nii tunded kui ka mõtted – pole võimalik kiita asja heaks heakskiidetava asja puhul midagi tundmata või heakskiidetava asja kohta midagi mõtlemata (D'Andrade 1987: 135; Sweetser 1990: 40).

Inimese intellektuaalne sfäär – intellektuaalseid protsesse ja seisundeid kattev ala – moodustab ühe olulise valdkonna keelelise maailmapildi mentaalses pooles. D'Andrade (1987: 115) *mind*'i naiivteooria uskumuse/teadmise (*belief/knowledge*) alla kuuluvad lihtsaid seisundeid (*simple state*) väljendavad verbid *believe, know, remember, expect, assume, doubt, imagine, suspect, recall*; saavutatud seisundeid (*achieved state*) väljendavad verbid *understand, realize, infer, learn, find out, discover, guess, conclude, establish, forget*; lihtsaid protsesse (*simple process*) väljendavad verbid *reason, think about*; lõpetatud/teostatud protsesse (*accomplished process*) väljendavad verbid *figure out, plan*.

Apresjan (1995: 355–356) kirjeldab mõtlemise ja intellektuaalse tegevuse süsteemi loetledes selle moodustavat sõnavara. Mõtlemise ja intellektuaalse tegevuse süsteemi kuuluvad kujutlus ja kujutlusvõime (*воображать* 'kujutlema, ette kujutama', *представлять* 'ette kujutama, kujutlema'), arvamused ja seisukohad (*считать* 'arvama', *полагать* 'oletama, pidama'), mõistmine-teadvustamine (*понимать* 'mõistma, aru saama, aduma, taipama', *осознавать* 'tunnetama, mõistma, aru saama'; *доходить* '(mõistusega) kohale jõudma'; *догадываться* 'aimama, taipama, ära arvama', *подозревать* 'kahtlustama') ja mõistmine-intuitsioon (*осенять* 'välगतama, tärkama, pähe tulema', *интуиция* 'intuitsioon, vaist', *озарение* 'vaimuvälgatus'), teadmine (*знать* 'teadma', *ведать* 'teadma, tundma', *верить* 'uskuma, veendunud olema'), mälu (*помнить* 'mäletama', *запоминать* 'meelde jätma', *вспоминать* 'meenutama, meelde tuletama', *забывать* 'unustama, meelest (minna) laskma').

Jäkeli (1995) üles ehitatud mudeli *Mental activity is manipulation* moodustavad mõtted (*ideas*), *mind* kui teadlikkus (*mind-consciousness*) ja *mind* kui intellekt (*mind-intellect*), mälu (*memory*), teadmised (*knowledge*), probleemid

⁵ Vt ptk 3.3.3. Intellektuaalsete võimete kaotus/kadu; ptk 3.3.4. Mis põhjustab intellektuaalsete võimete kaotust/kadu?

(*problems*) ja lahendused (*solutions*) ning tegevused, nagu mõistmine (*understanding*), probleemi lahendamine (*solving a problem*), mentaalne uurimine (*mental investigation*), mõtete väljakujunemine (*forming ideas*), otsustamine, arutlemine (*judging*), meenutamine, meenumine (*memorizing, remembering*), meelespidamine (*keep in memory*), unustamine, ununemine (*abandoning ideas*). Kuigi Jäkel ise nimetab käsitletavat valdkonda mentaalseks (*mental activity*), keskendub ta oma uurimuses mentaalse valdkonna justnimelt intellektuaalsele sfäärile.

Fortescue (2001) käsitleb eri keelte mõtlemise naiivteooriate (*folk models of thinking*) tuummõistetena mõistmist (*understanding*), teadmist (*knowing*), meelespidamist (*remembering*), mõtlemist (*thinking*) ja tähenduse omistamist (*meaning*). Fortescue (2001: 17) arvates moodustavad teadmine, mõtlemine, mõistmine, meelespidamine ja tähenduse omistamine tavainimese ettekujutuse mentaalsest tegevusest: „When you *think*, you do so about what you *know* or *imagine* or *believe* to be the case, or what you *remember* or *intend* doing, and you may *judge* the object of your thoughts to display some quality; you may in the process get to *understand* it better. When you *know* something you can *remember* it and *think* about it some more. You *know* something because you have *learnt* about (or otherwise *experienced* or *realized*) it and *believe* in the truth of what you have learnt (or in the validity of the experience at least). You *understand* something when you *recognize* it as corresponding to or relating to something you have previously *experienced* or *learnt* (and may thus act accordingly). Any such mental activity presupposes that you are at least to some degree *conscious* or *aware* at the time you engage in it. So, when you have *understood* something, you *know* it and can *remember* it later and *think* about it again. Finally, in expressing a thought in words or other signs, you *mean* or *intend* something specific by uttering them, and this presupposes that the words or signs you use have their own socially accepted *meanings*.” Fortescue (2001: 38) leiab, et kui nende protsesside järgnevust sõnastada ükskõik millises teises keeles, ilmneks üldjoontes sarnane põhjuslik kett, erinevusi esineks ainult protsesse ja seisundeid nimetavate sõnade valikul.

Intellektuaalsfäär on teadlikkuse ala. Jäkeli (1995) üles ehitatud mudelis *Mental activity is manipulation* esineb kaht tüüpi *mind*’e: *mind-consciousness* ehk *mind* kui teadlikkus ja *mind-intellect* ehk *mind* kui intellekt (intellektuaalne võime). Teadlikkusele vastanduv ebateadlikkus moodustab veel ühe olulise opositsiooni. Teadlikkust esindavad intellektuaalsed võimed ja eesti keeles *teadvus*, millele vastandub *alateadvus* – teadvuse läve taha jäävad psüühilised nähtused, mis mõjustavad indiviidi tegevust (EKSS 1), vene keeles *сознание* ’teadvus’, millele vastandub *подсознание* ’alateadvus’ – pooleli teadvustatavad, alateadlikud mõtted, tunded, ettekujutused, mitte täiesti väljendunud teadvus. (VKSS 10). Inimene, kes tegutseb *alateadlikult*, tegutseb *instinktiivselt* ja *intuiitivselt*: *alateadvus* on *instinkti* sünonüüm ning seisab ühes sünonüümireas *vaistu*, *loomusunni*, *kuuenda meelega* (A. Õim 1991). Ka vene keeles seisavad

интуитивно 'intuiitiivselt', *инстинктивно* 'instinktiivselt' ja *подсознательно* 'alateadlikult' ühes sünonüümireas: „Бессознательно – сам (того) не осознавая, безотчетно, не отдавая себе отчета, подсознательно, неосознанно, слепо, стихийно, инстинктивно, интуитивно, шестым чувством, чутьем, нутром, нюхом, по наитию.” (Aleksandrova 1989). Boriss Iomdin (2003: 138–146) paneb sõna *интуиция* 'intuitsioon' ühte sünonüümiritta selliste mõistmist tähistavate sõnadega nagu *сообразительность* 'taibukus, taip(likkus), arukus, nutikus, oid', *смекалка* 'taip, oid, aru, tolk, nupp, nutt', *догадливость* 'taip, oid, taiplikkus, nupukus, leidlikkus', *находчивость* 'leidlikkus, taibukus, taiplikkus, nupukus', kõnek. *сметка* '(kiire) taip, taibukus, taiplikkus, nupukus, nutikus, leidlikkus', *проницательность* 'läbinägelikkus, läbitungivus, terasus', *прозорливость* 'ettenägelikkus, ettenägevus, kaugelenägelikkus', kuid leiab, et eespool loetletud mõistmise sünonüümid omavad seost intellektuaalsete võimetega ja tagavad mõistmise ainult piisava informatsiooni olemasolu tingimusel, loogiliste tehingute kaudu. Ka *интуиция* 'intuitsioon' tagab mõistmist, kuid ei seostu intellektuaalsete võimete tegevusega. *Интуиция* 'intuitsioon' ei seostu ka nägemis-, kuulmis-, maitsmis-, haistmis-, kompimismeelega – seda nimetatakse „kuuendaks meeleks”. Erinevalt mõistmise sünonüümidest, mis omavad seost intellektuaalsete võimetega, viib *интуиция* 'intuitsioon' silmapilkselt eksimatule mõistmisele isegi informatsiooni täieliku puudumise puhul – *интуиция* 'intuitsioon' tähistab täiesti irratsionaalset mõistmist, võimet mõista varjatud asju, s.t omamata informatsiooni, tegemata loogilisi tehinguid, pöördumata faktide poole. EKSS 4 määrab *intuitsiooni* kui eelneval kogemusel põhinevat (ette)aimavat, vaistlikku tunnetust; tõe vaistliku tunnetuse võimet. *Intuitsiooni* nimetatakse *kuuendaks meeleks* (vt eespool esitatud *instinkti* sünonüümirida A. Ōimu (1991) „Sünonüümisõnastikust”)

2.2. Intellektuaalsfääri protsessid ja seisundid

Mõtlemist ja teadmist tähistavaid sõnu peab leiduma kõigis maailma keeltes: THINK ja KNOW esinevad Wierzbicka (1992; 1996a) koostatud semantiliste primitiivide loetelu mentaalsete predikaatide reas ja Goddardi (1994; 2001) koostatud leksikaalsete universaalide loetus. Apresjan⁶ (1995: 356) esitab mõtlemise ja intellektuaalse tegevuse süsteemi semantiliste primitiividena *знать* 'teadma' ja *считать* 'arvama’⁷.

⁶ Ühis- ja erijoontest Wierzbicka ja Apresjani lähenemises semantiliste primitiivide uurimisel vt Apresjan (1994: 27–40; 1995: 467–484).

⁷ Wierzbicka (1996b) raamatu „Semantics, Culture, and Cognition” venekeelses tõlkes esitatakse semantilise primitiivi THINK venekeelseks tõlkevasteks *думать* 'mõtleva'. Anna Gladkova (2004) on käsitlenud *думать* 'mõtleva' ja *считать* 'arvama' kui

Mõtlemise rolli intellektuaalsfääri teiste protsesside ja seisundite seas on raske üle hinnata. Kogu intellektuaalsfääri on ingliskeelses kirjanduses käsitletud kui mõtlemise (*thinking; thought*) valdkonda, nt Fortescue (2001) käsitleb artiklis „Thoughts about thought” mõtlemist, mõistmist, teadmist, mälu, tähenduse omistamist mõtlemise naiivteooria (*folk theory of thinking*) nimetuse all. Palmer (2003: 98) ühendab terminiga *thinking* seda, mida määratakse kui *kognitsiooni* (*cognition*), *mentaalset protsessi* (*mental process*), *mentaalset kogemust* (*mental experience*); Lee (2003) mentaalseid predikaate hõlmava uurimuse eesmärgiks on välja selgitada, kuidas inglise keeles räägitakse mõtlemisest – „talking about thinking in English”. D’Andrade (1987: 136) üles ehitatud *mind*’i naiivteooria järgi võrdub võime selgelt mõelda võimega ennast kontrollida: „If one can’t think clearly for any reason, one cannot control one’s self very well, and one is not fully responsible for what one does”.

Goddard (2003: 110) on seisukohal, et semantiline primitiiv THINK on stabiilne lähtepunkt kõrvutava uurimuse jaoks – abstraktseid ja kompleksseid termineid nagu *cognitive activity*, *mental state* jt peab Goddard inglise keele spetsiifilisteks, nende rakendamist teiste keelte kontseptuaalsete süsteemide interpreteerimiseks peab ta võõraste kategooriate rakendamiseks ning nimetab terminoloogiliseks etnotsentrismiks. Goddardi (2003: 109–140) NSMi (*natural semantic metalanguage*)⁸ teooriast lähtuv semantilise primitiivi THINK uurimus toob esile kuus varieeruvuse dimensiooni semantilise primitiivi THINK esinemises eri keeltes: erijooned avalduvad leksikaalses polüseemias, keele-spetsiifilistes väljendites, mille tähendused kätkevad semantiliselt primitiivi THINK, eri keeltes peituvates inimese etnoteooriate erinevustes, ka selles, kuidas semantilise primitiiviga THINK seotud tähendused kodeeritakse morfo-süntaktiliselt, kultuuristsenaariumide erinevustes, diskursuse erinevates mustrites.

Zeno Vendler (1967) eristab kahte tüüpi mõtlemist: mõtlemist kui protsessi, nt *He is thinking about Jones*, ja mõtlemist kui seisundit, nt *He thinks that Jones is a rascal*. Lee (2003) on tulnud inglise keele kõnelejatest informantidega tehtud intervjuude põhjal järeldusele, et inglise keele kõnelejad jagavad üsnagi

semantilise primitiivi THINK võimalikke tõlkevasteid vene keeles. Toetudes Wierzbicka (2002b) konstrueeritud *чумамь* 'arvama' kultuuristsenaariumile
it is good if a person wants to say to other people what this person thinks
it is good if a person wants other people to know what this person thinks

it is good if a person says something to someone else
because this person wants to say what this person thinks,
not because of anything else

järeldab Gladkova, et *чумамь* 'arvama' kätkeb endas vene kultuuri kontekstis väga oluliseks osutuvat oma arvamuse väljendamise ideed, seega on *чумамь* 'arvama' peamine kandidaat semantilise primitiivi THINK tõlkevaste kohale.

⁸ NSMist vt Wierzbicka (1992; 1996); Goddard (1996: 56–61).

selgelt ja järjekindlalt mõtlemist kahte tüüpi – mõtisklev mõtlemine (*contemplative thinking*) ja analüütiline mõtlemine (*analytical thinking*). Fortescue (2001: 28) on arvamusel, et inglise *think* hõlmab usu (*thinking = believing*), arvamuse/otsustamise (*thinking = considering/judging*), (mõtiskleva) mõtlemise kui protsessi (*thinking = unspecified/general mental activity*) ja kavatsuse (*thinking = intending*) valdkonda.

Eesti keeles tähistab mõtisklevat mõtlemist verb *mõtleva* 1. Keeruka ajutegevuse abil asjade, nähtuste vm. omadusi ja seoseid leidma, jäeldusi ja otsustusi tegema (hrl. mingi probleemi lahendamiseks, milleski selguse saamiseks. (EKSS III, 3), vene keeles *думать* 1. Mõtiskleva, mõtteid mõlgutama. (VKSS 3). Eesti keele verbi *mõtleva* ja vene keele verbi *думать* 'mõtleva' võimalike tähenduste⁹ analüüs ja kõrvutamine näitab, et nii verbile *mõtleva* kui verbile *думать* 'mõtleva' on peale nn mõtiskleva mõtlemise omased veel kaks kattuvat tähendust: 'kavatsema' ja 'hoolima kellestki, millestki, huvituma kellest, millest'. Ainult vene keele verbile *думать* 'mõtleva' on omane tähendus 'kahtlustama' (väljendis *думать на кого* 'mõtleva kellegi peale'), ainult verbile *mõtleva* on omane tähendus 'kujutleva, ette kujutleva', vene keeles väljendab seda tähendust verb *думаться* 1. Tunduma, kujutleva. 2. Olema mõtteis. (VKSS 3). (Degel 2006b). Vene keele verb *думать* 'mõtleva' omab tähendust 'arvama'. Apresjan (1995: 392–404; 1999) käsitleb verbe *думать* 'mõtleva' ja *считать* 'arvama' sünonüümidenä, mis eristuvad põhimõttel 'oletus – kindlustunne': *думать* 'mõtleva' on pigem hüpoteetiline – mõte võib tugineda mittetäielikule või ebausutavale teadmisele, *считать* 'arvama' on faktidele rajanev mentaalne seisund. Marija Dmitrovs-kaja (1988: 6–17) eristab teadmist ja arvamust käsitlevas artiklis kaht tüüpi arvamust: arvamust-oletust ja arvamust-hinnangut, mis vastanduvad teineteisele. Arvamus-oletus (*я думаю* 'ma mõtlen', *я считаю* 'ma arvan', *я полагаю* 'ma arvan, oletan', *я предполагаю* 'ma oletan', *я сомневаюсь* 'ma kahtlen') vastandub teadmisele (*я знаю* 'ma tean'), nt *Я думаю/считаю/полагаю, что она уехала в Киев*. 'Ma mõtlen/arvan/oletan, et ta sõitis Kiievisse.' vrd *Я знаю, что она уехала в Киев*. 'Ma tean, et ta sõitis Kiievisse.' Arvamus-hinnang (*я считаю* 'ma arvan', *мне кажется* 'mulle

⁹ *mõtleva* 1. Keeruka ajutegevuse abil asjade, nähtuste vm. omadusi ja seoseid leidma, jäeldusi ja otsustusi tegema (hrl. mingi probleemi lahendamiseks, milleski selguse saamiseks). // kellelegi, millelegi oma mõtteid suunama, neid sellele koondama; kedagi v. midagi silmas pidama, arvestama. // arvama, teat. arvamusel, seisukohal olema. 2. Kavatsema, plaanitsema. // ette nägema, määrama. 3. Kujutleva; välja mõtleva. // kõnek. mõtle!, mõelge!, mõelda~mõtelda!, mõtleks! (millelegi v. kellelegi tähelepanu juhtimiseks, emotsionaalseks esiletõstmiseks). (EKSS III, 3) *думать* 1. Mõtiskleva, mõtteid mõlgutama. 2. Arvama, oletama. (VKSS 3); *думать* 1. Mõtiskleva (kellest, mille üle, mille peale // kellest, millest – omama arvamust, arvama. 2. Oletama, pidama (kelleks, milleks), arvama // kelle peale – kahtlustama. 3. Kavatsema (teha). 4. Hoolima, muretsesema (*думать только о себе* 'mõtleva ainult endast'). (VKS I)

tundub') ei vastandu teadmisele. Arvamuse-hinnangu ja teadmise kõige olulisem kattuv joon seisneb selles, et arvamus-hinnang kätkeb endas, täpselt samamoodi nagu teadmine, sellele alluva propositsiooni tõesust, nt rääkides *Я знаю, что она уехала в Киев*. 'Tean, et ta sõitis Kiievisse' ja *Я считаю, что это хороший фильм*. 'Arvan, et see on hea film.', väidetakse propositsiooni tõesust (Zalznjak 1991: 187–194). Dmitrovskaja (1988: 14) nimetab arvamust-hinnangut „subjektiivseks teadmiseks”, sest see omab kõneleja jaoks subjektiivse tõe staatust, nt arvamust-hinnangut, nagu *Я считаю, что это хороший фильм*. 'Arvan, et see on hea film', ei saa kummutada ega ümber lükata, kuna see on kõneleja seisukohalt tõene. Apresjan (1995: 394) selgitab, et mida keerulisem on mingite asjade seis, mida rohkem erinevaid interpretatsioone see lubab, mida raskem on leida tõde, seda rohkem põhjuseid on selleks, et kasutada verbi *считать* 'arvama'. Dmitrovskaja (1988: 15–16) täheldab, et *думать* 'mõtleva' ei väljenda vene keeles arvamust-hinnangut, ka VKSS 3 esitab *думать* 'mõtleva' tähendusena 2. Oletama, arvama. Zalznjaki (1991) arvates ei või *считать* 'arvama' väljendada vene keeles arvamust-oletust, millest järeldub, et vene keeles on olemas kaht tüüpi arvamust: *думать* 'mõtleva' ja *считать* 'arvama'. Siiski võib vene *думать* 'mõtleva' väljendada kolmandat tüüpi arvamust, mida Dmitrovskaja (1988: 15) nimetab hinnanguks-oletuseks, nt *Этот фильм интересный? Думаю, что интересный*. 'Kas see film on huvitav? Mõtlen, et huvitav'. Hinnangut-oletust võivad väljendada kõik arvamuse verbid, välja arvatud need, mis väljendavad arvamust-hinnangut (nt *считать* 'arvama'), s.t *я думаю* 'ma mõtlen', *я полагаю* 'ma arvan, oletan', *я предполагаю* 'ma oletan', *я сомневаюсь* 'ma kahtlen'. Hinnang-oletus vastandub arvamusele-hinnangule, sest pole subjektiivselt tõene ja vajab argumenteerimist, ning sarnaneb arvamuste-oletustega, sest väljendab tõenäolist (mitte subjektiivselt tõelist) hinnangut (Dmitrovskaja 1988: 16). Apresjan (1995: 393) märgib, et *считать* 'arvama' sünonüümina eeldab verb *думать* 'mõtleva' kõige vähem mõtteobjekti kvalifitseerimist ja sellele hinnangu andmist, kuid *думать* 'mõtleva' võib siiski väljendada kvalifitseerimist konstruktsioonis *хорошо/плохо думать о ком-либо* 'hästi/halvasti mõtleva kellestki'. See konstruktsioon väljendab hinnangut, mõtteobjektiks on tavaliselt inimene: *Ты чересчур плохо думаешь о своих коллегах*. 'Sa mõtled oma kolleegidest liiga halvasti'.

Tähendust 'arvama' võib märgata ka eesti keele verbil *mõtleva*: EKSS III, 3 mainib „1. [--] arvama, teat. arvamusel, seisukohal olema., nt *Mis ta endast õige mõtleb, kelleks ta end peab? Ei maksa teisest inimesest halba, halvasti mõelda. Mõtlen just nii nagu praegu ütlesin. Mõtlesin juba, et sa ei tulegi. Ma mõtlen, et Maril on õigus. Mis sina sest loost mõtled? Talle on ükskõik, mis teised temast mõtlevad. Ära mõtle, et sina oled maailma naba. Ega te ometi mõelnud, et tulime siia logelema.*” Ka „Sünonüümisõnastik” (A. Õim 1991) esitab *arvama* sünonüümiks „[mingil] arvamusel olema, mõtleva võimatu on temast teisiti mõelda; mõtleb endast ei tea mida”. Seda, mis tüüpi arvamust (kas

arvamust-oletust või arvamust-hinnangut, hinnangut-oletust, või mingeid muid arvamuse tüüpe) väljendab eesti verb *mõtleva* tuleb alles uurida. Zaliznjak (1991: 193) märgib, et kahe erineva verbi omamine kaht tüüpi arvamuse väljendamiseks on omane paljudele keeltele, nt inglise *think* ja *believe*, saksa *denken* ja *glauben*, prantsuse *penser* ja *croire* jt, kusjuures paljudes maailma keeltes, kus on olemas kaks verbi kaht tüüpi arvamuse väljendamiseks, kattub arvamuse-hinnangu verb tihtipeale tähendust 'uskuma' väljendava verbiga.

Teadmist määrab Vendler (1967: 111–112) kui seisundit (*knowing that, knowing how, knowing something~somebody*). KNOW on semantiline primitiiv (Wierzbicka 1992; 1996a) ja leksikaalne universaal (Goddard 1994; 2001). Apresjan (1995: 406) määratleb semantilist primitiivi *знать* 'teadma' kui propositsionaalset teadmist (*пропозициональное знание: знать, что P*) ning peab *знать* 'teadma' loomuliku keele üheks fundamentaalseks elementaarmõisteks. Apresjan märgib propositsionaalsel teadmisel väga lähedasi kokkupuuteid teiste fundamentaalsete elementaarmõistetega nagu *воспринимать* 'tajuma', *хотеть* 'tahtma', *считать* 'arvama', *чувствовать* 'tundma', *говорить* 'rääkima', mis üheskoos moodustavad inimese sisemise maailma sõnavara.

Nii eesti keele verb *teadma* kui vene keele verb *знать* 'teadma' on polüseemsed ning omavad peale propositsionaalse teadmise tähenduse veel muid tähendusi¹⁰. Fortescue (2001: 18–19) täheldab, et paljud maailma keeled jagavad teadmist kahte tüüpi, mida tähistavad kaks erinevat verbi: teadmise valdkond, mis hõlmab „knowing that”, ja teadmise valdkond, mis hõlmab „knowing how” (nt vene verbid *знать* 'teadma' ja *уметь* 'oskama') või „knowing a person/thing”, mis vastandub fakti teadmisele („knowing a fact”). *Teadma* ja *знать* 'teadma' võimalike tähenduste uurimine näitas, et vene *знать* 'teadma' kätkeb endas teadlikkust-informeeritust, emotsionaalset tundmist ja oskust. Eesti keel teeb vahet teadlikkuse-informeerituse, oskuse ja emotsionaalse värvinguga tundmise vahel: olenevalt sellest, kas tahetakse rõhutada teadlikkust-informeeritust, oskust või põhjalikku, sügavat ja emotsionaalset värvinguga tundmist, kasutatakse verbi kas *teadma* või *oskama*, või *tundma*.

¹⁰ *teadma* 1. Informatsiooni omama, millestki teadlik olema, millestki selgusel, kindel olema. // da-infinitiivis esineb ühendeis, mis märgivad informatsiooni ja teadmise hankimist, edastamist, hoidmist. *Ekskursioonil saadi mõndagi huvitavat teada*. 2. (Ära) tundma, tuttav olema. 3. Oskama, taipama, märkama, millegi peale tulema. 4. Esineb ebaselgust, ebamäärasust, teadmataolu, kõhklust, kahtlust väljendavates ühendites. *Ei tea kelle sigitatud sant. See juhtus teab kelle süül. Teab mis meest tast saab*. jt 5. Kõnek. kasutatakse millegi tundetooniliste rõhutamise korral. a. Kellegi poole pöördudes, millelegi erilisel tähelepanu juhtides vms; kuul(g)e. b. Kasutusel taunitava täitesõnana „Iia! Iia! kordas Sikusarv vaimustatult. „Vahva, tead, Iia! Aga perekonnanimi?” J.Smuul. 6. (gi-liitelisena koos eitusega) mõjule alluma, järele andma; kuulda võtma, välja tegema. *Lapsed ei tahtnud kojuõidust teadagi*. jt. (EKSS IV, 1) *знать* 1. Omama teadmisi kellegi, millegi kohta. 2. Omama oma käsutuses andmeid. 3. Tundma kedagi. 4. Tundma oma isikliku kogemuse alusel, tunnetama, läbi elama. 5. Mõistma, aimama. 6. Arvestama millegagi, tunnistama. (VKSS 4)

Seega, eesti keeles vastab vene verbile *знать* 'teadma' kolm verbi: *teadma*, *tundma* ja *oskama* ning selle, millist verbi kasutada, määrab süntaktiline objekt või tähendusevarjund, mida soovitakse rõhutada. (Degel 2006a)

Vendler (1967: 112–113) määratleb mõistmist (*understanding*) seisundina. D'Andrade (1987: 115) klassifitseerib mõistmist (*understand*) saavutatud seisundiks (*achieved state*) – mõistmine nõuab subjektilt alati tema enda mõtletegevust, aktiivsust, analüütilise mõtlemise võimet. Fortescue (2001: 19) tähelepaneku järgi jaguneb ka mõistmine maailma keeltes kahte liiki: üldine mõistmine („understanding something generally”), nt mõistma mingit keelt, olukorda, ja vahetu mõistmine („understanding (the motivation behind) an immediate situation or utterance”). Mõnedes keeltes on olemas verb nagu inglise *realize*, mis ühendab vahetut mõistmist ning eelnevalt tähelepanuta olnud situatsiooni meeldetuletamist ja äratundmist („combines immediate understanding with remembering or recognizing a situation previously ignored”).

Mõistmine on kompleksne mõiste. Apresjan (1995: 414) defineerib mõistmist teadmise kaudu: „А понимает, что Q = В момент *to* А знает или представляет, что Q; это знание или представление возникло в результате того, что до *to* А знал что-то о ситуациях, связанных с Q, и думал о чем-то, связанном с Q; знание, что Q, делает возможным знать или представить то, что может произойти после *to*” ’А mõistab, et Q = Ajahetkel *to* teab või kujutab A ette, et Q; see teadmine või ettekujutus tekkis A-l tulemusena, et enne ajahetke *to* teadis A midagi Q-ga seotud olukordadest ja mõtles millestki, mis on seotud Q-ga; teadmine, et Q, teeb võimalikuks teada või kujutada ette seda, mis võib toimuda pärast ajahetke *to*’. Selles esituses esineb mõistmine kui mõtletegevusele toetuv kolmekordne teadmine (olevikus, minevikus ja tulevikus). Võrreldes teadmisega, omab mõistmine sügavat ajalist retrospektiivi ja perspektiivi. Fortescue (2001: 23) mõistmise naiivteooria („*Everyman*” view of understanding) omab samuti seost teadmisega: „that is something akin to recognizing an object or situation through the senses or to coming across it in a physical sense. Once this occurs, one has attained a new item of knowledge: knowing presupposes understanding, which in turn presupposes the ability to discern – i.e. distinguish – the object out of understanding from other possible things or states or actions and their possible motivations”. Mengistu Amberber (2003: 214–215) käsitleb mõiste *understand* struktuuri võimalikke kombinatsioone: semantiliste primitiivide KNOW ja COME kombinatsioonina (*understand* = COME (to) KNOW) ja semantiliste primitiivide KNOW, THINK ja WANT kombinatsioonina. Lauses *I understand what you are saying* figureeriva verbi *understand* tähenduse liigendamine näitab, et mängus on vähemalt kolm semantilist primitiivi: mentaalsed predikaadid KNOW ja THINK ja desideratiiv WANT:

I understand what you are saying

a. I know that you are saying these words

- b. Because you want to say something with these words
- c. I want to know what it is
- d. I am thinking about it
- e. I can say:
- f. Because of this, I now know what it is. (Amberber 2003: 215)

Vastavalt Fortescue (2001) üles ehitatud mentaalse tegevuse naiivteooriale moodustavad mõistmine, teadmine ja mõtlemine omavahel tugevalt seotud keti: kui oled midagi mõistnud, siis tead seda, pead seda meeles ja võid sellest mõelda. Oma tähtsat rolli mängib selle keti lülina mälu. Mäletamine võib esineda nii staatilise kui ka dünaamilise seisundina, nt vene keele *помнить* 'mäletama' ja *вспоминать* 'meenutama' (Fortescue 2001: 19). Jäkel (1995: 218) määratleb mälu kvaliteeti hoiustamise, säilitamise võimekusena: *Quality of memory is storage capacity*. Erinevalt eespool käsitletud mõtlemisest, teadmisest ja mõistmisest kujutab keel mälu (aga ka mäluga rohkesti ühisjooni omavat kujutlust) mahutina, nt *память* 'mälu' – võime teadvusse jätta, säilitada seal ja reprodutseerida endisi muljeid (VKSS 9) – esineb vene keele maailmapildis ka hoiukohana. *Память* 'mälu' on inimese kõige kallimate väärtuste, aarete hoiukoht – see, mis asub selle hoiukoha sees talle, määrab inimese isiksust. Aarete kadumine või kaotamine hoiukohast võrdub kõige kallimate materiaalsete väärisemete kaotamisega (Urösön 2003: 40).

V. Turovski (1991: 91–95) järeldeb *память* 'mälu'¹¹ funktsioneerimist ise-loomustavate vene keele verbide analüüsi alusel, et *память* 'mälu' on ruumala, kus asuvad objektid (nt kujutlused, kavatsused, faktid, tekstid jne, mida Turovski märgistab „informatsioonina”). Kui informatsiooni objekt sattub mälu ruumi, siis ei saa ta sealt kuigi lihtsalt kaduda – ta jääb mälu sisse ja asub mälu sees. Inimene võib kaotada vajaliku informatsiooni juurde viiva raja mälu sees, s.t kaotada ligipääsu informatsiooni faktile. Ligipääs informatsiooni juurde on taastatav: kui inimene mälu peremehena hakkab sihikindlalt otsima informatsiooni (nt *вспоминать* 'meenutama'), leiab ta selle üles (nt *вспомнить* 'meelde tulema'). Ligipääsu informatsiooni objekti juurde võib aidata taastada ka välist mõju avaldav faktor, mida vene keeles tähistatakse verbiga *напоминать* 'meelde tuletama'. Inimene võib sattuda informatsiooni objekti peale juhuslikult: *вспомнилось* 'meenused, tuli meelde', *ни с того ни с сего вспомнил* 'äkki meenus'.

Мälu – II 1. Võime meelde jätta, meeles hoida ja meenutada; mäletamine. (EKSS III, 3) – esineb eesti keeles nii võime kui ka hoiu-, talletuskohana, nt *Selle hetke jätsin, surusin mällu. Mällu jäänud, sööbinud sündmus. Sajandeid mälus hoitud rahvalaulud.* (EKSS). Peale *mälu* tähistab EKSSi III, 2 andmete järgi eesti keeles meelepidamisvõimet ja teadmiste hoidmise kohta *meel*.

¹¹ Turovski (1991: 94) eristab nn *память сознания* 'teadvuse mälu' ja *память сердца* 'südame mälu'. Südame mälu seostub emotsioonidega, nt *забыть любимую девушку* 'unustama armastatud tütarlapse' = armastamast lakkama

H. Õim (1997: 266) nimetab meelt „teadmiste „aktiviseeritud” olekus hoidmise kohaks” ning toob näiteks: „miski on meeles, läheb meelest ära, tuleb meelde, midagi tuletatakse meelde, hoitakse meeles, peetakse meeles”. EKSS IV, 1 märgib hoiu-, talletuskoha tähendust ka sõnal *pea* („3. b. Pea teadmiste talletajana, talletuskohana; mälu, meelespidamine; miski mälu abil tehtav”).

Ka inimese võime luua mõttelisi kujundeid – *kujutus*, *воображение* 'kujutus' – esineb eesti ja vene keele maailmapildis kui mahuti. Urõsson (2003: 43–45) kirjeldab *воображение* 'kujutus' võimena, mille abil inimene loob pilte saabuva informatsiooni kohta ja täidab loomulikke informatiivseid lünki. Urõsson täheldab, et *воображение* 'kujutus' ja *память* 'mälu' omavad ühisjoont, mis seisneb selles, et *воображение* 'kujutus' võib taastada seda, mida inimene on näinud, tunnetanud ja tajunud minevikus. *Воображение* 'kujutus' ja *память* 'mälu' erinevus peitub selles, et *в памяти* 'mälus' asuv jääb tervikuna minevikku. (Kujutus)pildid, mida loob *воображение* 'kujutus', erinevalt nendest piltidest, mis tõusevad *в памяти* 'mälus', ei seostu ainult minevikuga, vaid ka oleviku ja tulevikuga. *Воображение* 'kujutus' abil loob inimene mõtteis erilise, tegelikult mitteeksisteeriva maailma, milles realiseeruvad tema soovid või, vastupidi, hirmud – kõik see, millest ta mõtleb, millest unistab, mida kardab. *Воображение* 'kujutus' sünonüümina esineb vene keeles *фантазия* 'fantaasia' – võime luua väljamõeldisi, eredaid, ebatavalisi imelisi kujutluspilte. *Воображение* 'kujutus' nagu ka *память* 'mälu' on olemas kõigil inimestel – nende puudumist peetakse normist kõrvalekaldeks. *Фантазия* 'fantaasia' võib inimesel ka puududa, mida poleks õige pidada kõrvalekaldeks normist. (Urõsson 2003: 43–45) *Воображение* 'kujutus' ja *фантазия* 'fantaasia' esinevad Urõssoni (2003) käsitluses peas (s.t intellektuaalsfääris) asuvate nähtamatud organitena, kus kulgevad vastavad protsessid

Eesti keeles esineb mahutina kujutlusvõimet ja kujutlemise protsessi tähistav *kujutus* (EKSS II, 3), kuhu tekivad kujutluspildid (1–3) ja kus nad seejärel eksisteerivad (4), nt

- (1) Minu **kujutlusse tõuseb pikk, sale, tumedapäine noormees**, kelle liigutused on nagu pantril, ripsmed nagu vasikal ja kelle läbitungiv pilk võtab jalad nõrgaks. (Eesti_Ekspress_1999)
- (2) Üheks lühikeseks hetkeks **libises leitnandi kujutlusse pilt**, et ta haarab oma Waltheri ja laseb konvoisõduri siiasamasse paika lihtsalt maha! (SEGA-ILU/0004)
- (3) Helena **kujutlusse tekkisid aga sajad pisikesed kaktused**, mis on karvased nagu elavad loomakesed. (ILU1930\ram0029)
- (4) Teiseks, ma elan maailmas, kus sellised objektid veel ei eksisteeri või **eksisteerivad ainult minu kujutluses**. (Eesti_Ekspress_1999)

Kujutluse (kujutlusvõime) sünonüümina esineb eesti keeles *fantaasia* (ka *mõttelend*, *mõttekujutus*) (A. Õim 1991). Tekstikorpuste laused kinnitavad, et ka *fantaasia* võib esineda mahutina, kuhu tekivad (5–6) ja kus eksisteerivad (7) kujutluspildid, nt

(5) “Minu *fantaasias tekib* telekat vaadates juba *järgmine pilt sellest, mis edasi saab*. (Eesti_Ekspress_2001)

(6) Tema *fantaasiasse ilmusid üksteise järel kõikvõimalikud sünged ohud, mille üle ta üritas otsekohe nalja heita*. (Eesti_Ekspress_2001)

(7) *See hoone eksisteerib vist ainult mu fantaasias* [---]. (Eesti_Ekspress_2001)

Mõtlemise, mõistmise, teadmise, mälu ja kujutluse asukohaks on intellektuaalsfäär. Maailmapildi mentaalne pool hõlmab inimkeha vöökohast ülespoole. Intellektuaalsfäär on mentaalse maailmapildi valdkond, mille asukohaks määratakse inimkehas pead. Apresjani (1995: 355–356) järgi hõlmavad vaimu klassi süsteemid inimkeha erinevaid osi: emotsioonid paiknevad *в душе* 'hinges', *в сердце* 'südames' ja *в груди* 'rinnas'. Soovid asuvad *в теле* 'kehas' või *в душе* 'hinges'. Kehas paiknevad esmased, lihtsaimad soovid, mis on seotud loomulike vajaduste rahuldamisega (nt soov süüa, juua, magada). Hinges asuvad *культуренные желания* 'kultuuristatud soovid', mis tulenevad vaimsete vajaduste rahuldamise tarvilikkusest. Mõtlemise ja intellektuaalse tegevuse süsteem lokaliseerub Apresjani (1995: 356) sõnul *в сознании* (*уме, голове*) 'teadvuses (mõistuses, peas)'. Bulõgina ja Šmeljovi (1997: 336–337) järgi kulgeb inimese intellektuaalne elu *в голове, в мозге (в мозгах)* 'peas, ajus (ajudes)'. *Голова* 'pea', *мозги* 'ajud' on Bulõgina ja Šmeljovi käsitluses koht, kus paikneb *память* 'mälu'. Urõsson (2003: 27–28) on seisukohal, et mõtlemise ja arusaamise võime ning nähtamatu intellektuaalne organ *ум* 'mõistus' asub pea ülemises osas, kuskil otsaesise ja oimude vahel. H. Öim (1997: 266–267) on tähendanud, et eesti keele mentaalse maailmapildi üks keskseid mõisteid *meel*, mille tähendusala mahukas osa katab intellektuaalset valdkonda, asub *peas*. Pea esineb eesti keeles mõtete asupaigana ja teadmiste talletajana, talletuskohana, ka tunnete ja tahte asukohana (EKSS IV, 1).

2.3. INFORMATSIOONI mahutid

Analüüsitud materjal näitab, et peale *mälu* ja *kujutluse* (ka *fantaasia*) esinevad eesti keeles mahutina *mõistus*, *meel*, *teadvus*, *pea*, *aju(d)*, *ajukäär(ud)*, *hallollus*, vene keeles esinevad peale *память* 'mälu', *воображение* 'kujutus' (ka *фантазия* 'fantaasia') mahutina veel *ум* 'mõistus', *сознание* 'teadvus', *голова* 'pea', *мозг(и)* 'aju(d)', *извилины* 'ajukäärud', *серое вещество* 'hallollus'. Mahutid *mõistus*, *meel*, *teadvus*, *pea*, *aju(d)*, *ajukäär(ud)*, *hallollus*, *ум* 'mõistus', *сознание* 'teadvus', *голова* 'pea', *мозг(и)* 'aju(d)', *извилины* 'ajukäärud', *серое вещество* 'hallollus' esinevad **INFORMATSIOONI mahutina**. INFORMATSIOONI on mõistetud käesolevas käsitluses kui koondkategoriat, mis hõlmab intellektuaalsfääri täitvat sisu kogu oma mitmekesisuses. Koondkategoria mõistestamise aluseks on kaks kontseptuaalset metafoori, mis moodustavad ühe terviku. INFORMATSIOON on keelises maailmapildis

käsitletud ainena (INFORMATSIOON ON AINE), see aine paikneb intellektuaalse võime sees, mis on kontseptualiseeritud mahutina:

INFORMATSIOON ON AINE

INTELLEKTUAALNE VÕIME ON MAHUTI, MILLES INFORMATSIOON PAIKNEB

INFORMATSIOONIL on eesti ja vene keeles palju erinevaid ilmeid ja nimesid: ta võib esineda *mõtete*, *ideede*, *ootuste*, *lootuste*, *soovide*, *veendumuste*, *arvamuste*, *hinnangute*, *oletuste*, *unistuste*, *plaanide*, *kiindumuste*, *murede*, *probleemide*, *mälestuste*, *teadmiste* vms nime all, nt

(8) *Mingi kirg või lootus hakkab su pähe pesa ehitama.* (Eesti Ekspress 2000)

(9) *Loomulikult on nad esimesed võimalused, mis pähe tulevad.* (SEGAILU/0004)

(10) *Нет, матерю ты не беспокой, у ней и так полна голова забот!* 'Ei, ema sa ära tülita, tal on niigi pea muresid täis!' (ruscorpóra)

(11) *В голове сидело необъятное желание отыгаться любой ценой [---].*
'Peas istus tohutu soov võita mängus kaotuse tagasi iga hinnaga [---].' (ruscorpóra)

INFORMATSIOONI moodustavad mittemateriaalsed, abstraktsed ideed, probleemid, mõtted jms „esemestuvad” – esinevad eesti ja vene keele maailmapildis tahkete (füüsiliste) objektidena. Lakoff ja Johnsoni (1980: 25) terminoloogias on tegu nn ontoloogilise metafooriga (*ontological metaphor*), mis lubab rääkida abstraktsetest mõistetest ja mittemateriaalsetest nähtustest kui füüsilistest objektidest. Lakoff ja Johnsoni (1999: 235–241) *Embodied Mind*’i metafoorides esinevad mõtted olenevalt käsitletavast fragmendist kui füüsilised objektid (metafooris *The Mind as Body System*, kus mõtlemine on füüsilise keha funktsioneerimine), asukohad (metafooris *Thinking is Moving*, kus mõtlemine on liikumine), vastuvõetavad, tajutavad asjad, objektid (metafooris *Thinking is Perceiving*, kus mõtlemine on vastuvõtmine), käsitsetavad objektid (metafooris *Thinking is Object Manipulation*, kus mõtlemine on objektide käsitsemine), toit (metafooris *Acquiring Ideas Is Eating*, kus mõtete omandamine on söömine). Mudeli *Mental activity is manipulation* üks esimesi ja põhjanevaid komponente on metafoor *Ideas are solid objects*. Toetudes ingliskeelsele materjalile, näitab Jäkel (1995: 199), et mõtted omavad keeles tahkete füüsiliste objektide kõiki olulisi omadusi: mõte on mitmemõõtmeline, nt [---] *there is another side to the missile question*, keerulisus esineb kui kõvadus, nt *That is a very hard question to answer*, või sitkus, nt *It's a tough problem*, olulisus, tähtsus esineb kui füüsiline kaal, nt *Let us turn to less weighty matters*. Jäkeli (1995) inglise keele andmetel põhinevas käsitluses esitatakse mõtted ja teadmine kui vääris-esemed: *Ideas and knowledge are valuables*. Kahes järgmises lauses (12–13) võtab INFORMATSIOON objektide ja nähtuste kuju:

(12) [---] „Sel ajal olin mina kaheksateistkümnendaastane noor poiss, *pea täis plikasid ja mässuvõitlust*.” (SEGAILU/0024)

(13) [---] читаю французские романы [---] целый ворох прочел, и в голове **вертятся одни многолюбивые бабы да неудачливые преступники**, которых изловляет удачливый Мегре. '[---] loen prantsuse romaane [---] olen neid kuhjaga lugenud, et **peas pöörlevad vaid armuküllased eided ja hädavarestest kurjategijad**, kelle püüab kinni õnneseen Maigret.' (ruscorpora)

INFORMATSIOONI võib, nagu esemeid, kellegagi jagada:

(14) Не меньшую привлекательность составляла для мужа возможность чаще делиться с читателями теми **надеждами и сомнениями, которые назревали в его уме**. 'Mitte vähem ahvatlev polnud mehele võimalus sagedamini jagada lugejatega **lootusi ja kahtlusi, mis olid küpsemas tema mõistuses (ум)**.' (ruscorpora)

INFORMATSIOON võib olla loendatav:

(15) *Kui takso lennujaama ees peatus, oli mu **peas ainult üks mõte**.* (SEGA-ILU0109)

(16) *Я слушал Зеева, а в уме у меня **крутились два воспоминания**.* 'Ma kuulasin Zejevit, aga **mõistuses (ум) keerles mul kaks mälestust**.' (ruscorpora)

INFORMATSIOON täidab INFORMATSIOONI mahuteid nagu esemed, füüsilised objektid täidavad mahutit. INFORMATSIOONI mahutis võib tuhnida:

(17) *Ta **tuhnis pea läbi**, kuid ei leidnud ühtegi sellist lugu [---].* (SEGAILU/0023)

(18) *Tuhtides oma hallolluses sain kokku 4 inimest(meest)... [---].* (Google)

(19) *Вопрос интересный, как говаривал незабвенный Михаил Сергеевич, выигрывая время для того, чтобы лихорадочно **порыться в извилинах и придумать [---]**.* 'Küsimus on huvitav, nagu oli kombeks rääkida unustamatul Mihhail Sergejevitšil, võites aega selleks, et palavikuliselt **tuhnida ajukäärudes** ja välja mõelda [---].' (Google)

INFORMATSIOONI võib kätega läbi võtta, sobrada seda kui esemeid, nt *перебирать в уме* 'sobrama mõistuse (ум) sees' – pingsalt mõtlema, püüdma meenutada, kujutades üht teise järel ette (FFS):

(20) *К. в очередной раз старательно **перебрал в уме все возможные причины вызова**.* 'K. sobras järjekordselt **mõistuses (ум) hoolikalt läbi kõik võimalikud väljakutse põhjused**.' (Google)

Allpool esitatud INFORMATSIOONI mahutite analüüsis ei käsitleta INFORMATSIOONI mahutina *mälu* ja *kujutlust* (ka *fantaasiat*), *память* 'mälu' ja *воображение* (ka *фантазия*) 'kujutus' (ka 'fantaasia') – need mahutid sisaldavad ainult teatud tüüpi INFORMATSIOONI: *mälu, память* 'mälu' täitev sisu on ainult mäletatav, *kujutlust* (ka *fantaasiat*), *воображение* (ka *фантазия*) 'kujutus' ('fantaasia') täitev sisu on ainult ette kujutatav, kujuteldav. *Мõistust, meelt, teadvust, pead, aju(sid), ajukääru(sid), hallollust, ум* 'mõistus'¹²,

¹² Urõsson (2003: 27–34) käsitleb *ум* 'mõistus' sünonüümi ja nähtamatu organina ka *разум* 'mõistus' ja *рассудок* 'mõistus', kuid käesoleva uurimuse analüüsitud materjalis ei ole leitud näiteid, mis kinnitaksid *разум* 'mõistuse' ja *рассудок* 'mõistuse' esinemist vene keeles INFORMATSIOONI mahutina.

сознание 'teadvus', голова 'pea', мозг(и) 'aju(d)', извилины 'ajukäärud', серое вещество 'hallollus' täidab mitmekesine INFORMATSIOON, mis hõlmab muu hulgas ka kujuteldavat ja mäletatavat.

2.3.1. INFORMATSIOONI ilmumine mahutisse

INFORMATSIOON ilmub mahutisse nii eesti kui ka vene keele maailmapildis neljal viisil: 1) INFORMATSIOON aktiveerub mahuti sees; 2) INFORMATSIOON tekib mahuti sees; 3) INFORMATSIOON siseneb mahutisse väljastpoolt; 4) INFORMATSIOONI sisestatakse mahutisse väljastpoolt. Mahuti sees tekkiv INFORMATSIOON tuleb ilmale esmakordselt: tekib, sünnib, idaneb, tärkab, nt

- (21) *Mu **teadvuses** **tekkis** küll protest [---].* (Google)
- (22) *Sel ajajärgul **tärkas** Elna **teadvuses** arusaamine, et inimesel on parem hoiduda igasugusest poliitikast.* (ILU1970\ilu0040)
- (23) *Kõigepealt **tekib pähe** muidugi mõte, et Vene valitsus on ülemäärasest riigivõlast vabanemise nimel valmis raha juurde trükkima.* (Postimees_1998)
- (24) *[---] minu **peas sündis** kujutus veiniteadmikust, milline meil võiks leiduda.* (Google)
- (25) *Mõte õhku lasta Liikola elektri jaam võis lõppude lõpuks **idaneda** ainult sellise isiku **peas**, kelle sotsiaalsed seosed on nõrgenenud [---].* (ILU1990\ilu0293)
- (26) *Üks asi on teada midagi relatiivsusteooriast, teine asi näha selle taga Albert Einsteini – oma nõrkuste ja tugevustega reaalsest inimest, kelle **ajus** need ideed **sündisid**.* (Postimees_1999)
- (27) ***В уме** **подилась** страшная догадка. 'Mõistuses (ум) sündis kohutav oletus.'* (Google)
- (28) *Я чувал, что странные мысли **возникают в уме** у томных барышень, сопровождающих меня от прилавка к прилавку [---].* 'Tajusin, et kummalised mõtted **tekkivad** mind letist letti saatvate raugete preilide **mõistuses (ум)** [---].' (ruscorpora)
- (29) *Все чаще и чаще **в сознании** Смирнова **возникала** не то чтобы сценка, а некий отвлеченный факт [---].* 'Üha sagedamini **tekkis** Smirnovi **teadvuses** mitte et just stseen, aga mingi abstraktne fakt [---].' (ruscorpora)
- (30) *Под утро, когда бутылка опустела, **в голове** мистера Нельсона **подилась** революционная мысль. 'Vastu hommikut, kui pudel tühjaks sai, **sündis** mister Nelssoni **peas** revolutsiooniline mõte.'* (ruscorpora)
- (31) *В следующий момент **в мозгу** Куваева внезапно и без всяких предупреждений **подилась** Масыня [---].* 'Järgmisel hetkel **sündis** Kuvajevi **ajus** äkki ja ette teatamata Masjanja [---].' (ruscorpora)

INFORMATSIOONI tekkimisega on eesti ja vene keele maailmapildis üsnagi sarnane INFORMATSIOONI tõusmine mahuti põhjast. Jäkel (1995: 214) kirjeldab meenutamist/meenumist (*remembering*) kui „teadmise ühikute toomist mälu laost mentaalsesse töökotta tagasi” (*Remembering is bringing knowledge items*

back from the memory store to the mental workshop). Kui INFORMATSIOON tõuseb mahuti seest, mahuti põhjast, siis tegu ei ole INFORMATSIOONI (esmakordse) ilmaletuleku – tekkimisega, vaid mahutis olemasoleva INFORMATSIOONI aktiveerumise ehk meenumisega:

(32) *Konkurentsituult tõuseb meelde Tobias George Smolletti kelmiromaani “Roderick Randomi seiklused” tõlge [---]. (Postimees_1996)*

(33) *Ainult ajus tõusevad sisepildid minevikust [---]. (ILU1980\stkt0054)*

(34) *Сегодня утром вспомнил её, и в сознании всплыла строчка. ‘Тäna hommikul meenutasin teda ja teadvuses ujus pinnale rida.’ (Google)*

(35) *Для нее у меня внутри заготовлено начало — начало номер пять, всплывшее в голове во время просмотра зимних Олимпийских игр. ‘Tema jaoks on mul ette valmistatud algus – algus number viis, tõusnud peas üles taliolümpiamängude vaatamise ajal.’ (ruscorpora)*

Erinevalt teistest INFORMATSIOONI mahutitest täidab *meel* eesti keele maa-ilmapildis mälu funktsioone, nt kui teiste mahutite sees on INFORMATSIOONI *tärkamine*¹³ (esmakordne) ilmaletulek, tekkimine (nt lause 22), siis *meele* sees INFORMATSIOONI *tärkamine* on INFORMATSIOONI aktiveerumine:

(36) *Ma ei tea, kas Aunel tärkab iga kord serveerimise juures meelde, et see on nüüd tema raske lapsepõlve eest. (ILU1980\stkt0081)*

Arutjunova (1979: 165) eristab mõtte liikumise kolme võimalikku teed: 1) maailmaruumist inimese pähe, nt *мысль пришла мне в голову* ‘mõtte tuli mulle pähe’, *пронеслась в голове* ‘kihutas peas’; 2) inimeselt mõtlemis-objektile, nt *все его мысли были устремлены в науку* ‘kõik tema mõtted olid suunatud teadusse’; 3) mõtlemistegevuse sihi poole, probleemi teadvustamisest ja tõstatamisest selle lahenduse poole, nt *ход мысли* ‘mõttekäik’. INFORMATSIOONI sisenemine mahutisse vastab Arutjunova (1979) käsitluses esimesele teele. INFORMATSIOONI sisenemine võib esineda tulekuna:

(37) *See tõsiasi tuli mu teadvusse äkki ja koos sellega taipasin, et laps keda ta kiigutas, võis olla minu oma. (ILU1970\ilu0116)*

(38) *Ja alles tüki mõtlemise järel tuli pähe, et loomulikult olid ta andmed ju lepingu sõlmimise ajal Kaitseliitu antud. (SEGAILU/0004)*

(39) *Niisugused mõtted võinuks tulla vaid Hieronymus Boschi, Salvador Dali ja vast ehk ka Eduard Viiralti ajju. (SEGAILU/0012)*

Peale sisenemise esineb nii eesti kui ka vene keeles tuleku kujul ka INFORMATSIOONI aktiveerumine. Seda, kas INFORMATSIOONI tulek on sisenemine või aktiveerumine, aitab eestikeelsetes lausetes kindlaks teha mahuti: INFORMATSIOONI tulek *meelde* on aktiveerumine, teistesse mahutitesse INFOR-

¹³ *tärkama* 1. (taime kohta:) Idulehti või esimest pärislehte mullapinnale ajama, maa-põuest üles tulema. 2. Tekkima, sündima, ilmuma, esile tulema. (EKSS VI, 3)

MATSIOONI tulek on tavaliselt sisenemine, nt *meelde tulema* – meenuma¹⁴; *pähe tulema* – äkki, juhuslikult mingile mõttele jõudma või tulema (FS). Eespool esitatud lauses (37–39), kus kirjeldatakse INFORMATSIOONI tulekut *teadvusse, pähe, aiju*, mõeldakse INFORMATSIOONI tuleku all selle (esmakordset) sisenemist mahutisse, allpool esitatud lauses (40), kus kirjeldatakse INFORMATSIOONI tulekut *meelde*, mõeldakse tulekuga mahutis olemasoleva INFORMATSIOONI aktiveerumist ehk meenumist, nt

(40) Mulle **tuli** ähmaselt **meelde**, nagu oleks vanaema liha keema pannes kiitnud: “No seda jägub nüüd Hansule levakotti ka panna!” (SEGAILU/0018)

Järgnevalt esitatud vene keele fraseologismides ja venekeelses lauses (41) esineb INFORMATSIOONI tulek (esmakordse) sisenemisena mahutisse: *приходить в голову* ‘tulema pähe’ – ilmuma, jõudma mõtteisse, mõttes olema (FFS); *входить в голову* ‘sisenema pähe’ – 1. Tekkima teadvuses, mõttes. 2. Jõudma teadvusse, mõistusesse. (FFS), nt

(41) *Кому-то из устроительниц пришло в голову пригласить меня.* ‘Kellelegi korraldajaist **tuli pähe** kutsuda mind.’ (ruscorpora)

Lauses (42) mõeldakse INFORMATSIOONI tulekuga olemasoleva INFORMATSIOONI aktiveerumist ehk meenumist, mida kinnitab lauses verb *вспомнялось* ‘meenus’:

(42) *Раньше в голову не вошло, лишь ныне вспомнялось.* ‘Varem ei sisenenud pähe, meenus alles nüüd.’ (ruscorpora)

Eesti keeles määrab selle, kas INFORMATSIOON siseneb või aktiveerub, peale lause sisu ka INFORMATSIOONI mahuti (nt *meelde* tuleku puhul on tegu INFORMATSIOONI aktiveerumisega). Mälu funktsioonide täitmine ei seostu vene keele maailmapildis ühegi kindla INFORMATSIOONI mahutiga, ning seda, kas tegu on INFORMATSIOONI tekkimise, sisenemise või INFORMATSIOONI aktiveerumisega, võib venekeelse materjali puhul välja lugeda ainult lausest enesest

Nii INFORMATSIOONI tekkimist, sisenemist kui INFORMATSIOONI aktiveerumist iseloomustab eesti ja vene keele maailmapildis ootamatus ja ennustamatus. Ootamatult ilmuv INFORMATSIOON *käib* mahutist läbi, nt

¹⁴ *meel* 6. (sisekohakäänetes:) Mälu. *Kõik kuuldu, laulusõnad ei jäänud meelde. Jäta see koht hästi meelde! Lugu sööbis poistele alatiseks meelde. Äkki torkas, torgatas, välgatas, sähvas meelde, et.. Pika mõlemise järel tulid, tärkasid üksikasjad meelde. See on, püsib igavesti, elu aeg meeles. Anekdoovid ei seisa mul meeles. Nähtavasti polnud sul meeles kella üles keerata. Pea siis meeles minu õpetusi! Tema nimi, majanumber on mul kahjuks meelest läinud. Mitte ei mäleta, nagu peoga meelest pühitud. Mis möödas, see meelest! Tuli meelde ‘meenused’ lapsepõlv, viimane kontsert, kunagine lubadus. Tuletasime meelde ‘meenutasime’ üliõpilasaastaid. „Vaadake, et te hiljaks ei jää!“ tuletas ema meelde. See maastik tuletab meelde ‘meenutab’ Haanjamaad. Sõbrad peavad mind alati meeles ‘ei unusta kunagi’. (EKSS III, 2)*

(43) *Lapse mõistusest käis läbi, et tähed on kõik ühtemoodi, sõnad on ühtemoodi ja stiil ja keel samuti.* (Google)

(44) *Kui mõte, mis inimese **ajust kord läbi käib**, teda mitte ei hukka, siis võib küll ka loota, et selle mõtte avaldamine ka mitte just hävitav ei ole.* (AJA1910\ow0124)

Nagu näitab allpool esitatud fraseologismi tähendus võib läbi mahutist käiv INFORMATSIOON olla nii ootamatult aktiveeruv kui ka järsku (esmakordselt) mahutisse sisenev või mahutis tekkiv: *peast läbi käima~sähvama~sähvatama~vilksama~vilksatama; läbi pea käima~sähvama~sähvatama~vilksama~vilksatama* – äkki meenuma, äkki, järsku mingile mõttele tulema (FS). Nii ootamatu tekkimise, sisenemisega kui ka ootamatu aktiveerumisega kaasnevad sähvatused, välgatused, vilksatused ja isegi plahvatused:

(45) *Ja kes seda teab miks, kuid sulle **sähvatavad meelde** ööd First Hotelis, Katerinaga [---].* (SEGAILU0141)

(46) *Nagu **väik jõudis ta teadvusse**, et kõik oli juba algusest peale KGB provokatsioon.* (Eesti_Ekspress_2001)

(47) *Ja alles siis **plahvatas mu teadvuses** arusaamine: Vahur on pannud toime raske kuriteo!* (ILU1980\stkt0033)

(48) *Leidis tööd, **vilksas läbi pea**, kui Peeter jooksu alustas.* (ILU1990\ilu0644)

(49) ***Läbi pea oli** küll **välgatanud**, et tegemist võib olla sõjaveteranidega [---].* (ILU1990\ilu0521)

(50) *Katse! **käis välguna läbi pea**.* (ILU1960\ilu0049)

(51) *„Kas maja jäi matuse ajaks valveta?” **plahvatas äkki Mare peas**.* (Eesti_Ekspress_2000)

(52) *Juhtunu **sähvatas Metsavennal uuesti läbi ajude**.* (SEGAILU/0011)

(53) *[---]**ajus välgatas** ilmselt ainuüksi temale teada oleva juhuse võimalus.* (ILU1980\stkt0067)

Näide ootamatuimat INFORMATSIOONI tekkimist, sisenemist ja ootamatuimat INFORMATSIOONI aktiveerumist iseloomustavast valgusest, sähvatused on ette tulnud ka analüüsitud venekeelses materjalis, nt

(54) *[---] **мысль в голове вспыхнула и ясно высветила картину: вот он, военный, входит к закройщику.*** '[---] **mõte süttis peas** ja valgustas selgelt pilti: siin ta on, sõjaväelane, siseneb juurdeldikaja juurde.' (ruscorpora)

Ootamatuimat ja kiireimat tekkimist, sisenemist ja aktiveerumist kirjeldab vene keeles verb (про)мелькнуть 'vilksatama', nt

(55) ***В уме опять мелькнула мысль о поезде [---].*** 'Mõistuses (ум) vilksatas jälle mõte rongist.' (ruscorpora)

(56) *„Ад”, — **мелькнуло в его сознании.*** ”Põrgu”, — vilksatas tema teadvuses.' (ruscorpora)

(57) *[---] и сразу в голове **промелькнула история с детской травмой.*** '[---] ja kohe vilksatas peast läbi korra lapse trauma lugu.' (ruscorpora)

(58) *как что-то невероятно прекрасное, манящее, зовущее к жизни **промелькнуло в мозгу — это театр.*** 'kui miski usumatult kaunis, meelitatav, ellukutsuv vilksatas ajast läbi – teater.' (ruscorpora)

Rozina (1999: 111–113) tehtud liikumisverbi *мелькнуть* 'vilksatama' (perfektiivne) tähenduste analüüs näitab, et selle verbi mentaalne tähendus on välja kasvanud liikumise tähendusest. Liikumise tähendus avaldub kahes võimalikus kontekstis, millest esimene eeldab „passiivset jälgijat” (Rozina terminoloogias *пассивный Наблюдатель*) ja „aktiivset osalejat” (asub süntaktilise subjekti positsioonil), kes liigub ja sattub „passiivse jälgija” nägemisvälja: *Быстрые и бойкие шаги вниз; и вот мелькнула спина женщины.* (М. Булгаков) 'Kiired ja kärmed sammud allapoole; ja siis vilksatas naise selg.' vrd samas kontekstis võimatuks osutuvat **мелькнула моя спина* 'vilksatas minu selg'. (Rozina 1999: 112) Teine võimalik kontekst, kus avaldub verbi *мелькнуть* 'vilksatama' (perfektiivne) liikumise tähendus, on Rozina (1999: 112) arvates olukord, kus liigub jälgija ise, kes pole enam passiivne, nt *Лошадь пошла галопом. Рядом мелькнул школьный двор, школьный сторож старик Габуня, притаившийся в кустах в ожидании разорителей школьного сада, мелькнули ребята, стоявшие в калитке их дома, соседские ребята у соседских калиток, мелькали прохожие.* (Ф. Искандер). 'Hobune jooksis galoppi. Kõrvalt vilksatas mööda koolihoov, koolivaht vanamees Gabunija, kes varjas ennast põõsastes, oodates kooliaia rüüstajaid, vilksatasid poisid, kes seisis nende maja aiavärvavas, naaberpoisid naabermajade aiavärvavas, vilksatasid möödakäijad.' Rozina (1999: 113) tuleb järeldusele, et verbi *мелькнуть* 'vilksatama' (perfektiivne) mentaalse tähenduse aluseks on esimene eespool käsitletud liikumise tähendus „passiivse jälgijaga”: üleminekul liikumise tähenduselt mentaalse tähenduse peale toimub jälgija kommunikatiivse staatuse muutumine: „passiivsest jälgijast” saab „perifeerne osaleja” (*Периферийный участник*): *Вдруг у него мелькнула странная мысль.* 'Järsku vilksatas tal kummaline mõte.' (Rozina 1999: 108–112)

Ootamatult sisenev INFORMATSIOON kargab, lipsab, turgatab¹⁵ mahutisse:

(59) *Oleks väga mõnus mõnikord nendega terve öö õlut rüübata ja rääkida kõigest, mis pähe kargab.* (Eesti_Ekspress_1997)

(60) *Niisugune mõte, olgugi veidi spekulatiivne, võib ju [---] lugejale pähe lipsata?* (Eesti_Ekspress_1997)

(61) *Lugedes K.-i säravat esseed, turgatas mulle pähe just see kujund.* (Eesti_Ekspress_1999)

Analüüsitud venekeelses materjalis on ette tulnud näide INFORMATSIOONI sisselendamise kohta:

(62) *Тогда-то и влетела мне в голову мысль о неслучайности всех этих неудач.* 'Siis lendaski mulle pähe mõte kõigi nende äparduste mittejuhuslikkuse kohta.' (ruscorpora)

¹⁵ *Karata* ja *lipsata* võib üldiselt mingi elusolend, kuid *turgatama* on eriline verb, mida kasutatakse ainult meenumise või mõtte tuleku puhul: *turgatama* – äkki meenuma; (mingile mõttele sattumise kohta:) millegi peale tulema, (mõttesse, pähe tulema). (EKSS VI, 3).

Urösön (1997) on täheldanud, et keel esitab *мысли* 'mõtted' kahte viisi: kui inimese poolt kontrollitavad ja kui inimesest täiesti sõltumatud. See tähelepanek puudutab tegelikult INFORMATSIOONI tervikuna – INFORMATSIOONI ilmumist, viibimist mahuti sees ja mahutist lahkumist. INFORMATSIOONI sisenemine võib osutuda täiesti ennustamatuks ja isegi salapäraseks – keegi ei tea, mis võib äkki, järsku, juhuslikult mahutisse siseneda: eesti keele fraseologism *pähe tulema~turgatama~torkama* tähistab äkki, juhuslikult mingile mõttele jõudmist või tulekut (FS), nt

(63) *Nõukogude ajakirjandus ei ole koht, kus igaüks võib teha, mis talle pähe tuleb.* (AJA1990\rh1453)

Vene keeles iseloomustab INFORMATSIOONI salapärast ennustamatust fraseologism *взбрело*¹⁶ *на ум~в голову* 'ronis mõistuse (ум) peale üles~pähe üles' – äkki, juhuslikult tuli mõtteisse (FFS), nt

(64) *Что взбрело на ум, то и творят.* 'Mis on roninud mõistuse (ум) peale üles, seda teevadki.' (Google)

(65) *Иные думают, что свобода — это когда позволительно все, что в голову взбредет.* 'Mõned arvavad, et vabadus on see, kui on lubatud kõik, mis võib pähe üles ronida.' (ruscorpora)

Intensiivselt (tungivalt, visalt, pealetükkivalt) sisenev INFORMATSIOON tikub, kipub, ronib mahutisse:

(66) *Põhjamine toekus ja sirgeseljaline väarikus on ehk need paroolid, mis meie barokinäitusel esimestena teadvusse tikuvad.* (Eesti_Ekspress_1999)

(67) *Temalgi tikuvad eneselt elu võtmise mõtted pähe, kui üritab 1100kroonise toetusrahaga hakkama saada.* (Eesti_Ekspress_1997)

(68) *Kohtuuksi kulutades kipub pähe lihtne küsimus: miks ei või inimesed oma tööd teha vastutustundega?* (AJA1980\stat0263)

(69) *Kõiksugu mõtteid ronib pähe.* (Eesti_Ekspress_1996)

Vene keele fraseologism *лезть в голову* 'ronima pähe' tähistab pidevalt, lakkamatult teadvuses, mõttes olekut (FFS). Allpool esitatud venekeelsetes lausetes (70-71) ronib intensiivselt (tungivalt, visalt, pealetükkivalt) sisenev INFORMATSIOON mahuti sisse, nt

(70) *Человек не виноват, что он кавказец и разное лезет в голову.* 'Inimene pole süüdi, et ta on kaukaaslane ja igasugust ronib talle pähe.' (ruscorpora)

(71) *„В мозги лезет одна похабелъ, — подумал Витек.* 'Ajudesse ronivad ainult mingid nilbused – mõtles Vitjok'. (ruscorpora)

Intensiivselt sisenev INFORMATSIOON tungib mahuti sisse:

(72) *[---] nagu tahaks ta oma pahameelt, asjata pea sisse tungiwaid uusi mõtteid lahutada, laiali ajada.* (ILU1900\ilu0002)

¹⁶ *взбресту* tähendab (füüsiliselt) rasket ülesminemist, ülesronimist (nt märke tõusmist) (VKSS 2)

(73) *И новая мысль **ворвалась** в его взбудораженный **мозг** [---].* 'Ja uus mõte **tormas** tema ärritatud **ajusse** [---].' (ruscorpora)

Kõige ootamatumat ja intensiivsemat INFORMATSIOONI sisenemist iseloomustab mahutisse lõõmine ja torkamine:

(74) *Esimese mõtena **torkas mõistusesse**, et tegu on liiklusummikuga [---]* (Google)

(75) *Nii et toimetajanna sarnasused **torkasid** mulle alles hiljem **meelde**.*¹⁷ (SEGAILU0140)

(76) *Ise olen suhteliselt rumal arvuti kasutaja aga üks päev **lõi pähe** mõte, et võiks seda linuxit proovida.* (Google)

(77) *Lastele ja tegelikult ka täiskasvanutele on vahel **pähe torganud** küsimus, mida teevad kosmonaudid siis, kui neil häda peale tuleb.* (AJA1990\rh1602)

Ootamatult ja intensiivselt sisenevat INFORMATSIOONI kirjeldab vene keele fraseologism *ударило в голову* 'lõi pähe' – äkki tuli mõtteisse, välgatas mõte (FFS), nt

(78) *Мысль **в голову ударила**: быстро время летит.* 'Mõte **pähe lõi**: kiirelt lendab aeg.' (ruscorpora)

Vene keele *ум* 'mõistus' erineb INFORMATSIOONI mahutina teistest mahutitest oma kuju, vormi poolest: INFORMATSIOON ilmub nii *на ум* 'mõistuse peale' kui ka *в ум* 'mõistuse sisse':

(79) *Ну, что может **прийти в ум** робкому „критику“?* 'Noh, mis võib **tulla** ara „kriitiku“ **mõistusesse (ум)**?' (ruscorpora)

(80) *Что-то **ударило мне в ум**, свет возник в нем [---].* 'Midagi **lõi** mulle **mõistusesse (ум)**, valgus tekkis tema sees [---].' (ruscorpora)

INFORMATSIOONI *на ум* 'mõistuse peale' ilmutumist näitavad vene keele fraseologismid *приходить на ум* 'tulema mõistuse (ум) peale' – tekkima teadvuses (FFS); *пасть на ум* 'kukkuma mõistuse (ум) peale' – saada pidevaks, lakkamatuks mõtlemise objektiks (FFS), nt

(81) *В 1880 г. инженеру Риделю **пришла на ум** мысль [---].* 'Aastal 1880 insener Rideli **mõistuse (ум) peale tuli** mõte [---].' (ruscorpora)

(82) *Пришло время, и обоим **пала на ум** одна и та же дева Моряшка.* 'Saabus aeg ja mõlemale **kukkus mõistuse (ум) peale** üks ja sama neitsi Morjaška.' (ruscorpora)

Ilmunud INFORMATSIOON võib asuda nii *в уме* 'mõistuse sees', kui ka *на уме* 'mõistuse peal', nt

(83) *И, как всегда, **что у тамошних в уме**, то у наших — на языке.* 'Ja nagu ikka, see mis **on** sealsetel **mõistuses (ум)**, on meie omadel – keele peal.' (ruscorpora)

(84) *Но тогда такая жизнь была: [---] одна работа **на уме**.* 'Aga tollal oli elu selline: [---] ainult töö **on mõistuse (ум) peal**.' (ruscorpora)

¹⁷ Selles lauses (75) on võimatu täpselt määrata, kas tegu on INFORMATSIOONI väljast-poolt ilmutumise-sisenemise või INFORMATSIOONI aktiveerumisega.

Mõistmine esineb keelises maailmapildis kui inimese INFORMATSIOONIGA läheduse saavutamine. Jäkel (1995: 199–205) üles ehitatud mudelis *Mental activity is manipulation* esineb mõistmine kui mõtleja (*thinker*) ja objekti vahelise kauguse järkjärguline vähendamine/vähenemine ja füüsilise läheduse saavutamine. Mentaalset vahemaad, kaugust kirjeldab orientatsiooniline metafoor *Mental closeness is spacial closeness/mental distance is spacial distance* (Jäkel 1995: 200). Metafoor *Understanding an idea is establishing physical closeness* koosneb neljast komponendist: 1) *Understanding starts with attempts at finding and hunting idea objects*; 2) *Understanding is seizing idea objects firmly*; 3) *Understanding is picking up idea objects from the ground*; 4) *Understanding is taking idea objects into the mind container* (Jäkel 1995: 200–204). Seega esineb mõistmine mudelis *Mental activity is manipulation* kui mõtleja (*thinker*) sooritatav tegevus: mõtleja otsib mentaalse vahemaa vähendamise võimalusi, haarab mõttest kinni, võtab selle maast üles, paneb mahutisse.

Analüüsitud eesti- ja venekeelsed laused näitavad, et eesti ja vene keele maailmapildis on võimalik nii inimese aktiivne tegutsemine – jõudmine INFORMATSIOONILE lähemale – kui ka INFORMATSIOONI enese jõudmine mahutini/mahutisse (85–89, 90–92). Eesti keeles *jõuab* INFORMATSIOON nii mahutini kui mahutisse, vene keeles ainult mahutini. Inimese aktiivset tegutsemist INFORMATSIOONILE läheduse saavutamisel näitab eesti fraseologism *mõttele tulema* – mingile järeldusele, otsusele jõudma (FS) ja vene fraseologism *doŭmu svoim umom* 'jõudma oma mõistusega (ym) kohale' – iseseisvalt mingile mõttele tulema, endale selgeks tegema (FFS). Allpool esitatud eestikeelsetes lausetes (85–89) esineb mõistmine kui INFORMATSIOONI jõudmine mahutisse/mahutini:

(85) *Tarkus [---] jõudis Vincent'i teadvusse üheainsa jalutuskäigu ajal [---].* (Eesti Ekspress_1999)

(86) *"Loodetavasti jõuab nüüd ka vägivaldlastejate ajudesse, millist häbi nad oma käitumisega Inglismaale on teinud," [---].* (Postimees_2000)

(87) *Väga hää, ühikad korda kampaania jõudis lõpuks ka poliitikute ja seadusemeeste hallollusesse.* (Google)

(88) *Mõni hetk püsis vaikus, nagu vajaks see, mis praegu öeldi, aega kuulajate teadvuseni jõudmiseks.* (ILU1960\ilu0037)

(89) *Et ka vanus enamikust mööda ei lähe, pole jõudnud veel ajukäärudeni.* (Postimees_1998)

Teatud vene keele sõnaühendites võib liikumisverb *doŭmu* 'kohale jõudma' tähendada mõistmist, nt inimese kohta, kes mõistab hilinemisega, kel mõistmine võtab tavalisest rohkem aega, öeldakse *doŭlo kak do žurafa* 'jõudis kohale nagu kaelkirjakule' (Birihh jt 1998). Eesti keeles öeldakse aeglase päralejõudmisega inimese kohta, et ta on *pikkade*¹⁸ *juhtmetega*. Järgmistes lausetes

¹⁸ *pikk* tähenduses „2. Ajaliselt (suhteliselt) kaua kestev v. kestnud [---] // aeglane, pikaldane.” (EKSS IV, 2)

(90–92) esineb mõistmine INFORMATSIOONI mahutini jõudmisena (vene keeles pole võimalik INFORMATSIOONI mahutisse jõudmine, ainult mahutini jõudmine):

(90) *но теперь уже и до ума дошло, что здесь - не Австрия [---].* 'aga nüüd **jõudis juba ka mõistuseni** (ум) – et siin pole mitte Austria [---].' (Google)

(91) *И только этой зимой дошло до сознания, что герпесом никто из семьи не болел!!* 'Ainult sel talvel **jõudis teadvuseni**, et herpese all pole meie perest keegi kannatanud.' (ruscorpora)

(92) *вдруг до моего измученного мозга [---] дошло название местечка.* 'äkki **jõudis** minu piinatud **ajuni** [---] kohakese nimetus.' (ruscorpora)

INFORMATSIOONI sisenemine mahutisse võib toimuda jäämise ja seetõttu:

(93) *Мудуги он kõigile meelde jäänud ka perioodid, mil lumi peaaegu puudus [---].* (Postimees_1996)

(94) *Paljudel on viimastest aastakümnetest teadvusse jäänud* käitumis- ja suhtumismaneerid, millest nad iialgi ei vabane. (AJA1990\rh1576)

(95) *Teinekord kokkusaamist otsitakse, ja ikka kindla pilguga, valmisolekuga märgata seda, mis kunagi on juba teadvusse settinud [---]* (Google)

(96) *Need read jäid mulle igaveseks pähe.* (Eesti_Ekspress_1998)

Eestikeelne materjal näitab, et INFORMATSIOON jääb ajukäärudesse (mitmuses) ja ajakäärude (ainsuses), aga ka ajukäärude vahele:

(97) *Patsient peab olema kindel, et kõik, mis arst temast teab ja arvab, jääbki arsti ajukäärudesse.* (Google)

(98) *Eks kuskile ajukäärude on see teadmine jäänud, et kui miskit ohtlikku suust sisse läinud, siis piima peale.* (Google)

(99) *[---] ainult väga konkreetsete isikutega seotu jääb mulle terveks eluks ajukäärude vahele istuma.* (Google)

Извилины 'ajukäärud' on esinenud INFORMATSIOONI mahutina venekeelses materjalis ainult mitmuses, nt

(100) *С другой - общение, знакомство с новыми идеями где-то отложилось в извилинах мозга.* 'Teiselt poolt – suhtlemine, tutvumine uute ideedega **settis ajukäärudes.**' (Google)

Ainsust pole vastavas kasutuses analüüsitud venekeelses materjalis ette tulnud. Pole ette tulnud ka näiteid selle kohta, et INFORMATSIOON asuks извилины 'ajukäärude' vahel.

INFORMATSIOON langeb mahuti sisse, settib mahutis:

(101) *Прозвище „простофили” [---] запало в ум Люсьена и уже принесло плоды.* 'Hüüdnimi „tobukesed” [---] **langes** Lucieni **mõistusesse** (ум) ja on juba hakanud vilju kandma.' (Google)

(102) *Все это не могло не отложиться в его сознании [---] чтобы потом воплотиться в роли Багрова.* 'Kõik see ei saanud mitte **settida** tema **teadvuses** [---] et siis kehastuda Bagrovi rollis.' (ruscorpora)

(103) *Запали в голову его рассуждения о Мандельштаме, которого Эрдман близко знал [---].* 'Langesid pähe tema arutlused Mandelstamist, keda Erdman tundis lähedalt [---].' (ruscorpora)

(104) *Вот что из этого повествования осело в моей перевязанной голове.* 'Vot mis sellest jutustusest on **settinud** minu kinniseotud **peas**.' (ruscorpora)

(105) *единственно отменная фраза из всего мультя, которая отложились в моем незамутненном сером веществе.* 'ainuke erakordne fraas kogu multikast, mis on **settinud** minu hägustamata **hallolluses**.' (Google)

Eespool näitlikustatud INFORMATSIOONI sisenemisel (101–105) on märgata seost mäluga – INFORMATSIOON püüab sisenemisel pääseda võimalikult sügavamale, võtta mahuti sees kindlamat ja stabiilsemat positsiooni, et jääda mahutisse.

Selleks, et võtta mahutis kindlamat, püsivamat, stabiilsemat, tugevamat positsiooni, võib INFORMATSIOON käituda sisenemisel üsnagi agressiivselt – ajada juured alla, hiilida võimalikult sügavamale põhja, imenduda, hõõruda ennast sisse, tungida nagu nael tungib terava otsaga ihu sisse. Eestikeelsetes lausetes (106–116) INFORMATSIOON juurdub, kinnistub, süüvib, sööbib, kulub sisse, lõikub:

(106) *Ждуд on nii sügavale inimese mõistusesse juurdunud, et ots enam ei paista.* (Google)

(107) *Et noorte tüdrukute teadvuses juurduks teadmine, et [---].* (Google)

(108) *Kaubamärk kinnistub kliendi teadvuses ning edaspidi on tunduvalt lihtsam konkurentsipüüda.* (Google)

(109) *Tõsiasi, et inimene on sotsiaalne olevus [---] pole* paljude kooliõpilaste, tudengite ja teiste noorte *teadvusse* veel *süüvinud*. (Google)

(110) *Just selles eas, aga ka varem, sööbib* kuuldu-nähtu sügavale *teadvusse* [---]. (SEGAILU0143)

(111) *Päeva jooksul kuuldud kõnedest olid talle kõige teravamini meelde lõikunud* Madjaku sõnad [---]. (ILU1930\ram0042)

(112) *Tundsin tüdruku kohe ära, tema pilt oli mulle eriliselt meelde sööbinud.* (SEGAILU0040)

(113) *Sõnad on talle ammu pähe kulunud* [---]. (Eesti_Ekspress_1997)

(114) *Ja torkas silma paar „keskkooliõpikutõde”, mis tavaeestlase ajukäärude vahel on ilmselt väga sügavalt kinnistunud.* (Google)

(115) *Üks mittemõistmise juhtum on mul eriti jäävalt hallollusesse süüvinud.* (SEGAILU0100)

(116) *Tütre lemmikväljendid hallollusesse kulunud, hõikab lapsevanem nüüd vastu: «Jou, cool või chill.»* (Google)

Venekeelsetes lausetes (117–119) INFORMATSIOON närib mahuti sisse, lõikub (terava otsaga) sisse, torkab sisse:

(117) *Случайные вопросы [---] въедаются в сознание [---].* 'Juhuslikud küsimused [---] närivad end teadvuse sisse [---].' (ruscorpora)

(118) *В момент кульминации люди теряют психическое равновесие [---] в сознание врезаются* даже то, что не произносилось. 'Kulminatsiooni hetkel

kaotavad inimesed psüühilise tasakaalu [---] **teadvusse lõikub sisse** isegi see, mida pole kuuldavale toodudki.’ (ruscorpora)

(119) *Каждое их слово глубоко **впивалось в мозги** наших солдат и офицеров и порождало в них сомнение [---].* ’Iga nende sõna **torkas** väga sügavalt meie soldatite ja ohvitseride **ajudesse** ning tekitas neis kahtlust [---].’ (ruscorpora)

INFORMATSIOONI sisenemist mahutisse võib takistada INFORMATSIOONI sisu – absurdse, imeliku, kummalise või traagilise sisuga INFORMATSIOON ei mahu mahutisse: *pähe mitte mahtuma* – mingi tõsiasjaga mitte leppida suutma, uskumast tõrkuma (FS), nt

(120) *Mul **ei mahu** see **pähe**, kuidas saab neljakümne häälega pääseda linna volikogusse.* (AJAE1990\stak0233)

(121) *Punk on midagi kummalist, mis lihtkodaniku **ajudesse ei mahu**.* (Google)

Feliks Vakk (1970: 33) on täheldanud, et fraseologism *pähe mitte mahtuma* esineb peaaegu alati eranditult ainult eitavas vormis, mis tugevdab tema ekspressiivsust.

Vene keele fraseologismides ei lähe vastuvõtmatu INFORMATSIOON mahutis paika, nt *не укладывается в голове* ’ei lähe peas paika’ – võimatu mõtestada, võimatu leppida (FFS), või *не помещается в голове* ’ei mahu peas’ – tekitab mõistmatust, hämmeldust, on raske ette kujutada (FFS). Järgnevalt esitatud venekeelsetes lausetes (122–127) takistab INFORMATSIOONI sisenemist mahutisse INFORMATSIOONI sisu:

(122) *Бессердечная жестокость тех, кто захватил заложников в бесланской школе, **не укладывается в сознании**.* ’Beslani kooli pantvangide võtnute kalk halastamatus **ei lähe teadvuses paika**.’ (Google)

(123) *А ведь их преступная халатность просто **не умещается в сознании**.* ’Nende kuritegelik hooletus lihtsalt **ei mahu teadvuses**.’ (Google)

(124) *Происшедшее **не укладывается** у них **в голове**, ведь только 3 августа они гуляли на свадьбе Виталия.* ’Juhtunu **ei lähe** neil **peas paika**, sest alles 3. augustil olid nad Vitali pulmas pidutsenud.’ (ruscorpora)

(125) *Даже и теперь [---] Виталий не мог примириться — **не умещалось в голове**, что возможно вот так, запросто обречь целый город.* ’Isegi nüüd [---] ei suutnud Vitali leppida – **ei mahtunud peas**, et on võimalik lihtsalt niisama määrata hukkamisele terve linn’ (ruscorpora)

(126) *А то, что Сталин сажал и губил не только евреев, а всех, без разбора, это **в мозгу** у вас **не укладывалось**.* ’Aga see, et Stalin pani vangid ja hukutas valimatault kõiki, mitte ainult juute, **see teil ajus paika ei läinud**.’ (ruscorpora)

(127) *И для меня сочетание „лицензионная прога” **не помещается в мозгах**.* ’Minule ühend „лицензионная прога” **ei mahu ajudes**.’ (Google)

Üks INFORMATSIOONI mahutisse ilmumise viise on INFORMATSIOONI sisestamine. Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis võib INFORMATSIOONI

sisestada endale oma INFORMATSIOONI mahutisse või kellelegi tema INFORMATSIOONI mahutisse. Järgmistes eesti- ja venekeelsetes lausetes (128–130) sisestatakse INFORMATSIOONI endale oma mahutisse:

(128) *Ta vaatas tähelepanelikult toas ringi, tahtis täpselt **meelde jätta**, kuidas üks või teine asi seisab, et siis oleks pärast selge, mida ma segi ajanud olen.*

(SEGAILU/0018)

(129) *Ja mina mäletan kõike nii, nagu oleksin selle momendi fotografeerinud ja pildi **ajudesse hoiule pannud**.* (ILU1980\stkt0091)

(130) *[---] пытаюсь как-то **уложить** все эти сокровища **в мозгах**, Нонка пошла на экзамен с предчувствием полного провала. '[---] püüdes kuidagi kõiki neid aardeid **ajudesse paigutada**, läks Nonka eksamile täieliku läbikukkumise aimusega.'* (ruscorpora)

Nagu näitavad eespool esitatud laused (128–130) endale sisestatakse INFORMATSIOONI peamiselt meeldejätmise eesmärgiga. INFORMATSIOONI endale sisestamist kirjeldavad vene fraseologismid *забивать себе голову* 'endale pähe kinni toppima' – koormama ennast mõtete, murede, probleemide või (tavaliselt mittevajaliku) informatsiooniga (FFS) ja *забивать (себе) мозги* 'toppima (endale) ajud kinni' – koormama mälu erinevate teadmiste, andmetega üle (FFS). Vene keeles kirjeldab nii endale kui kellelegi mahuti INFORMATSIOONIGA täitmist fraseologism *набивать голову* 'toppima pea täis' – koormama mälu kõikvõimalike (tavaliselt kasutute, ebavajalike) teadmistega (FFS). Järgmistes venekeelsetes lausetes (131–132) esineb mahuti INFORMATSIOONIGA täitmine kui mahutisse toppimine, mahuti INFORMATSIOONIGA kuhjamine:

(131) *Во сне за одну ночь **в голову** человеку столько можно **запихать**, что и за год учения не постигнешь.* 'Unes võib ühe ööga inimesele **pea sisse toppida** nii palju, et terve õppeaastaga nii palju ei omanda.' (ruscorpora)

(132) *[---] зачем **загромождать мозг** тысячами фактов [---] когда в любой момент можно „скачать” эти и многие другие материалы из Интернета? '[---] milleks **kuhjata aju** tuhandete faktidega [---] kui igal hetkel võib neid ja paljusid muid materjale „laadida” Internetist?'* (ruscorpora)

INFORMATSIOONI sisestamiseks mahutisse kasutatakse tihtipeale mehhaanilist kordamist, tuupimist, mis esineb kui haamri abil tahke objekti sisse tagumine, nt *pähe taguma* on kellelegi ühte ja sama kordama, õpetama, sisendama (FS). Järgnevalt toodud eestikeelsetes lausetes (133 – 137) esineb kordamise teel INFORMATSIOONI sisestamine mahutisse kui tagumine:

(133) *Ja kui kellelegi piisavalt kaua **pähe taguda**, et ta on loll, siis jääb ta seda ise ka uskuma.* (Eesti_Ekspress_2001)

(134) *Kui ma näiteks kujutlema hakkasin, kuidas Odüsseus i s e oma seiklusi sõnastas ja kuidas ta neid endale **meelde tagus** – keset lambasõnniku haisu ja keset ohtu [---].* (SEGAILU0140)

(135) *Kui mingit nähtust, keskkonda, elustiili, kultuurivaldkonda jne piisava järjekindlusega tarbija **teadvusesse taguda**, saab tarbija selle olemasolust ka viimaks teadlikuks.* (Google)

(136) *Taguge omale ajukäärude vahele see fakt [---].* (Google)

(137) *Esialgu ei julge Mirjam kõrgkooli edasi õppima minna – võtta kaela õppelaen ja taguda hallollusesse talle ebaolulist teavet.* (Google)

Ka venekeelsed näited (138–142) esitavad kordamise teel INFORMATSIOONI sisestamist mahutisse kui tagumist ja sisselöömist: *вбивать в голову* 'lööma pähe' – 1. Korrates ühte ja sama, kedagi meelde jätma, omaks võtma, ära õppima panema. 2. Panema kedagi uskuma, püüdma kedagi veenda (FFS); *вколачивать в голову* 'taguma pähe' – sageda kordamise abil panema kedagi omaks võtma, meelde jätma, sisendama midagi kellelegi (FFS); *вдалбливать в голову* 'taguma pähe' – püüdma kordamise või selgitamiste teel selgeks teha, panna mõistma (FFS), nt

(138) *Я должен постичь ее сам — умом, а что вколотили в мой ум?* 'Ma pean mõistma seda ise – mõistusega (ум), aga mida on minu mõistusesse (ум) taotud?' (ruscorpore)

(139) *Разве может быть вредным обливание холодной водой, о полезности которого вбивается в сознание много лет [---].* 'Kas võib olla kahjulik külma veega ülevalamine, mille kasulikkust on palju aastaid teadvusesse löödud [---].' (Google)

(140) *И этот препарат [---] интенсивно вдалбливают в сознание пенсионеров, как радикальное средство от всех болезней.* 'Seda medikamenti taotakse [---] intensiivselt pensionäride teadvusesse, kui radikaalset vahendit, mis aitab kõigi haiguste puhul.' (Google)

(141) *Не вдалбливать в голову установившиеся или свои понятия, а развивать склонность к самостоятельному суждению.* 'Mitte taguda pähe kindlaks kujunenud või oma mõisteid, vaid arendada kalduvust iseseisvale arutlusele.' (ruscorpore)

(142) *Это уже почти вбито в мозги— разбогатеть можно только преступным путем.* 'See on juba peaaegu ajudesse löödud – rikkaks saada võib ainult kuritegelikul teel.' (ruscorpore)

INFORMATSIOONI sisestamise viisid ja võimalused ei piirdu ainult tagumise ja sisselöömisega – INFORMATSIOONI võib toppida, tampida, suruda mahutisse:

(143) *Rene on teile pähe toppinud igasugu jama pühast kuningriigist.* (SEGA-ILU0106)

(144) *Kõik kujunemisaastad oli talle pähe tambitud, et germaanlane on härrasrass [---]* (SEGAILU/0004)

(145) *Seega ei ole imago midagi, mida osav suhtekorraldaja saab valmiskujul inimeste pähe suruda.* (Eesti Ekspress 1999)

(146) *Bussisõidu ajal kipuvad vägisi pähe tulema kunagi ajju topitud teadmised komparteist ja veel sel sajandil saabuma pidanud kommunismist.* (Postimees_Extra_2000)

Eesti keeles kirjeldab INFORMATSIOONI sisestamist ka fraseologism *pead pulki täis ajama* – kellelegi eksitavaid, erutavaid, ärevaid mõtteid sisendama, kedagi segadusse ajama (FS). Vaka (1970: 36) arvates sümboliseerivad selles fraseologismis (teravad) pulgad ebameeldivaid ja „torkivaid” mõtteid. Analüüsitud

eestikeelses materjalis on ette tulnud üks näide INFORMATSIOONI sisestamisest mahutisse kõva hääle abil:

(147) *See raudteekaitse pehme pea ei teadnud maast-ilmast, oma relvast ega mundrist, rääkimata ohvitseriaust, mida ta oimetusse **ajju sisse** püüti **kärkida** [---].* (ILU1970\ilu0090)

INFORMATSIOONI võib mahutisse lindistada:

(148) *Korraga hakkabki Rein nii ibarat juttu ajama, et mul hakkavad püksid püüli sõeluma ja ma ei suuda intervjuud omale enam **ajju lindistada**.* (Eesti_Ekspress_2000)

INFORMATSIOONI sisestamine kellelegi teisele (mitte endale) mahutisse seostub tavaliselt ideoloogilise mõjustamisega (143–144, 146), INFORMATSIOONI võib sisendada, istutada mahutisse ka sisestaja omakasupüüdliku eesmärgiga:

(149) *[---] see, mida meie “reaalseks” peame – on meie **mõistusse sisendatud**, ehkki me arvame, nagu mõtleksime ise.* (Google)

(150) *Nõukogude võim aga on **istutanud** kodanike **teadvusse** „väikese inimese” eeskuju.* (Google)

(151) *Primexi tegevdirektor Ardo Kubjas **istutas** Kilomanile **pähe** mõtte, et perspektiivikas oleks investeerida raadiobisnisesse.* (Eesti_Ekspress_1999)

(152) *У власти есть веские основания **внедрять в сознание** людей, что развязка трагедии „Норд-Оста” далась нам малой кровью.* 'Võimudel on kaalukaid põhjuseid **sisendada** inimeste **teadvusesse**, et „Nord-Osti” tragöödia lõpplahendus on meile kätte tulnud väheste verega.'

(153) *[---] находятся люди, стремящиеся **вложить в их головы** свои идеи, использовать молодежь в своих корыстных целях [---].* '[---] leidub inimesi, kelle sihiks on **panna nende peade sisse** oma ideid, kasutada noori omakasupüüdlikes huvides [---].'

(154) *Этот момент расслабления мужчины весьма благоприятен для женщины: она легко может **втюрить в** его беспомощные **мозги** еще сколь угодно бредовую информацию.* 'See mehe lõõgastumise hetk on üsnagi soodne naise jaoks: ta võib kergelt **sisendada** mehe abitutesse **ajudesse** mis tahes jampslikku informatsiooni.'

Kõige tüüpilisem INFORMATSIOONI mahuti, mida töödeldakse ideoloogilise mõjustamise eesmärgiga, on eesti keeles (mitmuslik) *ajud*, vene keeles (mitmuslik) *мозги* 'ajud':

(155) *„Ideoloogiliselt erinevad nad täiesti teistest lastest, kelle **ajud on saastatud** Snickersite ja Chupa-Chupsidega [---].* (Eesti_Ekspress_2000)

(156) *Эти извращенцы „национал-социалисты” сначала **забивают мозги** наших детей фашистскими лозунгами [---].* 'Need perverdid „natsionaal-sotsialistid” esialgu **topivad** meie laste **ajusid** fašistlike loosungitega **täis** [---].'

Ideoloogilise eesmärgiga pestakse INFORMATSIOONI mahuti läbi (157–160). Fraseoloogiline tõlkelaen *pesema ajusid läbi*, *промыть мозги* 'pesema ajusid läbi' pärineb inglise keele fraseologismist *brainwash*, mis tähendab kellegi

psüühikat ideoloogilise töötlemise eesmärgiga või oma seisukoha omaksvõtmise eesmärgiga mõjutamist. (Birihh jt 1998), nt

(157) [---] *reklaam, mis isiksuse maha surub, seda alandab ja orjastab, mõtleva olevuse **ajud** põhjalikult läbi **peseb** ning täidab selle sugereerivate hiiudlausetega seebi, pesupulbri ja kusihaapega diroli kasulikkusest.* (Eesti_Ekspress_1999)

(158) *Enne kui kõikide inimeste **hallollus** lõplikult **pestud** saab, tuleb meelde massihävitusrasvi Iraagis.* (Google)

(159) *А, вот управделами президентской администрации, артисты, которые на телеэкране постоянно нам **мозги полощут** своими пошлыми хохмами.* 'Siin on presidendi administratsiooni juhatus, artistid, kes teleri ekraanilt pidevalt **loputavad** meie **ajusid** oma labaste naljadega.' (ruscorpora)

(160) *Верили в это слабо, но полугодовая **промывка мозгов** сделала своё дело [---].* 'Usuti sellesse nõrgalt, kuid pooleaastane **ajude pesu** tegi oma töö [---].' (ruscorpora)

Inimene võib ise endale INFORMATSIOONI mahutisse sisestada, mida näitab eesti keele fraseologism *võtma pähe* – midagi kindlat nõuks võtma, hakkama kinnisideed järgima, hakkama kangekaelselt, visalt ja jonnakalt midagi tahtma (FS), nt

(161) *Kõigepealt tuleb meenutada suve, mil fotograaf V. K., kes **võttis pähe** vahelduse mõttes manageerimisega tegeleda [---].* (Eesti_Ekspress_2000)

Vakk (1970: 32) täheldab, et fraseologism *pähe võtma*, mis tähendab endale kindla kavatsuse, kinnisidee võtmist ja selle juurde visalt püsima jäämist, rõhutab ise endale millegi sisendamist, fraseologism *pähe pistma* – kellelegi teatud mõtet sisendada – eeldab teatava mõtte sisendaja olemasolu. Vene keeles näitavad INFORMATSIOONI ise endale mahutisse sisestamist fraseologism *втемешить (себе) в голову* 'taguma endale pähe' – jonnakalt ja kangekaelselt pidama oma arvamusest või veendumusest, kavatsusest kinni, mingil juhul meelt mitte muutma (FFS) ning fraseologism *не бери в голову* 'ära võta pähe' – ära omista asjale suurt tähtsust, ära pea tähtsaks (FFS). Järgmistes venekeelsetes lausetes (162–164) esineb endale INFORMATSIOONI sisestamine võtmise, sisselöömise ja kinnitoppimisena, nt

(162) *Я, видите ли, **вбил себе в голову**, что техника — моя стихия.* 'Mina, vaadake, **lõin endale pea sisse**, et tehnika on just minu jaoks.' (ruscorpora)

(163) [---] ***Не забивай себе голову**, мать.* 'Ära **topi endale pead kinni**, ema.' (ruscorpora)

(164) *Пустяки, — сказал он. — **Не бери в голову**.* 'Tühiasi, - ütles ta. – **Ära võta pähe.**' (ruscorpora)

Eesti keele fraseologismid näitavad, et INFORMATSIOONI mahuti peab olema *lahti*, et sisenev või sisestatav INFORMATSIOON võiks sattuda mahuti sisse võimalikult kiiremini ja kergemini, nt kui kellelgi on *pea lahtine*, siis omandab ta õpitavat kergesti, vaevata, taipab kiiresti (FS); *lahtise peaga* inimene on taiplik, hea mäluga ja õpivõimeline (FS), *lahtise mõistusega* inimene on taibukas ja nutikas (FS), nt

(165) *Meil oleks hädasti vaja sinusuguseid **lahtise mõistusega** noori teotahtelisi entusiaste!* (Google)

(166) *aga seda enam ei juhtunud, sest tema kõrge hariduse ja **lahtise meelega** vajati teda Tiibeti eksilvalitsuses.* (Google)

(167) *Töökas ja **lahtise peaga** eesti noormees omandas mõne kuuga kursustel rootsi keele.* (Eesti_Ekspress_1997)

(168) ***Lahtise ajuga** ja terava taibuga, suure- ma koolitarkuseta, kuid loomuliku intelligentsusega, oli ta üks värvikamaid [---].* (Google)

Inimesel, kes omandab teadmisi väga vaevaliselt, on INFORMATSIOONI mahuti kinnine, nt

(169) *sina oma väiklase **kinnise mõistusega** ei suuda midagi aru saada.* (Google)

(170) *„Sinna suunasime õpilased, kes on teistest rahutumad, nn viimase pingi poisid. Nad ei ole **kinnise peaga**, aga segavad tundi, ei pane tähele [---].* (Google)

Kinnine INFORMATSIOONI mahuti ei saa INFORMATSIOONI vastu võtta: *pea~mõistus ei võta (kinni)* – keegi ei saa aru, ei taipa, ei ole arukas (FS).

Analüüsitud venekeelses materjalis pole lahtisuse-kinnisuse kohta ühtegi näidet ette tulnud. Lihtsat ja kerget INFORMATSIOONI sisenemist ja sisestamist kirjeldav fraseologism *уõму на ум* 'tulema mõistusele (ум)', mis tähistab teadmiste omandamist, õppimist (FFS), esitab INFORMATSIOONI sisenemise protsessi kui iseenesest toimuvat ja inimesest sõltumatut. INFORMATSIOONI sisenemisel tekkivaid raskusi kirjeldatakse, nagu inimesest sõltumatud, tema kontrollile allumatud: *не идет на~в ум* 'ei tule mõistuse (ум) peale~mõistuse (ум) sisse'; *не пойдет на ум* 'ei hakka tulema mõistuse (ум) peale'; *не идет в голову* 'ei tule pähe' – pole võimalik teadmisi omandada, ära õppida (FFS), nt

(171) *Осетров силится придумать какое-нибудь развлечение на вечер, но **ничего не шло в голову**.* 'Ossetrov tegi ponnistusi, et välja mõelda mingit meelelahutust õhtuks, kuid **midagi ei tulnud pähe**.' (ruscorpora)

(172) *[---] **Щас я... не идет уже ничего на ум**.* '[---] Kohe ma... **ei tule enam midagi mõistuse (ум) peale**.' (ruscorpora)

See, et INFORMATSIOONI sisenemine esineb eespool toodud venekeelsetes fraseologismides ja lausetes (171–172) kui inimese tahtest sõltumatu ja iseenesest toimuv, on kooskõlas ideega, mida vene keele maailmapildi puhul peetakse põhiliseks: ümbritsev maailm on ennustamatu ja salapärane, inimene ei saa tulevikku ette näha ega mõjutada¹⁹.

¹⁹ Vt ptk 1. 3 Maailm ja inimene keelises maailmapildis.

Kokkuvõtvalt informatsiooni ilmumisest mahutisse

INFORMATSIOONI ilmumise viisid on eesti ja vene keele maailmapildis tekkimine, sisenemine, sisestamine mahutisse ja aktiveerumine mahutis. INFORMATSIOONI ilmumise viisid on eesti ja vene keele maailmapildis samad: INFORMATSIOON tekib mahuti sees, siseneb mahutisse väljastpoolt, INFORMATSIOONI sisestatakse mahutisse või INFORMATSIOON aktiveerub mahuti sees. INFORMATSIOONI tekkimine mahuti sees on INFORMATSIOONI esmakordne ilmaletulek. Aktiveerumine on mahutis olemasoleva INFORMATSIOONI tõusmine mahuti seest, põhjast või INFORMATSIOONI tulek mahuti seest, põhjast. INFORMATSIOONI aktiveerumine on meenumine. INFORMATSIOONI ootamatuima, kiireima ilmumisega kaasneb nii eesti kui ka vene keele maailmapildis valgus, sähvatused. INFORMATSIOONI sisenemine mahutisse võib esineda settimise ja jäämisena. Selleks, et jääda mahutisse, võib INFORMATSIOON sisenedes püüda võtta mahutis kindlamat positsiooni ning käituda üsnagi agressiivselt. INFORMATSIOONI võib mahutisse sisestada: sisestada võib endale oma INFORMATSIOONI mahutisse või teisele tema INFORMATSIOONI mahutisse. Endale sisestatakse INFORMATSIOONI tavaliselt meeldejätmise eesmärgiga või INFORMATSIOONI lihtsalt võetakse oma mahutisse kui kinnisideed. Kellelegi teisele sisestatakse INFORMATSIOONI tavaliselt ideoloogilise mõjustamise või omakasupüüdliku eesmärgiga.

Erinevusi eesti ja vene keele andmete põhjal tehtud INFORMATSIOONI ilmumise kirjelduses on esinenud INFORMATSIOONI mahutite vormis, kujus ning INFORMATSIOONI mahutite funktsioonides. Tähelepanuväärseid erinevusi eesti ja vene keele andmetel kirjeldatud INFORMATSIOONI ilmumises on ette tulnud mahutite vormis, kujus, nt eestikeelne materjal näitab, et INFORMATSIOON jääb nii *ajukäärudesse* (mitmuses) kui *ajakääru* (ainsuses), aga ka *ajukäärude vahele*. *Извилины* 'ajukäärud' esinevad mahutina ainult mitmuses – ainsust pole vastavas kontekstis analüüsitud venekeelses materjalis ette tulnud. Pole ette tulnud ka näiteid selle kohta, et INFORMATSIOON asuks *извилины* 'ajukäärude' vahel. Vene keele intellektuaalse võime *ум* 'mõistus' vorm, kuju lubab INFORMATSIOONIL tulla (siseneda) nii *в ум* 'mõistuse sisse', kui *на ум* 'mõistuse peale'. Eesti keele maailmapildis peab mahuti olema *lahti(ne)*, et sisenev või sisestatav INFORMATSIOON võiks sattuda mahuti sisse võimalikult kiiremini ja kergemini. Inimesel, kelle mahutisse INFORMATSIOON siseneb raskustega, vaevaliselt, või kelle mahutisse INFORMATSIOONI sisestamisel esineb raskusi, on mahuti *kinni(ne)*. Analüüsitud venekeelses materjalis pole lahtisuse-kinnisuse kohta ühtegi näidet ette tulnud. Vene keele maailmapildis esineb INFORMATSIOONI lihtne ja kerge sisenemine ja sisestamine mahutisse kui iseenesest toimuv ja inimesest sõltumatu, raskused INFORMATSIOONI sisenemisel esinevad kui inimese kontrollile allumatud, mis on kooskõlas vene keele maailmapildi puhul peamiseks peetava ideega ümbritseva maailma ja tuleviku ennustamatusest, salapärasusest ja inimesepoolsele kontrollile allumatusest.

Erinevusi eesti ja vene keele maailmapildis on ilmnunud ka INFORMATSIOONI mahutite funktsioonides: *meel* esineb eesti keele maailmapildis INFORMATSIOONI mahutina ja täidab ka mälu funktsioone. INFORMATSIOONI aktiveerumine võib toimuda eesti ja vene keele maailmapildis kahel kujul: mahuti seest, mahuti põhjast tõusmise kujul ja mahuti seest, mahuti põhjast tuleku kujul. Ka INFORMATSIOONI sisenemine mahutisse võib esineda kui tulek. Seda, kas INFORMATSIOONI tulek on ilmumine-sisenemine või aktiveerumine, aitab eesti keeles peale lause sisu teha kindlaks ka mahuti: INFORMATSIOONI tulek *meelde* on tavaliselt aktiveerumine, teistesse mahutitesse INFORMATSIOONI tulek on tavaliselt ilmumine-sisenemine (kui lause ise teisiti ei näita), nt *meelde tulema* – meenuma; *pähe tulema* – äkki, juhuslikult mingile mõttele jõudma või tulema (FS). INFORMATSIOONI tärkamine teiste mahutite sees on tekkimine, INFORMATSIOONI tärkamine *meelde* väljendab INFORMATSIOONI aktiveerumist. Ka vene keele maailmapildis võivad INFORMATSIOONI mahutid täita lisaks mahuti funktsioonile ka mälu funktsioone, kuid mälu funktsioonide täitmine ei seostu vene keele maailmapildis ühegi kindla INFORMATSIOONI mahutiga, ning seda, kas tegu on INFORMATSIOONI tekkimise, sisenemise, või INFORMATSIOONI aktiveerumisega, võib venekeelse materjali puhul välja lugeda ainult lausest enesest.

2.3.2. INFORMATSIOONI viibimine mahuti sees

Mahuti võib olla INFORMATSIOONIGA täidetud või INFORMATSIOONIST tühi. Järgmistes eesti- ja venekeelsetes lausetes (173–178) on mahutid INFORMATSIOONIGA täidetud:

(173) *Te veendute, et mõistus on täis mingeid mesilastena sumisevaid mõttekilde.* (Google)

(174) *üleeile öösel enne magamajäämist oli mu pea Loovaid Mõtteid täis.*²⁰ *mõtlesin kõik eile hommikul kirja panna.* (Google)

(175) *advokaadi aju on igasuguseid krutskeid täis [---].* (Google)

(176) *Мой ум полон мыслей* 'Minu mõistus (ум) on täis mõtteid' (Google)

(177) *Я получил отличное образование, голова полна знаний, но...* 'Ma olen saanud hea hariduse, minu pea on täis teadmisi, kuid...' (Google)

(178) *Мозги полны дурных идей* 'Ajud on halbu mõtteid täis' (Google)

Mahuti võib olla INFORMATSIOONIST tühi:

(179) *Ma ei tea, mida jõuluõhtul süüa teha, pea on tühi.* (Google)

(180) *Если у человека в мозгах пусто, то одного желания сделать сайт просто недостаточно!* 'Kui inimesel on ajudes tühjus, siis ainult soovist saidi tegemiseks ei piisa!' (Google)

²⁰ Eesti keeles ei seostu *täis peaga* olek mitte INFORMATSIOONI, vaid alkoholijoobega: *täis peaga (olema)* – väga purjus, joobnud olema (FS).

Mahutis viibivat INFORMATSIOONI iseloomustab kaksipidine käitumine – aktiivne ja passiivne. INFORMATSIOONI aktiivne käitumine on liikumine ja muutumine, INFORMATSIOONI passiivne olek on viibimine mahutis hoiul. Kui mõtlemist mõistetakse liikumisena, siis INFORMATSIOON on selgi puhul aine (INFORMATSIOON ON AINE) ja see paikneb intellektuaalse võime mahutis²¹, kuid selles mahutis toimub liikumine, nii et kontseptuaalse metafoori võiks sõnastada järgmiselt:

INFORMATSIOON ON AINE

MÕTLEMINE ON INFORMATSIOONI LIIKUMINE MAHUTI SEES

Zaliznjak (1999: 312) täheldab, et keel esitab mõtlemist kui protsessi, nimelt liikumist, nt *процесс мышления* 'mõtlemise protsess', *ход мысли* 'mõttekäik'. INFORMATSIOONI liikumine väljendab eesti ja vene keele maailmapildis mõtlemist²², mille puhul INFORMATSIOON liigub mahuti sees:

(181) *Rõmer istus pingil, vaatas hauakivi ja ta meeles liikus vanajutt.* (ILU1910\ilu0114)

(182) *Наступило молчание, пока в уме Комягина очередью проходили долгие годы его существования.* 'Saabus vaikus, kuni Komjagini mõistuses (ym) käisid mööda järjestusena tema elu pikad aastad.' (ruscorpora)

INFORMATSIOON liigub mahuti sees erineva kiiruse ja intensiivsusega. Hoogsat, palavikulist, kiiret mõtlemist kirjeldab INFORMATSIOONI kiirem liikumine – lippamine, jooksmine, tormlemine:

(183) *Leena tundis, et mõtted lippavad nii kiiresti läbi pea, et ta ei jõua mitte ühtegi neist lõpuni mõelda.* (SEGAILU/0008)

(184) *Eks sellepärast enesetapukatsed poomise läbi nii kergesti korda lähegi, jookseb mõte läbi aju.* (SEGAILU/0012)

(185) *Väliselt ei öelnud miski mulle, et peale ajukäärudes tormlevate ideede võiks [---] mehel veel midagi hirmväärtuslikku üle ääre pulbitseda.* (Google)

Venekeelses materjalis on ette tulnud näiteid INFORMATSIOONI sööstmisest mahuti sees:

(186) *„Он тоже любил „Мальборо“, — пронеслась в голове мысль.* 'Ta armastas samuti „Marlborot“, - sööstis peas mõte.' (ruscorpora)

(187) *Я смотрел на родителей, и все эти мысли проносились в моих мозгах.* 'Ma vaatasin vanemaid, ja kõik need mõtted sööstsid minu ajudes.' (ruscorpora)

Intensiivne mõtlemine on esinenud analüüsitud eesti- ja venekeelses materjalis kui INFORMATSIOONI ringlemine mahuti sees: *peas keerlema* – mingist mõttest väga haaratud olema, pidevalt millelegi või kellelegi mõtlema (FS); *крутиться в мозгу* 'keerlema ajus' – üha ja jälle ilmuma teadvusse; miski muudkui tekib,

²¹ Vt ka ptk 2.3. INFORMATSIOONI mahutid.

²² Nagu näitavad laused (181–182) võib mõtlemist väljendav INFORMATSIOONI liikumine hõlmata eesti ja vene keele maailmapildis ka meenumist.

ilmub mõtteisse (tavaliselt mõtte kohta) (FFS) ja *вертуться в уме* 'pöörleb mõistuses (ум)'; ka vananenud *вертуться на уме* 'keerleb mõistusel (ум)' – miski on kellelgi ükslugu teadvuses, on pidevaks mõtlemise objektiks (FFS). Intensiivne mõtlemine esineb järgmistes eesti- ja venekeelsetes lausetes (188–195) INFORMATSIOONI tiirutamise, pöörlemise, keerlemisena mahutis:

(188) *Kõik see, mida ta selle maailma kohta teada saada jõudnud oli, hakkas ta teadvuses keerlema, ja peagi ei jaksanud ta enam isegi muusikat kuulata.* (SEGAILU/0004)

(189) *peas aga tiirutab* *hommene Tallinna-sõit või mõni päevauudistes kuulnud teade.* (ILU1990\ilu0246)

(190) *Keegi ei wastanud temale enam, igaihe ajus pöörles pime, raske mõte, küüsimus, et miks on elus nii palju waewa, wiletõuõst, nälga?* (ILU1910\ilu0077)

(191) *Et meil kõigil keerleb ajukäärude vahel mingi see isiklikult meie jaoks kõige, kõige tähtsam probleem.* (Google)

(192) *Я слушал Зеева, а в уме у меня крутились два воспоминания.* 'Ma kuulasin Zejevit, aga mõistuses (ум) mul keerles kaks mälestust.' (ruscorpora)

(193) [---] или другая какая мысль вертелась в расстроенной голове его. ' [---] või mingi teine mõte keerles tema segi läinud peas.' (ruscorpora)

(194) [---] Обязательно ведь в голове крутится какая-нибудь мысль. ' [---] Tingimata ju peas keerleb mingi mõte.' (ruscorpora)

(195) *Второй корпус, — откликается Далила немедленно, у нее этот адрес так и вертелся в мозгу.* 'Teine korpus, – hõikab Dalila kohe vastu, temal see aadress aina keerleski.' (ruscorpora)

Vene *вертуться в голове* 'keerleb peas' omab kahte tähendust, millest üks seostub mõtlemisega (1. Miski pidevalt viibib teadvuses, on pidevalt mõtteis) ja teine mäluga (2. Midagi ununes ja vaatamata kõigile pingutustele ei meenu) (FFS). Järgmine lause (196) demonstreerib fraseologismi *вертуться в голове* 'keerleb peas' mäluga seostuvat tähendust:

(196) *Сейчас... постараюсь вспомнить... вертуться в голове... а!* 'Kohe... püüan meenutada...keerleb peas... aah!' (ruscorpora)

Peale ringlemise võib mõtlemise intensiivsust edastada INFORMATSIOONI monotoonne edasi-tagasi liikumine, tagumine, millega kaasneb (tajutav, kuuldav) kloppimine, tuksumine, põksumine. Allpool esitatud eesti- ja venekeelsetes lausetes (197–201) INFORMATSIOON vasardab, taob, trummeldab mahutis:

(197) „Välja siit!” *taob kinnismõte läbi pea.* (ILU1990\ilu0015)

(198) *Miks just mina, vasardab mõne tubli pereisa ajus, kes on kolme õlle pärast autoroolist maha võetud ja ränga trahvi saanud.* (Google)

(199) [---] nüüd *trummeldab hallolluses* *pidevalt üks asi – seks, seks, seks* (Google)

(200) [---] *а в голове метрономом стучала одна-единственная мысль: это — срок [---].* ' [---] aga peas tagus nagu metronoom üksainus mõte: see on karistusaeg [---]. ' (ruscorpora)

(201) *Обычно ты его произносишь, как ты́сячи други́х, ничего́ не замеча́я, но вдруг — стоп! — застрянет в мозга́х и стучи́т: почему́, почему́?*

'Tavaliselt sa hääldad seda, kui tuhandeid muid, midagi tähele panemata, kuid äkki – stopp! – jääb **ajudes** kinni ja **taob**: miks, miks?' (ruscorpora)

Vähem intensiivset mõtlemist iseloomustab INFORMATSIOONI aeglasem, sujuvam ja voolavam liikumine, nt

(202) *Huvitav, kas neil ka midagi muud **meeles mõlgub** peale preemia (suhkrutiiki), mis nad pärast triki sooritamist saavad?* (Eesti_Ekspress_2000)

(203) *Sellised küsimused **sõlmuvad** üksikisiku **meeles** [---].* (Eesti_Ekspress_1999)

(204) *[---] vaataja **teadvuses heljuvad** kujundid siiski peidavad eneses satori, flashi võimalust [---].* (Google)

(205) *Tema **peas uitab** ainult üks mõte - tahaks venda juba näha, nii palju on aega* (Google)

(206) *Этот вывод многие годы **вумал** в арбатских документах и **мозгах**.* 'See järeldus on pikki aastaid **hõljunud** Arbati dokumentides ja **ajudes**.' (ruscorpora)

INFORMATSIOONI aeglasemat liikumist võib väljendada ka roomamine:

(207) *По его пробуждающемуся **мозгу** медленно **поползли** первые утренние мысли [---].* 'Tema ärkava **aju mõõda hakkasid** aeglaselt **roomama** esimesed hommikumõtted [---].' (ruscorpora)

INFORMATSIOON ei pruugi liikuda ainult kindlas suunas (edasi, edasi-tagasi, ringi, läbi või mööda). Kiiret, palavikulist mõtlemist iseloomustab korrapäratus – INFORMATSIOONI liikumine võib muutuda kaootiliseks, käia korraga mitmes erinevas suunas:

(208) *Sõnad ja mõtted **keerlevad - tiirlevad - joonduvad - liuglevad** tema **peas** nagu purjus baleriinid* (Google)

(209) *Need küsimused **ristlesid ajus**.* (ILU1930\ram0007)

(210) *Мысли **вихлялись в голове**, не собирались воедино, в скорбный круг.* 'Mõtted **vänderdasid peas**, kokku, leinaringi, kogunemata.' (ruscorpora)

(211) *Сердце бешено застучало у него внутри, а мысли **забегали в голове, сталкиваясь и ударяясь друг о друга**.* 'Süda hakkas sees meeletult kloppima, aga mõtted **hakkasid vilama peas, põrkudes ja lüües üksteise vastu kokku**.' (ruscorpora)

Korrapäratu ja kaootilise liikumise puhul muutub mahuti INFORMATSIOONI jaoks kitsaks ja liikumine muutub tolknemiseks, tunglemiseks, tõuklemiseks:

(212) *Erinevad lollakad mõtted **tolknesid peas**, millest täna enam eriti midagi järele jäänud ei ole.* (Google)

(213) *[---] **толпились в голове** какие-то груды слов, и он не мог удержать их.* '[---] **tunglesid peas** mingid sõnade virnad, ta ei saanud neist kinni pidada.' (ruscorpora)

(214) *У человека **в мозгу, видимо, теснятся** образы.* 'Inimesel **ajus**, ilmselt, **tõuklevad** kujundid.' (ruscorpora)

INFORMATSIOON võib minna mahutis segi, seguneda:

(215) Kui võrdlevas reklaamis on esindatud kaks asja, **läheb teadvuses sageli segi** see, kumb neist positiivne, kumb negatiivne oli. (Google)

(216) Läbielatu, muljed ja mälestused **segunesid** mu **ajus** üheks suureks seikluseks [---]. (SEGAILU/0007)

(217) [---] читаю пять книг одновременно, но назвать писателей не могу — **перепутались в сознании**. '[---] loen viit raamatut üheaegselt, kuid nimetada kirjanikke ei saa — **läksid teadvuses segi**.' (Google)

(218) Ещё **в голове всё перемешалось** — **сумбур**, ничего не понимаю. 'Lisaks **peas on kõik segi läinud** — **virrvarr**, ei saa millestki aru.' (ruscorpora)

(219) [---] надо много зубрить, **в голове путаются** латинские и голландские названия костей, мышцы, гормонов. '[---] on vaja palju tuupida, **peas segunevad** ladinakeelsed ja hollandikeelsed luude, lihaste, hormoonide nimetused.' (ruscorpora)

(220) В новых сезонах обещают новые загадки, чтобы у господ зрителей всё окончательно **перепуталось в сером веществе** [---]. 'Uutel hooaegadel lubatakse uusi mõistatusi, et härradel vaatajatel **läheks kõik hallolluses lõplikult segi** [---].' (Google)

Segasus, segadus, kaos, virrvarr esinevad keelelises mailmapildis tõkke, takistuse, häirena – põhjustavad ebaselgust, arusaamatust, tekitavad vigu ja moonutusi arutlemisel ja mõtlemisel. (Rjabtseva 1999: 124). Takistuse, tõkkena esinevale segadusele, korralagedusele osutab nt fraseologism *каша~сумбур~мешанина в голове* 'puder~virrvarr~segu peas', mis tähistab võimetust selgelt mõelda (FFS).

Mõtlemine esineb mõlema keele maailmapildis kui inimesest osaliselt sõltumatu ja osaliselt sõltuv – INFORMATSIOONI liikumise kiirus, suund, intensiivsus esinevad nii eesti kui ka vene keele maailmapildis kui inimesepoolsest kontrollist osaliselt sõltumatud ja osaliselt inimesepoolsele kontrollile alluvad. Inimesepoolset kontrolli demonstreerib INFORMATSIOONI liikumise käivitamist kirjeldav eesti keele fraseologism *peast läbi (käia) laskma* – midagi korraks mõtlema, mõttes kaaluma (FS), nt

(221) Sain kinnitust paljudele asjadele, **mida olin varem oma peast läbi lasknud**. (Eesti_Ekspress_1997)

Inimesepoolset liikumise käivitamist on ette tulnud lauses, kus mahutina esineb *teadvus*:

(222) [---] **ma ei lase** seda **teadvusest läbi**, aga ma tahan nendega tuttavaks saada, sinna sisse saada. (Eesti_Ekspress_1999)

Inimene võib INFORMATSIOONI keerutada:

(223) **Keerutan peas** ka romaanifragmente. (Eesti_Ekspress_1998)

(224) Бреясь и без конца **прокручивая в голове детали предстоящего испытания** [---]'Ajades habet ja lõpmatult **keerutades peas** eelseisva katse üksikasju [---]' (ruscorpora)

Eespool esitatud venekeelses lauses (224) keerutab inimene kujuteldavat INFORMATSIOONI – eelseisva katse üksikasju, mida ta väntab INFORMATSIOONI

mahutis kui filmi. Allpool esitatud venekeelsetes lausetes (225–226) väntab inimene mahutis mäletatavat INFORMATSIOONI – seda, mis on juba toimunud, juhtunud, on nähtud:

(225) *Я же, еще долго находясь под впечатлением спектакля и прокручивая в сознании увиденное, в глубине души ликовала [---]* 'Mina, veel kaua aega viibides etenduse mõju all ja keerutades peas nähtut, tundsin hinge- põhjas rõõmu [---].' (Google)

(226) *В очередной раз прокручивая в голове случившееся, я все меньше верила в версию грабежа.* 'Järjekordselt keerutades peas juhtunut, uskusin röövimise versiooni üha vähem.' (Google)

Peale liikumise võib INFORMATSIOONI aktiivsus avalduda eesti ja vene keele maailmapildis kui muutumine – mahutis viibides võib INFORMATSIOON (välja) kujuneda, küpseda, valmida:

(227) *Pikapeale kujunes tema teadvuses kolooniagi mingiks suhtelise vabaduse ja iseseisvuse võrdkujuks, kui koduga kõrvutada.* (ILU1970\ilu0028)

(228) *Minu loengud valmivad mu peas.* (Postimees_1997)

(229) *„[---] tegelikult küpses prügikorjamise idee tema ajus juba ammu.* (Eesti_Ekspress_2000)

(230) *Aju halloluses küpsemas plaan tuua saksast ratas [---].* (Google)

(231) *[---] что решение, созревшее в уме начальника, приведет к новым неслыханным испытаниям.* '[---] ülemuse mõistuses (ум) küpseks saanud otsus, viib uutele ennekuulmatutele katsumustele.' (ruscorpora)

(232) *Каков же автостереотип современного казака, сформировавшийся в его сознании?* 'Missugune on siis tänapäeva kasaka autostereotüüp, mis on tema teadvuses välja kujunenud?' (ruscorpora)

(233) *Через некоторое время в его мозгах оформился план.* 'Mõne aja pärast on tema ajudes saanud valmis plaan.' (ruscorpora)

INFORMATSIOON muutub nii eesti kui ka vene keele maailmapildis välja- kujunemise, arenemise suunas (INFORMATSIOON ei lagune ära ega hävine, vaid areneb).

Ka INFORMATSIOONI muutumine allub osaliselt inimesepoolsele kontrollile – inimene võib INFORMATSIOONI muuta, nt arendada seda, küpsetada, mahutis (lõpuni) kanda. Allpool esitatud kahes eestikeelses näitelases (234–235) esineb INFORMATSIOONI muutmine kui arendamine ja küpsetamine:

(234) *Seda mõtet arendades sünnib Theodori peas siiski Vabadussõja-ainelise “Noorte kotkaste” idee.* (Postimees_1996)

(235) *Enamasti küpsetab fotograaf ideed oma peas nädalaid või kuidki.* (Eesti_Ekspress_2001)

Venekeelses lauses (236) esineb INFORMATSIOONI inimesepoolne muutmine kui INFORMATSIOONI kandmine mahutis, nagu lapse kandmine üsas:

(236) *Идеями своих романов Федор Михайлович иногда восторгался, любил и долго их вынашивал в своем уме [---].* 'Fjodr Mihhailovitš oli vahel vaimus- tuses oma romaanide ideedest, armastas neid ja on olnud neid pikka aega oma mõistuses (ум) lõpuni kandnud [---].' (ruscorpora)

INFORMATSIOON ei pruugi elada aktiivset elu, liikuda ja muutuda, ta võib viibida mahutis staatilises olekus. Staatilisus avaldub kahepidi: kui seismine, istumine (mis väljendab mõtlemist; võib oletada, et see on mõtlemise kui INFORMATSIOONI liikumise seiskumine) ja kui INFORMATSIOONI mahutis hoiul olek (mis väljendab mäletamist). INFORMATSIOONI staatilise oleku taga võib peituda nii mõtlemine kui ka mäletamine, nt eesti keele fraseologismi *peas olema* tähendus hõlmab nii mõtlemist kui ka mäletamist – see tähendab nii pidevat kellelegi või millelegi mõtlemist, kui ka pidevat meelepidamist, meesolemist (FS).

INFORMATSIOONI istumine, seismine (mõtlemise kui INFORMATSIOONI liikumise seiskumine) väljendab mõtlemise intensiivsust (pidevat, lakkamatut mõtlemist, keskendumist ainult ühele mõttele). Järgnevalt esitatud lausetes (237–238) rõhutab INFORMATSIOONI istumine, seismine mõtlemise intensiivsust:

(237) *avastasin, et mul istub peas mõte endale keeleneet panna.* (Google)

(238) *Слушаешь, что по карточке заказывают и объясняют, [...] а в голове стоит и стоит, как с Кривым дело обернется.* 'Kuulad, mida kaardi järgi tellitakse ja seletatakse, [...] aga **peas aina seisab ja seisab**, mis pööride võtab Krivoi asi.' (ruscorpora)

Järgmistes eestikeelsetes lausetes (239–241) viibib INFORMATSIOON *peas* ja *meeles* staatilises olekus, mis väljendab INFORMATSIOONI hoiul olekut ehk mäletamist:

(239) *Kõigil on liiga hästi meeles, et just Nõukogude Liidu ja USA vaheline vastasseis muutis ÜRO minevikus võimetuks poliitiliste probleemide lahendamisel.* (AJA1990\rh1601)

(240) *Puusepal on väga kehv nimemälu, meeles seisavad ainult üksikute tuttavate nimed.* (Eesti_Ekspress_2001)

(241) *Ametnik, kellel maaseadus peas, dikteeris Mikale [...].* (ILU1990\ilu0078)

Peas ja *meeles* staatiline olek väljendab mäletamist (olenevalt lause sisust võib *peas* staatilises olekus viibiv INFORMATSIOON väljendada ka intensiivset mõtlemist, nt lause 237). Vakk (1970: 39–40) juhib tähelepanu, et võrdlev *peas nagu~kui vesi* seostub *peasolemisega* ainult mälu kohta: teadmisi võib peast vajaduse korral nagu vett välja voolata lasta. Venekeelses materjalis pole ette tulnud näiteid, kus seda, kas tegu on INFORMATSIOONI hoiul oleku või INFORMATSIOONI liikumise seiskumisega, määraks INFORMATSIOONI mahuti – INFORMATSIOONI mahutis viibimisele kui hoiul olekule ehk mäletamisele osutab vene keeles vastava tähendusega verb, nt *храниться* 'hoiul, tallel olema, säilima' – viibima kuskil hoiul, olla puutumata, rikkumata, terve, korras (VKSS 17), *сохраниться* 'säilima, püsima, alles olema' – jääma terveks, korras, rikkumata, mitte kaduma, jääma kehtivaks, jõus (VKSS 14). Allpool esitatud venekeelsetes lausetes (242–244) viibib INFORMATSIOON hoiul *в уме* 'mõistuses', *в голове* 'peas', *в извилинах* 'ajukäärudes'. Seda, et tegu on INFORMATSIOONI

hoiul olekuga, näitavad verbid *храниться* 'säilima, hoiul, tallel olema' ja *сохраниться* 'alles olema':

(242) *Принцип стенографии, радиий, логическая система [---] — вот, кажется, все, что **сохранилось** в моем уме.* 'Stenograafia printsiip, raadium, loogikasüsteem [---] – tundub, et see on kõik, mis **on jäänud alles** minu **mõistusesse (ум).**' (ruscorpora)

(243) *Когда часто пользуешься паролями, они сами собой запоминаются и все прекрасно **хранится в голове.*** 'Kui kasutad paroole sageli, siis nad jäävad iseenesest meelde ning kõik suurepäraselt **säilib peas.**' (Google)

(244) *В немногочисленных **извилиных** его **мозга хранятся** заученные наизусть абзацы определений из матана [---].* 'Tema vähestes **ajukäärudes asuvad tallel** pähe õpitud matemaatilise analüüsi reeglite lõigud [---].' (Google)

Eesti keeles võib *pähe* õpitud INFORMATSIOONI *peast* teada ja, nagu näitavad järgmised laused (245–247), kasutada INFORMATSIOONI ka mingil muul viisil, nt *peast* laulda, *peast* ette lugeda, *peast* joonistada:

(245) *[---] need vanad **lood lauldi peast** lauliku abita.* (AJAE1990\stak0460)

(246) *Ja Under, kelle sonette [---] koolitüdrukud õhetavi põsi üksteisele **peast ette lugesid** [---].* (Postimees_1996)

(247) *Kas oskad meie koolimaja **peast joonistada?*** (EKSS)

Kuigi INFORMATSIOON võib viibida hoiul nii *peas* kui ka *meeles*, teada või kasutada mingil muul viisil võib INFORMATSIOONI eesti keeles ainult *peast*. Vastava tähenduse edasiandmisel ei esine vene keeles seotust INFORMATSIOONI mahutitega – vastavat tähendust edastavad vene keeles (*знать*) *на память* '(teadma) mälu peal' või (*знать*) *наизусть* '(teadma) suu peal'. *На-из-усть* koosneb osadest *на* 'peal', *из* 'millest, kust', *уста* 'suu' (Vasmer 1986), seega omab samuti seost *peaga* (suu on näo osa, nägu on pea esikülj). Sõnas *наизусть* 'suu peal' esineb suu kui ava, millest INFORMATSIOON *peast* välja tuleb.

Kokkuvõtvalt informatsiooni viibimisest mahuti sees

INFORMATSIOONI viibimist mahuti sees iseloomustab nii eesti kui ka vene keele maailmapildis liikumine, muutumine või hoiul olek. Mahutis viibivat INFORMATSIOONI iseloomustab nii eesti kui ka vene keele maailmapildis kaksipidine käitumine – aktiivne ja passiivne. INFORMATSIOONI aktiivne käitumine on liikumine ja muutumine, INFORMATSIOONI passiivne olek on viibimine mahutis hoiul. INFORMATSIOONI liikumine väljendab nii eesti kui vene keele maailmapildis mõtlemist. INFORMATSIOON liigub mahuti sees erineva kiiruse ja intensiivsusega – mõtlemist iseloomustab erinev kiirus ja intensiivsus. Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis esineb kiire mõtlemine INFORMATSIOONI mahutis sööstmise ja tormamisena, kõige intensiivsemat mõtlemist esitavad mõlemad keeled kui INFORMATSIOONI ringliikumist või monotoonset edasitagasi tagumist, millega kaasnevad kuuldavad kloppimine, tuksumine, põksumine. Vähem intensiivset mõtlemist esitavad mõlemad keeled uitamise, heljumise, hõljumisena. Häired mõtlemisel esinevad eesti ja vene keele maailma-

pildis INFORMATSIOONI kaootilise ja korrapäratu liikumisena ja INFORMATSIOONI segunemisena.

INFORMATSIOONI liikumine esineb nii eesti kui vene keele maailmapildis inimesepoolsest kontrollist osaliselt sõltumatuna ja inimesepoolsest kontrollist osaliselt sõltuvana. INFORMATSIOONI inimesepoolset kontrolli demonstreerivad eestikeelsed näited INFORMATSIOONI liikumise käivitamisest (nt eesti keele fraseologism *peast läbi (käia) laskma*). Nii eesti- kui ka venekeelne materjal on näidanud, et inimene võib INFORMATSIOONI keerutada – vändata mahutis INFORMATSIOONI nagu filmi (vändata võib nii kujuteldavat kui ka mäletatavat INFORMATSIOONI, mis veel kord tõestab, et käesolevas peatükis käsitletavaid INFORMATSIOONI mahuteid täidab erinev, mitmekesine INFORMATSIOON, kaasa arvatud mäletatav ja kujuteldav). Peale liikumise võib INFORMATSIOONI aktiivsus avalduda eesti ja vene keele maailmapildis INFORMATSIOONI muutumisena (nt INFORMATSIOONI küpsemine, valmimine, kujunemine). INFORMATSIOON muutub ainult väljakujunemise, arenemise suunas (INFORMATSIOON ei lagune ära, ei hävine, vaid areneb). Ka INFORMATSIOONI muutumine allub osaliselt inimesepoolsele kontrollile – inimene võib INFORMATSIOONI muuta. Analüüsitud eesti- ja venekeelses materjalis on muutmine esinenud kui INFORMATSIOONI arendamine ja küpsetamine.

Erinevusi INFORMATSIOONI mahutite funktsioonides, mis on ilmnunud eesti ja vene keele andmete põhjal tehtud INFORMATSIOONI ilmumise kirjelduses, on märgata ka INFORMATSIOONI viibimise puhul. INFORMATSIOONI passiivsus avaldub nii eesti kui ka vene keele maailmapildis kahepidi: kui INFORMATSIOONI istumine, seismine (mis väljendab intensiivset mõtlemist) ja kui INFORMATSIOONI mahutis hoiul olek (mis väljendab mäletamist). INFORMATSIOONI olek ja seismine *peas* ja *meeles* on INFORMATSIOONI hoiul olek ehk mäletamine. Olenevalt kontekstist võib *peas* staatilises olekus viibiv INFORMATSIOON väljendada ka intensiivset mõtlemist (nt *peas istub*). Venekeelses materjalis pole esinenud näiteid, kus selle, kas tegu on INFORMATSIOONI hoiul oleku või INFORMATSIOONI staatilise oleku, seiskumisega, määraks INFORMATSIOONI mahuti (nagu eesti keeles määravad selle INFORMATSIOONI mahutid *pea* ja *meel*). INFORMATSIOONI mahutis viibimisele kui hoiul olekule ehk mäletamisele osutab vene keeles verbi tähendus (nt *храниться* 'säilima, hoiul, tallel olema'; *сохраниться* 'alles olema, asuma'). Eesti keeles võib *pähe* õpitud INFORMATSIOONI teada *peast* või kasutada INFORMATSIOONI *peast* mingil muul viisil, nt joonistada (kuigi INFORMATSIOON võib viibida hoiul nii *peas* kui ka *meeles*, teada ja kasutada mingil muul viisil võib INFORMATSIOONI eesti keeles ainult *peast*). Peast teadmise tähendust edastavad vene keeles väljendid (*знать*) *на память* '(teadma) mälu peal' või (*знать*) *наизусть* '(teadma) suu peal'.

2.3.3. INFORMATSIOONI lahkumine mahutist

INFORMATSIOON võib inimese tahtest olenemata mahutist lahkuda. INFORMATSIOONI lahkumine mahutist väljendab eesti ja vene keele maailmapildis ununemist, nt *peast ära minema* – ununeda (FS); *из ума вышло* 'mõistusest (ym) on välja läinud' – ununenud (FFS); *из ума~из головы~из памяти вон* 'mõistusest (ym)~peast~mälust välja' – täiesti ununenud (FFS); *вылетать из головы~из ума* 'välja lendama peast~mõistusest (ym)' ja *выскакивать из головы* 'välja hüppama peast' – täiesti ununema (FFS). Analüüsitud eesti-keelses materjalis on INFORMATSIOONI lahkumine esinenud ainult *meelest*, *teadvusest* ja *peast*:

- (248) *Mingi oluline asi on mul täiesti meelest läinud.* (ILU1990\ilu0191)
(249) *Teie nimi ei ütle mulle küll midagi, nimede peale on mul üldse sant mälu, nende peale ma mihkel ei ole, kaovad kohe meelest.* (ILU1990\ilu0275)
(250) *See tähendab, et tekst on eemaldunud kuulaja teadvusest.* (Google)
(251) *Kui nõukogude ajal oli elunormiks riigivargus, siis inimeste teadvusest ei kao see mitte aastaga, vaid aastakümnetega [---].* (Google)
(252) *Ühe hetkega on peast läinud kogu vastutustunne ja kõik, millele sellistel puhkudel mõtlema peaks.* (Postimees Extra 1997)
(253) *Ta oli viivuks sellele mõelnud, kuid siis lendas kõik peast ... kuni oli Aidanni külatüdruku seltsis puude vahel näinud.* (SEGAILU0107)

Venekeelsetes lausetes (254–259) lahkub INFORMATSIOON *из ума* 'mõistusest', *из сознания* 'teadvusest', *из головы* 'peast', *из мозгов* 'ajudest':

- (254) *Эх, девичья память! из ума вон...* 'Ehh, lühike mälu! mõistusest (ym) välja...' (Google)
(255) *со временем все эти переживания, разумеется, начисто выветрились из моего сознания* 'Aja jooksul kõik need läbielamised, mõistagi, täielikult tuuldusid minu teadvusest välja.' (Google)
(256) *Все проблемы улетучились из моего сознания [---].* 'Kõik probleemid aurusid minu teadvusest ära [---].' (Google)
(257) *Название самого стихотворения выветрилось у меня из головы.* 'Ise luuletuse pealkiri on mul peast välja tuuldunud.' (ruscorpore)
(258) *[---] все, что я написал на первом курсе самостоятельно основательно выветрилось из мозгов к третьему курсу [---].* '[---] kõik, mida ma kirjutasin esimesel kursusel iseseisvalt, põhjalikult tuuldus mu ajudest välja kolmandaks kursuseks [---].' (Google)
(259) *Все русские слова, как назло, выскочили из головы и заменились иностранными.* 'Kõik vene sõnad nagu kiuste olid peast välja hüpanud ja võõrkeelsetega asendunud.' (ruscorpore)

Nii eesti kui ka vene keele fraseologismid esitavad unustama kippuvat inimest kui aukliku, läbilaskva INFORMATSIOONI mahuti omanikku. Kui inimene on kerge unustama, öeldakse tema kohta eesti keeles, et tema *pea on nagu~kui sõel~sõelapõhi* (FS), nt

(260) *Vabandust, kui olen kellegi nimega eksinud - antud sündmusest on möödas 31 aastat ja vana **pea on nagu sõel**.* (Google)

Halva mälua inimese INFORMATSIOONI mahuti on *hõre*, nt *pea on hõre* – keegi on kerge unustama, ei pea midagi meeles (FS). Auklik ja katkine võib vene keeles olla nii *голова* 'pea' kui *мозги* 'ajud':

(261) *У меня сейчас **голова** совсем **дырявая**, поэтому говорю, пока помню [---].* 'Minul on praegu **pea** täiesti **auklik**, nii et räägin, kuni mäletan [---].' (ruscorpora)

(262) *У нее **мозги** всегда были какие-то **дырявые**.* 'Tal on **ajud** alati olnud mingid **auklikud**.' (ruscorpora)

Vene keeles nimetatakse hajameelset, halva mälua inimest *голова дырявая* 'auklik pea' (FFS).

Hõre mahuti on ebatihed, harva koega, mis ei saa INFORMATSIOONI kinni pidada, laseb selle läbi:

(263) *Seal peal oli veel mingi väga tark tarkusesõna, mida minu **hõre aju pole suutnud kinni pidada**.* (Google)

Auklik, katkine või *hõre* mahuti ei pea (kinni) – kui *pea ei pea kinni*, siis on inimene kerge unustama, ei pea midagi meeles, on halva mälua (FS), nt

(264) *olen kuulnud, aga vana **pea ei pea kinni*** (Google)

Fraseologismi *pea ei pea kinni* tähendus toetub kujutlusele harvast, „läbilaskvast” peast. Vakk (1970: 40) juhib tähelepanu sellele, et *pea ei pea kinni* meenutab eitava kuju ja lähtekujutluse ühiste joonte poolest fraseologismi *pea ei võta kinni*: *hea pea peab kinni võtma* ja *kinni võetud kinni pidama*. Venekeelses näites (265) on näha, et INFORMATSIOONI lahkumises pole süüdi mahuti, vaid pigem INFORMATSIOON ise:

(265) *[---] через месяц уже не может толком вспомнить ни сюжета, ни героев, **ничего в голове не держится**, даже собственные речи [---].* '[---] kuu pärast ei saa ta midagi õieti meenutada, ei süžeed ega tegelasi, **midagi peas ei püsi**, isegi tema enda kõned [---].' (ruscorpora)

Keegi või miski võib panna inimest unustama – panna INFORMATSIOONI lahkuma mahutist. Allpool esitatud eesti- ja venekeelsetes lausetes (266–271) paneb miski või keegi INFORMATSIOONI mahutist lahkuma:

(266) *Nüüd mäletasid seda poisidki, aga hõõguv raud, vasara tilin ja vana pesuköök olid selle justkui **meelest pühkinud**.* (ILU1950\ilu0016)

(267) *Keerutamine **ajab** imemise **meelest** [---].* (SEGAILU0120)

(268) *[---] et peab Svenile uue sõbratari otsima [---] kes tal need naljakad naudingud **peast välja ajaks**.* (SEGAILU/0004)

(269) *[---] armee võib poistel lollid mõtted **peast välja lüüa**.* (Postimees_1999)

(270) *Eriti lühikese ajaga **pühib** Brüsseli vahet lendlemine **ajust** pildid Paunverest [---]* (Postimees_1998)

(271) *Какая-то таинственная, властная рука **стирает из моего сознания и памяти все то, что я слышал от них на исповеди**.* 'Mingi salapärane,

võimukas käsi **pühib** minu **teadvusest** ja mälust kõik, mida olen kuulnud nende pihi ajal.' (Google)

Vene keeles võib ununemine esineda kui iseenesest toimunud INFORMATSIOONI väljalöömine mahutist:

(272) *По-видимому, у них из мозгов начисто вышибло, что коммунисты уже дважды ставили в нынешней Думе вопросы о недоверии правительству [---].* 'Ilmselt on neil **ajudest puhtalt välja löödud**, et kommunistid tõstasid üles juba teistkordselt praeguses Duumas küsimused valitsuse umbusaldusest [---].' (ruscorpora)

Iseenesest toimuv INFORMATSIOONI mahutist lahkumine on veel üks näide, mis kinnitab vene keele maailmapildi võtmeideeks peetavat maailma etteaimamatust, salapärasust ja inimesepoolsele kontrollile allumatust²³.

Et väärtuslik vajalik INFORMATSIOON ei lahkuks mahutist, tuleb see mahutis säilitada, pidada ja hoida. Näited INFORMATSIOONI pidamisest ja hoidmisest on esinenud eestikeelses materjalis ainult *meele* puhul:

(273) [---] *ta suudab korraga meeles pidada kümne partii seise ilma lauale vaatamata.* (Eesti_Ekspress_2001)

(274) [---] *hommikust saadik juba meeles hoidnud ja teistele meelde tuletanud, et täna Aadu muldasängitamise päev.* (ILU1990\ilu0510)

Venekeelsetes lausetes hoitakse INFORMATSIOONI *в уме* 'mõistuses', *в голове* 'peas':

(275) [---] *Это шестизначное число нужно обязательно держать в уме, глядя на невозмутимого португальца [---].* 'Seda kuuekohalist arvu on vaja ilmtingimata **pidada mõistuses (ум)**, vaadates kõigutamatult rahulikku portugaalast [---].' (ruscorpora)

(276) *Чтобы понять ее, нужно держать в голове всю историю развития языка изобразительного искусства.* '[---] Et mõista seda, on vaja **pidada peas** kogu kujutava kunsti keele arenemise ajalugu.' (ruscorpora)

Analüüsitud venekeelses materjalis on ette tulnud näide mahutis INFORMATSIOONI hoidmise kohta, mis väljendab mõtlemist:

(277) *Избывая Рогалева, он постоянно держал в голове мысль о летальном исходе и старался не допустить его.* 'Pekstes Rogaljovit, **pidas** ta pidevalt **peas** mõtet surmlõppesest ning püüdis seda vältida.' (Google)

Vene keele fraseologism *держат в~на уме* 'pidama, hoidma mõistuses (ум)~mõistusel (ум)' tähendab nii pidevat, lakkamatut mõtlemist kui ka mäletamist (FFS).

Inimene võib proovida (kas ise või millegi vahendusel, kellegi abil) tüütust INFORMATSIOONIST lahti saada – unustada või loobuda mõtlemast, mida näitavad eesti fraseologismid *peast (välja) viskama~heitma~ajama* – kellelegi või millelegi mõtlemast loobuma, lakkama või panema kedagi mõtlemisest

²³ Vt ptk 1.3. Maailm ja inimene keelelises maailmapildis; ptk 2.3.1. INFORMATSIOONI ilmumine mahutisse.

loobuma, unustama (FS) ja vene fraseologism *выбросить~выкинуть из головы* 'välja viskama peast' – proovima unustada, mitte mõelda (FFS). Järgmised laused (278–286) esitavad unustamist või mõtlemast loobumist kui INFORMATSIOONIST lahtisaamise katseid:

(278) Siiani oli ta püüdnud kõike häirivat ja ebatavalist enda **teadvusest eemale tõrjuda**, [---] (SEGAILU0088)

(279) „Enamik noori ja veel kogenematuid suusahüppajaid suudavad kõik eba-meeldiva **peast välja heita**,” [---]. (Postimees_1997)

(280) Trahvirooduga rindele minnes püüdsin teda oma **peast välja tõrjuda**. (ILU1990\ilu0006)

(281) Ning Peeter [---] asus mäletamist oma **peast välja taguma**. (ILU1990\ilu0644)

(282) Vahel osutub raskeks **vabastada aju** muude murede kütkest ja keskenduda õppusele. (TEA1980\ttt0053)

(283) Selline rumal mõte **visake** juba eos oma **ajudest välja!** (Google)

(284) Николай Николаевич [---] забыл, **выбросил из ума** напрочь воспомина- ния о том, как он всего две недели назад подгонял несчастную. 'Nikolai Nikolaevitš [---] unustas, **viskas mõistusest (ум) välja** mälestused sellest, kui ta alles kaks nädalat tagasi ajas õnnetut tagant.' (Google)

(285) Мелькнувшая мысль пришла очень некстати, и Волк сразу **выд- ворил её из сознания** [---]. 'Vilksatanu mõte osutus väga ebasobivaks, ja Hunt **viskas** selle kohe **teadvusest ära** [---].' (ruscorporea)

(286) В тот решающий момент он забыл об Альвене, **выкинул её из головы**. 'Sel otsustaval hetkel ta unustas Alveni kohta, **viskas** ta **peast välja**.' (ruscorporea)

INFORMATSIOONIST vabanemine, lahtisaamine ei pruugi alluda inimese tahte-
le, nt

(287) Üks selline sõlm oli seal ka, mis üldse enam **peast välja ei lähe**. (Posti- mees_1997)

(288) [---] see pilt **ei lähe** mul **meelest**. (ILU1990\ilu0288)

(289) lihtsalt tuli selline lollakas mõte, mida **ei saa** kuidagi oma **hallollusest välja** (Google)

Vene keeles illustreerivad INFORMATSIOONI allumatust inimesele fraseo- logismid *не выходит из головы~из мыслей~из ума* 'ei lähe peast~mõte- test~mõistusest (ум) välja' ja *не выходит из головы~из мыслей~из ума* 'mitte välja minema peast~mõtetest~mõistusest (ум)' – olema pidevalt meeles, teadvuses (FFS); *с ума нейдет* 'mõistuselt (ум) ei lähe' ja *не идет с ума* 'ei lähe mõistuselt (ум)', ka *не сходит с ума* 'ei lähe mõistuselt (ум) paigalt' – on pealetükkivalt meeles, ei unune (FFS), nt

(290) Настена у меня **не выходит из ума**. 'Nastjona **ei lähe** mul **mõistusest (ум) välja**.' (ruscorporea)

(291) Прошло так дней пяток, а случай тот у Илюхи **из головы не вы- ходит**— на работе помнится и сну мешать стал. 'Möödus sedasi viis päeva, kuid see juhtum **ei astu** Iljuhhal **peast välja** – töö on pidevalt mõttes ja hakkas und häirima.' (ruscorporea)

Kokkuvõtvalt informatsiooni lahkumisest

INFORMATSIOON lahkub mahutist nii eesti kui ka vene keele maailmapildis **inimese tahtest olenemata**. Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis ei sõltu INFORMATSIOONI lahkumine peaaegu üldse inimese tahtest ega pruugi alluda inimesepoolsele kontrollile. Inimene võib kaotada väärtusliku INFORMATSIOONI, sest INFORMATSIOON võib inimese tahtest olenemata mahutist lahkuda. Keegi või miski võib panna inimest (olenemata tema tahtest) unustama – panna INFORMATSIOONI lahkuma mahutist. Või, vastupidi, inimene võib proovida (kas ise või millegi vahendusel, kellegi abil) tüütust INFORMATSIOONIST lahti saada – unustada või loobuda mõtlemast – kuid tulemusteta, sest INFORMATSIOONIST vabanemine, lahtisaamine ei pruugi alluda inimese tahtele. Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis eksisteerib ettekujutus unustama kippuvast inimesest kui aukliku, läbilaskva INFORMATSIOONI mahuti omanikust.

Erinevusi INFORMATSIOONI mahutite funktsioonides, mis on ilmnunud eesti ja vene keele andmete põhjal tehtud INFORMATSIOONI ilmumise ja INFORMATSIOONI viibimise kirjeldustes, on märgata ka INFORMATSIOONI lahkumise puhul. INFORMATSIOONI lahkumine on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis ununemine. Analüüsitud eestikeelses materjalis on ette tulnud INFORMATSIOONI lahkumine ainult *meelest*, *teadvusest* ja *peast*, venekeelses materjalis on esinenud INFORMATSIOONI lahkumine *из ума* 'mõistusest', *из сознания* 'teadvusest', *из головы* 'peast', *из мозгов* 'ajudest'. Et väärtuslik vajalik INFORMATSIOON ei lahkuks mahutist, tuleb see mahutis säilitada, pidada ja hoida: pidamine ja hoidmine on esinenud eestikeelses materjalis ainult *meele* puhul, venekeelne materjal näitab INFORMATSIOONI hoidmist ja pidamist *в уме* 'mõistuses (ym)', *в голове* 'peas'.

Vene keeles võib ununemine esineda mahutist iseenesest toimuva INFORMATSIOONI väljalöömisena, mis veel kord kinnitab vene keele maailmapildi võtmeideeks peetavat maailma etteaimamatust, salapärasust ja inimesepoolsele kontrollile allumatust.

2.4. Intellektuaalsfäärist ja INFORMATSIOONI mahutitest eesti ja vene keele maailmapildis

Intellektuaalsfäär moodustab ühe olulise valdkonna keelelise maailmapildi mentaalses pooles. **Intellektuaalsfäär** on intellektuaalseid protsesse ja seisundeid – mõtlemist, teadmist, mõistmist, mälu ja kujutlust – kattev ala mentaalses maailmapildis. Intellektuaalsfääri ei kuulu otseselt (kuid võivad omada sellega seoseid) emotsioonid ja tunded, soovid ja kavatsused, taju, kõne. Intellektuaalsfääri ülesehitus on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis üldjoontes sarnane: intellektuaalsfääri täidab **INFORMATSIOON**, intellektuaalsfääri kuulu-

vad mõlema keele maailmapildis mõtlemine, mõistmine, teadmine, mälu ja kujutlus.

Analüüsitud materjal näitab, et mõistmine, mõtlemine, mälu ja kujutlus on eesti ja vene keele maailmapildis üldjoontes sarnased. **Mõistmine** esineb mõlema keele maailmapildis inimese ja INFORMATSIOONI vahelise distantssi vähendamise/vähenemisena: eesti ja vene keele maailmapildis on võimalik nii inimese aktiivne tegutsemine INFORMATSIOONIGA läheduse saavutamisel – inimese jõudmine INFORMATSIOONILE lähemale, kui ka INFORMATSIOONI enese jõudmine mahutini/mahutisse (eesti keeles jõuab INFORMATSIOON nii mahutini kui mahutisse, vene keeles ainult mahutini). **Mõtlemine** esineb nii eesti kui ka vene keele maailmapildis INFORMATSIOONI liikumisena. INFORMATSIOON liigub mahuti sees erineva kiiruse ja intensiivsusega. Hoogne, kiire mõtlemine esineb eesti ja vene keele maailmapildis INFORMATSIOONI sööstmise ja tormamisena. Kõige intensiivsemat mõtlemist esitavad keeled INFORMATSIOONI ringliikumise või monotoonse edasi-tagasi tagumisena, millega kaasnevad kuuldavad klõppimine, tuksumine, põksumine. Mõtlemise intensiivsust – pidevat, lakkamatut mõtlemist – väljendab nii eesti kui ka vene keele maailmapildis INFORMATSIOONI istumine, seismine mahutis. Vähem intensiivset mõtlemist esitavad keeled uitamise, heljumise ja hõljumisena. Häired mõtlemisel esinevad INFORMATSIOONI kaootilise ja korrapärase liikumisena ning INFORMATSIOONI segunemisena, mis kehastab tõket, takistust – võimetust selgelt mõelda. **Mälu** protsessidest kulgevad INFORMATSIOONI mahutite sees meeldejäätmine (INFORMATSIOONI jäämine mahutisse, mille puhul INFORMATSIOON püüab võtta mahutis kindlamat positsiooni) ja meeldejäätmine (INFORMATSIOONI sisestamine mahutisse, tavaliselt mehhaanilise kordamise ehk tagumise teel), meenumine (INFORMATSIOONI aktiveerumine – mahuti põhjast tõusmine, mahuti seest tulek), meenutamine (INFORMATSIOONI kui filmi vääntamine mahuti sees), mäletamine (INFORMATSIOONI mahuti sees hoiul olek ja INFORMATSIOONI pidamine mahuti sees), ununemine (INFORMATSIOONI lahkumine mahutist) ja unustamine (INFORMATSIOONIST lahtisaamine). **Kujutluse** protsessid esinevad eesti ja vene keele maailmapildis INFORMATSIOONI vääntamisena mahuti sees. Meenutamise ja kujutlemise vahe seisneb INFORMATSIOONI sisus: kas filmina vändatakse juba juhtunut, toimunut (meenutamine) või alles eelseisvat (kujutlemine).

Mõtlemisel esineb nii eesti kui ka vene keele maailmapildis üsna palju ühi-seid jooni mälu protsessidega (meenumise, mäletamise ja ununemisega). INFORMATSIOONI tekkimist võib osutada raskeks eristada INFORMATSIOONI aktiveerumisest (tõusmisest), INFORMATSIOONI sisenemist INFORMATSIOONI aktiveerumisest (tulekust). Valgus ja sähvatused kaasnevad nii INFORMATSIOONI ootamatu ja kiire tekkimise ja sisenemisega kui ka INFORMATSIOONI ootamatu ja kiire aktiveerumisega. Mõtlemist väljendavat INFORMATSIOONI liikumise seiskumist võib osutada raskeks eristada INFORMATSIOONI hoiul olekust, mis väljendab mäletamist. INFORMATSIOONI pidamine ja hoidmine mahuti sees võib

hõlmata nii mõtlemist kui ka mäletamist, nt *держать в~на уме* 'pidama, hoidma mõistuses (ум)~mõistusel (ум)' – pidevalt, lakkamatult mõtlema, mäletama (FFS). Mõtlemise tihedat seost teadmise, kujutluse, usu ja mäletamisega mainib Fortescue (2001: 17) mentaalse tegevuse naaiivteooria ühe põhjapaneva komponendina: „When you think, you do so about what you know or imagine, or believe to be the case, or what you remember or intend doing [---]”.

Мälu, память 'mälu' ja *кужутлус* (ka *фантаасия*), *воображение* 'кужутлус' (ka *фантазия* 'fantaasia') esinevad mõlema keele maailmapildis nii võime kui ka mahutina. **INFORMATSIOONI mahutina** esinevad eesti keele maailmapildis *mõistus, meel, teadvus, pea, aju(d), ajukäär(ud), hallollus*, vene keele maailmapildis *ум* 'mõistus', *сознание* 'teadvus', *голова* 'pea', *мозг(у)* 'aju(d)', *извилины* 'ajukäärud', *серое вещество* 'hallollus'. **INFORMATSIOONI** mõistetakse käesolevas uurimuses kui intellektuaalsfääri täitvat sisu kogu oma mitmekesisuses. Kui *мälu, память* 'mälu' täidab mäletatav ja *кужутлуст* (ka *фантаasiat*), *воображение* 'кужутлус' (ka *фантазия* 'fantaasia') täidab ainult kujuteldav, ette kujutatav, siis **INFORMATSIOONI** mahuteid täidab mitmekesine **INFORMATSIOON**, kaasa arvatud mäletatav ja kujuteldav.

Mahuti võib olla **INFORMATSIOONIGA** täidetud või **INFORMATSIOONIST** tühi. **INFORMATSIOONI** moodustavad mittemateriaalsed, abstraktsed ideed, probleemid, mõtted jms „esemestuvad”: **INFORMATSIOON** võib eesti ja vene keele maailmapildis võtta objektide või nähtuste kuju, võib olla arvatav, täidab mahutit, nagu esemed, füüsilised objektid (**INFORMATSIOON ON AINE; VÕIME ON MAHUTI**). Eesti- ja venekeelsed laused näitavad, et **INFORMATSIOONI** mahutis võib tuhnida, **INFORMATSIOONI** võib läbi võtta kätega nagu esemeid.

INFORMATSIOON allub inimesepoolsele kontrollile vaid osaliselt. **INFORMATSIOONI** osaline sõltumatus inimesepoolsest kontrollist põhjustab **INFORMATSIOONI** ennustamatust ja salapärasust – nii **INFORMATSIOONI** ilmumine kui ka **INFORMATSIOONI** aktiveerumine toimub eesti ja vene keele maailmapildis sageli väga ootamatult, ootamatu ilmumise ja ootamatu aktiveerumisega kaasnevad valgus, sähvatused, välgatused, plahvatused. Vene keele maailmapildis rõhutab **INFORMATSIOONI** ennustamatust ja inimesepoolsest kontrollist sõltumatust ka see, et **INFORMATSIOONI** mahutisse sisenemine esineb iseenesest toimuva ja iseenesest edeneva, inimesest sõltumatuna, inimese kontrollile allumatuna: *идти на ум* 'tulema mõistusele (ум)'; *не идет на~в ум* 'ei tule mõistuse (ум) peale~mõistuse (ум) sisse'; *не пойдет на ум* 'ei hakka tulema mõistuse (ум) peale'; *не идет в голову* 'ei tule pähe'. Ka ununemine esineb vene keele maailmapildis mahutist iseenesest toimuva **INFORMATSIOONI** väljalöömisena. See, et vene keel esitab **INFORMATSIOONI** sisenemist ja lahkumist iseenesest toimuva ja inimesest sõltumatuna on kooskõlas vene keele maailmapildi puhul keskeks peetava ideega, mille kohaselt ümbritsev maailm on salapärane ja etteaimamatu ning inimene ei saa oma tulevikku, asjade kulgu ette näha ega mõjutada.

INFORMATSIOONI osalist allumist inimesepoolsele kontrollile on märgata eesti keele fraseologismis *peast läbi (käia) laskma*, mis kirjeldab INFORMATSIOONI liikumise inimesepoolset käivitamist. Nii eesti- kui ka venekeelne materjal näitab, et inimene võib vändata mahutis INFORMATSIOONI nagu filmi. Peale liikumise avaldub INFORMATSIOONI aktiivsus nii eesti kui ka vene keele maailmapildis arendamise suunas toimuva muutumisena (INFORMATSIOONI küpsemine, valmimine, kujunemine). Ka INFORMATSIOONI muutumine allub osaliselt inimesepoolsele kontrollile – inimene võib INFORMATSIOONI muuta. Analüüsitud materjalis on muutmine esinenud mõlemas keeles INFORMATSIOONI arendamise ja küpsetamisena.

INFORMATSIOON läbib nii eesti kui ka vene keele maailmapildis kolm etappi: ilmub mahutisse, viibib mahutis, lahkub mahutist. INFORMATSIOONI ilmumise viisid (tekkimine, sisenemine, sisestamine ja aktiveerumine) on eesti ja vene keele maailmapildis samad, viibimist mahutis iseloomustab nii eesti kui ka vene keele maailmapildis liikumine ja muutumine või hoiul olek, INFORMATSIOONI lahkumine mahutist toimub nii eesti kui ka vene keele maailmapildis inimese tahtest olenemata. Märgatavaid erinevusi kahe keele maailmapildis ilmneb INFORMATSIOONI mahutite funktsioonides: eesti keele *pea* ja *meel* esinevad INFORMATSIOONI mahutina, aga lisaks sellele täidavad mälu funktsioone. *Meel* ja *pea* täidavad mälu funktsioone veidi erinevalt: INFORMATSIOONI tulek *meelde* on aktiveerumine, nt *meelde tulema* – meenuma. Teistesse mahutitesse (ka *pähe*) INFORMATSIOONI tulek on tavaliselt sisenemine, nt *pähe tulema* – äkki, juhuslikult mingile mõttele jõudma või tulema (FS). Olenevalt kontekstist võib *peas* staatilises olekus viibiv INFORMATSIOON väljendada nii mäletamist kui ka intensiivset mõtlemist (nt *peas istub*). Eesti keeles teatakse *pähe* õpitud INFORMATSIOONI *peast*. *Pähe* õpitud ja *peas* olevat INFORMATSIOONI võib kasutada ka mingil muul viisil, nt *peast* joonistada jms. Kuigi INFORMATSIOON võib viibida hoiul nii *peas* kui ka *meeles*, teada või kasutada mingil muul viisil võib INFORMATSIOONI ainult *peast*. INFORMATSIOONI pidamine ja hoidmine on esinenud eestikeelses materjalis ainult *meele* puhul. Eesti keeles määrab selle, kas INFORMATSIOON siseneb või aktiveerub, peale lause sisu ka INFORMATSIOONI mahuti (nt *meelde* tuleku puhul on tegu INFORMATSIOONI aktiveerumisega). Mälu funktsioonide täitmine ei seostu vene keele maailmapildis ühegi kindla INFORMATSIOONI mahutiga, ning selle, kas tegu on INFORMATSIOONI tekkimise, sisenemise või INFORMATSIOONI aktiveerumisega, võib venekeelse materjali puhul välja lugeda ainult lausest enesest. Peast teadmise tähendust edastavad vene keeles (знать) на память '(teadma) mälu peal' või (знать) наизусть '(teadma) suu peal'.

Erinevusi on kahe keele maailmapildis esinenud ka INFORMATSIOONI mahutite kujus, vormis. Eestikeelne materjal näitab, et INFORMATSIOON jääb nii *ajukäärudesse* (mitmuses) kui *ajakääru* (ainsuses), aga ka *ajukäärude vahele*. *Извилины* 'ajukäärud' esinevad INFORMATSIOONI mahutina ainult mitmuses. Ainsust pole vastavas kontekstis analüüsitud venekeelses materjalis ette tulnud,

pole ette tulnud näiteid *извилины* 'ajukäärud' vahel asumise kohta. Vene keele intellektuaalne võime *ум* 'mõistus' lubab INFORMATSIOONI ilmumist nii *в ум* 'mõistuse sisse' kui *на ум* 'mõistuse peale'. Ilmunud INFORMATSIOON võib asuda *в уме* 'mõistuse sees' kui ka *на уме* 'mõistuse peal'. Eesti keele maailmapildis peab mahuti olema *lahti(ne)*, et sisenev või sisestatav INFORMATSIOON võiks sattuda mahuti sisse võimalikult kiiremini ja kergemini. Inimesel, kelle mahutisse INFORMATSIOON siseneb raskustega, vaevaliselt, või kelle mahutisse INFORMATSIOONI sisestamisel esineb raskusi, on mahuti *kinni(ne)*. Analüüsitud venekeelses materjalis pole lahtisuse-kinnisuse kohta ühtegi näidet ette tulnud.

3. INIMESE INTELLEKTUAALSED VÕIMED EESTI JA VENE KEELE MAAILMAPILDIS

3.1. Intellektuaalseid võimeid tähistavad sõnad eesti ja vene keeles

INFORMATSIOONI mahutid *pea*, *aju(d)*, *mõistus*, *meel* esinevad Asta Õimu „Sünonüümisõnastikus” (1991) sünonüümireas²⁴ „ARU, **mõistus**, taip, intellekt, oid, oim, muts *murd*, tolk, **ajud**, **pea**, nupp *minu pea v nupp seda küll ei võta*, *lahtine pea*, aruraas, arunatuke, nõu *tuleb aeg*, *tuleb nõu*, nutt *küll mõnele on seda nutti antud*, *aruke[ne]*, **meel** *meel ja mõistus peas*, *meelemõistus van*, *taid*”. Vene keele sünonüümisõnastik (Jevgenjeva 1971) esitab ум ’mõistus’ sünonüümideks интеллект ’intellekt’, разум ’mõistus’, рассудок ’mõistus’. Aleksandrova vene keele sünonüümisõnastikus „Словарь синонимов русского языка. Практический справочник” (1989) seisavad INFORMATSIOONI mahutid голова ’pea’, мозги ’ajud’, ум ’mõistus’ sõna ум ’mõistus’ sünonüümireas: „УМ, умственные (или мыслительные) способности, интеллект, рассудок, разум, голова; мозги (прост.); смысл, разумение (устар.)”. „Новый объяснительный словарь синонимов русского языка” esitab ум ’mõistus’ sünonüümideks разум ’mõistus’, рассудок ’mõistus’, интеллект ’intellekt’ (Urõsson.1999: 447–450).

Sünonüümiridade liikmete tähendused on vastavalt EKSSi andmetele: **aru** I 1. (Praktiline) mõistus, mõtlemis-, kaalutlusvõime. (EKSS I, 1); **mõistus** 1. Teadvuse võime tunnetada nähtusi nende muutuvates seostes, tabada üldist üksiku kaudu, avastada ja formuleerida seaduspärasusi, intellekt; aru, arusaamisvõime. (EKSS III, 3); **taip** Aru, mõistus, arusaamine, taipamine; nutikus, taibukus. (EKSS VI, 1); **intellekt** Mõtlemisvõime, mõistus, aru. (EKSS 4); **oid** Aru, mõistus, taip. (EKSS IV, 1); **oim** I 2. Aru, mõistus, taip. (EKSS IV, 1); **muts** I *murd*. 1. Aru, taip. (EKSS III, 3); **tolk** kõnek 1. Aru, mõistus, taip, oid; arusaamine. (EKSS VI, 2); **aju** II Inimese ja selgroogsete loomade kesknärvisüsteem; (tihti:) peaju. // ka pl. peaju kui aru, mõistuse, vaimsete võimete keskus. (EKSS 1); **pea** 3. piltl. Pea psüühiliste protsesside ja tunnete asupaiga ning võrdkujuna a. (Normaalne, selge) mõistus, mõtlemisvõime, mõtlemine; pea mõtete asupaigana; arusaamine, taibukus b. Pea teadmiste talletajana, talletuskohana; mälu, meelepidamine; miski mälu abil tehtav c. Pea tunnete ja tahte asukohana v. sümbolina. (EKSS IV, 1); **nupp** 2. b. Mõistus, taip (EKSS III, 4); **aruraas** hrl. kõnek. Aruraasuke. (EKSS 1); **arunatuke** hrl. kõnek. Aruke; napp aru. (EKSS 1); **nõu** II 5. Tarkus, taip, aru (EKSS III, 4); **nutt** 4. kõnek. Nupp, taip, nutikus. (EKSS III, 4); **aruke(ne)** hrl. kõnek., dem. < aru (I). (EKSS 1);

²⁴ Sünonüümisõnastike sünonüümiridades on rasvase kirjaga esile toodud INFORMATSIOONI mahutid

meel 4. kõnek. (Sageli arhailise varjundiga väljendites:) mõistus, aru; mõtlemisvõime, kaalutlemisvõime, arukus. 6. (sisekohakäänetes:) mälu. (EKSS III, 2); **meelemõistus** 1. (Selge) mõistus, aru. (EKSS III, 2); **taid** Oskus(ed), tarkus. (EKSS VI, 1).

Vastavalt VKSSi andmetele on **ym** 1. Inimese võime mõelda, peegeldada objektiivset tegelikkust ettekujutustes, mõistetes, arutlustes; mõistus (разум). 2. Teadvus, mõtlemistegevus. 3. Teadvuse, mõistuse (рассудок), psüühilise tegevuse normaalne, terve seisund. (VKSS 16); **интеллект** Mõtlemisvõime; mõistus (ум, рассудок, разум). (VKSS 5); **рассудок** 1. Võime loogiliselt mõelda, arutleda; mõistus (разум). 3. Terve mõistus (смысл), mõistusekainus. (VKSS 12); **разум** 2. Võime mõelda, mõista; inimese intellektuaalsed võimed. (VKSS 12); **голова** 2. Mõistus (ум, разум); teadvus. (VKSS 3); **мозг** 2. Mõistus (ум), intellektuaalsed võimed. (VKSS 6); **смысл** 1. *Vananenud.* Mõistus (разум, рассудок, ум). (VKSS 13); **разумение** 2. *Vananenud.* Võime mõelda, mõista; intellektuaalsed võimed. (VKSS 12).

EKSS edastab *taibu, intellekti, oiu, mutsu, tolgu, nupu, arunatukese, nõu, meele, meelemõistuse* tähendused kas *mõistuse* või *aru* kaudu. *Aruraasu* määratakse EKSSis kui *aruraasukest*. *Aruraasuke* määratakse kui *arunatukest*: „*aruraasuke* hrl. kõnek. *arunatuke*.” (EKSS 1). *Arunatuke* viib *arukese* juurde. *Aru* on EKSSis määratud osaliselt *mõistuse* kaudu. *Mõistuse* tähenduses figureerib *aru*. *Mõistust* määratletakse kui teadvuse **võimet**. *Aru* on esitatud kui mõtlemis- ja kaalutlus**võime**. *Aju* esineb kui vaimsete **võimete** keskus. Mõtlemis**võimet** on mainitud ka *intellekti, meele* ja *pea* tähendustes. Järelikult on *mõistus, aru, intellekt, meel* ja *pea,aju* võimed, mida käesolevas uurimuses nimetan **intellektuaalseteks võimeteks**. Ka *mõistuse* kaudu määratletud *taip, oim, muts, tolk, nupp, nõu* ja *meelemõistus* tähistavad eesti keeles intellektuaalseid võimeid. Sõnal *meelemõistus*, mis omab „Sünonüümisõnastikus” (1991) märgendit „vananenud”, puudub vastav märgend EKSSis, järelikult kuulub *meelemõistus* edasise analüüsi alla. *Muts* esineb nii „Sünonüümisõnastikus” (1991) kui ka EKSSis märgendiga „murdesõna”. Eesti kirjakeele korpuses, Eesti Keele Instituudi tekstikorpuses ja tänapäeva keelekasutust hõlmavas *Google*’i otsingumootoris leidub vaid üksikuid näiteid, kus *muts* esineb intellektuaalse võime tähenduses. *Nutt* on ainuke sünonüümirea liikmete seas, mille EKSSi tähenduses pole mainitud *aru* ega *mõistust* – *nut*t on defineeritud intellektuaalseid võimeid tähistavate *nupu* ja *taibu* kaudu. „Sünonüümisõnastiku” (1991) intellektuaalsete võimete sünonüümireas esitatud sõnadest tekitab kahtlusi *taid*, mis pole EKSSis määratud nagu teised sünonüümirea liikmed *mõistuse* või *aru* kaudu, vaid *oskus(te)*²⁵ ja *tarkuse*²⁶ kaudu: *tarkus* ei tähista võimet (EKSS VI,

²⁵ *oskus* 1. Õppimise ja harjutamise teel omandatud asjatundlikkus, meisterlikkus, kogemus mingil tegevusalal. 2. Võime, osavus millekski, mingil alal. (EKSS IV, 1)

²⁶ *tarkus* 1. < tark (1.täh.) 2. miski tark (3.täh.); pl. teadmised, oskused, omandatu. (EKSS VI, 1). *Tark* 1. adj. Selge, terava mõistusega, lahtise peaga, rohkete vaimuannetega, arukas, taibukas; ant. rumal [---] // heade v. rohkete teadmistega, haritud, hästi

1), *oskus* tähistab võimet üsna kitsalt – kui osavust millekski, meisterlikkust, asjatundlikkust mingil alal (EKSS IV, 1). Seega jääb edaspidi analüüsis käsitletavate sõnade loetelust sõna *taid* välja.

VKSS määratleb sõnad *ум* 'mõistus', *интеллект* 'intellekt', *рассудок* 'mõistus', *разум* 'mõistus' ja *мозг* 'aju' mõtlemisvõimena. *Голова* 'pea' tähenduses on mainitud *ум* 'mõistus', mis võimaldab teha järeldust, et *ум* 'mõistus', *интеллект* 'intellekt', *рассудок* 'mõistus', *разум* 'mõistus', *мозг* 'aju', *голова* 'pea' tähistavad vene keeles intellektuaalseid võimeid. *Раз-ум* on moodustatud tüvest *ум* 'mõistus' (Tihhonov 2003). Vene fraseoloogias esineb *ум-разум* reduplikatsioon, nt *поучиться~набраться ума-разуму* 'õppima, koguma mõistust (ум)- mõistust (разум)'; *ум за разум заходит* 'mõistus (ум) läheb mõistuse (разум) taga' (FFS).

Разумение esitatakse märgendiga „vananenud” nii Aleksandrova sünonüümisõnastikus (1989) kui ka VKSSis. Urõssoni (1999) koostatud sünonüümireas, mida esitab „Новый объяснительный словарь синонимов русского языка”, ja sünonüümisõnastiku (Jevgenjeva 1971) sünonüümireas *разумение* puudub. Vastavalt Ožegovi seletussõnaraamatu (1991) andmetele esineb tänapäeva keelekasutuses *разумение* tähenduses „2. Arvamus, mõistmine, vaatepunkt.” Seega langeb *разумение* edaspidi käsitletavate sõnade loetelust välja. Sõna *смысл* intellektuaalse võime tähendust esitab VKSS märgendiga „vananenud”. Tänapäeva keelekasutuses esineb *смысл* tähenduses „2. Millegi sisemine sisu; tähendus.” (VKSS 13). Ožegovi seletussõnaraamat (1991) esitab sõna *смысл* tähendust kui „mõistus (разум), mõistlikkus” mainides, et selles tähenduses esineb *смысл* vaid teatud sõnaühendites, nt *Здравый смысл. Действовать со смыслом. Нет смысла (не вижу смысла) в таком решении*. Kuna *смысл* ei tähista tänapäeva keelekasutuses intellektuaalset võimet, siis jääb *смысл* käesolevas uurimuses käsitletavate sõnade loetelust välja.

Intellektuaalset võimet tähistav sõna *aju(d)* esineb „Sünonüümisõnastiku” (1991) intellektuaalseid võimeid tähistavate sõnade sünonüümireas ainult mitmuses, ka Aleksandrova sünonüümisõnastik (1989) esitab sõna *мозги* 'ajud' ainult mitmuses. EKSS varustab *aju* tähendust „peaaju kui aru, mõistuse, vaimsete võimete keskus” märgendiga „*ka pl(uural)*”. VKSS täiendab *мозг* 'aju' märksõnaartiklis mitmuses mainitavat *мозги* 'ajud' märgendiga „madalkeelne”. Bulõgina ja Šmeljovi (1997) arvates seisab nii ainsusliku kui ka mitmusliku vormi taga ettekujutus intellektuaalsest võimest *мозг* (*мозги*) 'aju (ajud)' kui mõtlemisorganist (*орган мышления*). Ainsusliku vormiga (*мозг*) seostub ettekujutus mõtlemisorganist kui omapärasest mehhanismist, mis töötab seda paremini, mida keerulisem on tema ülesehitus (*У него в мозгу всего одна извилина*. 'Tal on ajus ainult üks ajukäär'). Mitmusliku vormi *мозги* 'ajud' puhul pole oluline mõtlemisorgani ülesehitus, vaid üldmass, kogus (*У него на*

arenenud [---] // piltl. osav, keeruline; tundlik. 2. s. Selline inimene. 3. adj. (tegude, jutu, eneseavalduse jms. kohta:) arukas, mõistust ilmutav, mõistlik; antud olukorras õige, otstarbekas. (EKSS VI, 1).

это мозгов не хватум. 'Tal ei jätku selleks ajusid'). Mitmusliku vormiga seostuv ettekujutus üldmassist on mehhanismist primitiivsem ja pole mitte juhuslik, arvavad Bulõgina ja Šmeljov (1997: 336–337), et mitmusliku vormi *мозгу* 'ajud' kasutus mõtlemisorgani tähistamiseks kuulub madalkeelde. Vakk (1970: 256) käsitledes *aju*-fraseologisme eesti keeles, märgib nende fraseologismide kujutlusaustaks *aju* võrdlemist (keeruka) masinavärgiga, kuid mitmusliku ja ainsusliku vormi tähenduslik erinevus jääb tähelepanuta – ainsuslik *aju* ja mitmuslik *ajud* esinevad Vaka raamatus paralleelselt, nt (*oma*) *aju*–*ajusid* liigutama; (*oma*) *aju*–*ajusid* vaevama–pingutama; *aju*–*ajusid* tööle panema (Vakk 1970: 255–256). *Aju* ja *мозг* 'aju' tekstikorpustes kasutamise põhjal järeldan, et *aju* ja *мозг* 'aju' esinevad intellektuaalsete võimete tähenduses nii ainsuses kui ka mitmuses. Ainsuses on sõnal *aju* ja sõnal *мозг* 'aju' EKSSi ja VKSSi andmete põhjal mitu tähendust²⁷, seal hulgas ka intellektuaalse võime tähendus. Mitmuslik *ajud*, *мозгу* 'ajud' esineb peaaegu alati justnimelt intellektuaalse võime tähenduses (välja arvatud juhud, kus *ajud* ja *мозгу* 'ajud' kasutatakse mitmuses (mitme, palju) inimes(t)e või looma(de) organite kohta (292–293) ja juhud, kus *ajud* ja *мозгу* 'ajud' tähistavad rooga²⁸ (294–295), nt

(292) [---] 29 aastat kestnud kooselu tulemusena olid kaksikute **ajud** läbi kasvanud ning neid tuli sisuliselt millimeeterhaaval eraldada. (Google)

(293) В России начали замораживать человеческие **мозги**. Российская компания „К.“ предлагает людям услуги по замораживанию клиента сразу после смерти. 'Venemaal hakati külmutama inimeste **ajusid**. Venemaa kompanii „K.“ pakub inimestele kohe pärast surma kliendi külmutamise teenuseid.' (Google)

(294) Ahvi **ajud**- delikatess. (Google)

(295) Отварные бараньи **мозги** под чесночно- лимонным соусом. 'Keedetud lamba **ajud** küüslaugu-sidrundi kastmes.' (Google)

Pea, *aju(d)* ja *голова* 'pea', *мозг(и)* 'aju(d)' on intellektuaalseid võimeid tähistavate sõnade loetelus erilised, sest peale intellektuaalsete võimete tähistab *pea*, *голова* 'pea' inimese kehaosa – pead, *aju(d)*, *мозг(и)* 'aju(d)' tähistab inimkeha organit – *aju*. Intellektuaalset võimet tähistavad metonüümiliselt *ajukäär(ud)*, *извилины* 'ajukäärud' ja *hallollus*, *серое вещество* 'hallollus'. *Pea*, *aju(d)* ja *голова* 'pea', *мозг(и)* 'aju(d)' esinevad eesti ja vene keele maailmapildis kui intellektuaalsete võimete asukoht²⁹. Bulõgina, Šmeljovi (1997: 324) tähelepaneku järgi esineb mingi võime seostamine kehaosa või organiga naiiv-keelelistes ettekujutustes ainult inimese puhul ega esine kunagi looma puhul: „Мы знаем, что у многих животных есть *голова*, *сердце*, *печень*, *мозги*; но мы не

²⁷ nt EKSS eristab sõnal *aju* piltlikku tähendust „vaimselt võimuka inimese, juhtiva keskuse jms. kohta“, ka VKSS märgib ainsuslikul vormil *мозг* 'aju' piltlikku tähendust „millegi juhtivast, suunavast keskusest“; vastavalt VKSSi andmetele tähistab *мозг* 'aju' vene keeles ka inimese ja selgroogsete luude õõsi täitvat kude.

²⁸ VKSS märgib roa tähendust, EKSS ei maini roa tähendust.

²⁹ Vt ptk 3.3.6. *Pea* ja *голова* 'pea' kui intellektuaalsete võimete asukoht.

готовы связать с этими органами „душевную” жизнь животного. Собака может быть доброй, а кроме того мы знаем, что у нее есть сердце; однако эти два факта существуют в сознании носителей языка независимо друг от друга. Мы не назовем животное *бессердечным*, оно может быть *глупым*, но не *безмозглым*; правда, мы говорим *безмозглая курица*, но это выражение используется только по отношению к человеку, его нельзя употребить по отношению к курице или к какому бы то ни было другому животному.” Keelelises maailmapildis seostuvad inimese intellektuaalsed ja „hingelised” (*душевные*) omadused tihedalt ja lahutamatult neid omadusi tekitavate organitega: vene naiiv-keelelised ettekujutused inimese sisemisest elust peegelduvad opositsioonis *дух – плоть* 'vaim – ihu', *душа – тело* 'hing – keha', *сердце – ум/разум/голова* 'süda – mõistus (ум)/mõistus (разум)/pea' (Bulõgina, Šmeljov 1997: 325). Eespool öeldu puudutab kahtlemata ka eesti keele *pead* ja *aju*: pea tähtsus kehaosana peegeldub tema nimetusega seostuvate fraseologismide rohkuses, *pea* esineb mõtlemist, mõtlemisvõimet või selle puudumist, arukust, mõtte tekkimist, mälu tähendavates fraseologismides, eriti mitmekesiselt on esindatud mõistust ja mõtlemistegevust väljendavad kujukad ütlemissed (Vakk 1970: 27–66). Vaka (1970: 254–256) andmetel pole *aju*-fraseologismide rühmitus eesti keeles kuigi arvukas, kuid olemasolevad *aju*-fraseologismid käsitlevad justnimelt mõtlemist.

Intellektuaalsete võimete sünonüümide reas puudub INFORMATSIOONI mahutina esinev *teadvus*, *сознание* 'teadvus'. Kas *teadvus* ja *сознание* 'teadvus' ei tähista intellektuaalset võimet? *Teadvus* on „1. Psüühika võime peegeldada psüühikavälist maailma ja iseennast, teadmine ümbritseva ja enda kohta. // millegi mõistmine, arusaamine, mõistus.” (EKSS VI, 1). *Сознание* on „1. Filosoofias ja psühholoogias – tegelikkuse peegeldamise ja inimese sihipärasest tegevusest tagav protsess. 2. Inimesele omased ümbritseva tajumine ja mõistmine; mõistus (ум, разум).” (VKSS 14). Apresjan (1995: 360) paigutab *сознание* 'teadvus' inimese kaheksa süsteemi eest vastutavate organite hierarhia tippu. Kaheksa süsteemi organid moodustavad hierarhia, mille ülesehituse aluseks on iga organi tähtsus inimese käitumise korraldamisel. Vene keele maailmapildis täidab *сознание* 'teadvus' inimese füüsilise, emotsionaalse ja kõnelise käitumise regulaatori funktsiooni – *сознание* 'teadvus' hoiab tahte (*воля*) ja südame-tunnistuse (*совесть*) abil inimese käitumist normi piires. *Сознание* 'teadvus' on inimese käitumist kõrvalt jälgiv seade – juhul, kui *сознание* 'teadvus' leiab inimese käitumises arutuse märgid, annab ta käsu tahtele (*воля*), mis toob inimese käitumise normi piiridesse (muidugi tingimusel, et *воля* 'tahe' ise on veel tegutsemisvõimeline, nt *Он понял, что боится, и усилием воли подавил свой страх*. 'Ta mõistis, et kardab, ja tahtepingutuse abil püüdis hirmu maha suruda.' (Apresjan 1995: 360) Ettekujutus kontrolli kaotamisest käitumise üle eksisteerib keelelises maailmapildis kui loomuliku piiri, normi ületamine. *Сознание*-poolse kontrolli alt väljumine on käitumise normi piiri ületamine – käitumine väljub *сознание* 'teadvus' kontrolli alt ja muutub tahtele allumatuks.

Сознание-poolse kontrolli alt väljumist kirjeldavad vene keeles sõnad *исступление* 'raev, hullustus, ägedushoog' (võrdluseks käitumise normi piires asuv *возбуждение* 'erutus, ärevus'), *паника* 'paanika, kabuhirm' (võrdluseks käitumise normi piires asuv *страх* 'hirm, õud, õõv, jubedustunne, kartus, pelg, pelgus, kartlikkus'), *взорвать(ся)* 'lõhkema, plahvatama' (võrdluseks käitumise normi piires asuv *возмутиться* 'nõrдинud~pahane olema; nõrdimust, meelepaha tundma või väljendama'). (Apresjan 1995: 360)

Käesoleva uurimuse analüüsitud eesti- ja venekeelne materjal näitab, et peale *teadvuse*, *сознание* 'teadvus' osalevad inimese käitumise reguleerimisel ka intellektuaalsed võimed. Intellektuaalsed võimed hoiavad oma kontrolli all inimese soove – nii neid, mis on seotud füsioloogiliste vajaduste rahuldamisega, mida Apresjan (1995: 355) liigitab kui kõige lihtsamaid soove (*простейшие желания*), kui ka vaimsete vajaduste rahuldamisega seotud soove, mida Apresjan liigitab kui kultuuristatud soove (*окультуренные желания*), nt

(296) *Enesekontrolliga harjunud Rauli impulsiivsed soovid said juba tekke-
momendil mõistuse poolt korrigeeritud.* (ILU1990\ilu0242)

(297) *Тело отлично знало, чего оно жаждет, но мой рассудок отклонял
каждую его мольбу.* 'Keha teadis suurepäraselt, mille järele ta januneb,
kuid minu mõistus (рассудок) lükkas tagasi igat tema anumist.' (ruscorpora)

Intellektuaalsed võimed hoiavad kontrolli all emotsioone, nt

(298) *Mu mõistus käsib unustada Sind, kuid ma ei saa unustada valu, mille käes
piinlen.* (Google)

(299) *mu süda ütleb, et pean sind nägema aga aju käsib eemale hoida.
armastan sind meeletult, iludus.* (Google)

(300) *Старайтесь не давать волю эмоциям, пусть разум руководит ва-
ми.* 'Püüdke emotsioonidele voli mitte anda, las mõistus (разум) juhib teid.'
(ruscorpora)

(301) *Но рассудок мгновенно пресек неуместный порыв [---].* 'Mõistus
(рассудок) katkestas kohe kohatu hoo [---].' (ruscorpora)

(302) *Рассудок приказывает мне оставить всякую мысль о женщине,
отдавшей свою любовь другому [---].* 'Mõistus (рассудок) käsib mul järele
jätta igasuguse mõtte naisest, kes andis oma armastuse teisele [---].' (Google)

Inimene ise reguleerib oma käitumist intellektuaalsete võimete abil, hoiab intellektuaalsete võimete abil emotsioone kontrolli all, nt

(303) *Ma vihkan seda, kui ma ei suuda asju mõistusega kontrollida.* (Google)

(304) *Kui [---] oled mõistlik ja arukas ning suudad tundeid mõistuse
kontrollile allutada, siis uue nädala esimestel päevadel muutud partnerluses
senisest märksa maksimalistlikumaks.* (Eesti_Ekspress_1997)

(305) *Надо научиться контролировать умом всплески этих разру-
шающих эмоций.* 'On vaja õppida kontrollima mõistusega (ум) nende hävi-
tavate emotsioonide välgatusi.' (Google)

(306) *Даже женщинам откажем в праве быть „слабыми“, заставим их
контролировать разумом свои эмоции?* 'Isegi naistelt võtame ära õiguse

olla „nõrgad”, paneme neid **kontrollima mõistusega (разум) oma emotsioone?** (Google)

Intellektuaalsete võimetena esinevad eesti keeles *aru, mõistus, taip, intellekt, oid, oim, muts, tolk, nupp, nutt, meel, pea, aju(d), ajukäärud, hallollus*, vene keeles *ум* 'mõistus', *разум* 'mõistus', *рассудок* 'mõistus', *интеллект* 'intellekt', *голова* 'pea', *мозг(у)* 'aju(d)', *извилины* 'ajukäärud', *серое вещество* 'hallollus'. Käesolevas töös käsitletakse *teadvust* ja *сознание* 'teadvus' INFORMATSIOONI mahutina. Analüüsitud materjali andmed ei anna piisavalt põhjuseid pidada *teadvust* ja *сознание* 'teadvus' intellektuaalseks võimeks: *teadvus* ja *сознание* 'teadvus' ei täida ei eesti ega vene keele maailmapildis intellektuaalsete võimete kahte olulist ülesannet (*teadvuse, сознание* 'teadvus' funktsioone illustreerivad laused 490–498, vt ptk 3.3. Intellektuaalsete võimete funktsioonid eesti ja vene keele maailmapildis)

3.2. Intellektuaalsete võimete tegevus eesti ja vene keele maailmapildis

Jäkeli (1995) inglise keele andmete põhjal üles ehitatud mudel *Mental activity is manipulation* esitab mentaalset tegevust kui inimese poolt sooritatavat objektide käsitlemist (*physical manipulation of solid objects*). Metafoorse mudeli aluseks on ontoloogiline metafoor *The mind (intellect) is a tool*, mis tähendab, et inglise keele maailmapildis esinevad intellektuaalsed võimed kui tööriistad, mida käsitleb meister (Jäkel 1995: 205). Jäkel (1995: 226) arvates on mentaalse tegevuse esitamine käsitlemisena strateegia, mida võib tunnistada kognitiivseks universaaliks. Käesoleva uurimuse analüüsitud materjal näitab, et eesti ja vene keele maailmapildis ei ole intellektuaalsed võimed mitte üksnes inimese poolt kasutatav (käsitletav) tööriist, vaid intellektuaalsed võimed tegutsevad ka iseseisvalt, ilma inimese vahendusega. Eesti ja vene keele maailmapildis kasutab inimene intellektuaalseid võimeid kahel viisil: **instrumendina** (inimene rakendab intellektuaalset võimet mingi tegevuse sooritamiseks tööriista, vahendi, instrumendina) ja **ruumina** (inimene sooritab tegevust intellektuaalse võime sees). Nii iseseisvalt tegutsevate intellektuaalsete võimete puhul kui ka instrumendi ja ruumina kasutatavate intellektuaalsete võimete puhul on kontseptuaalse metafoori aluseks arusaamad INFORMATSIOON ON AINE ja MÕTLEMINE ON TÖÖ (INFORMATSIOONI TÖÖTLEMINE). Vastavalt konkreetsele kontekstile ja sõnakasutusele täieneb see üldpilt ühega järgnevatest metafooridest:

INFORMATSIOON ON AINE

MÕTLEMINE ON TÖÖ (INFORMATSIOONI TÖÖTLEMINE)

INTELLEKTUAALNE VÕIME ON TEGIJA, KES TÖÖTLEB INFORMATSIOONI

INFORMATSIOON ON AINE

MÕTLEMINE ON TÖÖ (INFORMATSIOONI TÖÖTLEMINE)

INTELLEKTUAALNE VÕIME ON INSTRUMENT,
MILLE ABIL INIMENE TÖÖTLEB INFORMATSIOONI

INFORMATSIOON ON AINE

MÕTLEMINE ON TÖÖ (INFORMATSIOONI TÖÖTLEMINE)

INTELLEKTUAALNE VÕIME ON RUUM, KUS INIMENE TÖÖTLEB INFORMATSIOONI

Nii eesti- kui ka venekeelses analüüsitud materjalis on esinenud näiteid, kus intellektuaalset võimet tähistav sõna esineb komitatiivis, nt *teadma* intellektuaalse võimega (millega?) – komitatiiv toimib instrumentaali funktsioonis, märgib vahendit.³⁰ Rääkides *mind*’ist kui tööriistast, rõhutab Jäkel (1995: 206) selle rakendamise tähtsust: „simply possessing an intact mind tool is not enough – it must be put to use”. Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis kasutab inimene intellektuaalseid võimeid instrumendina, et midagi saavutada või mingit tegevust sooritada, nt

(307) *Tark lapsevanem kasutab mõistust mitte toorest jõudu.* (Google)

(308) *Geenius võib kasutada oma intellekti vähi raviks või surmava viiruse loomiseks [---].* (EKI)

(309) *Liiga tiheda elektroonika kasutamise tõttu kasutavad inimesed liiga vähe oma ajusid.* (Eesti_Ekspress_2001)

(310) *Kasuta iga oma ajukääru, et sealt põgeneda.* (Google)

(311) *See küsimus ongi selleks välja mõeldud, et inimene oma hallollust kasutaks.* (Google)

(312) *Используя ум, можно доказать любую концепцию или столь же блестяще ее опровергнуть [---]. 'Kasutades mõistust (ум) võib tõestada igasugust kontseptsiooni või sama hiilgavalt kummutada seda [---].'* (ruscorpora)

³⁰ Eesti keele komitatiivi esinemisele nii kaaslaste kui ka vahendina juhib tähelepanu H. Metslang (2002: 166–167). Näiteks järgmistes lausetes esineb intellektuaalset võimet tähistav sõna komitatiivis instrumendi rollis: *Kaasaegne tippkirjanik kirjutab ajudega.* (google); *Üritan rohkem kui kunagi varem ajudega suusatada,*” rääkis oma plaanidest vähemalt esialgu Nagano taliolümpiamängudest kõrvalejäänu. (google); *Видно, что переводчик не прочувствовал текст, пишет головой, а не эмоциями – в результате читать неинтересно.* 'On näha, et tõlk, ei tunnetanud teksti läbi, kirjutab peaga, mitte emotsioonidega – tulemuseks ei paku lugemine huvi.' (google); *Я все время говорю, что я все делаю мозгами, и хуюю в том числе.* 'Ma pidevalt räägin, et ma teen kõike ajudega, kaasa arvatud võtan kaalust alla.' (google). Kaaslasena esineb komitatiiv näiteks vene fraseologismides *с головой* 'peaga' (FFS) või *с умом* 'mõistusega (ум)' (FFS), mida kasutatakse arukalt, targalt, kaalutledes, kiirustamata tehtud töö kohta.

- (313) [---] выдвинул гипотезу, согласно которой человек преобразует природу, **используя свой интеллект** и руководствуясь научной мыслью. ' [---] püstitas hüpoteesi, millele vastavalt inimene muudab loodust, **kasutades oma intellekti** ja juhindudes teaduslikust mõttest. ' (ruscorpora)
- (314) Я живу тем, что **использую** мои **мозги**, — консультирую тех, кому требуются мои знания. 'Elatun sellest – et **kasutan** oma **ajusid**, – konsulteerin neid, kes vajab minu teadmisi. ' (ruscorpora)
- (315) Желание [---] „**использовать извилины** на полную мощность” привело Дениса на телевидение. 'Soov [---] „**kasutada ajukäärusid** täie võimsusega” viis Denissi televisiooni. ' (Google)

Kasutades intellektuaalseid võimeid instrumendina, sooritab inimene nii mentaalsesse maailmapilti mahtuvaid tegevusi kui ka tegevusi, mis ei kuulu mentaalsesse maailmapilti, nt tegevusi, mille eesmärgiks on materiaalse heaolu, materiaalsete hüvede teenimine ja nende suurendamine, kõrgema positsiooni vms saavutamine:

- (316) Neljapäeval, 5. juunil, peaks sul olema võimalik **mõistuse abil oma varandust suurendada** [---]. (Eesti_Ekspress_1997)
- (317) **Hakkab peaga leiba teenima**. (EKSS)
- (318) Нет, не считаю, потому что я **свои активы зарабатывал и зарабатываю умом** и упорным трудом, а не созданием различного рода коррупционных схем. 'Ei, ei arva, kuna mina olen oma aktiive teeninud ja **teenin mõistusega (ум)** ja raske tööga, loomata erinevaid korruptsiooni skeeme. ' (Google)
- (319) Наши студенты умеют писать заявки на гранты и **зарабатывают интеллектом**. 'Meie üliõpilased oskavad taotleda grante ja **teenivad intellektiga**. ' (Google)
- (320) **Тот, кто зарабатывает головой**, кровно заинтересован в росте своей компетентности. 'Need, kes **teenivad peaga** on tõsiselt huvitatud oma pädevuse kasvust. ' (Google)
- (321) Не так уж много он **зарабатывает своим мозгом**. 'Mitte just eriti palju **teenib** ta oma **ajuga**. ' (ruscorpora)

Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis reguleerivad intellektuaalsed võimed inimese käitumist ja inimene ise reguleerib oma käitumist, kasutades intellektuaalset võimet instrumendina³¹. Mudeli *Mental activity is manipulation* üks koostisosi on *Self control is holding the mind tool*. *Mind*'i tööriista käest natukeseks ajaks lahtilaskmine tähendab enesekontrolli ajutist kaotust, *mind*'i tööriista täielik kaotus tähendab hulluksminemist (*real insanity*). (Jäkel 1995: 205–206)³²

Ruumina ei kasutata kõiki intellektuaalseid võimeid, vaid ainult neid, mis esinevad INFORMATSIOONI mahutina (vt ptk 2.3. INFORMATSIOONI mahutid). Eesti keele maailmapildis on need intellektuaalsed võimed *mõistus*, *meel*, *pea*,

³¹ Vt ptk 3.1. Intellektuaalseid võimeid tähistavad sõnad eesti ja vene keeles.

³² Vt ka ptk 3.3.3. Intellektuaalsete võimete kaotus/kadu.

aju(d), *ajukäärud*, *hallollus*, vene keele maailmapildis ум 'mõistus', голова 'pea', мозг(и) 'aju(d)', извилины 'ajukäärud', серое вещество 'hallollus'.

Intellektuaalses võimes kui ruumis võib inimene tajuda, nt näha ja kuulda:

(322) [---] *mida ma oma **peas näen** on kusagil ka tõepoolest olemas ja mingil isemoodi moel olen ma seal ka käinud [---]* (Google)

(323) *Vahel **kuulen peas** suurepäraselt muusikat, kuid ei suuda seda paberile panna.* (Google)

(324) [---] *быстро ходила, слова английские повторяла, описывала то, что **вижу в уме** [---].* '[---] käisin kiiresti, kordasin ingliskeelseid sõnu, kirjeldasin seda, mida **näen mõistuses (ым)** [---].' (Google)

(325) *Я почти уверена, что эту фразу Юрия Олеши С. С. **слышал в уме**, когда писал следующее [---].* 'Olen peaaegu kindel, et seda Juri Oleša fraasi **kuulis mõistuses (ым)** S. S., kui kirjutas järgmist [---].' (Google)

Intellektuaalses võimes kui ruumis võib inimene sooritada rehkendamist ja arvutamist, kirjutamist, lugemist:

(326) *Parem **rehkendas** ta aega omas **meeles**, kui askeldas ja õiendas vahetpidamata osutitega.* (ILU1990\ilu0219)

(327) *Millegipärast jõuab laev Paldiskisse tunduvalt varem, kui **oma peas olin arvutanud.*** (Eesti Ekspress 2001)

(328) *Kui ma trikkida ei suuda, siis **kirjutan peas.*** (Google)

(329) *Там, где насильственно вводят многобалльную систему оценок, **учителя все время решают в голове арифметические задачки [---].*** 'Seal, kus vägisi kehtestatakse mitmepallilist hindamissüsteemi, õpetajad pidevalt **rehkendavad peas aritmeetilisi ülesandeid [---].**' (ruscorpora)

(330) *Как говорил Есенин: „**Пишу в голове**, на бумаге только отделяю...”* 'Nagu ütles Jessenin: „**Kirjutan peas**, paberi peal ainult viimistlen...” (Google)

Intellektuaalsed võimed sooritavad eesti ja vene keele maailmapildis ainult neid tegevusi, mis kuuluvad mentaalse maailmapildi piiridesse, s.t tegevusi, mis kuuluvad intellektuaalsfääri, ja tegevusi, mis hõlmavad emotsioone, soove, kõnet. Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis võivad intellektuaalsed võimed tunda, nt

(331) *Inimese **mõistus tunneb** ennast koduselt ainult siis, kui ta saab pidevalt avastada väikesi ebataiuslikkusi, ebakorrapära, ebaloogilisust jne.* (Google)

(332) *А если и находим, то наш ум **чувствует** себя утешенным только частично, думая [---].* 'Aga kui isegi leiame, **tunneb** meie **mõistus (ым)** ennast lohutatuna ainult osaliselt, mõeldes [---].' (Google)

Intellektuaalsed võimed soovivad, tahavad:

(333) [---] *sest **mõistus tahab** saada ka seda, mis on keelatud, (keelatud vili on alati maitsvam) [---].* (Google)

(334) *Ум **желает**, чтобы жизнь ваша проходила в колее, в заранее установленных рамках [---].* 'Mõistus (ым) **soovib**, et teie elu kulgeks vana rada mööda, varem püstitatud raamides [---].' (Google)

Intellektuaalsed võimed omavad häält ja räägivad – hääle abil reguleerivad intellektuaalsed võimed inimese soove ja emotsioone³³. Hääle abil sooritavad intellektuaalsed võimed mõtlemist, n-ö helindavad INFORMATSIOONI, nt

(335) Minu **aru ütleb** mulle, et enam-vähe kõik kaubandusvõrgus müüdavad riided on mõne firma poolt tehtud. (Google)

(336) Minu **mõistus ütleb**, et kui keegi läheb kellelegi külla laetud relvaga, siis ei saa see olla sõber. (Google)

(337) **Intellekt ütleb otse välja**, et see on ebahuvitav ja tahab minema jalutada. (Google)

(338) minu **meel ütleb** et see on vale kui must möödud (Google)

(339) **Ум говорит**, что тут что-то неладно 'Mõistus (ум) räägib, et siin on miski mäda.' (Google)

(340) Да, мой **разум сказал** мне, что в этих [---] через два месяца никто ходить не будет, (их поэтому и распродают [---]. 'Jah, minu **mõistus (разум) ütles** mulle, et nendes [---] paari kuu pärast ei käi keegi, (seetõttu nad müüaksegi maha) [---].' (Google)

(341) П., я люблю тебя и боюсь тебя, за что ненавижу себя, но я знаю одно, что сердцу не прикажешь, мой **рассудок говорит** ?нет! [---] 'Р., armastan sind ja kardan sind, mille pärast vihkan ennast, kuid tean ühte, et südant ei saa käskida, minu **mõistus (рассудок) ütleb?** ei! [---].' (Google)

(342) мой **интеллект говорит** мне, что вы не замужем, поэтому моя тема именно для вас! 'Minu **intellekt ütleb** mulle, et te pole abielus, seega minu teema on just teie jaoks!' (Google)

Hääl esineb eesti ja vene keele maailmapildis kui võimu tunnus. Intellektuaalsete võimete hääle intensiivsus võib varieeruda – mida intensiivsem, valjem on intellektuaalse võime hääл, seda suuremat võimu omab intellektuaalne võime. Kõige kõrgemat ja tugevamat intellektuaalsete võimete hääлт iseloomustab karjumine, nt

(343) **Hommikul [---] mõistus karjus**, et nii palju on vaja ära teha. (Google)

(344) Просто надо слушать свое сердце, даже когда **разум кричит** об обратном. 'Lihtsalt on vaja kuulata oma südant, isegi kui **mõistus (разум) karjub** vastupidist.' (Google)

(345) И **рассудок кричит** лишь: смелей!... Чтоб не сделала-хуже не будет. 'Ja **mõistus (рассудок) karjub** ainult: julgemini!.. mida ka ei teeks – hullemaks ei lähe.' (Google)

Intellektuaalsete võimete vaiksemat hääлт iseloomustab sosin, nt

(346) [---] **mõistus sosistab**: vanglad võiks käsile võtta siis, kui muud sotsiaalsed probleemid lahendatud. (Eesti_Ekspress_1998)

(347) Ты хочешь стать миллионером, но **ум шепчет**, что все миллионеры воры, а ты не такой. 'Sa tahad saada miljonäriks, kuid sinu **mõistus (ум) sosistab**, et kõik miljonärid on vargad ja sa pole selline.' (Google)

(348) „А чего ждать? — **шепчет** оробевший и притихший **разум**. — Человек приходит из тьмы и уходит в темь". "Aga mida oodata?" – **sosistab**

³³ Vt ptk 3.1. Intellektuaalseid võimeid tähistavad sõnad eesti ja vene keeles.

araks löödud ja vait jäänud **mõistus (разум)**. – inimene tuleb pimedusest ja läheb pimedusse.” (ruscorpora)

Kui intellektuaalsed võimed jäävad vait, omavad häält emotsioonid – intellektuaalse võime vaikus tähendab emotsioonidele järeleandmist³⁴, nt

(349) *Mu mõistus vaikib, kuid süda karjub sees [---]* (Google)

(350) *Ainult et see mõjub vaid siis kui lugejal emotsioonid üle pea kasvanud ja mõistus vaikib.* (Google)

(351) *а любовь описать невозможно, тем более, что в это время ум молчит* 'aga armastust kirjeldada ei ole võimalik, seda enam, et sel ajal **mõistus (ум) vaikib**' (Google)

(352) *[---] когда поистине молчит разум и говорит сердце!* '[---] kui tõepoolest **mõistus (разум) vaikib ja süda räägib!**' (ruscorpora)

(353) *Помню только ощущение восторга, такого пьянящего, что замолк даже мой чрезвычайно трезвый рассудок..* 'Mäletan ainult **vaimustuse tunnet, nii joovastavat**, et isegi mu erakordselt kaine **mõistus (рассудок) jäi vait.**' (ruscorpora)

(354) *интеллект молчит перед сердцем, которое занято любовью* 'intellekt vaikib armastusega hõivatud **südame ees**' (Google)

Nii intellektuaalsed võimed ise võivad teada, mõelda ja mõista, kui ka inimene võib teada, mõelda ja mõista, kasutades intellektuaalseid võimeid instrumendi ja ruumina. Teadmisel kasutatakse intellektuaalseid võimeid nii instrumendi (355, 358) kui ka ruumina (356–357, 359–361), nt

(355) *Ja samas tean mõistusega, et ega see suurt ei muuda [---].* (Google)

(356) *Ta teadis kõike seda ainult oma mõistuses ja see ei olnud ta südamesse jõudnud.* (Google)

(357) *Ta ei tunnistanud endale, kuigi kusagilaju keldrikorrusel teadis — see lähim inimene oleks pidanud olema L. T.* (SEGAILU/0004)

(358) *Я знал умом, что должен был сердиться, кричать, возмущаться [---].* 'Ma teadsin **mõistusega (ум)**, et pidin pahandama, karjuma, meelepaha väljendama [---].' (ruscorpora)

(359) *И - опять же - в уме знаю, что глупость, и буду жалеть, но подчиняюсь этому чувству* 'Ja jällegi – **mõistuses (ум) tean**, et rumalus, ja et hakkan kahetsema, kuid allun sellele tundele.' (Google)

(360) *[---] обычно коллажи у меня - это (после того, как уже в голове знаю, что собираюсь делать) один полный день работы [---].* '[---] tavaliselt kollaažid mul – (peale seda, kui **peas tean**, mida hakkan tegema) on üks täis tööpäev [---].' (Google)

(361) *Вроде в мозгах знаю что и как сказать, а изложить не могу.* 'Justkui **ajudes tean**, mida ja kuidas ütelda, aga väljendada ei saa.' (Google)

Teada võivad ka intellektuaalsed võimed ise, nt

(362) *Ja ma arvan, sinu mõistus teab ka seda, et praegu su tunded on sassis [---].* (Google)

(363) *Pea teab, kuidas konkreetset tegutseda [---].* (Google)

³⁴ Vt ptk 3.3.4. Mis põhjustab intellektuaalsete võimete kaotust/kadu?

(364) *Mu **aju teab**, et vereandmine võib kellegi päästa ja kedagi aidata [---].* (Google)

(365) *Потому что **ум** мой физико-математический совершенно точно **знает**, что жизнь прекрасна и удивительна [---].* 'Sest mu füüsika-matemaatiline **mõistus (ум) teab** täpselt, et elu on kaunis ja imeline [---].' (ruscorpora)

(366) ***Разум знает**, что всего и сразу не бывает и даже чревато.* '**Mõistus (разум) teab**, et kõike ja korraga ei saa olla ja isegi võib tuua tagajärgi.' (ruscorpora)

(367) ***Рассудок знает** только то, что успел узнать [---].* '**Mõistus (рассудок) teab** ainult seda, mida jõudis teada saada' (Google)

(368) *Запомни, только **ТВОЯ голова знает**, что тебе надо [---].* 'Jäta meelde, et ainult sinu **pea teab**, mida sul vaja on [---].' (Google)

(369) *мой **мозг знает** о том, что на начальный капитал нужно **заработать*** 'minu **aju teab**, et algkapitali jaoks tuleb teenida' (Google)

Eespool esitatud lausetes (355–369) esineb eesti keele verb *teadma* ja vene keele verb *знать* 'teadma' propositsionaalse teadmise tähenduses³⁵. Intellektuaalsete võimete poolt sooritatava ja inimese poolt intellektuaalsete võimete abil sooritatava teadmise-tundmise ega teadmise-oskuse näiteid pole käesoleva uurimuse materjalis ette tulnud.

Ka mõtlemist võivad sooritada intellektuaalsed võimed ise või inimene, kes kasutab intellektuaalseid võimeid instrumendi või ruumina. Järgnevalt esitatud eesti- ja venekeelsetes lausetes (370–378) esineb mõtlemine kui intellektuaalse võime poolt sooritatav tegevus:

(370) ***Mõistus mõtleb** jälle igasuguste ootuste ja lootuste peale.* (Google)

(371) ***Meel mõtles** millegi loomisele, aga sõnad kirjutusmasinast ei tulnud.* (Google)

(372) *Ja mu **pea mõtleb** uute projektide peale [---].* (Eesti Ekspress 1997)

(373) *[---] tema väsinud **aju mõtles** aegade ning elu üle.* (ILU1910\ilu0074)

(374) *И не пойду, - ну и что, что **ум думает**, что меня лишат премиальных!* 'Ei lähe – mis siis, et **mõistus (ум) mõtleb**, et mind jäetakse preemiarahast ilma!' (Google)

(375) *[---] твой **разум думает** о маленьком кусочке золотой медали* '[---] su **mõistus (разум) mõtleb** väikesest tükikesest kuldmedalist.' (Google)

(376) ***Рассудок думает** лишь о хорошем* '**Mõistus (рассудок) mõtleb** ainult heast' (Google)

(377) *Умиротворяющее занятие - руки моют, а **голова думает** о чем-то своем.* 'Rahustav tegevus – käed pesevad, aga **pea mõtleb** oma.' (Google)

(378) *[---] когда чем то занят то **мозги думают** только об этом.* '[---] kui teed midagi, siis **ajud mõtlevad** ainult sellest.' (Google)

Allpool esitatud lausetes (379–390) kasutatakse mõtlemise puhul intellektuaalset võimet instrumendi (379–382, 387–389) ja ruumina (383–386, 390):

(379) *[---] S. **mõtle aruga** ma saan aru et ta sulle meeldib [---]* (Google)

³⁵ Vt ptk 2.2. Intellektuaalsfääri protsessid ja seisundid.

- (380) [---] kui ta hakkaksite **peaga mõtlema**.. siis saaksite aru [---] (Google)
- (381) mis asja ! ei ei ikka **ajuga mõtlen** millega siis veel, Sina arvasid et p....ga või, rumal oled inimesed **mõtlevad ikka ajudega!** (Google)
- (382) Minu arust on ikka täisvastutus juhil ja tema peab oma **hallollusega mõtlema** kuidas ja kus sõita! (Google)
- (383) [---] alati, kui näen kõrvarõngaga mehi siis vaatan järele ja oma **mõistuses mõtlen**, huvitav milleks ta seda vidinat kannab. (Google)
- (384) Aga ma olen ise omas rumalas **meeles** mõelnud, et kui katsuda korraks sikutada Virtsjärveni välja, siis peaks saama kalu päris ropult! (ILU1930\ram0005)
- (385) **Mõtlen peas küsimusi läbi**. (Eesti_Ekspress_2001)
- (386) vaat, mida sina seal oma **ajukäärudes mõtled**, ee on sinu asi... (Google)
- (387) Нужно **думать умом**, а не руководствоваться одними эмоциями 'Peab **mõtlema mõistusega (ум)**, mitte juhenduda ainult emotsioonidest.' (Google)
- (388) Живу на эмоциях ,но приэтом **думаю разумом**. 'Elan emotsionaalselt, kuid seejuures mõtlen mõistusega (разум).' (Google)
- (389) [---] смысл статьи - **думать мозгом**, прежде чем отдавать какой либо компромат [---]. '[---] artikli mõte – **mõelda ajuga**, enne kui esitada kompromaat [---].' (Google)
- (390) Хотя, если честно, то **в уме думаю**, что это было бы ужасно. 'Kuigi, kui ausalt, siis **mõtlen mõistuses (ум)**, et see oleks õudne.' (Google)

Jäkel (1995: 206) esitab mõtlemist metafoorina *Thinking is working on problem objects with the mind tool*. Eriti ilmekalt demonstreerib mõtlemist kui intellektuaalse võime instrumendina INFORMATSIOONILE rakendamist vene keele fraseologism *приложить голову* 'pead külge panema' – põhjalikult mõtlema, arutlema (FFS), nt

- (391) Если **приложить голову**, то можно решить проблему с трудом устройством [---]. 'Kui **pead külge panna**, siis on võimalik lahendada töörakenduse probleemi [---].' (Google)

Intellektuaalsed võimed pannakse mõtlemisel tööle:

- (392) Tehke nüüd armsad inimesed silmad kohe korralikult lahti ja **pange mõistus tööle** [---]. (Google)
- (393) Riskisin, laenasin tuttavalt raha, maksin ettemaksu ära ja **panin pea tööle**. (Google)
- (394) **Pange oma ajukäärud tööle**, tahaks järgmine suvi ju jälle uusi klubi-seljakaid näha. (Google)

Fraseologismid *pead tööle panema* – millegi kallal mõtlema, juurdlema hakama (FS; Vakk 1970: 30)³⁶ ja *aju~ajusid tööle panema* – kedagi pingsalt

³⁶ Fraseologismi *pead tööle panema* tähendust esitades märgib FS mõtlemise **pingsust** („millegi kallal pingsalt mõtlema, juurdlema hakkama”, Vakk (1970: 30) mainib hoopis mõtlemise **edukust** („millegi kallal (edukalt) mõtlema, juurdlema hakkama”).

mõtlemise panema või sundima (FS; Vakk 1970: 256³⁷) lähtuvad *pea* ja *aju(de)* võrdlemisest (keeruka) masinavärgiga, mille „käivitamine” (tööle panemine) sümboliseerib mõtlemise hakkamist (Vakk 1970). Eesti ja vene keele maailmapildis esineb mõtlemine nii intellektuaalsete võimete inimesepoolse tööle rakendamise kui ka intellektuaalsete võimete eneseisesevise töötamisena (millegi kallal)³⁸. Järgnevalt toodud eesti- ja venekeelsetes lausetes (395–399) esineb mõtlemine inimese poolt sooritatava tegevusena, mille puhul intellektuaalset võimet rakendatakse tööle instrumendina:

(395) *Hea oleks sel ajal peaga tööd teha* või lihtsalt mõelda. (Eesti_Ekspress_2001)

(396) *Ennekõike on see aga sari, milles puudub veri ja töötatakse ajudega.* (Eesti_Ekspress_1997)

(397) *Стиль изложения предполагает, что читатель активно работаем умом и прочитанный текст домысливает самостоятельно.* 'Esitamise stiil eeldab, et lugeja töötab mõistusega (ум) ja loetud teksti mõtestab iseseisvalt.' (Google)

(398) *Работать надо, работать мозгом, голосом, руками, а не упиваться сладкозвучным течением чужих мыслей.* 'Töötada tuleb, töötada aju, hääle, kätega, mitte nautida võõraste mõtete magusakõlalist voolu.' (ruscorpora)

(399) *Хотя, с другой стороны, это нас заставляет все время быть в форме и работать серым веществом своего мозга.* 'Kuigi teiselt poolt paneb see meid olema alati vormis ja töötama oma aju hallollusega.' (ruscorpora)

Järgmistes eesti- ja venekeelsetes lausetes (400–405) töötavad intellektuaalsed võimed ise:

(400) *käed käivad iseenesest ja pea töötab samal ajal teise asja kallal.* (Google)

(401) *Tema aju töötas mitmete erinevate päästmisplaanide kallal: kas pakkuda töölisele raha, et nad kuju maha ei tõmbaks?* (SEGAILU/0024)

(402) *[---] ум работал строго, с беспощадной логикой, и при всей мягкости и деликатности его характера — бескомпромиссно.* '[---] mõistus (ум) töötas rangelt, halastamatu loogikaga, ja kogu oma iseloomu pehmuse ja delikaatsuse juures – kompromissitult.' (ruscorpora)

(403) *Рассудок работает только на то, где бы добыть следующую дозу.* 'Mõistus (рассудок) töötab ainult selle nimel, kust hankida järgmine doos.' (Google)

³⁷ Vakk (1970: 256) esitab fraseologismi *aju~ajusid tööle panema* tähenduseks 'mõtlemiseks tõuget andma, mõtlemise panema'.

³⁸ Struktuurianaloogia *intellektuaalne võime töötab* ilma mainimata mille kallal, rõhutab oskust mõelda, võimet hästi töötada, nt *aju töötab~ajud töötavad* – keegi on võimeline mõtlema (FS); *nupp töötab* – keegi on taibukas, taiplik, kellelgi on taipu, arusaamist (FS); *pea töötab* – keegi on taibukas, arukas, oskab mõelda, on hea arusaamisega (FS). Sünonüümsed on *pea*-komponendiga fraseologismid *pea jagab~lõikab* (= *pea töötab*) ja fraseologism *nupp jagab~lõikab* (FS). *Lõikamine* sümboliseerib mõistust ja arusaamist, *jagamine* head analüüsivõimet, olulise ebaolulisest eraldamist. (Vakk 1970: 31)

(404) *Интеллект работает* над решением проблем, а тело лечит себя. 'Intellett töötab probleemi lahendamise kallal, aga keha ravib ennast.' (Google)

(405) В общем, и *мозг работает*, распутывая главную загадку и глаза радуются, глядя на Г. 'Üldiselt, nii **aju töötab**, lahti harutades peamist mõistatust, kui ka silmad tunnevad rõõmu, vaates G.-id.' (Google)

Aju(de) rakendamine, kasutamine mõtlemisel esineb eesti keele maailmapildis liigutamisenä: (*oma*) *aju~ajusid liikuma panema* – kedagi pingsalt mõtlema panema või sundima (FS); (*oma*) *aju~ajusid liigutama* – mõtlema, järele mõtlema (Vakk 1970: 255), nt

(406) [---] *mees liigutas aju* ja võttis võitjapositsiooni. (Postimees Extra 2000)

(407) *liigutan* siin *oma ajukäärusid* aga ei mõtle välja, pildid olid jumala ilusad [---] (Google)

(408) ja üldse sa võiks veidi vähem foorumi risustamise ja veidi rohkem *hallolluse liigutamise*ga tegeleda. (Google)

Ka vene keele maailmapildis esineb *мозги* 'ajude', *извилины* 'ajukäärude', *серое вещество* 'hallolluse' kasutamine mõtlemisel liigutamisenä, nt

(409) Карикатуры лучше делать без пояснений: приходится *шевелить мозгами*. 'Karikatuure on parem teha ilma seletusteta: tuleb *ajusid liigutada*.' (Google)

(410) Совсем ничего не знать - просто невозможно, поэтому соберись и *шевели извилинами*! 'Üldse mitte midagi teada pole võimalik, nii et võta ennast kokku ja *liiguta ajukäärusid*.' (Google)

(411) Очень интересная статья, заставляет *шевелить серым веществом*. 'Väga huvitav artikkel, paneb *hallollust liigutama*.' (Google)

Liigutamine võtab vene keele maailmapildis pööramise kuju: *ворочать мозгами* 'pöörata ajusid'³⁹ – läbi mõtlema, arutlema (FFS), nt

(412) [---] откажитесь от копипейста и начинайте *ворочать мозгами*. '[---] loobuge *copy-paste*'ist ja hakake *ajusid pöörata*.' (Google)

Liigutamise motiiv on töötegemise metafoorsel kujutamisel laialt levinud, nt *ei kätt ega jalga liigutama* – mitte kõige vähemutki tegema (FS); *käsi liigutama*, *käsi ja jalgu liigutama* – midagi tegema, tööd tegema (FS); *mitte lillegi liigutama* – mitte midagi tegema, laisklema (FS) jt, vene keeles (*кто-либо*) *пальцем не шевельнет* – keegi ei tee mitte vähemutki liigutust, jõupingutust, et teostada midagi, ei tee midagi, ei võta midagi ette (FFS).

Vene keeles tähistab (läbi)mõtlemist, kaalutlemist, mõtteis kokku arvamist fraseologism *раскидывать мозгами* (*раскидывать мыслями*) 'ajusid'⁴⁰ laiali

³⁹ Fraseologismides *ворочать мозгами* ja lauses (412) esineb intellektuaalset võimet tähistav sõna komitatiivis. Kuna komitatiivi kasutamine eesti keelde tõlkimisel tekitaks mõistmatust, kasutan selguse mõttes, toetudes fraseologismile *ajusid liigutama*, komitatiivi asemel partitiivi.

⁴⁰ Fraseologismides *раскидывать мозгами* (*раскидывать мыслями*); *раскидывать умом*; *раскидывать умом-разумом* ja lausetes (413–414) esineb intellektuaalset

laotama (mõtteid laiali laotama)' (FFS), VKSSis mainitakse ka analoogseid väljendeid *раскидывать умом* 'laotama mõistust (ум) laiali' ja *раскидывать умом-разумом* 'laotama mõistust (ум)-mõistust (разум) laiali', nt

(413) Задания [...] составлены так, что для их выполнения главное - это хорошенько **раскинуть мозгами**, а вовсе не вспомнить зазубренные наизусть параграфы школьного учебника. 'Ülesanded [...] on koostatud nii, et nende täitmiseks on peamine – **ajusid laiali laotada**, mitte meenutada pähe tuubitud kooliõpiku paragrahve' (Google)

(414) Затем судья объявила перерыв на полтора часа, чтобы хорошенько **пораскинуть умом** как достойно выйти из сложившейся ситуации. 'Seejärel kuulutas kohtunik pooleteiseks tunniks välja vaheaja, et põhjalikult **mõistust (ум) laiali laotada**, kuidas sellest olukorrast väärikalt pääseda.' (ruscorpora)

Oletan, et fraseologismi *раскидывать мозгами* (*раскидывать мыслями*) 'ajusid laiali laotama (mõtteid laiali laotama)' kujutlusaustaks on ettekujutus mõtlemisest, kui intellektuaalse võime või INFORMATSIOONI kuskil kujuteldavas ruumis laiali laotamisest – sellele oletusele viivad verbi *раскидывать* 'laiali loopima~pilduma~heitma~paiskama~pillutama' tähendused, milles kordub millegi laiali asetamise, laiali laotamise motiiv: 1. Laiali lükkama, nt tiibu, jalgu, käsi. 2. (Ette valmistades kasutamiseks) laiali laotama. 3. Ruumis laiali asetama, laotama, paigutama. 4. Laiali puistama. (VKSS 12). Eespool esitatud tähendustest tuleneb intellektuaalsete võimete rakendamine kui laiali asetamise, laotamine: 5. Mõtlemine, kaalutlemine. (VKSS 12).

Pingelist millegi kallal mõtlemist, mõtlemistööd tähistab eesti keeles fraseologism *pead murdma* (FS); *pead murdma~vaevama~väsitama* (Vakk 1970: 33). Väga intensiivne ja pingeline mõtlemine esineb eesti ja vene keele maailmapildis intellektuaalse võime pingutamise, väsitamise, vaevamise, piinamise, valutamise ja murdmisena, nt

(415) *ma küll ei hakka mõistust sellise keele gümnaastikaga vaevama, panen parem maakeelt edasi.* (Google)

(416) *Pigem nõuab etendus intellekti ja kujutluse tavalisest suuremat pingutamist* [...] (AJA1990\ol1662)

(417) *Paljud äritegelased, teadlased ja poliitikud vaevavad päid, kuidas päästa Venemaa ja Jaapan finantskriisidest* [...] (Eesti_Ekspress_1998)

(418) *Ta ei valutanud enam pead selle üle, mis on maailmal viga* [...] (ILU1970\ilu0054)

(419) *Selliste küsimuste üle murdsin pead peaaegu igal päeval.* (Google)

(420) [...] *peab ajusid pingutama, mõistmaks perfektses saksa keeles öeldu tähendust.* (SEGAILU/0004)

(421) *Alates reedest ei väsita sa ajusid ainult ajaviiteks või unes, sest napp nokib sul rohkem põhitöös.* (Eesti_Ekspress_1999)

võimet tähistav sõna komitatiivis. Kuna komitatiivi kasutamine eesti keelde tõlkimisel tekitaks mõistmatust, kasutan selguse mõttes komitatiivi asemel partitiivi.

- (422) *Vaevanud oma aju palju, oled endiselt õpihimuline, eriti nüüdse kuu lõpus.* (Eesti_Ekspress_1998)
- (423) [---] *murdsin oma ajusid rohkem selle üle, mis või kes on Jumal.* (SEGAILU0145)
- (424) *Vaeva nüüd natuke oma ajukäärusid ka ja loe juhendit [---]* (Google)
- (425) *Nii, et natuke ajukäärusid „piinata” ei teeks paha!* (Google)
- (426) *pinguta natuke hallollust ja sa leiad neile kysimustel edukalt ise vastused* (Google)
- (427) *Ikka et targad kaugelt teavad asju paremini ja mis sa ise ikka oma hallollust väsitad.* (Postimees_1999)
- (428) [---] *seega saab haridust veel taga ajada ja hallollust piinata.* (Google)
- Vakk (1970: 34) täheldab, et *vaevama-* ja *väsitama-*variante leidub eeskätt eesti kirjakeele vanemais tekstides, *murdma*-variant on eesti keeles hilisema tekkega ja peegeldab ilmselt indoeuroopa keelte (vene, saksa) mõju (nt saksa keeles *Kopferbrechen* 'peamurdmine'). Intellektuaalse võime murdmine väljendab pingelist mõtlemist ka vene keele maailmapildis, mida kinnitab fraseologism *ломать голову* 'murdma pead' – intensiivselt mõtlema püüdes mõista või lahendada mingit väga keerulist ülesannet ning tundes muret millegi või kellegi pärast (FFS), nt
- (429) *Взрослые ломают голову, как усадить детей за книги* 'Täiskasvanud murravad pead, kuidas panna lapsi lugema.' (Google)
- (430) *Вечерами ломаю мозг физикой и математикой и, не поверите, русским.* 'Õhtuti murran aju füüsika ja metamaatika kallal, ja te ei usu, vene keele kallal.' (Google)

Murdmise motiiv seostub millegi negatiivse ja kahjustavaga – murdmine kui kahjustav tegevus on levinud eesti keele somaatilises fraseoloogias, nt *kaela murdma* – 1. Maha lööma, hävitama, lõppu peale tegema. 2. Tugevasti viga või kahju, või surma saama. (FS); *keelt murdma* – suurte raskustega välja hääldama (FS); *(oma) konte~konti murdma* – rasket füüsilist tööd tegema (FS); *südan murdma* – 2. kellelegi ränka muret valmistama, kedagi murega tapma (FS) jt. Vene keeles esineb murdmise motiiv fraseologismides *ломать спину~хребет~хребтину* 'murdma selga~selgrooga~turja' ja *ломать кости* (van) 'murdma luid' – töötama nõrkemiseni (FFS); *ломать руки~пальцы* 'murdma käsi~sõrmi' – olema väga suures mures, meeletu (FFS). Vakk (1970: 34) märgib fraseologismis *peavalu tegema~valmistama*, mis tähendab kellelegi muret tegemist ja probleemiks olemist (FS), *peavalu* seotust peamurdmisega. Vakk on arvamisel, et *peavalu tegema~valmistama* tähendab *peaturdmise* põhjustamist, s.t pingeline *peaturdmine* tekitab *peavalu*. Vene keeles kirjeldab eluliselt tähtsat, kuid keerulise probleemi lahendamist fraseologism *голова болит (о чем, из-за чего)* 'pea valutab (millest, mille pärast)'. *Голова* 'pea' valutab justnimelt millegi pärast, millestki – ta ei või valutada kellestki või kellegi pärast. Kellegi pärast muret tundva inimese läbielamiste kirjeldamiseks kasutatakse vene keeles väljendit *сердце болит~щемит~ноет* 'süda valutab~pigistab~tuikab valutada' või *душа болит за кого* 'hing valutab kellegi pärast' (Bulõgina, Šmeljov 1997: 337). Peale murdmise (*ломать*) on

venekeelses materjalis ette tulnud näiteid intellektuaalsete võimete pingutamisest (*напрягать*) ja vaevamisest (*трудить*), nt

(431) Он даже **напрягал свой ум** так: вроде он залетел — высоко-высоко — и оттуда глядит на землю.. 'Ta isegi **pingutas** oma **mõistust (ум)** nii: justkui lendas kõrgele üles – ja vaatab sealt alla maa peale' (ruscorpora)

(432) это ж думать да **напрягать голову** надо. 'Seda on ju mõelda vaja ja **pead pingutada**.' (Google)

(433) И чтоб вы ни выдумывали, как бы вы ни **напрягали мозг** [---]. 'Ja mida te ka ei mõtleks välja, kuidas te ka **ei pingutaks** oma **aju** [---].' (ruscorpora)

(434) Давно взяла себе за правило: **не трудить мозги** для выяснения, кто бы это мог быть. 'Ammu võtsin endale reegliks: **mitte vaevata ajusid** selgitamiseks välja, kes see võiks olla.' (ruscorpora)

(435) Очень хочется перестать думать на день, час, неделю, **не напрягать** тех самых **извилин** и пребывать в сладостном бездумии, легко и беззаботно витать. 'Tahetakse väga lakata mõtlemast päevaks, tunniks, nädalaks, **mitte pingutada ajukäärusid** ja viibida magusas mõtlematuses, kergelt ja muretult hõljuda.' (Google)

(436) А теперь **напрягаем серое вещество** и начнем со слова ответственность. 'Nüüd **pingutame hallollust** ja alustame sõnaga vastutus.' (Google)

Ajude „murdmine“ võib eesti keele maailmapildis esineda registamise, väänamise, käristamise kujul:

(437) Insenerid **ragistasid ajusid** ja mehhaanikud **määrisid käsi** [---]. (Eesti_Ekspress_1997)

(438) Ei viitsinud **ajusid väänama** hakata. (SEGAILU0090)

(439) **Käristasin** oma **ajukäärusid** ja meenutasin, mida mulle meeldis teha. (Google)

Analüüsitud venekeelses materjalis on esinenud näide *мозги* 'ajude' välja väänamise kohta:

(440) Я - то чуть не **вывихнул себе мозги**, размышляя, как выбраться из ловушки. 'Ma peagu oleks oma **ajud välja väänanud**, mõeldes, kuidas saaks sellest lõksust välja pääseda' (Google)

Ajud, мозг(и) 'ajud' sarnanevad intensiivse rakendamise, intensiivse töötamise puhul metallist mehhanismiga, mis käies ragiseb, krigiseb vms:

(441) [---] Kaheksakümnendate aastate lõpus ja üheksakümnendate algul **mõtles** kogu eesti rahvas nii, et **ajud ragisesid** (Postimees_1997)

(442) [---] умный Хонин [---] **соображал изо всех сил**, у него даже **мозги скрежетали от усилия**. '[---] tark Honin [---] **mõtles kogu jõust**, tal isegi **ajud hakkasid ragisema jõupingutusest**.' (ruscorpora)

Ajukäärud, извилины 'ajukäärud' võivad intensiivset töötamist sooritades minna sõlme, muutuda sõlmepuntraks:

(443) Igal juhul on selleks ajaks kui laste asjad kokku saanud, minu väike **ajukäärude kogum muutunud totaalselt sõlmepuntraks** [---]. (Google)

(444) у меня **извилины перепутались** разбирать эту фразу 'mul **ajukäärud läksid sassi** seda fraasi lahti mõtestada' (Google)

(445) *Куча мыслей в голове, поднятых темами на форуме... В общем, извилины завязались в один бооольшой узел* 'Terve hunnik mõtteid peas, mida tekitasid foorumi teemad... Üldiselt, **ajukäärud läksid ühte suurde sõlme.**' (Google)

D'Andrade (1987: 135) kirjeldab mõtlemist: „Thoughts are related to each other. Sometimes, one thought leads to another; sometimes one recognizes inconsistency between thoughts; sometimes one can figure out something from other things one knows or believes”. Järgmistes eesti- ja venekeelsetes lausetes esineb mõtlemine kui intellektuaalsete võimete poolt sooritatav INFORMAT-SIOONI tootmine:

(446) *No see on muidugi eriti äärmuslik kriisisituatsioon, mille minu pisut väärastunud mõistus tootis, aga loodan, et keegi veel saab aru, mida ma silmas pidasin* (Google)

(447) *Märkan äkilise selgusega, et mõistus, intellekt, loob omad probleemid ja teeb seejärel olemise viletsaks, üritades neid lahendada.* (Google)

(448) *Pohmas aju genereeris uhke idee [---].* (Eesti_Ekspress_2001)

(449) *[---] aju sünnitas järjekordselt lahenduse.* (Postimees_1999)

(450) *Tema loominguline aju hakkas kohe konstrueerima oletusi uue teksti kohta [---].* (SEGAILU0115)

(451) *Мой ум породил и воплотил столь нехитрый и идеальный план* 'Minu **mõistus (ум) sünnitas** ja täitis selle nii lihtsakoelise ja ideaalse plaani' (Google)

(452) *Мой разум породил сей стих.* 'Minu **mõistus (разум) sünnitas** selle luuletuse.' (Google)

(453) *Мой воспалённый рассудок породил на свет этот крохотный экстракт бреда... Рассказик „Шесть миллиардов тараканчиков”.* 'Minu põletikuline **mõistus (рассудок) sünnitas** selle pisikese jamaekstrakti... Jutustuseke „Kuus miljardit prussakakest”.' (Google)

(454) *Да нет, ничего, ничего умного не производит мозг — пусто.* 'Aga ei, mitte midagi, midagi tarka **ei tooda aju** – tühi.' (ruscorpora)

Ka mõistmine, nagu ka eespool käsitletud teadmine ja mõtlemine, on eesti ja vene keele maailmapildis sooritatav nii intellektuaalsete võimete eneste poolt kui ka inimese poolt. Järgmistes eesti- ja venekeelsetes lausetes (455–461) mõistavad intellektuaalsed võimed ise:

(455) *loodan et su mõistus ka seda mõistab* (Google)

(456) *Ja vanad taadikesed [---] põevad kodus haigeid konte ja siunavad uusi aegu, uut rahvapõlve, millest ei suuda aru saada nende taip.* (ILU1930\ram0062)

(457) *Minu meel niisugust asja ei mõista.* (EKSS)

(458) *Hallollus minu peas ei saa aru, mis toimub.* (Google)

(459) *Рассудок понимает, что самый мой страшный враг - я сама, ломаю себе жизнь, но ничего сделать не могу!!* 'Mõistus (рассудок) saab aru, et mu kõige kurjem vaenlane olen ma ise, murran enda elu, kuid ei saa midagi parata!!!' (Google)

(460) *моя голова понимает, что кефир, творог, фрукты, белок - это оч хорошо!* 'minu **pea mõistab**, et keefir, kohupiim, puuviljad, munavalge on väga hea!' (Google)

(461) *Мозг не сразу понял, в чем дело, когда перед глазами предстала та же, что и минуту назад, картина [---].* 'Aju ei saanud kohe aru, milles asi on, kui silme ees tekkis sama pilt, mis ka minut aega tagasi [---].' (ruscorpora)

Vene keele (tavaliselt eitavas) väljendis *уму не постижимо* 'mõistusele (ум) mõistmatu' tähendab verb *постигать* mõistmist, arusaamist:

(462) *Просто уму не постижимо, на что способна женщина ради любви!* 'Lihtsalt on mõistusele (ум) mõistmatu, milleks on võimaline naine armastuse pärast!' (Google)

Inimene kasutab mõistmisel intellektuaalset võimet instrumendi (463–465) või ruumina (466), nt

(463) *[---] end püsti ajades silmas ta laual vedelevat ajalehte ning taipas kogu oma mõistusega, et tema poliitiline karjäär on igaveseks läbi.* (SEGAILU0145)

(464) *Умом понимаю, что это неизбежно, и сама к этому готовлюсь, и все же.* 'Mõistusega (ум) mõistan, et see on paratamatu, ja ise valmistun selleks, kuid siiski.' (ruscorpora)

(465) *Мозгами понимаю, что надо заначку на черный день сделать [---].* 'Ajudega mõistan, et on vaja säästa mustadeks päevadeks [---].' (ruscorpora)

(466) *Сейчас, я в мозгах понимаю, что все фигуристые девочки упорно трудятся над тем, чтоб такими быть.* 'Praegu ajudes mõistan, et kõik hea kehaehitusega tüdrukud näevad selle kallal vaeva, et sellised olla.' (Google)

Mõistmine võib esineda nii eesti kui ka vene keele maailmapildis intellektuaalse võime poolt sooritatava INFORMATSIOONI vastuvõtmisena⁴¹. Intellektuaalse võime suutmatuse INFORMATSIOONI vastu võtta on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis suutmatuse mõista. Järgmistes eesti- ja venekeelsetes lausetes (467–475) esineb mõistmine kui intellektuaalse võime poolt sooritatav INFORMATSIOONI vastuvõtmine:

(467) *R-i lollust ei suuda tõepoolest EESTLASE mõistus vastu võtta, aga ega pole tarviski, pea pole ometi prügikast kuhu kommunismiaegne ajalookäsitlus peaks sisse mahtuma.* (Google)

(468) *Omandab innukalt kõike, mida ta taip suudab vastu võtta.* (EKSS)

(469) *K-i meel ei võta vastu teadmist, et tema majapidamises talitas mees, kelle kohus võib tunnistada Eesti ajaloo julmimaks sarimõrvariks* (Google)

(470) *Kevade viimase kolmandiku alguses hakkavad su mõtted reisima ja pea võtab kõiksuguseid teadmisi kole hästi vastu.* (Eesti_Ekspress_1999)

⁴¹ INFORMATSIOONI vastuvõtmisena esinev mõistmine ja INFORMATSIOONI sisenemine mahutisse, INFORMATSIOONI sisestamine mahutisse (vt ptk 2.3.1. INFORMATSIOONI ilmumine mahutisse) erinevad teineteisest. Sellele osutab asjaolu, et INFORMATSIOONI vastuvõtmisena esineva mõistmise puhul tulevad lausetes (467–475) ette peale INFORMATSIOONI mahutite (*mõistus*, *meel*, *pea*, *aju*, *ум* 'mõistus', *голова* 'pea', *мозги* 'ajud') ka *taip*, *разум* 'mõistus', *рассудок* 'mõistus', mis ei esine INFORMATSIOONI mahutina.

(471) *Ema käis keelekursustel, kuigi kurtis, et aju ei võta eesti keelt vastu.* (Postimees_1998)

(472) *Мой разум принимает мысли, полные мира и любви.* 'Mu mõistus (разум) võtab mõtted vastu, mis on täis rahu ja armastust.' (Google)

(473) *Рассудок принимает это объяснение.* 'Mõistus (рассудок) võtab selle seletuse vastu.' (Google)

(474) *голова не принимает эти разговоры.* 'pea ei võta neid vestlusi vastu.' (Google)

(475) *Мозги не принимают Программу „Вести“.* 'Ajud ei võta „Vesti” saadet vastu.' (Google)

Mõistmine on esinenud analüüsitud venekeelses materjalis inimese poolt sooritatava INFORMATSIOONI vastuvõtmisena, mille puhul intellektuaalseid võimeid kasutatakse instrumendina:

(476) *Например, умом я принял доводы ученых [---].* 'Mõistusega (ум) võtsin teadlaste argumendid vastu [---].' (Google)

(477) *Я тогда впал в такое отчаяние, что готов был пойти на убийство Сталина, хотя разумом не принимал терроризм как форму борьбы.* 'Ma sattusin tollal sellesse meeleheitesse, et olin valmis Stalinit tapma, kuigi mõistusega (разум) ei võtnud terrorismi kui võitlusvormi vastu.' (ruscorpora)

Mõistmist (kinni)võtmise, (kinni)haaramise kujul esitav metafoor *Understanding is seizing idea objects firmly* on üks komponentidest mudelis *Mental activity is manipulation* (Jäkel 1995: 202).

Vakk (1970: 31) juhib tähelepanu sellele, et paljudes indoeuroopa keeltes tuntakse mõistmist väljendavaid verbe, mis algselt tähendasid just (kinni)haaramist, sks *begreifen*, rootsi *begripa*, prantsuse *comprendre* 'aru saama, mõistma' < ladina *comprehendere* 'kinni haarama, kinni võtma, kinni püüdma'. Mõistmine on esinenud analüüsitud eestikeelses materjalis inimese poolt sooritatava INFORMATSIOONI haaramisena⁴², mille puhul intellektuaalset võimet (*mõistust*) rakendatakse instrumendina:

(478) *Me vaikisime ja ma püüdsin linna nähtavalolevat osa oma silmade ja mõistusega haarata, kokku võtta, aga see oli kasutu ettevõtmine.* (Google)

INFORMATSIOONI mõistetavus esineb kui *mõistusele* alluv haaramine: mõistetav on *mõistusele* haaratav, mõistmatu on *mõistusele* haaramatu, nt

(479) *Tollal olid juba kooperatiivelamud, ja need olid siis veel mõistusele haaratava hinnaga.* (SEGAILU/0004)

(480) *Täiesti käsitamatu, mõistusele igaveseks haaramatu oli kujutelm, kuidas ainsa sekundi jooksul kõik olematuks muutus.* (SEGAILU/0004)

Intellektuaalsete võimete suutmatust INFORMATSIOONI (kinni) võtta võrdub eesti keele maailmapildis suutmatusega mõista, nt *pea ei võta (kinni)*; *mõistus ei võta (kinni)* – keegi ei saa aru, ei taipa, ei ole arukas (FS). Mõistmine esineb eesti keele maailmapildis intellektuaalse võime poolt sooritatava (kinni)võtmisena:

⁴² *haarama* 1. Midagi kiire liigutusega kätte (loomad suhu, küünte vahele) võtma, kähama; käega (suuga, hammastega vm.) millestki kinni võtma v. selleks mõeldud liigutust tegema. (EKSS 3)

(481) *Et rikka pere laps räbalais käib, seda mu taip kinni ei võta.* (EKSS)

Mõistmine on esinenud venekeelses materjalis intellektuaalse võime poolt sooritatava INFORMATSIOONI ümbert kinni haaramise, embamisena (482–483) ning inimese poolt INFORMATSIOONI (kätega) ümbert kinni haaramise ja embusse võtmisena⁴³ (484–486), mille puhul inimene kasutab intellektuaalset võimet instrumendina:

(482) *Вы скажете, что реально все, что человеческий ум может охватить и понять.* 'Te ütlete, et reaalne on kõik, mida inimese mõistus (ум) võib ümbert kinni haarata ja mõista.' (Google)

(483) *Это настолько великолепно, что моему уму не объять...* 'See on nii suurepärase, et minu mõistus (ум) ei suuda seda emmata...' (Google)

(484) *Это ужасная катастрофа, — сказал Буш. — Мы не можем ее объять умом.* 'See on õudne katastroof – ütles Bush. – Me ei saa seda mõistusega (ум) emmata.' (Google)

(485) *Средний человек называет чудом все, что он не может объять разумом.* 'Keskmine inimene nimetab imeks kõike, mida ei suuda emmata mõistusega (разум).' (Google)

(486) *Я понимаю, что это приходится делать, но не охватываю мозгами ПОЧЕМУ?* 'Ma saan aru, et see tuleb teha, kuid ei haara ajudega ümbert kinni, miks?' (Google)

Intellektuaalse võime instrumendina INFORMATSIOONILE külge panemine väljendab vene keeles mõtlemist, nt *приложить голову* 'pead külge panema' – mõtlema, arutlema (FFS). Eitavalt esinev vene keele fraseologism *ума не приложу* 'ei suuda mõistust (ум) külge panna' kirjeldab suutmatust mõista (FFS), nt

(487) *Ума не приложу, что теперь делать..* 'Mõistust (ум) ei suuda külge panna, mida nüüd teha.' (ruscorpora)

Mõistmine esineb nii eesti kui ka vene keele maailmapildis inimese ja INFORMATSIOONI vahelise distantse vähendamise/vähenemise kujul: inimene jõuab INFORMATSIOONILE lähemale või INFORMATSIOON ise jõuab mahutini/mahutisse⁴⁴. Kahes järgmises lauses (488–489) kasutab inimene intellektuaalset võimet instrumendina, mille abil ta jõuab INFORMATSIOONINI ehk mõistab:

(488) *[---] три года употреблял наркотики,героин....а потом дошел умом что надо остановиться пока не совсем уж поздно* '[---] kolm aastat tarbisin narkootikume, heroini... aga siis jõudsin mõistusega (ум), et tuleb peatuda kuni pole veel liiga hilja' (Google)

⁴³ *охватывать* 1. Kätega ümbert kinni haarama, ümbert kinni võtma. 2. Ringina ümbritsema, ümber piirama. 3. Ümbert mässima, mähkima. (VKSS 8)

объять 1. Kätega ümbert kinni haarama, embama, embusse haarama. 2. Ümbert või sisse mässima, mähkima. (VKSS 8)

⁴⁴ Vt ptk 2.3.1. INFORMATSIOONI ilmumine mahutisse.

(489) *Надо до этого просто дойти головой... и понять, действительно ли тебе это нужно.* 'Selleni on vaja lihtsalt **peaga jõuda...** ja mõista, kas seda on sul tegelikult vaja.' (Google)

Fraseologismid *дойти своей головой* 'jõudma oma peaga' (FFS) ja *дойти своим умом* 'jõudma oma mõistusega (ум)' (FFS) rõhutavad omaenese intellektuaalse võime kasutamist instrumendina INFORMATSIOONINI jõudmisel ehk mõistmisel.

Kokkuvõtvalt intellektuaalsete võimete tegevusest

Eesti ja vene keele maailmapildis ei ole intellektuaalsed võimed mitte üksnes inimese poolt kasutatav (käsitsetav) instrument, vaid intellektuaalsed võimed tegutsevad ka iseseisvalt, ilma inimese vahenduseta. Eesti ja vene keele maailmapildis kasutab inimene intellektuaalseid võimeid kahel viisil: instrumendi ja ruumina. Ruumina ei kasutata kõiki intellektuaalseid võimeid, vaid ainult neid, mis esinevad INFORMATSIOONI mahutina. Intellektuaalse võime sees võib inimene tajuda, nt näha ja kuulda (selles kontekstis pole tüüpiline intellektuaalse võime instrumendina kasutamine), teada, mõelda ja mõista, sooritada arvutamist, rehkendamist, lugemist, kirjutamist. Kasutades intellektuaalseid võimeid instrumendina, sooritab inimene nii mentaalsesse maailmapilti kuuluvaid tegevusi (sh teadmist, mõtlemist, mõistmist) kui ka tegevusi, mis ei kuulu mentaalsesse maailmapilti (nt tegevusi, mille eesmärgiks on materiaalse heaolu, materiaalsete hüvede teenimine ja suurendamine).

Eesti ja vene keele maailmapildis võivad intellektuaalsed võimed tegutseda ka iseseisvalt, ilma inimese vahenduseta. Intellektuaalsed võimed sooritavad eesti ja vene keele maailmapildis ainult neid tegevusi, mis kuuluvad mentaalse maailmapildi piiridesse, s.t tegevusi, mis kuuluvad intellektuaalsfääri, ja tegevusi, mis hõlmavad emotsioone, soove, kõnet. Hääle esineb nii eesti kui ka vene keele maailmapildis võimu tunnusena. Hääle kaudu reguleerivad intellektuaalsed võimed inimese soove ja emotsioone. Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis on inimese käitumise reguleerimine kahepoolne protsess: nii intellektuaalsed võimed reguleerivad inimese käitumist kui ka inimene ise reguleerib oma käitumist, kasutades intellektuaalset võimet instrumendina. Hääle abil sooritavad intellektuaalsed võimed mõtlemist, n-ö helindades INFORMATSIOONI.

Intellektuaalsfääri kuuluvad teadmine, mõtlemine ja mõistmine on eesti ja vene keele maailmapildis nii intellektuaalsete võimete poolt kui ka inimese poolt intellektuaalsete võimete abil sooritatavad. Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis võivad intellektuaalsed võimed teada, mõelda ja mõista. Kõigis analüüsi alla sattunud lausetes on eesti keele verb *teadma* ja vene keele verb *знать* 'teadma' esinenud ainult propositsionaalse teadmise tähenduses. Käesolevas peatükis käsitletud materjal näitab, et mõtlemine esineb nii eesti kui ka vene keele maailmapildis intellektuaalsete võimete instrumendina tööle rakendamise kujul. Väga intensiivne ja pingeline mõtlemine esineb nii eesti kui ka

vene keele maailmapildis intellektuaalse võime pingutamise, valutamise ja murdmisena. *Aju(de)*, *мозг(у)* 'aju(d)' rakendamine mõtlemisel on nende liigutamise. *Ajud*, *мозг(у)* 'ajud' sarnanevad intensiivse rakendamise, intensiivse töötamise puhul metallist mehhanismiga, mis käies ragiseb, krigiseb. *Ajukäärud*, *извилины* 'ajukäärud' võivad intensiivsest mõtlemisest minna sõlme, muutuda sõlmepuntraks. Nii eesti- kui ka venekeelses materjalis on mõtlemine esinenud intellektuaalsete võimete poolt sooritatava INFORMATSIOONI tootmisena. Mõistmine esineb eesti ja vene keele maailmapildis nii intellektuaalse võime poolt sooritatava või inimese poolt sooritatava INFORMATSIOONI vastuvõtmisena. Suutmatus INFORMATSIOONI vastu võtta on suutmatus mõista.

Vene keele fraseoloogias esineb intellektuaalse võime rakendamine instumendina mitmekesisemalt. Eesti- ja venekeelse materjali põhjal kirjeldatud intellektuaalsete võimete tegevus on eesti ja vene keele maailmapildis üldjoontes sarnane. Tähelepanu köidab see, et vene keele fraseoloogias esineb intellektuaalse võime rakendamine instumendina mitmekesisemalt: intellektuaalne võime pannakse mõtlemise puhul INFORMATSIOONILE külge (nt *нпужить голову* 'pead külge panema'), intellektuaalset võimet või INFORMATSIOONI laotatakse kuskil kujuteldavas ruumis laiali (nt *раскидывать мозгами* (*раскидывать мыслями*) 'laotama ajusid laiali (laotama mõtteid laiali)'). Intellektuaalse võime *мозги* 'ajud' liigutamine, mis väljendab mõtlemist, võtab vene keele maailmapildis pööramise kuju, nt *ворочать мозгами* 'pöörama ajusid'. Mõistmisel kasutab inimene intellektuaalset võimet instumendina, mille abil ta jõuab INFORMATSIOONINI, nt *дойти своим умом* 'jõudma oma mõistusega (ум)' (FFS). Eestikeelses materjalis on mõistmine esinenud kui INFORMATSIOONI haaramine, venekeelses materjalis kui intellektuaalse võime poolt sooritatav INFORMATSIOONI (kätega) ümbert kinni haaramine ja embusse võtmine ning INFORMATSIOONI (kätega) ümbert kinni haaramine ja embusse võtmine, mida sooritab inimene, kasutades intellektuaalset võimet instumendina.

3.3. Intellektuaalsete võimete funktsioonid eesti ja vene keele maailmapildis

Analüüsitud materjali põhjal võin järeldada, et intellektuaalsed võimed täidavad eesti ja vene keele maailmapildis kahte funktsiooni: tagavad INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI ja tagavad PSÜÜHILIST TERVIST.

INTELLEKTUAALNE POTENTSIAAL on käesolevas uurimuses koondkategorია, mis hõlmab intellektuaalsete võimete tegutsemise võimekust. Inimesel, kel on olemas INTELLEKTUAALNE POTENTSIAAL, on olemas intellektuaalsete võimete tegutsemise võimekus. Inimest, kel on olemas INTELLEKTUAALNE POTENTSIAAL, iseloomustavad ja tähistavad eesti keeles *tark*, *arukas*, *nutikas*,

*nupukas, oiukas, mõtteergas, mutsakas*⁴⁵, *intelligentne, taibukas, taiplik, aasakas, atsakas, õplik, terane, leidlik*⁴⁶ (A. Õim 1991). Heili Orav (2006: 94) loetleb inimese isiksuseomaduste sõnavara semantika uurimise käigus selgunud INTELLIGENTSUSE freimi kuuluvaid ja eestlaste poolt kõrgelt hinnatud (positiivseid) omadusi nagu *tark, leidlik, nutikas, taibukas, taiplik, arukas, intelligentne, mõtleval, avara silmaringiga, laia silmaringiga, mitmekülgne, erudeeritud, haritud, hea mäluga, teadja*. Vene keeles iseloomustavad ja tähistavad inimest, kellel on olemas INTELLEKTUAALNE POTENTSIAAL, *умный* 'tark, arukas, nupukas, nutikas, peaga, oiukas', *мудрый* 'tark, elutark, ülitark', *разумный* 'arukas, mõistlik', *толковый* 'taibukas, taiplik, arukas, nutikas, mõttekas, mõistlik, asjalik', *неглупый* '(üsna) tark, mitte rumal, päris arukas~mõistlik~taibukas', *далекий* 'kaugel'⁴⁷, *башиковитый* 'nupukas, taibukas', *мозговитый* 'nupukas, taibukas', *головастый* 'peaga, tark, nutikas', *умственный*⁴⁸ 'vaimne, intellektuaalne' (Jevgenjeva 1971), samuti *смышлennyй* 'taibukas, taiplik, arukas, nutikas, terane', *глубокий* 'sügav'⁴⁹, *проницательный* 'läbinägev, läbitungiv, terav, terane, terava pilguga, teravapilguline', *прозорливый* 'ettenägelik, ettenägev, kaugelenägelik' (Boguslavskaja 1997b).

Inimesel, kel pole INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI, ei ole intellektuaalsete võimete tegutsemise võimekust. Inimest, kel ei ole INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI, iseloomustavad ja tähistavad eesti keeles *rumal, napakas, totakas, totter, ogar, tõlbakas, totu, tõlbivõitu, tuhnus, tohm, tohmakas, sõge, opakas, tohlakas, tobe, tobekas, tuhmakas, rumalake(ne), kohtlane, arutu, arulage, topakas, loll, lollakas, segane, poolearuline, jabur, jõhmakas, pururumal, puruloll, toruloll, püstiloll*⁵⁰. H. Orav (2006: 94) nimetab INTELLIGENTSUSE freimi kuuluvaid ja eestlaste poolt taunitavaid (negatiivseid) omadusi nagu *rumal, pole tark, loll, lollakas, puupea, kohtlane, kitsarinnaline, vaimupime, eba-intelligentne, harimatu, kitsa silmaringiga, küündimatu, piiratud, nüri, pime, tõlpa (eesti mees), nõrga mäluga, oma lollustest mitte arusaav, toores, räägib rumalusi*. Vene keeles iseloomustavad ja tähistavad inimest, kel pole

⁴⁵ Küsimusi tekitab A. Õimu „Sünonüümisõnastiku” (1991) TARK 1 adj sünonüümiritta sattunud *mutsakas*, mis on EKSS III, 3 andmeil murdesõna ja tähistab hoopis „juhmakat, lollakat”

⁴⁶ Esitatud on A. Õimu „Sünonüümisõnastiku” (1991) TARK 1 adj ja TAIBUKAS sünonüümiridad, kust on välja jäetud fraseologismid.

⁴⁷ Vene keeles tähistab *далекий* 'kaugel' tarka, selle antonüüm *недалекий* 'mittekaugel' tähistab rumalavõitut (VKSS 7), vt ka ptk 3.3.9.7. Pikkus/kõrgus/sügavus.

⁴⁸ Adjektiiv *умственный* 'vaimne, intellektuaalne' figureerib sünonüümisõnastiku (Jevgenjeva 1971) sünonüümiridas, kuid Google'i materjalide põgus analüüs näitab, et seda adjektiivi ei kasutata inimese kohta, vaid tavaliselt inimese intellektuaalse taseme (*умственный уровень*) kohta või intellektuaalse töö (*умственная работа*) kohta.

⁴⁹ Vene keeles tähistab *глубокий* 'sügav' ka tarka, vt ka ptk 3.3.9.7. Pikkus/kõrgus/sügavus.

⁵⁰ Esitatud on A. Õimu „Sünonüümisõnastiku” (1991) RUMAL sünonüümirida, millest on välja jäetud fraseologismid ja võrdlused

INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI, *глупый* 'rumal', *неумный* 'rumalavõitu, mitte (eriti) tark~mõistlik', *недалекий* 'rumalavõitu, piiratud, mitte eriti tark', *безголовый* 'peata, peatu', *пустоголовый* 'rumal, juhm, arulage, taibutu', *безмозглый* 'puupäine, ajudeta' (Jevgenjeva 1971). *Самути тупой* 'nüri, tõmp, tõnts, tõlp', *бестолковый* 'taibutu, juhm, kilplaslik, arulage, mõistmatu; segane', *несмысленный* 'oiuta, aruta, taibuta' (Boguslavskaja 1997a).

Koondkategooria PSÜÜHILINE TERVIS hõlmab inimese tervislikku seisundit. PSÜÜHILISELT TERVET inimest nimetatakse eesti keeles *normaalseks* (EKSS III, 4). Vene keeles on PSÜÜHILISELT TERVE inimene *нормальный* 'normaalne' (VKSS 7). Inimest, kes pole PSÜÜHILISELT TERVE, nimetatakse eesti keeles *hulluks* (EKSS 3), ka *nõdrameelseks, hullpeaks, hullukeseks, hullumeelseks* (A. Õim 1991). Vene keeles on inimene, kes pole PSÜÜHILISELT TERVE, *сумасшедший* 'hullumeelne, hull, peast segane, nõdrameelne, mõistuse kaotanud' (VKSS 14), *умалишенный* 'hullumeelne, nõdrameelne, arulage, peast segane', *помешанный* 'hullumeelne, (peast) segane, ogar, nõdrameelne', *ненормальный* 'peast põrunud, hull, poole aruga inimene', *душевнобольной* 'vaimuhaige', *тронутый* 'nupust nikastanud, peast põrunud, metsa poole', *психопат* 'psühhopaat', *псих* 'psühh(opaat)', *полоумный* 'nõdrameelne, nõrgameelne, hull, nõrgamõistuslik' (Jevgenjeva 1971).

INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI tagab eesti ja vene keele maailmapildis intellektuaalsete võimete olemasolu. PSÜÜHILIST TERVIST tagab inimesele intellektuaalse võime juures olek (vene keeles ka intellektuaalse võime sees olek). Intellektuaalsete võimete puudumisel puuduvad inimesel INTELLEKTUAALNE POTENTSIAAL ja/või PSÜÜHILINE TERVIS: kui intellektuaalne võime puudub inimesel kaotuse/kao tagajärjel, on tegu PSÜÜHILISE TERVISE puudumisega, kui intellektuaalset võimet pole inimesel kunagi olnudki, siis puudub inimesel INTELLEKTUAALNE POTENTSIAAL. Kui *teadvus, сознание* 'teadvus' oleks intellektuaalne võime, siis selle olemasolu tagaks INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI ja selle juures (või sees) oleks tagaks PSÜÜHILIST TERVIST, selle puudumisel ei oleks inimesel PSÜÜHILIST TERVIST ja INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI. *Teadvuse ja сознание* 'teadvus' olemasolu, mida väljendab eesti keeles *teadvuse juures* ja vene keeles *в сознании* 'teadvuses' viibimine, ei seostu mitte INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI ega PSÜÜHILISE TERVISEGA: kui inimene viibib *teadvuse juures* või *teadvusel*, kui inimene on *в сознании* 'teadvuses', viibib ta virgeseisundis (pole mitte minestanud):

(490) *Sõber oli õnneks teadvuse juures ja elustada polnud teda vaja.* (Google)

(491) *Paavst on väga raskest seisus, kuid teadvusel* (Google)

(492) *Нужно проверить, в сознании ли больной, дышит ли он, прощупывается ли пульс.* 'Tuleb kontrollida, kas haige on teadvuses, kas ta hingab, kas pulss on katsutav.' (Google)

Kui inimene *kaotab teadvust* (vene keeles *терять сознание* 'kaotama teadvust'), kaotab ta virgeseisundit, minestab, nt

(493) *Siis nähtavasti kaotas teadvuse, sest ärkas juba haiglas.* (Google)

(494) После приземления американский астронавт на несколько секунд **потерял сознание** – помог нашатырь [---]. 'Pärast maandumist kaotas Ameerika astronaut mitmeks sekundiks **teadvuse** – aitas nuuskpiiritus [---].' (Google)

Teadvusetä, без сознания 'ilma teadvusetä' viibiv inimene on minestanud, pole virgeseisundis:

(495) [---] kaks korda opereeritud poisi olukord endiselt üllaske, ta on **teadvusetä** kunstliku hingamise aparaadi all. (Google)

(496) До сих пор **без сознания** двое пострадавших от взрыва киоска в Одессе. 'Seniajani on **teadvusetä** kaks kannatadasaanut Odessa kioski plahvatusest.' (Google)

Kui inimene *tuleb teadvusele* (vene keeles *приходить в сознание* 'tulema teadvusesse'), siis toimub ta virgeseisundi taastumine, inimene pole enam minestanud, nt

(497) Koomasse langenud sõdur **tuli teadvusele** (Google)

(498) Врачи [---] сообщили, что актер **пришел в сознание** и узнал своих родственников. 'Arstid teatasid, et näitleja **tuli teadvusesse** ja tundis oma sugulased ära.' (Google)

Eespool esitatud näidetes (490–498) esineb *teadvus* tähenduses „2. (märgib normaalset virgeseisundit, selge mõistuse juures olekut:) meelemärkus; ant. Teadvusetus (1.täh), meelemärkusetus.” (EKSS VI, 1), *сознание* 'teadvus' esineb tähenduses „võime mõtestatult tajuda ümbritsevat, sõna *беспамятство*⁵¹ vastand” (VKSS 14). Virgeseisundis oleku tähenduse edastamine pole intellektuaalsetel võimel välistatud, nt eesti keeles võib virgeseisundit väljendada *mõistuse juures* olek, nt

(499) Viidi opisaali, kus küsiti, kas saan aru, mis minuga tegema hakatakse (kontrolliti, kas **olen mõistuse juures**) [---] (Google)

EKSS III, 3 esitab *mõistuse* ühe tähendusena „2. Teadvus, meelemärkus.”; FS esitab fraseologismi *mõistuse juures olema* ühe tähendusena „minestusest toibunud olema, teadvusel olema”. *Teadvus, сознание* 'teadvus' ei taga INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI ega PSÜÜHILISE TERVISE olemasolu, seega pole *teadvus, сознание* 'teadvus' intellektuaalne võime.

3.3.1. Intellektuaalsete võimete olemasolu

Intellektuaalsete võimete olemasolu väljendab nii eesti kui ka vene keele maailmapildis INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu, mis nii eesti kui ka vene keel esitab kas omajalauseks või nimisõnafrasina, kus INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolule osutab intellektuaalse võimega olek. Intellektuaalse võimega inimene on inimene, kellel on olemas INTELEKTUAALNE POTENT-SIAAL:

⁵¹ *беспамятство* 'meelemärkusetus, minestus'

- (500) *AK on aruga inimesele ja Suverepoter lōōgastamiseks, igale oma.* (Google)
- (501) *Iga mõistusega valija saab siiski aru, et [---] vaevalt nad edaspidigi midagi teevad.* (Eesti_Ekspress_1996)
- (502) *Või vähemalt mõni taibuga reporter võiks üles märkida nende arulagedate isikute nimed [---].* (Google)
- (503) *Sellest on kahju, sest A.-i-taolistest noortest suhtumise ja nupuga pop-staaridest on tõsine puudus.* (Eesti_Ekspress_1999)
- (504) *Selliseid kuldsete käte ja nutiga mehi on väheks jäämas* (Google)
- (505) *Tudengid on peaga inimesed ja nad oskavad ise valida [---] kumb võimalus on soodsam.* (Postimees_1996)
- (506) *„Aktiivne ja ajudega tüüp, aga samas armastab mõnikord bluffida,” [---].* (Eesti_Ekspress_1999)
- (507) *Sellest peaks iga ajukäärudega inimene mõikama.* (Google)

Eesti keeles osutab INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolule omajalauses intellektuaalset võimet tähistav partsiaalsubjekt: inimesel, kel on intellektuaalset võimet, on olemas INTELLEKTUAALNE POTENTSIAAL, nt, kui inimesel on *pead* või on *nuppu*, on ta taibukas, hea taibuga, tal on taipu, arusaamist (FS). Käsitledes väljendeid *on pead~nuppu*, *on pea~nupp otsas*, mainib Vakk (1970: 31) nende väljendite tähenduses peale terase mõistuse ja nutikuse veel head mälu. *Pea* viitab neis väljendis eelkõige targale ja arukale peale, *nupp* tähistab *pead* ja just tarka *pead* (Vakk 1970: 32). Intellektuaalset võimet tähistav partsiaalsubjekt osutab eesti keeles (tervikliku) INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolule:

- (508) *Tal on mõistust*, välimust ja sõpru, ülikool on läbi ja töökoht soodne. (Google)
- (509) *Vastupidi, see mees on kaua ja visalt tööl ning tema rõivaäri näitab, et tal on nuppu.* (Eesti_Ekspress_1999)
- (510) *et ta näitab, et ka väikeriigi esindaja lööb maailmas läbi, kui tal nutti ja kõva töötahet on.* (Google)
- (511) *On sul ikka pead*, et nii keeruliste ülesannetega toime tulla! (FS)
- (512) *Oled veel noor mees ja ehk tuleb aru ka tasapisi pähe, Sul tundub tege-likult hallollust olevat* (Google)

Intellektuaalset võimet tähistav subjekt nominatiivis pole omajalauses INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu edastamisel eesti keeles tüüpiline. Analüüsitud materjali põhjal pole seda laadi näiteid kuigi palju ette tulnud, üks väheheid on

- (513) *“X. on minu naise-ideaal,” [---]“Tal on õiged proportsioonid, tal on intellekt - ta on perfektne.”* (Google)

Nominatiivis esineva subjektiga kaasneb tüüpiliselt osutamine intellektuaalse võime asukohale, mis on *pea* ja *nupu* puhul *otsas*, nt *on pea~nupp otsas* (FS; Vakk 1970: 31), ja teistel intellektuaalsetel võimetal *on peas*⁵², nt

⁵² Vt ka ptk 3.3.6. *Pea* ja *голова* 'pea' kui intellektuaalsete võimete asukoht

- (514) *12 võiks juba abielluda, eeldades, et partner on vanem ja tal on aru peas.* (Google)
 (515) *[---] on ilus, tark, tal on mõistus peas, mitte nagu mõnel suvalisel blondil.* (Google)
 (516) *Ainus võimalus väärikalt püsti jääda on tegudega näidata, et [---] sul on oid peas ja ramm kehas [---].* (Google)

Intellektuaalset võimet tähistav partsiaalsubjekt võib eesti keeles tähistada ka INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI seda osa, mis on vajalik, et mingit tegevust sooritada, midagi toime panna:

- (517) *Täna olen tänulik, et emal oli mõistust just see inimene enda kõrvale võtta ja jätta.* (Google)
 (518) *T.-il V.-il oli nutti panna veel enne eurolepingu allakirjutamist [---] ametisse eurominister.* (Google)
 (519) *püüdsin läbi lugeda ja kõiki astronoomiasse puutuvaid raamatuid, mis kätte sattusid, vaatamata sellele, kas jõudu ja mutsu mõistmiseks oli.* G. Ernesaks. (EKSS)
 (520) *Tal on keelte peale nuppu.* (EKSS)
 (521) *M., kel on alati olnud nutti uute trendide tabamiseks, valmistab ette uut tarkvara [---].* (Google)
 (522) *Kuldsete kätega mees oli. Tehnika peale oli taipu* (Google)

Eesti keeles iseloomustavad ja tähistavad inimest, kel on olemas INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL, intellektuaalset võimet tähistavast substantiivist tuletatud *kas*-liitelised derivaadid *arukas* 1. Selge, terase aruga, avara v. kaine mõistusega, taibukas, intelligentne. (EKSS I, 1); *taibukas* Hea taibuga, taiplik, arukas, nutikas. (EKSS VI, 1); *oiukas* Arukas, taibukas. (EKSS IV, 1); *nupukas* Taibukas, arukas, (kavalalt) leidlik. (EKSS III, 4); *nõukas* Lahendust leidev, nõu anda oskav, nõuga abiks olev; leidlik, taiplik. (EKSS III, 4); *nutikas* Nupukas, taibukas, arukas. (EKSS III, 4)⁵³. Need intellektuaalset võimet tähistavast substantiivist lähtuvad *kas*-derivaadid iseloomustavad inimest, kellel on harilikust rohkem INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI (EKG 1995: 584). Inimest, kellel on INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL olemas, iseloomustab intellektuaalsest võimest *mõistus* tuletatud *mõistuslik* 1. Mõistusest lähtuv, sellel põhinev; mõistusjärane, ratsionaalne *Mõistuslikud praktilised inimesed*. 2. Mõistust omav, mõistusega. (EKSS III, 3). Substantiivist *intellekt* tuletatud derivaat *intellektuaal* tähistab vaimseid väärtusi ja mõistust kõrgelt hindavat isikut, vaimuinimest (EKSS 4). Intellektuaalseid võimeid tähistavatest substantiividest *oim*, *muts*, *tolk*, *meel*, *pea* ja *aju* ei ole eesti keeles derivaate, mis iseloomustaksid, tähistaksid inimest, kellel on olemas INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL.

⁵³ Vt ka sünonüüme, mis on esitatud peatükis 3.3. Intellektuaalsete võimete funktsioonid eesti ja vene keele maailmapildis.

Ka analüüsitud venekeelne materjal kinnitab, et intellektuaalse võimega inimesel on olemas INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL: kui inimene on *с головой* 'peaga', siis on ta tark ja arukas (FFS), nt

(523) *Баев и сам поверил, что он, пожалуй, и впрямь мужик с головой, и стал намекать в разговорах, что он — умница.* 'Bajev jäi isegi uskuma, et ta **on peaga** mees ja hakkas vestlustes vihjama, et ta on tarkpea.' (ruscorpora)

Seda, et intellektuaalse võimega inimesel on olemas INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL, näitavad järgmised venekeelsed laused:

(524) *[---] люди с умом и сердцем, любящие свое дело и честно старавшиеся передать ученикам свои знания.* '[---] inimesed **mõistusega (ум)** ja südamega, kes armastavad oma ametit ja püüavad ausalt oma teadmisi õpilastele edasi anda.' (ruscorpora)

(525) *Уважаю за то что друг и за то что человек с разумом!* 'Pean lugu, sellepärast, et oled sõber ja sellepärast, et oled **mõistusega (разум)** inimene!' (Google)

(526) *Ведь вы человек с рассудком и могли бы понять неосновательность этого запрещения, да и другим объяснить [---].* 'Te olete ju **mõistusega (рассудок)** inimene ja võiksite mõista selle keelu põhjendamatust ja teistelegi seletada [---].' (Google)

(527) *А тот, кто с интеллектом, — тот и вовсе пропал в аэропорту Шереметьево: сидел и коньяк пил.* 'Aga see, kes oli **intellektiga** – see jäi hoopiski Šeremetjevo lennujaamas kadunuks: istus ja jõi konjakit.' (ruscorpora)

(528) *Как например Путин пришел к власти и мы думаем / что наконец-то пришел мужик с мозгами [---].* 'Nagu näiteks tuli võimule Putin, ja me arvame, et lõpuks ometi on tulnud mees **ajudega** [---].' (ruscorpora)

Kui inimesel on olemas intellektuaalne võime, on tal olemas INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL:

(529) *Женщина может занимать самые высокие ступени социальной лестницы, если у нее есть ум, трудолюбие и стремление делать карьеру.* 'Naine võib asuda sotsiaalse redeli kõige kõrgemal astmel, kui tal **on olemas mõistus (ум)**, töökus ja tahtmine karjääri teha.' (Google)

(530) *Я уверен, у тебя есть разум и жизненный опыт, чтобы отделить зерна от плевел и выбрать то, что для тебя лучше.* 'Olen kindel, et sul **on olemas mõistus (разум)** ja elukogemus, et terasid sõkaldest eraldada ja valida see, mis on sinu jaoks parem.' (Google)

(531) *У мужика ведь как? У него есть рассудок и интуиция. Нормальный мужик, просто бросив взгляд на проблему, сразу понимает, что из неё следует, и откуда нужно ждать гадости.* 'Meestel on ju kuidas? Tal **on olemas mõistus (рассудок)** ja intuitsioon. Normaalne mees, lihtsalt heitnud pilku probleemile, saab kohe aru, mis sellest tuleneb ning kust peab jätkust ootama.' (Google)

(532) *Мужчину красивым можно назвать только тогда, когда у него есть интеллект и энергия.* 'Meest võib nimetada ilusaks ainult siis, kui tal **on olemas intellekt** ja energia.' (Google)

(533) *К любой европейской лиге можно подстроиться, если есть голова и опыт.* 'Iga Euroopa liiga järgi võib ennast seada, kui on olemas pea ja kogemus.' (ruscopora)

(534) *[---] мне постоянно приходилось доказывать, что я не дурочка и что у меня есть мозги.* '[---] ma pidin pidevalt tõestama, et ma pole lollpea ja et mul on olemas aju.' (ruscopora)

(535) *Есть извилины - соображай, а нет - пей водку [---].* 'On ajukäärud – mõtle, aga kui pole – joo viina [---].' (Google)

Erinevalt eesti keelest, kus INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu edastab omajalauses intellektuaalset võimet tähistav partsiaalsubjekt, ei ole vastava tähenduse edastamisel venekeelses omajalauses partsiaalsubjekt võimalik.

Vene keeles iseloomustavad ja tähistavad inimest, kellel on olemas INTELLEKTUAALNE POTENTSIAAL, intellektuaalset võimet tähistavast substantiivist tuletatud derivaadid *умный* 'tark, arukas, nupukas, nutikas, peaga, oiukas' 1. Suurt ja selget mõistust (ум) omav, kainelt mõtleval, arukas. (VKSS 16); *разумный* 'arukas, mõistlik' Kaalutlev, arukas, tark. (VKSS 12); *интеллектуальный* 'intellektuaalne' 2. Kõrgelt arenenud intellektiga, mõtleval. (Ožegov 1991; VKS I)⁵⁴. „Новый объяснительный словарь синонимов русского языка” ei esita *умный* 'tark, arukas, nupukas, nutikas, peaga, oiukas' ja *разумный* 'arukas, mõistlik' sünonüümidenä. *Умный* 'tark, arukas, nupukas, nutikas, peaga, oiukas' sünonüüm *неглупый* '(üsna) tark, mitte rumal, päris arukas~mõistlik~taibukas', *смышлennyй* 'taibukas, taiplik, arukas, nutikas, terane', *мудрый* 'tark, elutark, ülitark', *глубокий* 'tark (sügav)', *проницательный* 'läbinägev, läbitungiv, terav, terane, terava pilguga, teravapilguline', *прозорливый* 'ettenägelik, ettenägev, kaugelenägelik' ühendab tähendus „see, kes omab võimet mõista nähtamatut asjade ja sündmuste olemust” (Boguslavskaja 1997b: 450–456). *Разумный* 'arukas, mõistlik' esineb ühes reas koos sünonüümidega *рассудительный* 'arukas, mõistlik, oiukas, kaalutlev, järelemõtlelik', *здорово-мыслящий* 'kainelt mõtleval, kaalutlev', *трезвый* 'kaine, karske', *благоразумный* 'mõistlik, arukas', mida ühendab tähendus „see, kes saab olukorrast hästi aru ja toimib sellele arusaamisele vastavalt, lubamata emotsioonidel mõjutada oma käitumist” (Boguslavskaja 1997c: 320–324).

Intellektuaalsest võimest *рассудок* 'mõistus' tuletatud *рассудочный* 'arukas, mõistlik, oiukas, kaalutlev, järelemõtlelik' rõhutab inimese kohta kasutusel mõistuse (рассудок) domineerimist tunnete üle (VKSS 12). Substantiivist *интеллект* 'intellekt' tuletatud derivaat *интеллектуал* 'intellektuaal, intelligent' tähistab inimest, kes elab kõrgetest vaimsetest huvidest, tegeleb kõige keerulisema intellektuaalse tegevusega (VKS I). Vene keeles iseloomustavad ja tähistavad inimest, kellel on olemas INTELLEKTUAALNE POTENTSIAAL, intellek-

⁵⁴ Vt ka sünonüüme, mis on esitatud peatükis 3.3. Intellektuaalsete võimete funktsioonid eesti ja vene keele maailmapildis.

tuaalsest võimest *голова* 'pea' tuletatud derivaat *головастый* 'peaga, tark, nutikas'⁵⁵, madalkeelde kuuluvast sõnast *башка* '(pea)kolu, nupp' tuletatud derivaat *башковитый* 'nupukas, taibukas'⁵⁶ ja sõnast *мозг* 'aju' tuletatud derivaat *мозговитый* 'nupukas, taibukas'⁵⁷, nt

(536) [---] *А вот что такое в человеке подчас сидит, ни один самый головастый академик не знает.* '[---] Aga mis on see, mis vahel istub inimeses, ükski kõige targem (головастый) akadeemik ei tea.' (ruscorpora)

(537) *У нас на квартире жил один учёный — такой умница, такой башковитый* [---]. 'Meil korteris elas üks teadlane – selline tarkpea, selline nupukas (башковитый) [---].' (ruscorpora)

(538) *Наши разработчики то мозговитые ребята, а вот материальной базы не хватает.* 'Meie väljatöötajad on nupukad (мозговитые) poisid, kuid materiaalsest baasist ei piisa.' (Google)

Intellektuaalse võime juures olek tagab inimesele PSÜÜHILIST TERVIST. Tavaliselt kaasneb eesti keeles intellektuaalse võime juures olekuga intellektuaalse võime **täitumus**⁵⁸, nt *täie aru juures, täie mõistuse juures, täie taibu juures*:

(539) *Mees, kes püssikabaga naisele näkku lööb ei saa olla täie aru juures ning relva sellele mehele ei tohiks enam kunagi kätte anda. Haige, täiesti haige.* (Google)

(540) *Kui näiteks täiskasvanud täie mõistuse juures inimene ei luba oma vähki opereerida, siis see keeldumine pannakse etteantud moel kirja.* (Google)

(541) *Rollimäng ehk välismaa lühendiga ütelduna LARP on miskit sellist, kus täie meelemõistuse juures täiskasvanud inimesed ajavad selga ennemuistsed rõivad* [---] (Google)

PSÜÜHILISE TERVISE olemasolu rõhutab olek justnimelt **oma** intellektuaalse võime juures:

(542) *Sugulaste väitel oli raske eluteega vanur viimse hetkeni oma mõistuse juures ning ei kurtnud tervise üle.* (Google)

Tihti peale kasutatakse intellektuaalse võime juures olekut, et edastada INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu, nt *mõistuse juures olema* tähistab kainelt ja arukalt mõtlemist (FS). Järgmistes eestikeelsetes lausetes (543–546) on intellektuaalse võime juures oleku kaudu edastatud INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu:

(543) *sarnasus on umbes sama suur kui eesti ja suahiili keelel (mida keegi täie aru juures viibides ometi sugulasteks ei pea)* (Google)

⁵⁵ VKSS 3 esitab sõnal *головастый* ainult ühe tähenduse „ebaproportsionaalselt suurt pead omav”. VKS 1 märgib sõnal *головастый* ka tähendust „2. Tark, arukas.” Mida suurem on kehaosa, seda suuremad on sellega seostuvad võimed. Suure peaga inimene (*головастый*) omab suurt sellega seostuvat intellektuaalset võimet, seega on *головастый* inimene tark ja arukas.

⁵⁶ *башковитый* 'nupukas, taibukas' Tark, arukas. (VKSS 1)

⁵⁷ *мозговитый* 1. Taibukas, kaalutlev, tark. (VKSS 6)

⁵⁸ Täitumuse kohta vt ptk 3.3.7. Intellektuaalsete võimete täitumus.

(544) *Neljapäeval ja reedel on ahvatlusi palju, rahal on kombeks libiseda, aga kui **oled mõistuse juures**, pole suurt kahju karta.* (Eesti_Ekspress_1999)

(545) *lisa rahaga otse mõjutades mitte enam kõige teravama **taibu juures olevaid** vanainimesi on kerge enda poole võita* (Google)

(546) *kas valitsuses on kõik ikka **mutsu juures**? suvekuumus ei tohiks ju kah enam pead segi paisata.* (Google)

Analüüsitud materjalis on juures-olekut esinenud ainult intellektuaalsete võimete aru, mõistus, taip ja muts puhul.

Vene keeles osutab PSÜÜHILISELE TERVISELE olek nii intellektuaalse võime juures (*нпу*) kui sees (*е*), nt normaalses psüühilises seisundis viibimist tähistavad vene fraseologismid *в своем уме* 'oma mõistuse (ум) sees' (FFS); *в здравом уме* 'terve mõistuse (ум) sees' (Birihh jt 1998); *в полном рассудке* (van.) 'täie mõistuse (рассудок) sees' (FFS). Nii eespool esitatud fraseologismid kui ka allpool esitatud laused (547–549) rõhutavad, et PSÜÜHILISE TERVISE olemasolu puhul viibitakse justnimelt **oma** intellektuaalse võime sees või juures. Järgmistes lausetes osutab intellektuaalse võime sees (*е*) (547, 549) ja juures (*нпу*) (548) olek PSÜÜHILISE TERVISE olemasolule:

(547) *Советы врачей-психиатров: как узнать, **в своем уме** человек или нет, и в каких случаях вызывать санитаров и милицию [---].* 'Psühhiaatrite nõuanded: kuidas teada saada, kas inimene on **oma mõistuse (ум) sees** või mitte, ja mis juhtudel kutsuda sanitarid ja miilitsaid [---].' (Google)

(548) *Я не знаю, прав ли он, правильна ли его теория происхождения НЛО, но так или иначе он **при своем уме** и отдает себе полноценный отчет в своих помыслах [---].* 'Ma ei tea, kas tal on õigus, kas tema teooria ufode päritolu kohta on õige, kuid nii või teisiti, aga ta **on oma mõistuse (ум) juures** ja annab endale täielikku aru oma mõtetest [---].' (Google)

(549) *О С. он не расспрашивал больше ни у кого, но слышал мельком, раза два, что тот очень болен и **не в своем рассудке**. „Кончит сумасшествием”, — сказал раз про него молодой врач [---].* 'S-i kohta pole ta enam kelleltki küsinud, kuid kuulis juhuslikult, paar korda, et too on väga haige ja **pole oma mõistuse (рассудок) sees**. „Lõpetab hullumeelsusega”, – ütles tema kohta noor arst [---].' (Google).

Allpool esitatud venekeelsetes lausetes on intellektuaalse võime sees (*е*) (550–551, 553) ja juures (*нпу*) (552) oleku kaudu edastatud INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu:

(550) *Я **в своем уме** и не считаю себя ему ровней [---].* 'Ma **olen oma mõistuse (ум) sees** ega pea ennast temaga võrdseks [---].' (ruscorpora)

(551) *Нет, я плохой христианин, правда плохой, но уверен — ни один католик, если он **в разуме**, вас не примет [---].* 'Ei, ma olen kehv kristlane, tõsi küll kehv, kuid olen kindel – ükski katoliiklane, kui ta **on mõistuse (разум) sees**, ei võta teid omaks [---].' (ruscorpora)

(552) *Если ты **при разуме**, при деньгах и при бабах то тебе уже нечего особо не надо* 'Kui **oled mõistuse (разум) juures**, raha ja eitede juures, siis pole sul enam midagi eriti vaja.' (Google)

(553) *Только привычка ко всякому во время выступлений, видно, удержала меня в рассудке.* 'Ainult harjumus kõigega esinemiste ajal, ilmselt, hoidis mind mõistuse (рассудок) sees.' (ruscorpora)

Vene keeles tagab PSÜÜHILIST TERVIST kõigist intellektuaalsetest võimetest viibimine *в~при уме* 'mõistuses~mõistuse juures', *в~при разуме* 'mõistuses~mõistuse juures', *в~при рассудке* 'mõistuses~mõistuse juures' (pole võimalik viibimine intellektuaalsete võimete интеллект 'intellekt', голова 'pea', мозг(и) 'aju(d)' sees või juures).

Pea, голова 'pea' poolt tagava INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puhul osutub oluliseks *pea, голова* 'pea' täpsem asukoht. *Pea* tagab INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI siis, kui ta asub õigel kohal: kui inimesel on *pea õigel kohal*~õige koha *peal*~õigel paigal~õige paiga *peal*, on ta taiplik, nutikas, kiire arusaamisega, tal on taipu, arusaamist (FS), nt

(554) „*Vene elanikkonna hulgas on just S.-il maine kui mehel, kel pea on õige koha peal,*” möönis A. Z. (Postimees_1996)

Pea õige koht on eesti keeles õlgadel või otsas – kui inimesel on *pea otsas*, siis on ta taiplik, nutikas, kiire arusaamisega, tal on taipu, arusaamist (FS), nt

(555) *Tänapäeva tüdrukud pole mitte Juliad, nagu ühe lauluteksti autor väga õigesti on tähele pannud, vaid neil on tõepoolest pea õlgadel.* (ILU1970\ilu0030)

(556) *Ja mõtlema peame eelkõige meie ise, kel pea otsas, ka need, kes mingil põhjusel veel koolis töötavad* (Eesti_Ekspress_1996)

Vene keeles tagab голова 'pea' INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI olles на месте 'kohal' – kui голова на месте 'pea on kohal', siis on inimene tark, arukas, nutikas, hea arusaamisega (FFS), nt

(557) [---] *Карпов считал, что голова и руки у него на месте, — как-нибудь устроится.* 'Карпов arvas, et pea ja käed on tal kohal – saab kuidagi oma asjad korda.' (ruscorpora)

Intellektuaalse võime голова 'pea' koht on на плечах 'õlgadel', millele osutab tarka inimest tähistav fraseologism голова на плечах 'pea õlgadel' (FFS), nt

(558) *У тебя есть погоны и голова на плечах — иди и зарабатывай [---].* 'Sinul on pagunid ja pea õlgadel – mine ja teeni raha [---].' (ruscorpora)

Ajud nõuavad INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI tagamisel õiget asendit. Eesti keeles osutab *aju(de)* õigele kohale väljend *aju(d) paika loksutama*:

(559) *Mis aga retsi kinnimajas istumisse puutub, siis isegi, kui see ajusid paika ei loksuta, annab see väljas olijatele turvatunde* (Google)

Verbi *loksutama*, nagu näitab EKSSis III, 1 esitatud tähendus „1. Kord, korra loksutama. a. Üle ääre paiskuma, läigatama. b. (Lainetava vee kohta)”, kasutatakse tavaliselt just vedeliku või millegi vedela kohta, millest võib järeldada, et käesolev näide sisaldab vihjet *aju(de)* vedelale konsistentsile.

Intellektuaalne võime *мозги* 'ajud' tagab INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI olles nii kohal kui ka õiges asendis. *Мозги* 'ajud' tagavad INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI siis, kui nad on kohal:

(560) [---] *здоровье у него отменное, мозги на месте и только на-
пывают знания [---].* '[---] tervis on tal oivaline, **ajud on kohal** ja aina
imevad endasse teadmisi [---].' (ruscorpora)

INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI tagamiseks on oluline *мозги* 'ajud' õige asend – kui *мозги набекрень* 'ajud viltu', või *мозги не туда повернуты* 'ajud pole sinna poole pööratud', siis on inimene taibutu ja juhm, napakas, veidrusega (FFS). *Набекрень* 'viltu, kõrva peal(e)' kasutatakse tänapäeva vene keeles ainult küljele, kõrva peale kantavatest peakatetest. Inimene, kes kannab ajusid nii, et nad on tal paigast nihutatud, viltu kisatud⁵⁹, ei saa olla normaalne, ta on veider ja napakas (Birihh jt 1998), nt ,

(561) *Он озирает события взглядом истинного мудреца: когда у всех мозги
набекрень, единственный умный тот, кого считают самым глупым.* 'Ta
vaatleb sündmusi tõelise mõttetarga pilguga: kui kõigil **on ajud viltu**, siis ainuke
tark on see, keda peetakse kõige rumalamaks.' (ruscorpora)

Vales asendis paiknevad *мозги* 'ajud' tuleb paika asetada – *вправить мозги* 'paigaldama ajusid' – äärmuslikke meetmeid rakendades sundida inimest muu-
tuma mõistlikuks, arukaks (FFS), nt

(562) *Воспитывают, [---] Мозги дуракам вправляют.* 'Kasvatavad, [---]
Paigaldavad lollidel ajusid.' (ruscorpora)

Verbi *вправить* 'paigaldama (paika panema)' kasutatakse tavaliselt nihestunud liigeste kohta (VKSS 2), millest võib järeldada, et vene keele maailmapildis eksisteerib ettekujutus *мозги* 'ajud' kohta kui luust või liigesest.

Kokkuvõtvalt intellektuaalsete võimete olemasolust

Intellektuaalsete võimete olemasolu tagab nii eesti kui ka vene keele maailmapildis INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI; intellektuaalse võime juures olek (vene keeles ka intellektuaalse võime sees olek) tagab eesti ja vene keele maailmapildis PSÜÜHILIST TERVIST. Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis on inimesel INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL olemas siis, kui tal on olemas intellektuaalsed võimed. Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis osutub INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI tagamise seisukohalt oluliseks *pea, голова* 'pea' täpne asukoht ja *ajude, мозги* 'ajud' õige asend. Mõlemas keeles on ette tulnud väljend vales asendis asuvate *ajude, мозги* 'ajud' paika panemisest, mis eesti keeles sisaldab vihjet *aju(de)* vedelale konsistentsile (*ajusid paika loksutada*) ja vene keeles näitab *мозги* 'ajud' luu või liigesena (*вправлять мозги* 'ajusid paigaldama'). Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis tagab intellektuaalse võime juures olek (vene keeles ka intellektuaalse võime sees olek) PSÜÜHILIST TERVIST. Eesti keeles edastab intellektuaalse võime juures olek, vene keeles nii intellektuaalse võime juures (*нпу*) kui ka

⁵⁹ Vt ka ptk 3.3.3. Intellektuaalsete võimete kaotus/kadu.

intellektuaalse võime sees (e) olek ka INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu.

Nii eesti kui ka vene keeles tähistavad ja iseloomustavad intellektuaalseid võimeid tähistavatest substantiividest tuletatud derivaadid inimest, kel on olemas INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL. PSÜÜHILINE TERVIS jääb nende sõnade tähendustes tähelepanuta.

INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu väljendab eesti keeles omajalauses partsiaalsubjekt, vene keeles subjekt nominatiivis. Eesti keeles pole intellektuaalset võimet tähistav subjekt nominatiivis omajalauses tüüpiline, nominatiivis esineva intellektuaalset võimet tähistava subjektiga kaasneb tavaliselt osutamine intellektuaalse võime asukohale, mis on *pea* ja *nupu* puhul *otsas*, teistel intellektuaalsetel võimetal on *peas*. Vene keeles pole võimalik vastava tähenduse edasiandmisel partsiaalsubjekti esinemine, s.t selles konstruktsioonis ei ole intellektuaalne võime skalaarne suurus.

PSÜÜHILIST TERVIST (ja INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI) tagab eesti keeles intellektuaalse võime juures olek, vene keeles tagab PSÜÜHILIST TERVIST (ja INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI) olek nii intellektuaalse võime juures (*npu*) kui ka intellektuaalse võime sees (e).

Intellektuaalseid võimeid tähistavatest substantiividest tuletatud derivaadid on eesti keeles *arukas*, *taibukas*, *oiukas*, *nupukas*, *nõukas*, *nutikas*, *mõistuslik*, *intellektuaal*. Eesti keeles puuduvad substantiividest *pea* ja *aju* tuletatud derivaadid, mis iseloomustaksid, tähistaksid inimest, kellel on olemas INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL. Vene keeles on intellektuaalseid võimeid tähistavatest substantiividest tuletatud derivaadid *умный* 'tark, arukas, nupukas, nutikas, peaga, oiukas', *разумный* 'arukas, mõistlik', *интеллектуальный* 'intellektuaalne', *головастый* 'peaga, tark, nutikas', *башиковитый* 'nupukas, taibukas', *мозговитый* 'nupukas, taibukas'. Kolm viimast on tuletatud substantiividest *голова* 'pea', *башика* '(pea)kolu, nupp' ja *мозг* 'aju', mis tähistavad nii intellektuaalset võimet kui ka inimese kehaosa, -organit.

3.3.2. Intellektuaalsete võimete puudumine

INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist võib nii eesti kui ka vene keeles väljendada kas omajalause või nimisõnafraas, kus INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisele osutab intellektuaalsest võimest ilmaolek. Järgmised eesti-keelsed laused (563–567) näitavad, et inimesel, kel ei ole intellektuaalset võimet, ei ole INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI:

(563) [---] *tema arvamusi ei pea eriti tõsiselt võtma, sest ta on tõestanud, et tal pole aru peas.* (Google)

(564) *oleks keegi kes õpetaks..mis ja kuidas täpselt.. endal ju taipu pole* (Google)

(565) *Ma lausa imestan nende vastustundetust-sünnitada lapsi!!!! Kas neil üldse **oidu ei ole**.* (Google)

(566) *Kas politseil **ei ole** enam **mutsu**, et millegiga mõistlikuga tegeleda?* (Google)

(567) *ja kui **nutti ei ole**, siis tee oma mõtetud töötunnid täis ja saab ka kuidagi hakkama* (Google)

INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist võib väljendada ka nimisõnafrasiga, kus INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisele osutab intellektuaalsest võimest ilmaolek. Intellektuaalse võimeta inimesel ei ole INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI:

(568) *Teemaks on ju seksikus mitte “mure **mõistuseta** ja madala IQ-ga tütarlaste pärast” vms... Tegelikult on ju just seksikate ja “lollide” naistega vist nii, et nad saavad omale keskmisest rikkamad [---]* (Google)

(569) *pane lausa mõtlema, mida sinusugune (**ilma** igasuguse **taibuta** ja loogilise mõtlemiseta inimene) kohtus teeb?* (Google)

(570) *babe aka beib eesti keeli - ilus **intellektita** tütarlaps (ÕS 1999) ja playboy eesti keeles eeldatavalt naistemehe kohta pole ÕS-is isegi sõnaseletust* (Google)

(571) *Meie krants on ka targem kui see **tolguta** inimene.* (EKSS)

(572) *Nad pidasid mind lolliks, **ajudeta** äpuks.* (SEGAILU/0003)

Intellektuaalse võime puudumine võib (kuid ei pruugi!) olla selle kaotuse või kao tulemus⁶⁰. Eespool esitatud lausetes (563–572) ei nähtu kuigi selgelt, kas nimetatud intellektuaalsete võimete puudumine on kaotuse/kao tulemus või (alalise) puudumise/ilmaoleku tulemus – kaotada võib ju ainult olemasolevat, kui midagi pole inimesel olemas, ei saa seda ka kaotada. Erinevalt teistest intellektuaalsetest võimetest, mille puudumise/ilmaoleku põhjust pole võimalik ilma konteksti põhjalikumalt uurimata kindlaks teha, on *peata oleku~peataoleku* – otsustus- ja juhtimisvõimetuse, segaduses olemise (EKSS IV, 2) – tulemuseks alati *pea kaotamine*. Kui inimene on *peata*, siis on ta *pea kaotanud* – kaotanud ajutiselt kainelt otsustamise võime, kaotanud ajutiselt enesekontrolli, on segaduses, ähmi täis (Vakk 1970: 58; FS). *Pea kaotamist* põhjustavad eeskätt emotsionaalsed elamused, mille puhul inimene tunneb hirmu, kartust, kohmetust, häbi, viha, aga ka rõõmu, õnne. *Pea kaotamist* võib põhjustada ka kirglik armumine, sest *pea kaotamine* võib tähistada ka kirglikku armumist (FS), nt

(573) *“Olen olnud tuttav mitmete naistega, aga Kadiga **kaotasin pea**.”* (Google)

Järgmises lauses (574) seisavad kõrvuti *peast* ja *mõistusest* ilmaolek – *pea* ja *mõistus* on kaotatud võistlusplatsil kirete möllus:

(574) *Õnnetud gediminased **olid** mängu lõpul **peata ning mõistuseta** nagu naised, kukkusid vigu tegema T-ile, vabavisete sisseviskamise isale.* (Google)

Peata olek~peataolek on ajutine, üle minev seisund. Ajutisusele juhivad tähelepanu nii Vakk (1970: 58) kui ka FS. *Peata oleku~peataoleku* tähendus lähtub konkreetsest kujutlusest – *peast* ilmajäämise juhul pole enam, millega mõelda

⁶⁰ Vt ptk 3.3.3. Intellektuaalsete võimete kaotus/kadu; ptk 3.3.4. Mis põhjustab intellektuaalsete võime kaotust/kadu?

(Vakk 1970: 58). *Peata* inimene käitub viibides segaduses, nagu oleks ta ilma INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI, nagu oleks ta *peata kana* (FS), nt

(575) *Olime* ehmatusest *peata*. (EKSS)

(576) *Kari kaupmehi tuli meid kohe murdma. Kes püüdis meil kõrist, käest ja rahakotist haarata ning meelitada oma boksi Ja kes lootis skitkide ja halpaa hintaga meid ära võluda. [---] Me olime kui peata kanad, läksime näost veel valgemaks kui enne olime ja otsustasime, et meie närvisüsteem pole veel valmis sellist kultuurishokki vastu võtma.* (Google)

Eesti keele maailmapildis viibib inimene, kel ei ole INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI ja/või PSÜÜHILIST TERVIST, intellektuaalsest võimest ära. Inimesel, kes on *arust ära*, ei ole INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI (578) või PSÜÜHILIST TERVIST (577) – ta on kaine mõtlemisvõimeta, pöörane, meeletu (FS), nt

(577) *A. meenutas südaõiseid telefonikõnesid raevunud vanematelt, kelle lapsed olid arust ära, kuna nende Furby näis olevat surnud.* (Eesti_Ekspress_2000)

(578) *Meie president ja peaminister on kahjuks infantiilsed kantpead – mõlemad on täiesti arust ära* (kaamera ees parasiitmõtete masinlik kordamine ja kehakramp), lahendus ja tagavaraplaanid puuduvad, seega olukord on täiesti avatud võõraste juhtida. (Google)

Arust ära olek võib osutada ka emotsionaalsele seisundile – vaimustusele, nt

(579) *On ju tuntud tõde, et teatud vanuses tiidrukud on arust ära arenenud musklite ja mehelike näojoontega poiste pärast.* (Google)

Meeletul, pöörasel, hullul inimesel pole PSÜÜHILIST TERVIST – ta on *meelest ära* (FS), nt

(580) *Pärast olevat ta nagu meelest ära olnud, rääkinud imelikku juttu, värisenud.* (SEGAILU0136)

Inimest, kel ei ole INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI, iseloomustavad ja tähistavad eesti keeles intellektuaalset võimet tähistavast substantiivist lähtuvad karitiivisufiksiga derivaadid *arutu* 1. Ilma aruta, rumal; meeletu. (EKSS I, 1); *mõistusetu* Ilma (täie) mõistusest, arutu. (EKSS III, 3); *taibutu* Vähese taibuga, arutu, rumal, taipamatu. (EKSS VI, 1); *oiutu* Taibutu, arulage. (EKSS IV, 1); *oimetu* 3. Saamatu, oskamatu. (EKSS IV, 1); *nõutu* 1. adj. Selline, kes ei tea, ei suuda otsustada, mida teha, kuidas toimida. 2. See, kes ei tea, ei suuda otsustada, mida teha, kuidas toimida. (EKSS III, 4). Substantiivist *meel* lähtuv derivaat *meeletu*, mille tähenduseks on 1. Ilma aruta; pöörane, ohjeldamatu. (EKSS III, 2), osutab PSÜÜHILISE TERVISE puudumisele. Karitiivisufiks ei tähista intellektuaalse võime täielikku puudumist, vaid nimetatu kallet keskmisest vähema poole: *taibutu inimene* on pigem väikese taibuga, kui täiesti taibuta⁶¹ (EKG

⁶¹ Intellektuaalsete võimete koguste ja suuruste analüüs näitab, et intellektuaalse võime väike suurus on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis võrdne INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega (vt ptk 3.3.7. Intellektuaalsete võimete kogused ja suurused ja INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI kvantiteet).

1995: 579). EKSS ei esita karitiive intellektuaasetest võimetest *intellekt, muts, tolk, nupp, nutt, pea, aju*.

Vene keeles osutab INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisele intellektuaalse võime (ум 'mõistus', *интеллект* 'intellekt', *мозги* 'ajud', *серое вещество* 'hallollus') puudumine:

(581) *Вон и у Ксюшки ума нет, одни двойки по всем предметам.* 'Näe, ka Ksjuškal **ei ole mõistust (ум)**, kõigis õppeainetes aina kahed.' (ruscorpora)

(582) *Она [---] много говорила также об этом институте, где ее держат только за голос, за пение, поскольку интеллект отсутствует.* 'Ta [---] rääkis palju ka sellest instituudist, kus teda hoitakse ainult hääle pärast, kuna **intellekt puudub.**' (ruscorpora)

(583) *Они хотят снять меня с выборов, потому что у них просто нет мозгов.* 'Nad tahavad mind valimistelt kõrvaldada, sest neil lihtsalt **pole ajusid.**' (Google)

(584) *Поэтому читать его надо осторожно, понемногу, особенно лицам, у кого серое вещество по причине бытового критинизма вообще отсутствует.* 'Sellepärast lugeda seda tuleb ettevaatlikult, vähehaaval, eriti neil, kel **hallollus puudub** olmekretinismi tõttu.' (ruscorpora)

INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisele osutab intellektuaalsest võimest ilmaolek, nt fraseologism *без головы* 'ilma peata' tähistab rumalat, lolli inimest (FFS). Järgnevalt esitatud lausetes (585–587) osutab intellektuaalsest võimest (*интеллект* 'intellekt', *голова* 'pea', *мозги* 'ajud') ilmaolek INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisele:

(585) *Девушка без интеллекта или тщательно его скрывающая. [---] Мужчинам нравится из-за фигуры и личика [---].* 'Tütarlaps **intellektita** või seda hoolikalt varjav [---] Meeldib meestelegi figuuri ja näolapi pärast [---].' (Google)

(586) *[---] совсем без головы была, уматает незнамо куда, потом, здрасте, является.* '[---] täiesti **ilma peata oli**, kerib keegi ei tea kuhu minna, siis aga, terekest, ilmub jälle.' (ruscorpora)

(587) *[---] я не могу слушать бред тетки без мозгов. Я ненавижу когда вклиниваются в разговор, а тем более когда вставляют в него критинские реплики.* '[---] ma ei suuda kuulata **ajudeta** tädi jama. Ma vihkan, kui segatakse jutule vahele, seda enam, kui pistetakse kretiinseid repliike.' (Google)

Olek *без ума* 'ilma mõistusega' ei tähista INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist, vaid ülimalt astet vaimustust või armunud olekut (FFS), s.t kirjeldab emotsionaalset seisundit, kus fookusesse sattub keegi või miski ihaldatav ja nauditav (nt armastatud inimene, ihaldatud ese, emotsionaalselt nauditav sündmus, huviäratav valdkond vms), mille puhul inimene ei juhindu mitte INTELLEKTUAALSEST POTENTSIAALIST vaid emotsioonidest:

(588) *Если ваша девушка без ума от восточной культуры, то смело отправляйтесь в магазин, где продают всякую восточную экзотику.* 'Kui teie tütarlaps **on ilma mõistusega (ум) ida kultuurist**, siis minge julgelt poodi, kus müüakse igasugust ida eksootikat.' (ruscorpora)

(589) [---] *Женя самоуверенный мальчик и думает / что все девушки **он** него без ума* [---]. '---] Ženja on enesekindel poiss ja arvab, et kõik tütarlapsed **on temast ilma mõistuse** (ум) [---].' (ruscorpora)

Kuigi *без-ум-н(ый)* 'hullumeelne; meeletu, arutu, pöörane' sõnamoodustuskett *без-* 'ilma' *ум-* 'mõistus' näitab „ilma mõistuse” olekut (Tihhonov 2003), ei seostu *безумный* 'hullumeelne; meeletu, arutu, pöörane' eespool kirjeldatud vaimususes viibimisega, vaid tähistab ja iseloomustab inimest, kel puudub PSÜÜHILINE TERVIS (VKSS 1).

Intellektuaalsete võimete *разум* 'mõistus' ja *рассудок* 'mõistus' puudumise, ilmaoleku puhul on üsnagi keeruline eristada, kas puudumise all mõeldakse INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI või PSÜÜHILISE TERVISE puudumist. Allpool esitatud lauses (590) nimetatakse inimest, kel puudub *рассудок* 'mõistus', marasmaatikuks (*маразматик*) – inimeseks, kes põeb marasmi ehk kehaliste ja vaimsete võimete pöördumatut langust (VKSS 6). Lause (590) näitab, et marasmaatikul puudub PSÜÜHILINE TERVIS:

(590) *Беда в том, что злобный **маразматик**, в голове которого уже **нет рассудка**, имеет еще в крючковатых руках немало сил. В последнем пароксизме он может удавить случайную жертву.* 'Häda on selles, et õel **marasmaatik**, kelle peas **pole** enam **mõistust (рассудок)**, omab oma konksus kätes veel palju jõudu. Viimses paroksismis võib ta kähistada juhusliku ohvri.' (Google)

Järgmises lauses (591) nimetatakse inimest, kel puudub *разум* 'mõistus', ebaadekvaatseks (*неадекватная*), s.t inimeseks, kel pole PSÜÜHILIST TERVIST⁶²:

(591) *Он тоже женат и [---] ненавидит свою жену. [---] А она действительно **неадекватная**. Однажды я написала ему смс с совершенно невинным текстом, она прочитала, перезвонила мне [---] несла полную чушь [---]. Мне ее очень жалко... Жалко, потому что у нее **нет разума**, и она сама не ведает, что творит.* 'Ta on abielus ka [---] ja vihkab oma naist. [---] Aga ta on tõesti **ebaadekvaatne**. Kord ma kirjutasin talle sms-i täiesti süüti tekstiga, ta luges selle läbi, helistas mulle tagasi [---] ajas täielikku jama [---]. Mul on tast väga kahju... Kahju, kuna tal **pole mõistust (разум)** ning ta ise ei tea, mida teeb.' (Google)

Lausest (591) nähtub, et ebaadekvaatseks nimetatakse PSÜÜHILISELT TERVET inimest, kes teatud olukorras käitub, nagu poleks tal INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI: ebaadekvaatseks nimetatu ajab jama, ei saa aru sellest, mida teeb vms, mis tähendab, et lauses (591) võrdsustatakse INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist PSÜÜHILISE TERVISE puudumisega. Lausest (592)

⁶² *Неадекватный (-ая)* 'ebaadekvaatne' kasutamisevõimaluste põgus uurimine venekeelse Google'i materjalide põhjal võimaldab järeldada, et *неадекватный (-ая)* 'ebaadekvaatne' kasutamine inimese kohta näitab justnimelt psüühilist ebaadekvaatsust, nt *Неадекватный посетитель лишил Центральную больницу Гатчины рентгеновского аппарата. [---]. 'Ebaadekvaatne* külastaja jättis Gattšina keskaigla röntgeni-aparaadist ilma [---].' (Google)

käitub PSÜÜHILISELT TERVE inimene nii, nagu on omane inimesele, kel puudub PSÜÜHILINE TERVIS:

(592) *Но на следующий день мы снова встретились, он начал говорить о том, что не может забыть вчерашний день и начал выходить из себя настолько, что выглядел как человек **без рассудка**, я хотела уйти но он не пускал меня [---].* 'Kuid järgmisel päeval saime me jälle kokku, ta hakkas rääkima sellest, et ta ei suuda eilset päeva unustada ja läks niivõrd endast välja, et nägi välja nagu **ilma mõistuse** (**рассудок**), tahtsin ära minna, kuid ta ei lasknud mind [---].' (Google)

Lauses (593) vastandub inimesele, kes on intellektuaalsest võimest ilma (*без рассудка* 'ilma mõistuse'), kainelt mõtlev inimene (*здоровомыслящий*). Kainelt mõtlevale (*здоровомыслящий*) inimesel on olemas nii INTELLEKTUAALNE POTENTSIAAL kui ka PSÜÜHILINE TERVIS, järelikult lauses (593) võrdsustatakse INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist PSÜÜHILISE TERVISE puudumisega:

(593) *Странная логика, в моем понятии здоровомыслящий человек не пойдет на самоубийство, это скорее человек **без рассудка**.* 'Kummaline loogika, minu arusaamist mööda ei lähe kainelt mõtlev inimene enesetapule, see on pigem inimene **ilma mõistuse** (**рассудок**).' (Google)

Lauses (594) omistatakse intellektuaalse võime *рассудок* 'mõistus' puudumist inimesele, keda nimetatakse *дурак* 'loll, lollpea, lollakas, tobu, narr, tola':

(594) *Нет добродетели у распутниц, нет постоянства у удачи, **нет рассудка** у дураков, нет конца у дел.* 'Pole voorust liiderlikel naistel, pole püsivust edul, **pole mõistust** (**рассудок**) **lollidel**, pole lõppu tegemistel.' (Google)

VKSS 3 eristab sõnal *дурак* 'loll, lollpea, lollakas, tobu, narr, tola' mitut tähendust, millest üks seostub INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega („1. Rumal, nüri inimene.”), teine osutab PSÜÜHILISE TERVISE puudumisele („2. Van. Mõistuse (**рассудок**) kaotanud inimene; hull, nõdrameelne.”). Intellektuaalse võime *разум* 'mõistus' puudumist, nagu nähtub allpool esitatud lausest (595), võib tõlgendada nii INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumise kui ka PSÜÜHILISE TERVISE puudumisena:

(595) *Человек приходит в этот мир **без разума** и **без разума** уходит из него, пройдя путь от детской неразумности до старческого слабоумия.* 'Inimene tuleb sellesse maailma **ilma mõistuse** (**разум**) ja **ilma mõistuse** (**разум**) lahkub sellest, käinud läbi tee lapse arutusest raugaliku nõdrameelsuseni.' (Google)

Lauses (595) kirjeldatud intellektuaalsest võimest ilmaolek on lapse puhul INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumine, intellektuaalsest võimest ilmaolek täiskasvanu puhul on PSÜÜHILISE TERVISE puudumine. Lausest (595) võib järeldada INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI ja PSÜÜHILISE TERVISE kindlaksmääramise kriteeriumi: kui intellektuaalne võime on kaotatud/kadunud, siis pole inimene PSÜÜHILISELT TERVE, kui intellektuaalset võimet pole kunagi olnud (nt lapsel), siis on tegu INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega (mõistagi pole see kriteerium kõigi analüüsitavate lausete puhul rakendatav, kas või

sellepärast, et mitte alati lausest ei nähtu intellektuaalse võime puudumise põhjust).

Inimest, kel ei ole INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI, iseloomustavad ja tähistavad vene keeles intellektuaalset võimet tähistavatest substantiividest tuletatud derivaadid *неумный* 'rumalavõitu, mitte (eriti) tark~mõistlik' Piisavat mõistust (ум), taiplikkust mitteomav; rumal. (VKSS 7); *неразумный* 'mittemõistlik, ebamõistlik, mõistmatu, arutu, rumal' Ilma arukuseta, terve mõistuseta (смысл). (VKSS 7); *безголовый* 'peata, peatu' 2. Ilma terve mõistuseta (смысл), väga rumal. (VKSS 1); *безмозглый* 'puupäine, ajudeta' Väga rumal, taibutu. (VKSS 1). EKSS ei esita karitiive substantiividest *pea* ja *aju*, mis tähistavad nii intellektuaalseid võimeid kui ka inimkeha osa, organit – eespool loetletud derivaatidest väärivad tähelepanu substantiividest *голова* 'pea', *мозг* 'aju' tuletatud derivaadid *безголовый* 'peata, peatu' ja *безмозглый* 'puupäine, ajudeta', nt

(596) Конечно, он узнает про себя много нового, какой он косорукий и **безголовый**, точно определится место, откуда у него растут руки. 'Muidugi saab ta teada, mis kobakäeline ja **peata (безголовый)** ta on, saab kindlaks määratud see koht, kust tal käed kasvavad välja.' (ruscorpora)

(597) И дочурка в мамашу пошла, такая же **безмозглая** напыщенная дура. 'Ja tütar läks emasse, samasugune **ajudeta (безмозглая)** kõrk lollpea.' (ruscorpora)

Vastavalt VKSSi 1 andmetele on derivaadi *безумный* 'hullumeelne, meeletu, arutu, pöörane' tähenduseks „Ilma mõistuseta (рассудок), hull inimene.”, mis tähendab, et *безумный* 'hullumeelne, meeletu, arutu, pöörane' tähistab ja iseloomustab inimest, kel pole PSÜÜHILIST TERVIST. Substantiivist *рассудок* 'mõistus' lähtuv derivaat *безрассудный* 'järelemõtlematu; meeletu' iseloomustab eeskätt kergemeelset inimest, kes ei juhindu mõistusest (рассудок) (VKSS 1). VKSSis esitatud tähendusest järeldub, et *безрассудный* 'järelemõtlematu; meeletu' omab intellektuaalset võimet *рассудок* 'mõistus' (seega on tal olemas ka INTELLEKTUAALNE POTENTSIAAL), kuid ignoreerib intellektuaalse võime *рассудок* 'mõistus' olemasolu – ei juhindu sellest⁶³.

Kokkuvõtvalt intellektuaalsete võimete puudumisest

Eesti ja vene keele maailmapildis võib intellektuaalse võime puudumise taga seista nii INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI kui ka PSÜÜHILISE TERVISE puudumine; INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI ja PSÜÜHILISE TERVISE eristamise kriteerium peitub intellektuaalse võime puudumise põhjuses: kui intellektuaalne võime on kaotatud/kadunud, siis pole inimene PSÜÜHILISELT TERVE, kui intellektuaalset võimet pole kunagi olnud, siis on tegu INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega. Analüüsitud materjal

⁶³ Vt ka *tuulepeast* peatükis 3.3.8. *Pea* ja *голова* 'pea' kui intellektuaalsete võimete asukoht.

näitab, et INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist väljendab nii eesti kui ka vene keeles kas omajalause või nimisõnafraas, kus INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisele osutab intellektuaalsest võimest ilmaolek. Eesti keelse materjali analüüs on näidanud, et kui inimene viibib intellektuaalsest võimest ära (*arust ära, meelest ära*), siis pole inimene PSÜÜHILISELT TERVE, või tal ei ole INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI. Venekeelse materjali analüüs on näidanud, et INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega on tegu juhul, kui puuduvad *ум* 'mõistus', *интеллект* 'intellekt', *голова* 'pea', *мозги* 'ajud', *серое вещество* 'hallollus'. Intellektuaalsete võimete *разум* 'mõistus' ja *рас-судок* 'mõistus' puudumise, ilmaoleku puhul on üsnagi keeruline eristada, kas puudumise all mõeldakse INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI või PSÜÜHILISE TERVISE puudumist. Analüüsi käigus on selgunud INTELLEKTUAALSE POTENT-SIAALI ja PSÜÜHILISE TERVISE eristamise võimalik kriteerium, mis peitub intellektuaalse võime puudumise põhjuses: kui intellektuaalne võime on kaotatud/kadunud, siis pole inimene PSÜÜHILISELT TERVE, kui intellektuaalset võimet pole kunagi olnud (nt lapsel), siis on tegu INTELLEKTUAALSE POTENT-SIAALI puudumisega.

Intellektuaalset võimet tähistavast substantiivist karitiivisufiksiga tuletatud derivaadid *arutu, mõistusetu, taibutu; oiutu; oimetu, nõutu* tähistavad, iseloomustavad eesti keeles inimest, kel pole INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI, derivaat *meeletu* tähistab, iseloomustab inimest, kes pole PSÜÜHILISELT TERVE. Vene keeles tähistavad, iseloomustavad inimest, kel pole INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI, derivaadid *неумный* 'rumalavõitu, mitte (eriti) tark~mõistlik', *неразумный* 'mittemõistlik, ebamõistlik, mõistmatu, arutu, rumal', *безголовый* 'peata, peatu', *безмозглый* 'puupäine, ajudeta'. Derivaat *безумный* 'hullu-meelne, meeletu, arutu, pöörane' tähistab ja iseloomustab inimest, kes pole PSÜÜHILISELT TERVE. Eespool loetletud venekeelsetest derivaatidest väärivad tähelepanu intellektuaalset võimet ja inimkeha osa tähistavast substantiivist *голова* 'pea' tuletatud *безголовый* 'peata, peatu' ning intellektuaalset võimet ja inimkeha organit tähistavast substantiivist *мозг* 'aju' tuletatud *безмозглый* 'puupäine, ajudeta'. EKSS ei esita eesti keele substantiividest *pea* ja *aju* tuletatud karitiive.

3.3.3. Intellektuaalsete võimete kaotus/kadu

Intellektuaalse võime kaotanud inimene on kaotanud kas PSÜÜHILISE TERVISE ja/või INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI, s.t intellektuaalse võime kaotanud inimesel puudub PSÜÜHILINE TERVIS ja/või INTELLEKTUAALNE POTENTSIAAL. Kaotada võib ainult seda, mida inimene omab, seega, kui inimene, kes muidu on olnud PSÜÜHILISELT TERVE ja kel on olnud INTELLEKTUAALNE POTENT-SIAAL, ei käitu enam nagu inimene, kes on PSÜÜHILISELT TERVE ja kellel on olemas INTELLEKTUAALNE POTENTSIAAL, arvatakse, et ta on oma PSÜÜHILISE

TERVISE ja/või INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI kaotanud. Bulõgina, Šmeljov (1997: 336) kirjeldavad *голова* 'pea' kaotust järgnevalt: *голова* 'pea' lubab inimesel kainelt arutleda. Inimese kohta, keda on õnnistatud kaine arutlusvõimega, öeldakse, et ta on *ясная (светлая) голова* 'klaar (hele) pea'. Inimese kohta, kel pole kainet arutlusvõimet, öeldakse, et ta on *без головы на плечах* 'ilma peata õlgadel'. Aga ka *с головой* 'peaga' inimesel võib hakata pea ringi käima (*голова идет кругом* 'pea käib ringi'). Inimene võib koguni kaotada pead (*потерять голову* 'kaotama pead'), mis toimub tavaliselt armunud inimesega, kel peamiseks juhtivaks organiks saab *сердце* 'süda', mitte *голова* 'pea' (Bulõgina, Šmeljov 1997: 336).

Järgmistes näitelausetes (598–599) iseloomustab *aru* ja *mõistuse* kaotanud inimest PSÜÜHILISE TERVISE puudumine:

(598) K. **kaotas aru**, jooksis kodust minema. Nad leidsid ta mingist räpasest motellist, ennast kokast lolliks tõmmanult. (Google)

(599) Toetame isa, ta ei suuda uskuda oma esimese poja surma, **kaotab mõistuse** ning hakkab pidama mind oma vanemaks pojaks [---] (ILU1980\stkt0059)

Intellektuaalse võime kaotusest võib tuleneda ka INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumine – inimest, kelle käitumine tundub olevat kummaline, veider (nt inimene riietub kummaliselt, mõtleb lolli välja, korraldab või osaleb tänavarahutustes, käitub lollisti, läheb millegagi liiale vms) arvatakse inimeseks, kel puudub INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL:

(600) Järjekordselt on seltskond noori **aru kaotanud**: panevad selga oma ammu väikeseks jäänud riided, võtavad kaasa nooremate õdede-vendade mänguasjad [---] (Google)

(601) Minu arust on P. isamaaliitlased **mõistuse kaotanud** või on neil täielik ideedepuudus ja siis hakatakse lolli välja mõtlema. (Google)

(602) aasta tagant, mil Venemaa jalgpallimeeskonna kaotusest jaapanlastele **meelemõistuse kaotanud** jalgpallifännid Moskvast massilised tänavarahutused korraldasid. (Google)

(603) b. on **oma arunatukese kaotand** täitsa!!! [---] käigu sis vähem väljas ja tehku vähem lolli, sis ei kirjutatax temast nii palju...!! (Google)

(604) Mulle tundub, et tädi T. on kaalujälgimisega **kaotanud ka viimased ajud**. (Google)

Pea kaotamisest ja peataolekust vt ptk 3.3.2. Intellektuaalsete võimete puudumine.

Ka vene keele maailmapildis tuleneb intellektuaalse võime kaotusest kas PSÜÜHILISE TERVISE puudumine või INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumine. Järgmistes lausetes (605–607) tuleneb intellektuaalsete võimete kaotusest PSÜÜHILISE TERVISE puudumine:

(605) E., после вступления в брак стала подвергаться припадкам и бешенованию: **лишилась ума**, убежала в лес и не раз покушалась на самоубийство. 'E., pärast mehele minekut kannatas raevu ja hoogude all: **jäi mõistusest (ум) ilma**, põgenes metsa ning üritas mitu korda enesetapu teha.' (Google)

(606) *Участь пятого оказалась еще более трагичной: он лишился рассудка и в клинике повторял непрерывно: „Монстры, монстры, монстры...”* 'Viienda saatus osutus veelgi traagilisemaks: ta **jäi mõistusest (рассудок) ilma** ja kliinikumis kordas vahetpidamata: „Monstrumid, monstrumid, monstrumid...” (Google)

(607) *Перед ним был старый безумец, [---] незачем было предостерегать его, он давно потерял рассудок.* 'Tema ees oli vana hull, [---] polnud mõtet teda hoiatada, ta on juba ammu **mõistuse (рассудок) kaotanud.**' (ruscorpora)

Intellektuaalse võime kaotusest tulenevat PSÜÜHILISE TERVISE puudumist näitab ka fraseologism *лишаться ума-рассудка* 'jääma mõistusest (ум) ilma~mõistusest (рассудок) ilma' – mõistust kaotama, hulluks või segaseks minema (FFS). Intellektuaalse võime ум 'mõistus' kaotusest tulenev PSÜÜHILISE TERVISE puudumine avaldub liitsõnas *умалишенный* 'hullumeelne, nõdrameelne, arulage, peast segane', mis tähistab psüühiliselt ebanormaalselt, vaimuhaiget, hullu inimest (VKSS 16). Liitsõna *умалишенный* koosneb kahest tüvest: ум 'mõistus' ja *лишать* 'ära võtma, ilma jätma, kaotama' (Tihhonov 2003). Kuigi FFS mainib fraseologismil *лишаться разума (разуму)* 'jääma mõistusest (разум) ilma' ainult tähendust, mis seostub INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega („kaotama kainet mõtlemis-, arusaamisvõimet”), näitab analüüsitud venekeelne materjal, et *разум* 'mõistus' kaotusest võib tuleneda ka PSÜÜHILISE TERVISE puudumine:

(608) *Ее спасли из горящего дома, и Н. запретил трогать девушку, но несчастная лишилась разума среди огня, в котором погибли все ее близкие.* 'Ta päästeti põlevast majast ja N. keelas puudutada tütarlast, kuid õnnetu **jäi mõistusest (разум) ilma** keset põlevat tuld, kus said hukka kõik tema lähedased.' (Google)

(609) *Женщина танцевала, и невозможно было понять, заставляли ее это делать или она лишилась разума.* 'Naine tantsis, ja oli võimatu mõista, kas teda sunniti seda tegema või ta **jäi mõistusest (разум) ilma.**' (Google)

PSÜÜHILISE TERVISE puudumine järeldeb järgmises lauses intellektuaalse võime интеллект 'intellekt' kaotusest:

(610) *Причин слабоумия, то есть потери памяти и интеллекта, несколько.* 'Nõdrameelsuse ehk mälu ja **интеллекти kaotuse** põhjuseid on mitu.' (ruscorpora)

Allpool esitatud venekeelsetest lausetes (611–614) nähtub kahjulik mõju, mida avaldavad emotsioonid (nt kohmetus, hirm, kirg ja armumine, vaimustus) intellektuaalsetele võimetele. Emotsioonid panevad inimest, kellel on olemas INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL, käituma justkui INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL tal puuduks. Lausetes (611–614) kirjeldatakse käitumist, mis pole INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI omavale inimesele iseloomulik, seega mõeldakse intellektuaalse võime kaotuse all INTELEKTUAALNE POTENTSIAALI puudumist:

(611) *Многие мужчины [---] скрывают свои чувства за маской грубости или глупости. Подумайте: а вдруг именно от вашей красоты мужчина*

потерял ум? 'Paljud mehed [---] varjavad oma tundeid jõhkruse või rumaluse maski taga. Mõelge: äkki justnimelt teie ilu tõttu **kaotas** mees **mõistuse (ym)?**' (Google)

(612) Почему весь этот шум и гам на дороге вводит нормальных водителей в состояние такого ступора и страха, что они готовы **потерять разум** и влипнуть на манер летчика Гастелло в колонну? 'Miks kogu see kära ja müra teede peal viib normaalsed autojuhid sellisesse stuupori ja hirmu seisundisse, et nad on valmis **mõistust (разум) kaotama** ja lendur Gastello sarnaselt kolonni kiiluma?' (ruscorporea)

(613) [---] она, имевшая пятилетнюю дочку, впервые поняла, что такое любовь. Она просто **потеряла рассудок**, и день, проведённый без него, считала потерянным. '[---] tema, kel oli viieaastane tütar, mõistis esimest korda, mis on armastus. Ta lihtsalt **kaotas mõistuse (рассудок)**, ja ilma temata veedetud päeva pidas kaotatuks.' (Google)

(614) Она влюблена, как кошка, она просто **потеряла голову**. 'Ta on armunud nagu kass, ta lihtsalt **kaotas pea**.' (Google)

Intellektuaalne võime võib ise inimeselt kaduda, millest tuleneb kas PSÜÜHILISE TERVISE puudumine või INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumine. Järgmistes eesti- ja venekeelsetes lausetes (615–619) põhjustab intellektuaalse võime kadu INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist:

(615) Mis pagana kihk on sinul, D., nimetada enda mingi paha, punase ja kange olendi järgi? Kas tõesti on viimane **aru kadunud?** (Google)

(616) A.-le on võim pähe hakanud ja **mõistus kadunud**. (Google)

(617) Enne veel aga istume tasa sest su huultel on magusaim vein selle sõõmust mind **meel jätab maha** (Google)

(618) Я не когда в жизни не дрался и не любил это делать но здесь я озверел, **ум покинул** меня была только жуткая ненависть... и я бил со всей силы без остановки [---]. 'Ma pole eluski kakelnud ning ei armastanud seda teha, kuid siin ma muutusin metsikuks, **mõistus (ym) jättis** mu **maha** oli vaid õudne vihkamine... ma lõin kõigist jõust vahetpidamata [---].' (Google)

(619) Миллионы отчаявшихся людей, потерявших своих родных, которых захлестнуло горе и **разум покинул** их, обратились к этому шарлатану [---]. 'Miljonid meeleheitel inimesed, kes kaotasid oma lähedased, ja keda ujutas üle mure, ja **mõistus (разум) jättis** nad **maha**, pöördusid selle petise poole [---].' (Google)

Järgmistes venekeelsetes lausetes (620–621), tuleneb intellektuaalse võime kaost PSÜÜHILISE TERVISE puudumine:

(620) Конечно, я отправил ее в лечебницу для душевнобольных, но боюсь, что **разум покинул** ее навсегда. 'Muidugi ma saatsin ta vaimuhaiglasse, kuid kardan, et **mõistus (разум) jättis** ta jäädavalt maha.' (ruscorporea)

(621) Помогите же мне [---] объясните мне и как можно скорее, мне плохо; **рассудок покидает** меня. 'Aidake mind [---] seletage mulle ja võimalikult kiiresti, mul on paha olla, **mõistus (рассудок) jätab** mind **maha**.' (ruscorporea)

Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis põhjustab intellektuaalsest võimest väljumine PSÜÜHILISE TERVISE puudumist, nt *из ума вышел* 'läks mõistusest (ym) välja' – vanadusest rumalaks minema, kaotama mõistuse (ym) selgust, jõu (FFS); *выжить из ума* 'elama mõistusest (ym) välja' – vanadusest ogaraks minema, kaotama kainet arutlus-, mõtlemisvõimet (FFS). Allpool esitatud lausetes põhjustab inimese intellektuaalse võime seest väljumine PSÜÜHILISE TERVISE puudumist:

(622) *Нет, я сумашедший - с лошадьми и кошками спорю! [---] Из ума вышел...* 'Ei, olen hull – hobuste ja kassidega vaidlen! [---] Läksin mõistusest (ym) välja...' (Google)

(623) *Бабуля хоть и старенькая была, но из ума не выжила.* 'Kuigi mutike oli vana, ei elanud ta mõistusest (ym) välja.' (ruscorpora)

Kui inimene läheb *aru* seest *ära*, võib tal kahtlustada INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI ja/või PSÜÜHILISE TERVISE puudumist:

(624) *Yks tegelane läheb arust ära sellepärast, et tema kuld kell on kadunud.* (Google)

INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI tagavaid intellektuaalseid võimeid ohustab eesti keele maailmapildis segunemine ja segiajamine. Kui *pea on segane~segi* (*otsas*) on inimene segavatest, eksitavatest, erutavatest mõtetest nõutu, segaduses (FS), kui *pea läheb segamini~segi*, siis inimene jääb segavatest, eksitavatest, erutavatest mõtetest nõutuks, satub segadusse (FS). Kui INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI tagav intellektuaalne võime on segane, segi, segamini, sassis või läheb segi, sassi vms, siis ei saa ta INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI tagada:

(625) *Mu süda kloppis nagu pöörane ja mõistus oli sassis ja segane.* (Eesti_Ekspress_1999)

(626) *Meel läheb segi, sassi.* (EKSS)

(627) *Mul oli pea sassis ja ma jooksin välja. Tormasin mööda vanalinnatänavat ja mõtlesin, et lähen sinna kuhu jalad viivad.* (Google)

(628) *kus lingilt lingile hüpates jõuab kogeda nii palju informatsiooni, et pea läheb segi ja tundub, et enam ei jõua kõigele piisavalt keskenduda* (Google)

Keegi (elus tegija) võib teadlikult ja tahtlikult, sihikindlalt ajada intellektuaalset võimet segi, segamini, nt *meeli segamini~segi ajama* ja *pead segamini~segi ajama* – kellelegi segavaid mõtteid sisendama, kedagi desorienteerima, kainet mõtlemist tasalülitama (FS). Intellektuaalse võime segiajamine põhjustab INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist:

(629) *Õnnetute sakslaste (ka jaapanlaste ja venelaste) mõistus aeti ju erilisel võikal moel segi – seitsme aastaga tehti neil ajud nii pehmeks, et surm isamaa eest tundus loomulikumana kui surm vanadusse.* (Eesti_Ekspress_2000)

(630) *Noor virtin ajas vanapoisist peremehe meele(d) segi.* (EKSS)

(631) *Suhteliselt nägus naine ajas pea segamini Hollywoodi elukutselisel seelikukütil M. D.-il (54) ning tegi temast mõne nädala jooksul lausa naeruväärse järelsõrkija.* (Google)

Miski (nt õnnetus) võib lüüa, peksta intellektuaalset võimet segi, sagamini, nt
(632) *Õnnetus lõi pea segi.* (ILU1990\ilu0071)
(633) *Sihuke tark jutt oli peksnud Vaali peas kogu arunatukese segamini.*
(ILU1930\ram0005)

Ajude segiajamisel keeratakse neid krussi või sassi:

(634) *Täna, kus pea kõik ärastatav juba erastatud, keerab seesama batsill riskigruppi sattunute ajud lihtsalt krussi ega võimalda neil radikaalselt muutunud olukorras adekvaatseid otsuseid vastu võtta.* (Eesti_Ekspress_2001)

(635) *Viimased kümme aastat on eestlase kui tarbija ajud hullemini sassi keernud kui 700 orja-aastat, nendib disainer Ü. K. naljaga pooleks.* (Eesti_Ekspress_1999)

Järgmises venekeelses lauses (636) osutab INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisele intellektuaalse võime *мозгу* 'ajud' segunemine:

(636) *Ляля призналась, что она сама не поверила бы, но, когда зашли сразу трое, а потом еще позвонил тот, в голове у нее как будто перемешались мозгу.* 'Ljalja tunnistas, et ta ise ei usuks, aga kui tulid kohe kolm sisse, ja seejärel helistas too, ajud justkui segunesid peas.' (ruscorpora)

Intellektuaalsed võimed *ум* 'mõistus', *разум* 'mõistus', *рассудок* 'mõistus' ei lähe segi (nagu seda esineb eesti keele maailmapildis või vene keele maailmapildis *мозгу* 'ajud' segunemise puhul), vaid inimene seguneb intellektuaalse võime sees:

(637) *И случилось непоправимое — жена лейтенанта наложила на себя руки. Ее спасли, но она помешалась в уме.* 'Ja juhtus paratamatu – leitnandi naine pani käd enda külge. Ta päästeti, kuid ta segunes mõistuses (ум).' (Google)

(638) [---] *спутники с ужасом заметили у своего начальника признаки помешательства и потери памяти.* [---] „Он совсем помешался в разуме и даже не знал, где находится и что кушает», — вспоминал позднее Р. [---] ' [---] kaaslased panid õudusega tähele oma ülemusel meeltesegaduse ja mälu kaotamise tunnuseid. [---] ta segunes täiesti mõistuses (разум) ja isegi ei teadnud, kus asub ja mida sööb – meenutas hiljem R. [---]' (Google)

(639) *Помешался в рассудке один из водителей, возивший трупы расстрелянных на захоронение.* 'Segunes mõistuses (рассудок) üks autojuhtidest, kes vedas mahalastute laipu matmisele.' (Google)

Segunemine intellektuaalse võime sees osutab PSÜÜHILISE TERVISE kaotusele, nt *мешаться в уме* 'segunema mõistuses (ум)' – meeletuks, pööraseks minema (FFS). INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI ohustab vene keele maailmapildis kahe intellektuaalse võime omavaheline segunemine, nt segi võivad minna *ум* 'mõistus' ja *разум* 'mõistus'. Fraseologism *ум за разум заходит* 'mõistus (ум) läheb mõistuse (разум) taga' tähistab kainelt, tervelt arutlemise võime kaotust (FFS), nt

(640) *Теряюсь, немею, ум за разум заходит!* 'Satun pabinasse, jään tummaks, mõistus (ум) läheb mõistuse (разум) taga!' (ruscorpora)

Intellektuaalse võime segunemise huvitava näide esitab fraseologism *мозга за мозгу заходит* 'ajukäär (мозга) läheb ajukääru (мозга)⁶⁴ taga', mida kasutatakse inimese kohta, kes kaotab kainet arutlusvõimet, võimet arukalt tegutseda (FFS), nt

(641) *Вообще, я стараюсь об этом не думать, а то у меня **мозга за мозгу заходит** от напряжения и ужаса.* 'Üldiselt ma püüan sellest mitte mõelda, muidu läheb mul **ajukäär ajukääru taga** pingest ja õudusest.' (Google)

Vene keele maailmapildis tuleneb intellektuaalse võime pealt nihkumisest, liikumisest INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumine ja/või PSÜÜHILISE TERVISE puudumine. PSÜÜHILISELT TERVE inimese intellektuaalset võimet iseloomustab kõigutamatus, püsivus ja stabiilsus, nt

(642) *цель йоги [---] быть физически здоровым, с **устойчивым умом** и развитой интуицией.* 'jooga eesmärk [---] on olla füüsiliselt terve, **kõigutamatu mõistuse (ум)** ja arendatud intuitsiooniga.' (Google)

(643) *Дело в Т. [---] Я за него не боюсь. Думаю, у него **крепкий и стабильный разум.*** 'Asi on T-is. [---] Ma ei karda tema pärast. Arvan, et tal on **kõva ja stabiilne mõistus (разум).**' (Google)

(644) *Не опасайтесь за их **рассудок, он гораздо устойчивей** взрослого [---].* 'Ärge kartke nende **mõistuse (рассудок)** pärast, **ta on palju püsivam**, kui täiskasvanutel [---].' (ruscorpora)

Intellektuaalse võime pealt liikumine, nihkumine, nihutamine on püsivuse, stabiilsuse kaotamine, millest tuleneb kas PSÜÜHILISE TERVISE või INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumine. Astumine intellektuaalse võime *ум* 'mõistus' pealt maha fraseologismis *сходить с ума* 'astuma/olema astumas mõistuse (ум) pealt maha' tähistab hulluks minemist; rumaluste rääkimist, pööraste tegude toimepanemist neist endale aru andmata; liigse, ülemäärase vaimustuse, innustuse väljendamist armumise puhul; määramist, raevutsemist, möllamist (FFS) ehk nii PSÜÜHILISE TERVISE puudumist (645) kui INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist (646), nt

(645) *Сошел с ума в возрасте 45 лет и умер в сумасшедшем доме через 11 лет после этого.* 'Läks **mõistuse pealt maha** 45-aastaselt ja suri hullumajas 11 aastat hiljem.' (Google)

(646) *Моя дочка и ее подруги буквально **сходят с ума** от Барби.* 'Minu tütar ja tema sõbrannad sõna tõelises mõttes **lähevad mõistuse (ум) pealt maha** Barbie pärast.' (ruscorpora)

PSÜÜHILISE TERVISE puudumisele osutavad *поехать с ума* 'sõitma mõistuse (ум) pealt' (van *съехать с ума* 'sõitma mõistuse (ум) pealt alla') – minema hulluks, ebanormaalseks (FFS); *спятить с ума* (van *спятиться с ума*) 'taganema mõistuse (ум) pealt' (FFS); *спрыгнуть с ума* 'hüppama mõistuse (ум) pealt maha' ja *спасть с ума* 'kukkuma mõistuse (ум) pealt maha', nt

⁶⁴ Vene keele seletussõnaraamatud ei esita sõna *мозга*. Oletan, et fraseologism *мозга за мозгу заходит* 'ajukäär (мозга) läheb ajukääru (мозга) taga' esitab kahe ajukääru (*мозга*) omavahelist segunemist.

(647) Но все настолько плавно, что я просто заставляю себя делить происходящее на сон и не сон, **чтобы с ума не поехать**. 'Kuid kõik on nii sujuv, et ma lausa sunnin ennast jagama toimuvat uneks ja mitteuneks, et **mõistuse (ум) pealt mitte maha sõita**' (ruscorpora)

(648) Графиня, допустим, сумасшедшая, **спятила с ума** из-за алмазов 'Krahvinna, oletame, on hull, **läks** teemantide pärast **mõistuse (ум) pealt hulluks**' (ruscorpora)

(649) Когда начались работы по фотонной программе, **чуть с ума не sprыгнул от вожделения**, все сводки, до запятых, помнил наизусть. 'Kui algasid footonprogrammi tööd, ma iharusest peaaegu et **ei hüpanud mõistuse (ум) pealt maha**, kõiki teateid, kuni komadeni, teadsin peast.' (ruscorpora)

(650) Зинаида **с ума спала от счастья**, что ходит по берегу Черного моря [---]. 'Zinaida **kukkus mõistuse (ум) pealt maha** õnnest, et käib Musta mere ääres [---]. (ruscorpora)

Nii PSÜÜHILISE TERVISE kui INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisele osutavate meeletute tegude toimepanemist ja rumaluste rääkimist tähistavad intellektuaalse võime pealt liikumist kirjeldavad fraseologismid, mis on FFSis esitatud märgendiga „vananenud”: *сбрести*⁶⁵ *с ума* 'aeglaselt, tasapisi pöörama mõistuse (ум) pealt'; *своротить*⁶⁶ *с ума* 'pöörama mõistuse (ум) pealt'; *свихнуть*⁶⁷ *с ума* 'nihestuma mõistuse (ум) pealt (ära)'. Analüüsitud materjalis pole eespool esitatud fraseologismidega näitelauseid ette tulnud.

Nii PSÜÜHILISE TERVISE kui ka INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisele osutavates meeletute tegude toimepanemist tähistavates fraseologismides *сбрендить с ума* 'minema mõistuse (ум) pealt hulluks' (FFS); *свихнуться с ума* 'nikastuma mõistuse (ум) pealt hulluks' – minema hulluks, vaimuhaigeks, ebanormaalseks (FFS); *сбеситься с ума* 'minema mõistuse (ум) pealt marru' esinevad hulluksminemist tähistavad verbid *спятить*, *сбрэндить*, *свихнуться*, *сбеситься* liikumise tähenduses. Verbid *сбрэндить*, *свихнуться*, *сбеситься* tähistavad hulluksminemist ehk osutavad PSÜÜHILISE TERVISE kaotusele: *сбрэндить* üks tähendusi on 4. Kaotama mõistust (рассудок), tegema või rääkima rumalusi. (VKSS 13); *свихнуться* 1. Hulluks minema. (VKSS 13); *сбеситься* (*беситься*) (Loomadest) marutõvesse haigestuma, (inimese kohta) marru, raevu minema või hullama, vallatlema (VKSS 13). Allpool esitatud näitelausetes esinevad verbid *сбрэндить*, *свихнуться*, *сбеситься* intellektuaalse võime ум 'mõistus' pealt liikumise, nihkumise tähenduses:

(651) Чокнулась Е., **сбрэндила с ума...** 'J. on peast segaseks läinud, **on mõistuse (ум) pealt hulluks läinud**.' (Google)

⁶⁵ *брести* Väga aeglaselt või vaevaga minema. (VKSS 1).

⁶⁶ *своротить* 1. Suunama kõrvale, minema teisale, teisele poole. (VKSS 13).

⁶⁷ *свихнуть* 1. (Ära) nihestama, välja väänama. 2. Sama, mis on *свихиваться* – minema hulluks, segaseks. (VKSS 13)

(652) *Егор Егорович бранит меня за это, — совсем, говорит, ты, старуха, свихнулась с ума [---].* 'Jegor Jegorovitš sõimab mind selle pärast, – täiesti, sa, vanaeit, räägib, **oled eksinud mõistuse (ум) pealt** [---].' (ruscorpora)

(653) *Его на экспертизу срочно, он же с ума сбесился, на экспертизу больного человека, а не казнить.* 'Ta ekspertiisile ruttu, ta **on ju läinud mõistuse pealt (ум) marru**, ekspertiisile haiget inimest, mitte hukata.' (ruscorpora)

Lauses (652) omistatakse PSÜÜHILISE TERVISE kaotust PSÜÜHILISELT TERVELE inimesele, kes käitub, nagu inimene, kes poleks PSÜÜHILIST TERVE.

Keegi või miski võib viia inimest intellektuaalse võime pealt maha, s.t põhjustada PSÜÜHILISE TERVISE ja INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist. Fraseologismi *свести с ума (кого)* 'viima (kedagi) mõistuse (ум) pealt maha' üks tähendusi on „panema kedagi suure ärevuse, ärrituse seisundisse; võtma kelleltki kaine arutlusvõime ära” (FFS), nt

(654) [---] *чувствую, что знаю очень мало, а ненужная помимо всего этого работа сводит с ума.* '[---] tunnen, et tean väga vähe, ja peale selle ebavajalik töö **viib mind mõistuse (ум) pealt maha**.' (ruscorpora)

Inimene võib ise endale intellektuaalset võimet ära nihestada:

(655) *Теперь я обращаюсь к молодым историкам, которые пока не свихнули голову на „традиционной версии”.* 'Nüüd pöördun noorte ajaloolaste poole, kes **pole veel pead ära nihestanud** „traditsioonilisel versioonil”.' (Google)

Голова 'pea' ära nihestamine põhjustab INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist, nt *свихнуть (себе) голову* '(ära) nihestada (endale) pead' – kaotama mõtlemis- ja arusaamisvõimet (FFS).

PSÜÜHILISE TERVISE puudumine esineb eesti ja vene keele maailmapildis kui intellektuaalse võime põrumise tagajärg, nt *peast põrunud* – aru kaotanud olema, arutu olema, kaine mõtlemisvõime kaotanud olema (FS); *умом тряхнуться* 'mõistusest (ум) põruma'⁶⁸ – hulluks minema, veidike segaseks, ebanormaalseks minema, vaimuhaigeks jääma (FFS). Järgmises venekeelses lauses (656) omistatakse intellektuaalse võime põrumisest tulenevat PSÜÜHILISE TERVISE puudumist inimesele, kes on hakanud käituma, nagu inimene, kes ei ole PSÜÜHILISELT TERVE:

(656) *И с этого самого времени родитель мой [---] загрустил, окончательно умом тряхнулся. Самое лето наступило, пора сенокосная, тут только давай-давай. А он как-то утречком: „Ну, прощай, баба... прощай, сынок... А я пойду...” – „Куда ты, что ты?...” – „Пойду счастье пытать”. – „Очнись, одумайся...” А он свое.* 'Ja sellest hetkest alates jäi minu vanem [---

⁶⁸ Fraseologismides *умом тряхнуться*; *умом~разумом тронуться*; *тронутый умом*; *подвинуться умом*; *двигаться рассудком*; *свихнуться разумом* ja lausetes (656–662) esineb intellektuaalset võimet tähistav sõna komitatiivis. Kuna komitatiivi kasutamine eesti keelde tõlkimisel tekitaks mõistmatust, kasutan selguse mõttes, toetudes eesti keele fraseologismile *peast põrunud*, komitatiivi asemel elatiivi.

] kurvaks, **põrus** lõplikult **mõistusest (ym)**. Päril suvi on käes, heinaaeg, siin ainult lase käia. Aga tema kord hommikul: „Noh, hüvasti, memm, hüvasti pojake...Lähen ma...” – „Kuhu sa, mis sa?...” – „Lähen õnne katsuma.” – „Toibu, võta aru pähe...” Aga tema on ikka endale truu.’ (Google)

PSÜÜHILISE TERVISE puudumine võib olla ka liikumise tagajärg, nt *умом~разумом тронуться* ’mõistusest (ym)~mõistusest (разум) liikuma hakkama’ – minema psüühiliselt ebanormaalseks (FFS) ja *тронутый умом* ’mõistusest (ym) liikuma hakanud’ – (keegi on) veidi ebanormaalne, veidrustega (FFS), nt

(657) *Они хорошо научены, они не плачут и вовремя говорят слова, а тем временем их мамаши буквально трогаются умом прямо у них на глазах.* ’Nad on hästi õpetatud, nad ei nuta ja ütlevad sõnu õigeaegselt, kuid nende memm hakkab samal ajal sõna otseses mõttes mõistusest (ym) liikuma otse nende silme all.’ (ruscorpora)

(658) *Будто из-за нее, из-за Аллы, он тронулся разумом и уже позже в Москве, успев выпустить книгу стихов, выбросился из окна.* ’Justkui tema, Alla pärast, hakkas ta mõistusest (разум) liikuma ja juba hiljem Moskvast, jõudes välja anda luuleraamatu, hüppas aknast välja.’ (Google)

Analüüsitud venekeelses materjalis on ette tulnud väljendid *подвинуться умом* ’nihkuma mõistusest (ym) veidi teisale’, *поехать умом* ’sõitma mõistusest (ym)’, *двигаться рассудком* ’liikuma mõistusest (рассудок)’:

(659) *Он умом от пьянки подвинулся.* ’Ta on joomisest mõistusest (ym) veidi teisale nihkunud.’ (ruscorpora)

(660) *Документы во время войны потеряли, а она умом поехала, когда ее младшенького мадьяры в колодец бросили, и мало что помнила.* ’Dokumendid kaotati sõja ajal, aga tema sõitis mõistusest (ym), kui tema nooremakese madjaarid kaevu viskasid, ja ta vähe mida mäletas.’ (Google)

(661) *[---] погибая от болезней, ядовитых насекомых и пресмыкающихся, заходя то в болота, то в непроходимые чащи, люди двигались рассудком, тем паче, если встречали кого-то из неудачников такой же экспедиции [---].* ’[---] hukkudes haiguste, mürgiste putukate ja roomajate tõttu, sattudes kord sohu, kord läbipääsmatusse metsatihnikusse, liikusid inimesed mõistusest (рассудок), seda enam, kui kohtasid kedagi selle ekspeditsiooni hädavarestest [---].’ (Google)

Vene keele maailmapildis võib inimene oma intellektuaalsest võimest segaseks, hulluks minna, nt *свихнуться*⁶⁹ *разумом* ’mõistusest (разум) hulluks minema’ – hulluks minema, vaimuhaigeks jääma (FFS), nt

(662) *И вдруг такой человек свихнулся разумом. Он начал заговариваться и нести всякую несуразность, то безнадежно рыдая, то отчаянно ругаясь.* ’Ja äkki selline inimene läks mõistusest (разум) hulluks. Ta hakkas segast juttu ajama ja ajama igasugust jama, kord lootusetult kõvasti nuttes, kord meeleheitlikult ropendades.’ (ruscorpora)

⁶⁹ Verbi *свихнуться* üheks tähenduseks toob VKSS 13 „segaseks minema, hulluks minema”.

PSÜÜHILISE TERVISE puudumine võib olla ka intellektuaalse võime sees liikumise tagajärg, nt *тронуться в уме* 'hakkama mõistuse (ум) sees liikuma' – minema psüühiliselt ebanormaalseks (FFS) ja *тронуться в рассудке* 'hakkama mõistuse (рассудок) sees liikuma':

(663) *как-то в Москве к парикмахеру Л. М. пришел сам У. Бедная женщина побила звезду и тронулась в уме.* 'kord Moskvast juuksur L. M.-i juurde tuli U. ise. Vaene naine ajas staaril habeme ja hakkas mõistuse (ум) sees liikuma.' (Google)

(664) [---] *искусный врач, которому вменялось в обязанность „о здоровье тронувшегося в рассудке ежемесячно доносить Его Величеству“.* '[---] vilunud arst, kelle kohustuseks oli „mõistuse (рассудок) sees sõitma hakanud tervise kohta igakuiselt Tema Majesteedile ette kanda“.' (ruscorpora)

Kokkuvõtvalt intellektuaalsete võimete kaotuse/kao kohta

Intellektuaalsete võimete kaotusest/kaost tuleneb nii eesti kui ka vene keele maailmapildis eeskätt PSÜÜHILISE TERVISE puudumine; kui intellektuaalse võime kaotust/kadu omistatakse PSÜÜHILISELT TERVELE inimesele, mõeldakse sellega INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist. Eesti keele maailmapildis võib inimene kaotada intellektuaalset võimet, minna intellektuaalsest võimest ära, või intellektuaalne võime kaob inimeselt, jätab inimese maha. Vene keele maailmapildis võib inimene kaotada intellektuaalset võimet, intellektuaalsest võimest välja minna või välja elada (nt *из ума вышел* 'läks mõistusest (ум) välja'; *выживать из ума* 'elama mõistusest (ум) välja'), või intellektuaalne võime kaob inimeselt, jätab inimese maha.

Intellektuaalse võime kaotusest/kaost tuleneb nii eesti kui ka vene keele maailmapildis eeskätt PSÜÜHILISE TERVISE puudumine, aga ka INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumine. Määrata kindlaks selle, kas intellektuaalse võime kaotuse/kao all mõeldakse INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI või PSÜÜHILISE TERVISE puudumist, on üsnagi keeruline. Käesolevas peatükis oli INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI ja PSÜÜHILISE TERVISE eristamise kriteeriumiks see, kas kirjeldatakse psüühiliselt ebatervet, ebanormaalselt inimest, või PSÜÜHILISE TERVISE puudumist omistatakse PSÜÜHILISELT TERVELE inimesele, kelle käitumine tundub olevat kummaline, veider, või inimesele, kes on sattunud emotsioonide mõju alla. Seega, PSÜÜHILISELT TERVEL inimesel justkui puuduks PSÜÜHILINE Tervis ja, tulenevalt sellest, ka INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL – selliseid kasutusjuhte on määratud käesolevas käsitluses INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisena. Analüüsitud materjalist järeldub, et PSÜÜHILINE Tervis on eesti ja vene keele maailmapildis INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu obligatoorne tingimus. Inimene, kes omab INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI, on eesti ja vene keele maailmapildis alati ja eranditult PSÜÜHILISELT TERVE – pole ju mingeid kahtlusi selles, et INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI omav inimene (nt *peaga* inimene, *головастый* 'peaga, tark, nutikas') on PSÜÜHILISELT TERVE. Inimesel, kel puudub PSÜÜHI-

LINE TERVIS, ei ole ka INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI – hullul (nt inimesel, keda *mõistus on maha jätnud*), ei ole INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI. Seda kinnitab sõna *hull* tähendus „4. adj. Pöörane, meeletu, arulage, arutu; jabur. a. (Mõistuselt terve inimese kohta, kui see toimib rumalasti v. ebanormaalselt meenutavalt [---])” (EKSS 3) ja sõna *сумасшедший* ’hullumeelne, hull, peast segane, nõdrameelne, mõistuse kaotanud’ tähendus „2. *kõnek*. Kaine arutlemisvõime kaotanu, järelekaalumatult, mõtlematult toimiv.” (VKSS 14).

See, et PSÜÜHILISE TERVISE puudumisest tuleneb INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumine, ei pruugi tähendada seda, et INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisest tuleneks PSÜÜHILISE TERVISE puudumine, kuigi INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumine võib sarnaneda eesti ja vene keele maailmapildis paljuskki PSÜÜHILISE TERVISE puudumisega – INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumise sarnasust PSÜÜHILISE TERVISE puudumisega kinnitavad, näiteks, EKSSis III, 1 esitatud sõna *loll* tähendused, millest üks osutab INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisele („1. Rumal, taipamatu; lihtsameelne. *Ta on nii loll, et midagi ei taipa.*”) ja teine PSÜÜHILISE TERVISE puudumisele („2. Hull, poole aruga, napakas, ogar, segane. *Ta olevat vanast peast lolliks läinud, põrutusest lolliks jäänud.*”). VKSSi 3 andmeil kasutatakse vene keeles sõna *дурак* ’loll, lollpea, lollakas, tobu, narr, tola’ nii inimese kohta, kel pole INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI („1. Rumal, nüri inimene.”), kui ka inimese kohta, kes pole PSÜÜHILISELT TERVE („1. // Van. Mõistusest (рассудок) ilma jäänud; hull, nõdrameelne inimene.”). Sõna *дурак* ’loll, lollpea, lollakas, tobu, narr, tola’ tähendus, mis osutab PSÜÜHILISE TERVISE puudumisele on VKSSis varustatud märgendiga „vananenud”, kuid *Google*’i materjalide põgus ülevaade näitas, et selle sõna esinemine PSÜÜHILISE TERVISE puudumise tähenduses pole võõras ka tänapäeva keelekasutusele, nt

(665) *Одного вскоре отпустили, поскольку это был тихий сумасшедший деревенский дурачок, а другого взяли на борт БТР: он обещал показать дома «подозрительных» [---].* ’Üks lasti varsti vabaks, sest ta oli vaikne hulluks läinud külaloll, teine võeti soomustransportööri pardale: ta lubas näidata „kahtlaste” maju [---].’ (*Google*)

Vene keele maailmapildis põhjustab PSÜÜHILISE TERVISE puudumist intellektuaalse võime püsivuse kaotamine; PSÜÜHILISE TERVISE puudumist põhjustav intellektuaalsete võimete segunemine toimub eesti ja vene keele maailmapildis erinevalt. Intellektuaalse võime kaotus/kadu toimub eesti ja vene keele maailmapildis üsnagi sarnaselt: inimene võib kaotada intellektuaalset võimet, intellektuaalne võime võib ise inimeselt kaduda, inimene väljub intellektuaalse võime seest. Intellektuaalse võime kadu võib toimuda ka ta segunemise või segiajamise teel. Segunemine toimub kahe keele maailmapildis erinevalt. Eesti keele maailmapildis läheb intellektuaalne võime segi, või keegi, miski ajab inimese intellektuaalset võimet segi. Vene keele maailmapildis ei lähe segi mitte intellektuaalne võime ise, vaid segi läheb inimene intellektuaalse

võime sees (nt *помешаться в уме* 'segunema mõistuse (ум) sees') või intellektuaalsed võimed lähevad segi omavahel (*мозга за мозгу заходит* 'ajukäär (мозга) läheb ajukääru (мозга) taga', *мозги перемишляются* 'ajud segunevad', *ум заходит за разум* 'mõistus (ум) läheb mõistuse (разум) taga').

PSÜÜHILISELT TERVE inimese intellektuaalset võimet iseloomustab vene keele maailmapildis kõigutamatus ja püsivus. Inimese liikumine (ka nihkumine, nihutamine) intellektuaalse võime pealt on püsivuse kaotamine, millest vene keele maailmapildis tuleneb PSÜÜHILISE TERVISE puudumine. Keegi või miski võib viia inimest intellektuaalse võime pealt maha (nt *сводит с ума* 'viima mõistuse (ум) pealt maha'), s.t põhjustada tema PSÜÜHILISE TERVISE puudumist. PSÜÜHILISE TERVISE puudumine esineb vene keele maailmapildis kui põrumise ja paigast liikumise tagajärg, nt *умом тряхнуться* 'mõistusest (ум) põruma'; *тронуться умом* 'hakkama mõistusest (ум) paigast liikuma'. PSÜÜHILISE TERVISE puudumine võib olla ka intellektuaalse võime sees liikuma hakkamise (nt *тронуться в уме* 'hakkama mõistuse (ум) sees liikuma') või intellektuaalsest võimest hulluks minemise tagajärg (nt *свихнуться разумом* 'mõistusega (разум) hulluks minema').

3.3.4. Mis põhjustab intellektuaalsete võimete kaotust/kadu?

Intellektuaalsete võimete kõige suuremad vaenlased on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis emotsioonid. Eesti keele maailmapildis võtavad emotsioonid intellektuaalse võime ära, nt *aru~mõistust ära võtma* – arutuks, põõraseks, narriks tegema, kainet mõtlemisvõimet või mõistust tuhmistama (FS); *aru~meelt peast ära võtma* – arust lagedaks, narriks muutma, ka kellestki „hullutatuna” (Vakk 1970: 37–38). Emotsioonid põhjustavad intellektuaalse võime kaotust/kadu:

(666) *Ta pidi teatrisse jõudmiseks mitu korda teed küsima, sest hirm oli röövinud viimse kui aruraasu.* (Eesti_Ekspress_1996)

(667) *Äärmiselt raske on vist sel viisil ennast talitseda püüda, kui lein nii suur, et meelemõistust ähvardab röövida?* (Google)

Ka vene keele maailmapildis avaldavad emotsioonid intellektuaalsetele võimetele äärmiselt kahjulikku mõju:

(668) *Страх за собственную жизнь всегда губителен, он отнимает разум.* 'Hirm omaenese elu pärast on alati hukutav, ta võtab mõistuse (разум) ära.' (ruscorpore)

(669) [---] *Все, что вы слышали, отнимает рассудок и вызывает помрачение.* '[---] Kõik, mida te olete kuulnud, võtab mõistuse (рассудок) ära ja tekitab tuhmumise.' (ruscorpore)

Emotsioonid avaldavad negatiivse mõju intellektuaalsete võimete temperatuurile. Kõrge temperatuur on tüüpiline emotsioonide omadus, nt temperamentsel, tormakal inimesel on *tuline~keev~keevaline veri* (FS), vene keeles

öeldakse suure ärrituse kohta *кровь закипает*~*кунит* 'veri hakkab keema~keeb' (Romet 2000). EMOTSIOON ON KUUMUS (TULI) (EMOTION IS HEAT (OR FIRE) on tavaline maailma keeltes emotsioonide kirjeldamisel – emotsioonid, nagu viha, armastus, iha jne, seostuvad paljudel inimestel kuumuse ja tulega (Kövecses 2000b: 84–87). Intellektuaalseid võimeid iseloomustab madal temperatuur, nt *külm pea* iseloomustab arukat, kainet ja julget inimest, on arukuse, kainuse ja julguse võrdkujuks (FS). Järgmistes eesti- ja venekeelsetes lausetes (670–676) iseloomustab intellektuaalseid võimeid madal temperatuur:

(670) *Te võtate asju külmalt aruga, mitte südamega* [---] (Google)

(671) *Kaine ja külma mõistusega inimesele pakusin järelemõtlemiseks fakti, et Eesti on inimarengus maailmas 71. kohal.* (Google)

(672) *Kiire tõus ametiredelil nõuab enesekriitikat ja külma pead.* (Eesti_Ekspress_1998)

(673) [---] *on see eriline rockpopmuusika täiskasvanutele, kelle veri enam ei vahuta ja pea on jahe.* (Postimees_1998)

(674) [---] *в политике каждому надо руководствоваться холодным и трезвым умом.* '[---] poliitikas on vaja igaljuhul juhinduda külmast ja kainest mõistusest (ум).' (ruscorpora)

(675) *Я знал пути этих гордых и прекрасных звезд, знал заранее, что именно в эту ночь они сблизятся, и моему холодному европейскому разуму не казалось ничего таинственного и непонятного в этом величественном явлении ночи.* 'Ma teadsin nende uhkete ja kauniste tähtede teid, teadsin ette, et sel öösel nad lähenevad, ning minu külmale euroopalikule mõistusele (разум) ei tundunud selles suurejoonelises öö nähtuses midagi salapärast ega mõistamatut.' (ruscorpora)

(676) *И я, к удивлению для себя, уловил главное: в бою у спецназовцев — холодный рассудок* [---]. 'Ja ma enda üllatuseks tabasin peamist: lahingus on eriüksuse sõduritel külm mõistus (рассудок) [---].' (ruscorpora)

Temperatuuri tõus seab intellektuaalseid võimeid ohtu⁷⁰, sest *tulise peaga* inimene ei ole arukas, vaid keevaline ja tormakas (FS), nt

(677) [---] *sa ei tea, mida tähendavad hingepiinad vigade ja julmuse pärast, mida sa nooruses kuuma peaga oled korda saatnud.* (SEGAILU0108)

Eesti keele fraseologism *pead kuumaks~palavaks~tuliseks~soojaks* kütma tähisatab ärevuse ässitamist, kirgede lõkkele puhumist (FS). Ka vene keeles nimetatakse tormakat ja temperamentset inimest *горячая голова* 'kuum, tuline pea'

⁷⁰ Intellektuaalsete võimete temperatuuri tõus ei pruugi siiski olla ainult emotsioonide kahjuliku mõju tagajärg. Intellektuaalsete võimete temperatuuri tõusu võib põhjustada intensiivne tegevus, nt *hommikul silmad avades, võtan kätte konsekti ja öösel 2–3 ajal magama, kui tunnen, et enam ei jõua. ja samas hunnik ikka ei vähene. mu aju keeb ja ma ei saa enam arugi, mida ma loen.* (google); *Мой мозг горит от того, что я не добьюсь разгадки!* 'Minu aju põleb sellest, et ma ei jõua lahenduseni!' (ruscorpora). Kövecses'i (2000b) käsitluses leidub metafoor INTENSIIVSUS ON KUUMUS (INTENSITY IS HEAT), kus metafoori sihtala „olukorra intensiivsus“ (*the intensity of the situation*) antakse edasi toetudes „tule kuumuse“ allikalale (*the heat of the fire*).

(FFS), kui inimene on väga erutunud või erutatud, siis öeldakse tema kohta *голова горит* 'pea põleb' (FFS). Temperatuurirežiimis avalduvat emotsioonide kahjulikku mõju intellektuaalsetele võimetele on näha järgmises venekeelses lauses:

(678) [---] а что до ножа, так в ее фантазии нож очень ловко вписывался: а если любовь, ревность, **горячая голова**, страстное сердце — тоже красиво... '[---] mis puutub noasse, siis tema fantaasiasse mahutus see väga osavalt: kui armastus, armukadedus, **kuum pea**, kirglik süda – nuga on ka ilus...' (ruscorpora)

Intellektuaalse võime temperatuuri keemispunktini jõudmisega mõeldakse intellektuaalse võime (ja ilmselt ka kogu intellektuaalsfääri) täielikku sattumist emotsioonide mõju alla:

(679) это злая шутка вашего **кипящего от негодования разума**. 'see on teie **meelepahast keeva mõistuse (разум)** kuri nali.' (ruscorpora)

(680) Если пациент попался бестолковый и не понимал с первого раза, у неё **закипели мозги**. 'Kui patsient sattus taibutu ega saanud esimesest korrast aru, **hakkasid tal ajud keema**.' (ruscorpora)

(681) От фразы, что копоть нужно от забора до обеда, **вскипают извилины** и волосы шевелятся на голове 'Fraasist, et kaevama peab tarast kuni lõunaajani, **lähevad ajukäärud keema** ja juuksed liiguvad peas.' (Google)

Peale emotsioonide võib nii eesti kui ka vene keele maailmapildis intellektuaalseid võimeid seada ohtu alkoholi tarbimine. Intellektuaalseid võimeid iseloomustab nii eesti kui ka vene keele maailmapildis kainus, mis demonstreerib intellektuaalsete võimete sõltumatust emotsioonide joovastavast mõjust: *kaine* üheks tähenduseks on eesti keeles „1. Mittejoobnud, mittepurjus.” (EKSS II, 1), vene keeles *трезвый* 'kaine, karske' on üheks tähenduseks „1. Mittejoobnud.” (VKSS 15). Emotsioonidest sõltumatusele viitab sõna *kaine* tähendus „3. Praktiliselt mõtleb v. toimiv; tunnete vähe ruumi jättev, mõistuspärane.” (EKSS II, 1), *трезвый* 'kaine, karske' tähendus „3. Mõistuse (рассудок), kaine mõistuse (смысл) nõuetest juhitud; mitte unistav, fantaseeriv.” (VKSS 15). *Kaine mõistus* on arukus, asjalikkus, praktilisus (FS). Järgmistes eesti- ja venekeelsetes lausetes (682–692) näitab intellektuaalseid võimeid iseloomustav kainus sõltumatust emotsioonidest, võimet emotsioonidele vastu seisma:

(682) Kes riulite vahel kõndides **kaine mõistuse** suudab säilitada, selle vastu panu murdub letil korvikestesse kuhjatud pisi-ilusid nähes. (Eesti_Ekspress_1997)

(683) Viimase kohta ütleb küll, et Pärn võib kohati olla liigagi märguline ja sürreaalne, nõnda et tema **kainest intellektist** jääb selle lõpuni mõistmiseks puudu. (Google)

(684) **Kaine meele** ja ratsionaalse lähenemislaadiga naine, kes vähemasti [---]. (Eesti_Ekspress_1997)

(685) Samas peame säilitama **kaine pea** ja kiire majanduskasvuga aastatel raha säästma, et raskusteta toime tulla ka siis, kui kasv aeglustub. (Google)

(686) Iga **kaine aju** peaks taipama, et vabadust polnud meil loota ei Jossifilt ega Adolfilt. (Google)

(687) В нем гармонически сливались в одно целое волевое начало, **презвый ум**, большая начитанность, сила воображения, умение разбираться в людях, организаторский талант [---]. 'Temas sulandusid harmooniliselt kokku üheks tervikuks tahteline alge, **kaine mõistus (ум)**, suur lugemus, kujutlusvõime jõud, oskus tunda inimesi, organisatoorne anne [---].' (ruscorpora)

(688) Хороший организатор, руководитель, администратор с **презвым разумом** и холодной расчетливостью. 'Hea organiseerija, juhataja, administraator **kaine mõistuse (разум)** ja külma kaalutletusega.' (Google)

(689) Я уже тогда отличалась чрезвычайно **презвым рассудком**, умеющим властвовать над наивными девичьими чувствами и глупыми эмоциями. 'Ma paistsin juba siis silma erakordselt **kaine mõistuse (рассудок)** poolest, mis oskas vallata naiivseid tütarlapselikke tundeid ja rumalaid emotsioone.' (ruscorpora)

(690) [---] американка обладает некоторыми навыками, **презвым интеллектом** и покладистым характером. '[---] ameeriklanna teatud oskusi, **kainet intellekti** ja leplikku iseloomu.' (Google)

(691) В пылу страстей тяжело сохранять **голову презвой**, а мысли ясными [---]. 'Kirgede mõllus on raske säilitada **kainet pead** ja selgeid mõtteid [---].' (Google)

(692) П. - же еще не созидатель, но уже восстановитель, а здесь нужны **презвые мозги** и прагматизм. 'P. pole veel looja, kuid on juba taastaja, aga siin on vaja **kaineid ajusid** ja pragmatismi.' (Google)

Täpselt nii, nagu emotsioonid võtavad intellektuaalse võime ära, teeb seda ka alkohol:

(693) "Viin võttis tal aru peast, tegi vahel niisuguseid tükke, et häbi oli pärast inimeste hulka minna." (ILU1960\il0013)

(694) **Joomine, viin võtab meele(d) meeste peast.** (EKSS)

(695) Алкоголь не только **отнимает ум**, притупляет нравственность, уничтожает стыд и правдивость [---]. 'Alkohol mitte ainult ei **võta mõistust (ум)** ära, nüristab kõlbelisust, hävitab häbi ja tõe [---].' (Google)

Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis esineb alkohol intellektuaalsete võimete kaotuse põhjuseks – intellektuaalset võimet võib ära juua:

(696) **Kus on inimeste mõistus, noorte mõistus? Ära joodud mulle tundub!** (Google)

(697) Teie **joote oma meelemõistuse** pahatihti nii **ära**, et sellest suurt kahju tõuseb. (SEGAILU0127)

(698) Kas inimestel on **ajud ära joodud**, et selle peale viltu vaatavad? (Google)

(699) Ну для чего нужен далеко не молодой нигде не работающий муж, **пропивший ум** и здоровье? 'Milleks on vaja kaugeltki mitte noort ja kuskil mitte töötavat meest, **kes on ära joonud oma mõistuse (ум)** ja tervise?' (Google)

(700) Сбитый с толку псевдodemократами, **пропившим мозги** президентом, его преступной семейкой и олигархами, народ немного отошел от идеалов социализма [---]. 'Pseudodemokraatide, **ajud ära joonud** presidendi,

tema kuritegeliku pere ja oligarhide poolt segi aetud rahvas taandus veidi sotsialismi ideaalidest [---].’ (ruscorpora)

Alhokoli tarbimine, nii nagu emotsioonid, põhjustab intellektuaalsete võimete temperatuuri tõusu – ebakaine, purju, joobes inimene on *sooja peaga* (FS). Emotsioonide ja alkoholi mõju temperatuurirežiimile on siiski veidi erinev – alkohol soojendab intellektuaalseid võimeid, mitte ei aja kuumaks, nt

(701) *Istus vana kreegipuu alla ning kummutas märjukest, ja kui pea sooja sai, mängis lugusid, nii et küla ja mets rõkkasid.* (ILU1980/stkt0124)

Venekeelses materjalis pole esinenud näiteid intellektuaalsete võimete soojenemisest – alkoholist tekitatud soojus (mitte kuumus ega palavus!) iseloomustab vene keeles kogu inimest tervikuna:

(702) *Тамарка, уже совсем „тепленькая“, ела неаккуратно, капая борщом себе на платье.* ’**Tamarka, juba täiesti „soojakene“**, sõi lohakalt, tilgutades borši enda kleidile.’ (ruscorpora)

Inimese kehas on intellektuaalsfääri asukoht *peas*, в голове ’peas’ – seal asuvad intellektuaalsed võimed nii eesti kui ka vene keele maailmapildis⁷¹. Emotsioonid lokaliseeruvad vene keele maailmapildis в душе ’hinges’, сердце ’südames’ (Apresjan 1995: 356; Urõsson 2003: 21–27; Bulõgina, Šmeljov 1997: 329–334). Сердце ’süda’ ja душа ’hing’ asuvad inimese keha sees, nimelt rinnas, ning esinevad vene keele maailmapildis tunnete mahutina, kus kulgevad tunnete ja soovidega seotud protsessid (Urõsson 2003: 22; Bulõgina, Šmeljov 1997: 331). Urõsson (2003: 22–24) kirjeldab душа ’hing’ inimese sisemise elu mahutina, kus asub kõik see, mis on isiksusele eluliselt tähtis. Сердце ’süda’ esineb vene keele maailmapildis tunnete ja soovide organina – сердце ’süda’ ei ole inimese sisemise elu keskpunkt. Urõsson (2003: 25–26) kirjutab, et сердце ’süda’ seostub inimkehas asuva materiaalse organiga, mis asub rinna vasakus pooles ning tagab vereringet. Кровь ’veri’ esineb vene keele maailmapildis kui emotsioonide (kire, viha, raevu) kandja (Bulõgina, Šmeljov 1997: 330).

Eesti keeles seostuvad emotsioonid *südame* ja *hingega* – *süda* ja *hing* figuureerivad paljudes eesti keele fraseologismides, mis kirjeldavad ehmatust, kartust, hirmu, rahutust, hingepeina, muret, vaeva, meeleheidet, ärritust, viha, raevu (Romet 2000). *Süda* on tunnete ja emotsioonide asupaik (A. Õim 2003: 852). *Süda* asub rinnas (või rinnus), *põues* – sellele asukohale osutavad eesti keele fraseologismid *süda hüppab* (rinnus, sees); *süda kisub rinnas~rinnus kokku*; *süda tõmbub rinnas~rinnus kokku*; *süda naerab* (rinnus, põues, sees); *süda nutab* (rinnus, põues, sees) jt (FS). Eesti keele mentaalses maailmapildis on *hing* tunnete, emotsioonide ala (H. Õim 1997: 263). *Hing* on inimese mentaalne mina, mis määrab kogu inimese olemuse, viitab inimese olemus-

⁷¹ Vt ptk 3.3.6. *Pea* ja голова ’pea’ kui intellektuaalsete võimete asukoht.

likkusele. *Hinges* tajutakse ja tuntakse – see on mahuti, kus tekivad, arenevad, kaovad ja jätavad oma jälje emotsioonid. *Hinge* asukoht on keha sees, keha keskpaigas, rinnus, seal, kus asub süda. (A. Õim 2002: 126–137). Südame piirkonnale osutavad sisuliselt sarnased väljendid: *kogu hingest* on sama, mis *kogu südamest*, *hing on raske* on sama, mis *süda on raske*, *hingevalu* on sama *südamevalu*ga jne. (H. Õim 1997: 264). Eesti keele maailmapildis kuulub *hing* mentaalsfääri, kuid ei kata mentaalsuse seda poolt, mis eeldabaju- ja mõtte-tegevust. *Veri* esineb paljudes eesti keele fraseologismides, mis kirjeldavad ehmatust, kartust, hirmu, kohmetust, häbi, ärritust, viha, raevu jt (Romet 2000), seega on *veri* eesti keele maailmapildis emotsioonide kandja. Ka eesti keeles on *südamel* ja *verel* otsene ja tihe seotus, mida kinnitab nt fraseologism *süda tilgub~jookseb~nutab verd* – kellelgi on kellestki või millestki väga kahju, keegi elab midagi raskelt üle (FS).

Meditšiinilise ettekujutuse järgi on verega varustamine hädavajalikaju normaalseks funktsioneerimiseks – häired verega varustamisel põhjustavad verevalumitaju. Keelelises maailmapildis on otse vastupidi: vere (emotsioonide kandja) sattumineaju (intellektuaalsfääri) on äärmiselt kahjulik intellektuaalsfääri, mida kinnitab vene keele väljend *кровь бросается в голову* 'veri lööb pähe' – keegi kaotab kontrolli oma tegude ja tunnete üle, sattub emotsioonide mõju alla (Bulõgina, Šmeljov 1997: 336), nt

(703) *Какой-то дикий восторг обуял парнишку; кровь ударила в голову и зудела.* 'Mingi metsik vaimustus haaras poissi, veri lõi pähe ja undas.' (rus-corpora)

Bulõgina ja Šmeljov (1997: 332) juhivad tähelepanu asjaolule, et inimest võib kontrollida nii *сердце* 'süda' kui ka *разум* 'mõistus' – mitte alati ei ole tunded mõistuse (*разум*) karmi kontrolli all, võib juhtuda, et tunded saavad kontrolli mõistuse üle oma kätte, nagu nt afektiseisundi olukorras, kui *кровь бросается в голову* 'veri lööb pähe'. Afektiseisundi olukorras on *кровь* 'veri' vahend, mis lubab emotsioonidel ja südamel mõistusest (*разум*) võitu saada. (Bulõgina, Šmeljov 1997: 332). Ka eesti keelele on omane ettekujutus afektiseisundist kui *vere hakkamisest~lõõmisest~tõusmisest pähe*, mis väljendab verega kaasas kantud emotsioonide sissetungimist intellektuaalsfääri: *verd pähe ajama* – kedagi tugevasti vihastama, ärritama (FS); *veri lööb~tõuseb pähe* – keegi vihastub, ärritub, ängistub, keegi saab vihaseks, läheb ägedaks (FS), nt

(704) *Kuum veri ja viha osaks saanud ebaõigluse pärast löid mulle pähe.* (SEGAILU0107)

A. Õim (2003: 852–853) täheldab, et kui armastus, mida arvatakse paiknevat südames (*süda oli täis armastust ja hellust oma naise ja laste vastu; süda tõmbas teda merele, selle neiu poole*), aga ka *hinges* (*armastab oma naist, poega, kodupaika kogu südamest~kõigest hingest*) või *veres* (*veri kisub, tõmbab teda maale, neiu poole*), hakkab *südame* (*hinge, vere*) asemel paiknema *peas*, siis tähendab see, et armastus asub mõistuse asemele ja teeb inimese arutuks, eriti

kui kõnealune tunne on ootamatu ja tugev (*armastus lõi pähe, võttis aru peast, võtab meelega peast*). Käesoleva uurimuse analüüsi andmed näitavad, et eesti ja vene keele maailmapildis on intellektuaalsetele võimetele omane hää⁷². Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis pole hää mitte ainult intellektuaalsete võimete eksklusiivne omadus: häält omavad ka emotsioonide mahutid, mis on eesti keele maailmapildis *süda* ja *hing*, vene keele maailmapildis *сердце* 'süda', *душа* 'hing', nt

(705) *Vahel võib siiski olla ka nii, et ei ole jõudu ühekorraga suhet lõpetada, seda siis, kui mõistus käsib lõpetada, aga süda räägib muud.* (Google)

(706) *Avan vaid huuled ja hing räägib, räägib mida tunneb...* (Google)

(707) *Наверное, у каждого из Вас, были такие моменты в жизни, когда сердце говорит об одном, а разум совершенно о другом.* Ilmselt on igapäevael teist olnud elus selliseid hetki, kui süda räägib üht, aga mõistus (разум) täiesti teist. (Google)

(708) *Если вы приняли решение, и при этом испытываете хоть малейшее тягостное ощущение, похожее на чувство вынужденной необходимости, значит, душа говорит вам „нет“.* 'Kui te võtsite otsuse vastu, ja seejuures tunnete vähimatki masendust, mis on sarnane sundvajaduse tundega, tähendab, hing ütleb teile „ei“.' (Google)

Eespool esitatud eesti- ja venekeelsetest lausetest (705–708) nähtub, et hääle abil toimub omapärane intellektuaalsete võimete ja emotsioonide kahevõistlus, kus võitjaks on see, kes parajasti häält omab. Kaotanu on see, kes vaikib:

(709) *Вот уж когда поистине молчит разум и говорит сердце!* 'Näed nüüd millal tõepoolest vaikib mõistus (разум) ja räägib süda!' (ruscorpora)

Emotsioonide mõju intellektuaalsetele võimetele on väga sarnane alkoholi toimega – emotsioonid avaldavad inimese intellektuaalsfäärile joovastavat mõju, nt eesti keele fraseologismi *pähe hakkama* kasutatakse ka purju panemise kohta (FS), vene keeles kirjeldab alkoholi tarbimisest tingitud kiiret purjujäämist fraseologism *ударять в голову* 'lööma pähe' (FFS). Alkoholi toime all kaotab inimene võime kainelt arutleda, kaotab enesekontrolli ja reaalsustunde:

(710) *Nimelt jõin nii palju veini, et see hakkas pähe!* (Google)

(711) *[---] вино ударило Фоме в голову, словно гейзер горячего шампанского, вымывая последний здравый смысл.* '[---] vein lõi Fomale pähe, nagu kuuma šampanja geiser, pestes viimase kaine mõistuse (смысл) välja.' (ruscorpora)

Kujutlus alkoholi pähehakkamisest põhineb selle toimel närvisüsteemile. Täpselt samasuguse joovastava toimega intellektuaalsfäärile on emotsionaalselt nauditavad elamused, nt

(712) *[---] она зашевелилась так близко от него и улыбнулась так близко ему, вино ее прелести ударило ему в голову [---].* '[---] ta niheles temale nii lähedal ning naeratas talle nii lähedal, naise ilu vein lõi talle pähe [---].' (ruscorpora)

⁷² Vt ptk 3.2. Intellektuaalsete võimete tegevus eesti ja vene keele maailmapildis.

Eesti keele fraseologismi *pähe hakkama* tähendus „Joovastama, pimestama, reaalsutunde kaotama” (FS) näitab emotsioonide, emotsionaalsete elamuste joovastavat toimet. Millestki joobumise ja realiteeditunde kaotamise tähenduses lähtutakse samast kujutlустаustast, mida kasutatakse ka mõne muu mittealkohoolse „joovastava” asjaolu toime sümboliseerimiseks (Vakk 1970: 55), nt

(713) *R.-ile hakkas võim pähe* – valimatute sõnadega sõimas ta valitsust ja J.-it ning lähenes üha enam kommunistidele ja šovinnostidele (AJAE1990\stak01633)

(714) *Kui sinu suurenev tuntus nagu vein pähe ei hakka*, suudad rohkem korda saata ja igat tüüpi rattaid veerema panna. (Eesti_Ekspress_1999)

Emotsioonid võivad panna *pead ringi-ümber käima*, mis tähendab, et inimene on kaotamas reaalsustaju, joobub millestki (FS), nt

(715) *Miks ei peakski pead pöörutama panema*, kui sulle korraga pakutakse laeva, kipriau ja kodulähedast teenistust? (ILU1960\ilu0046)

(716) *Kire raske murdlane kohises ta kõrvades, ta veri kees, pea pöörles joovastunult*, kuid mingi ettevaatus tema seest siiski ei kadunud (ILU1990\ilu0159)

Vakk (1970: 59–60) seostab pea ringikäimist selle tundlikkusega kõrguse suhtes ning toob näiteks *peadpöörivat* kõrgust – fraseologismi *pea käib ringi* üheks tähenduseks on „Haigusliku seisundi, kõrguse tõttu keegi tunneb peas erilist pöörlemistunnet” (FS), mida ta peab aluseks vastavale joovastamise ja reaalsusetunde kaotamise tähendusele: „*kõrge* amet, suured saavutused jne võivad ju samuti peale mõju avaldada!” (Vakk 1970: 59–60). Vene keele fraseologismi *голова идет кругом* 'pea käib ringi' tähendusteks on „1. Keegi tunneb kerget peavalu, pea pöörlemist (nt väsimusest)” ja „2. Keegi kaotab selget arutlusvõimet (töödest-tegemistest, muredest, probleemidest, askeldamistest, kohustustest vms)” (FFS). Järgmises lauses (717) mõeldakse *голова* 'pea' pöörlemise all ümbritsevatest probleemidest tekitatud rahutuse toimel selge arutlusvõime kaotamist:

(717) *Там теракт, здесь доллар упал, тут наводнение — голова идет кругом.* 'Seal terroriakt, siin langes dollar, siin üleujutus – pea käib ringi.' (ruscorpora)

Alkohoolsete jookidega sarnast emotsioonide purju panevat mõju ja enesekontrolli, reaalsustaju, arutlusvõime kadu tähistab vene keele fraseologism *кружить голову* 'pead keerlema panema' – 1. Kelleltki selge arutlusvõime ära võtma. 2. Panema kedagi endasse armuma, meelitama (FFS), nt

(718) *Лучше парню кружить голову, чем свою терять из-за него.* 'Parem on panna poisil pea keerlema, kui kaotada tema pärast enda oma.' (Google)

Mitte ainult intellektuaalsfääri löövad *veri*, *кровь* 'veri' ja alkohol pole ainukesed, mis on intellektuaalsete võimete jaoks ohtlikud ja kahjulikud – kahju intellektuaalsfääri võib tuua ka *kusi*: eesti kõnekeeles on käibel väljend *kusi lõi pähe* (EKFA), nt

(719) *Tüdruku „külgelöömine” Annile lõi kusi pähe* (EKFA)

Vene keeles kasutatakse rumalaid ja järelemõtlematuid tegusid toimepaneva, kaine arutlusvõime kaotanud inimese kohta fraseologismi *моча ударила в голову* 'kusi löi pähe' (FFS), nt

(720) *А закипевши, когда мне ударила моча в контуженную голову, мог натворить всякое.* 'Keenud, kui **kusi löi** mu põrutatud **pähe**, võisin igasugust korda saata.' (ruscorpora)

Vene keeles öeldakse rumalaid ja järelemõtlematuid tegusid toimepaneva, kaine arutlusvõime kaotanud inimese kohta ka *дурь в голову ударила* 'rumalus pähe löi' (FFS), nt

(721) *У меня особо нет надобности сидеть на диете, но вдруг дурь в голову ударила, и я решила сесть на диету [---].* 'Mul pole erilist vajadust pidada dieeti, kuid äkki **lõi lollus pähe**, ja otsustasin dieeti pidama hakata [---].' (Google)

Моча- ja *дурь*-komponentidega fraseologismide sarnane tähendus, sarnane löömise motiiv ja nii *моча* 'kusi' kui ka *дурь* 'rumalus, lollus, veidrus' negatiivsed konnotatsioonid võimaldavad oletada, et *моча* 'kusi' on vedelik, mis kannab inimese kehas lollust, veidrust, rumalust (*дурь*).

Analüüsitud eesti- ja venekeelsest tekstikorpuste materjalist nähtub, et peale emotsioonide, alkoholi ja kuse võivad intellektuaalsete võimete kaotust/kadu põhjustada üldise igasugused löömisel ja löögid⁷³, nt

(722) *Mis lõi G.-i halli peasse, et ta niisuguse jõledusega hakkama sai?* (Eesti_Ekspress_2000)

(723) *Что тогда ему ударило в голову, какой шалый ветер распахнул ярость, он и сам не знает.* 'Mis siis **lõi** talle **pähe**, mis meeletu tuul ajas raevu tuliseks, ta ei tea isegi.' (ruscorpora)

Eesti keeles on olemas fraseologism, mis näitab, et intellektuaalsete võime kaotust/kadu võib põhjustada ka enese ära löömine: kui keegi *on pea peale kukkunud*, siis pole ta täie aruga, on peast segane (FS). Vaka (1970: 38) sõnul tugineb selle fraseologismi tähendus tõsiasjale, et pea peale kukkumisest põhjustatud ajuvigastused võivad tõepoolest põhjustada mõistuse kaotust. Sarnase kujutlusaustaga on *peast põrunud (olema)*, s.t mõtlemise „aparatuur” on paigast ära, katki põrunud. Ka venekeelses materjalis on esinenud näide intellektuaalsete võimete kaotust/kadu põhjustavast enese ärälöömisest:

(724) *Ты Константин видеть крепко головой в детстве ударился. Тебя насилуют, а ты как истинный мазохист нахваливаешь насильников.* 'Sina, Konstantin, **lõi ennast** lapsepõlves kõvasti **ära**. Sind vägistatakse, aga sina, nagu tõeline masohhist, kiidad vägistajaid.' (Google)

⁷³ Välja arvatud ootamatute mõtete löömisel, nt *Äkki lõi talle pähe õnnelik mõte.* (google); vene keele fraseologismi *ударять в голову* 'pähe lööma' üheks tähenduseks on „Mõtte ootamatu teke või tulek” (FFS); vt ka ptk 2.3.1. INFORMATSIOONI ilmutamine mahutisse.

Intellektuaalsete võimete kaotust/kadu põhjustavad löögid mingi objektiga, mis eesti keeles esineb sooja pagaritootena, nt kui keegi *on sooja sepikuga~sooja saiaga~sooja leivapätsiga pähe saanud*, pole ta täie aruga (FS). Vene keeles põhjustavad intellektuaalsete võimete kaotust/kadu löögid tolmu kotiga, nt

(725) *Да дружнице, видно пыльным мешком по голове тебя в детстве лупасили! Читай книжки как посоветовал тебе Павел, набирайся ума!* 'Jaa, sõber, näib nagu sind oleks lapsepõlves **tolmuse kotiga pähe löödud!** Loe raamatuid nagu Pavel soovitas sul, kogu mõistus kokku!' (Google)

Löögid tahke ja raske objektiga ei seostu eesti ja vene keeles intellektuaalsfääri ja intellektuaalsete võimete: fraseologism *nagu~kui puuga~nuiaga~kaikaga pähe lööma* tähendab ebameeldiva ootamatusega jahmatamist, rabamist, tegevusvõimetuks tegemist (FS). Jahmatamise ja üllatamise tabav seostamine pähe virutamise pildiga põhineb tähelepanekuil igapäevasest elust – asjaosaline jääb ju sageli seisma nagu ootamatust löögist tabatu, ei oska hetkeks midagi ette võtta jne. (Vakk 1970: 59). Vene keeles on samasuguse tähendusega väljend *обухом ударенный~стукнутый* 'kirveseljaga löödud~põrutatud', nt

(726) *Я был ошеломлен, пришиблен, словно ударенный бухом по голове.* 'Ma olin vapustatud, löödud, nagu oleks **kirveseljaga pähe saanud.**' (rus-corpora)

Kokkuvõtvalt intellektuaalsete võimete kaotuse/kao põhjustest

Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis on intellektuaalsete võimete kõige suuremad vaenlased, mis põhjustavad intellektuaalsete võimete kaotust/kadu, emotsioonid, alkohol, kusi ja löögid. Alkoholi mõju intellektuaalsfäärile on sarnane emotsioonide mõjuga. Kõrge temperatuur on tüüpiline emotsioonide omadus, intellektuaalseid võimeid iseloomustab madal temperatuur. Nii emotsioonid kui alkohol põhjustavad eesti ja vene keele maailmapildis intellektuaalsete võimete temperatuuri tõusu. Emotsioonid ajavad intellektuaalseid võimeid kuumaks ning võivad viia intellektuaalsete võimete temperatuuri isegi keemispunktini. Alkoholi mõju intellektuaalsete võimete temperatuurile on veidi leebem – alkohol soojendab intellektuaalseid võimeid. Nii emotsioonid kui ka alkohol joovastavad ja võtavad intellektuaalsed võimed ära, löövad *pähe, в голову* 'pähe' või panevad selle pöörlema. Kahju intellektuaalsfäärile võib tuua ka pähe lööv *kusi, моча* 'kusi'. *Моча-* ja *дурь*-komponentidega fraseologismide sarnane tähendus vene keeles, sarnane löömise motiiv ja *моча* 'kusi' negatiivsed konnotatsioonid võimaldavad oletada, et *моча* 'kusi' on vedelik, mis kannab inimese kehas lollust, veidrust, rumalust (*дурь*). Intellektuaalsete võimete kaotust/kadu võivad põhjustada üleüldse igasugused löömised ja löögid, kusjuures lööv objekt ei pruugi olla tahke ega raske.

Eesti keele maailmapildis põhjustavad intellektuaalsete võimete kaotust/kadu löögid sooja pagaritootega, vene keeles tolmu kotiga; eesti keeles soojendab alkohol ainult inimese pead, vene keeles inimest' tervikuna. Intellektuaalsete võimete kaotuse/kao põhjused on eesti ja vene keele maailma-

pildis sarnased: emotsioonid, alkohol, kusi ja löögid. Väikseid erinevusi leidub viisides, kuidas löögid ja alkohol toimivad kahe keele maailmapildis: eesti keele maailmapildis kahjustab intellektuaalsfääri soe pagaritööde, vene maailmapildis tolmune kott. Eesti keeles soojendab alkohol eeskätt ainult *pead* (nt *sooja peaga*), vene keele maailmapildis iseloomustab alkoholist tekitatud soojus inimest tervikuna.

3.3.5. Intellektuaalsete võimete saamine

Intellektuaalse võime saamisest tuleneb nii eesti kui ka vene keele maailmapildis eeskätt INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu Saada võib puuduvat või kaotatud/kadunud intellektuaalset võimet. Eesti keele maailmapildis võib INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI saamine esineda intellektuaalse võime (endale) *pähe* võtmisena, nt *mõistust~aru pähe võtta* – rumalustest loobuma, mõistlikuks muutuma (FS). Järgmistes lausetes (727–730) mõeldakse intellektuaalse võime *pähe* sisestamise all INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI saamist (endale sisestamist):

(727) *Aga inimene, kes on aru pähe võtnud, on paremat ninaesist väärt.* (SEGAILU0140)

(728) *Tuleks mõistus pähe võtta ja hakata elama normaalset suguelu.* (Eesti_Ekspress_1998)

(729) *Millal tema meelega pähe võtab!* (EKSS)

(730) *Mis sa pöörane teed, võta ometi meelemõistus pähe!* (EKSS)

INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI saamist võib eesti keele maailmapildis väljendada inimese tulek intellektuaalse võime juurde (nt *mõistuse, meelemõistuse, aru* puhul) või tulek intellektuaalsele võimele (*mõistuse* ja *meelemõistuse* puhul), nt fraseologism *mõistusele~mõistuse juurde tulema* – kainelt ja arukalt mõtlema hakkama (FS). Allpool esitatud lausetes (731–733) näitab INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI saamist inimese tulek intellektuaalse võime juurde või intellektuaalsele võimele:

(731) *Lollid olete või? [---] inimesed tulge aru juurde, täitsa lammaste kommentarid.* (Google)

(732) *Tule mõistusele, P. K.! Spordisaateid sa võid osata teha, aga sinu valimine sellisesse saatesse on ikka väga suur ämbrisse astumine [---].* (Google)

(733) *Nad on liiga lollid, et inimkonna hulgas eksisteerida. [---] Sinul aga pole veel hilja meelemõistusele tulla.* (Google)

Järgmises lauses (734) osutab verb *tagasi tulema* INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI tagasi saamisele (taastamisele):

(734) *et ta olla P.-i [---] kõnest [---] nii vaimustatud, et see imetus püsis tema südames kolm päeva takkajärgi. Alles neljandal või viiendal päeval tuli oma endise meelemõistuse juurde tagasi ning tundis taas maad jalge all.* (Google)

Fraseologismi *mõistusele~mõistuse juurde tulema* üheks tähenduseks on ka „minestusest toibuma, teadvusele tulema” (FS), sama tähendust väljendab ka *tulek meelemõistusele~meelemõistuse juurde*:

(735) *Ta kukkus, kaotas korraks meelemärkuse, kuid varsti tuli mõistusele tagasi ja ta nägu läks naerule.* (Google)

(736) *[---] ma päästsin teie proua ära, kuid ta on koomas. Ma usun, et nüüd tuleb teil teda kanseldada [---] Alles siis imset ta tuleb meelemõistusele [---].* (Google)

Intellektuaalsele võimele tulek on üks väheseid võimalikke kontekste eesti keeles, kus verb *tulema* esineb muutusverbi tähenduses koos allatiiviga. Peale allatiivis tulemseisundit tähistavate muutuskonstruksioonide *tulema mõistusele~meelemõistusele* ja *tulema teadvusele~meelemärkusele* on verbil *tulema* olemas veel ehk ainult üks kontekst – *võimule tulema* – kus *tulema* esineb koos allatiivis tulemseisundiga ja omab muutustähendust. (Pajusalu jt 2004: 50)

Vene keeles tähistab INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI saamist intellektuaalsest võimest kinnihaaramine või intellektuaalse võime (kokku) kogumine. Arukaks, mõistlikuks muutumist tähistavates fraseologismides *взяться за ум* 'mõistusest (ум) kinni võtma' ja *взяться за разум* 'mõistusest (разум) kinni võtma' (FFS) esitatakse INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI saamist kui intellektuaalsest võimest kinnihaaramist:

(737) *Тут она взялась за ум: наконец разочаровалась в коммунизме и с чистой совестью вышла из партии [---].* 'Siis võttis ta mõistusest (ум) kinni: lõpuks ometi pettus kommunismis ning puhta südametunnistusega astus parteist välja [---].' (ruscorpora)

(738) *Славику она не чета: он-то взялся за разум, он сам говорил, что теперь всё правильно делает [---].* 'Ta pole Slavikule paariline: Slavik võttis ju mõistusest (разум) kinni, ise rääkis, et nüüd teeb kõike õigesti [---].' (Google)

INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI saamine esineb vene keele maailmapildis kui intellektuaalse võime (kokku) kogumine, mida näitavad arukaks ja mõistlikuks muutumist tähistavad fraseologismid *набираться ума* 'koguma mõistust (ум)'; *набираться разума* 'koguma mõistust (разум)'; *набираться ума-разума* 'koguma mõistust (ум)-mõistust (разум)' (FFS), nt

(739) *Точно не помню, так как к тому времени я еще не набрался ума.* 'Täpselt ei mäleta, kuna selleks ajaks ma polnud veel mõistust (ум) kogunud.' (ruscorpora)

(740) *Как и все земные люди пошел в школу набираться уму-разуму. В 11-том классе решил, что настолько набрался разуму, что поступать в ВУЗы просто нет смысла* 'Nagu kõik maised inimesed läks kooli koguma mõistust (ум)-mõistust (разум). 11.-ndas klassis otsustas, et on juba niipalju mõistust (разум) kogunud, et kõrgkoolidesse sisseastumisel pole lihtsalt mõtet.' (Google)

(741) *Однако, в глаза до неприятного резко бросается абсолютная некомпетентность персонала. [---] Пора бы, сограждане, уже **набираться интеллекта** и бороться с собственным быдлечеством...* 'Kuid ebameeldivalt järsult torkab silma personali absoluutne ebakompetentsus. [---] On aeg, kaaskodanikud, hakata juba **koguma intellekti kokku** ja võitlema enda nõtrusega...' (Google)

Näiteid intellektuaalse võime *рассудок* 'mõistus' kogumise kohta pole analüüsitud materjalis ette tulnud.

Vene keele maailmapildis väljendab inimese tulek intellektuaalse võime sisse (в) PSÜÜHILISE TERVISE saamist:

(742) *Его предстательством край избавлялся от бедствий [---] **приходили в разум** душевнобольные и обретали трезвость пьяницы.* 'Tema esimeheks olemise ajal sai krai hädadest lahti [---] **tulid mõistusesse (разум) vaimuhaiged** ning joodikud said karsklaseks.' (ruscorpora)

(743) *Так, завещание, составленное сумасшедшим, почитается навсегда ничтожным, хотя бы завещатель впоследствии **пришел в рассудок**.* 'Nii, vaimuhaige poolt tehtud testamenti peetakse tühiseks, isegi kui testamenditegija **tuli pärast mõistusesse (рассудок)**.' (Google)

Приходить в ум 'tulema mõistusesse (ум)' omab vene keeles mitu erinevat tõlgendamisvõimalust. Järgnevalt esitatud lauses nähtub emotsioonide toimet kaotatud intellektuaalse võime *ум* 'mõistus' taastamist:

(744) *Сейчас ревела 2 часа, получив письма от тебя и от Шуры. Теперь **пришла в ум** и могу писать.* 'Saanud kirja sinult ja Šuralt, nutsin praegu kõvasti kaks tundi. Nüüd **tulin mõistusesse (ум)** ja võin kirjutada.' (Google)

Järgmises lauses esineb *приходить в ум* 'tulema mõistusesse (ум)' nagu teadvusele tulek:

(745) *То, что Смерть его не нашла и в этот раз, он понял едва **пришел в ум**.* 'Seda, et Surm ei leidnud teda seekordki, mõistis ta kohe, kui **tuli mõistusesse (ум)**.' (Google)

Analüüsitud materjalis on ette tulnud üks näide, kus *приходить в ум* 'tulema mõistusesse (ум)' näitab INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI saamist:

(746) *И княгиню осуждали, даже родные дети. Только увидев изнеможенное тело матери, чада **пришли в ум**, поняли подвижность той, что родила их.* 'Vürstinnat mõistsid hukka, isegi tema enda lapsed. Ainult näinud ema kurnatud keha, **tulid** võsukesed **mõistusesse (ум)**, mõistsid neid sünnitanud ema lihasuretust.' (Google)

Eesti keeles võib intellektuaalset võimet kellelegi *pähe* sisestada. *Aru* ja *mõistuse* kellelegi *pähe* panek tähistab kedagi sundimist rumalustest loobuma, kedagi veenmist millegi arukuses või mõistlikkuses (FS), nt

(747) *Ähvardus pidi **aru pähe panema** suurele osale õpilastest, keda võis lugeda kas siis halbadeks, rumalateks või lihtsalt laiskadeks.* (Google)

(748) *Ehk L.-il on kasulik N.-i toetada: too suudab O.-le **mõistuse pähe panna**.* (Eesti_Ekspress_2000)

(749) *Ema paneb küll lapsele rinna suhu, aga **ei pane meelt pähe**.* (EKSS)

Intellektuaalse võime *pähe* panekuga sama tähendust väljendab intellektuaalse võime kellelegi toomine:

(750) *Paar meie mängijat olid ka sellesse mölalõksu langemas, aga õnneks suutsid teised niipalju aru pähe tuua, et suutsime mölakollastestkaartidest hoiduda.* (Google)

(751) *Rahapuudus ei too veel mõistust koju, eriti valimiste eel.* (Eesti_Ekspress_1999)

(752) *Küll tühi kõht toob jooksikutele taibu pähe!* (EKSS)

Kedagi nuhtlemisega arukaks või mõistlikuks tegemist tähistav fraseologism *mõistust tagant ette taguma* (FS) demonstreerib veel ühte intellektuaalse võime kellelegi sisestamise viisi, mis lubab sundida kedagi INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI saama.

Ka vene keele maailmapildis pannakse inimest INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI saama intellektuaalse võime sisestamise teel: *вложить ума-разума* 'panema mõistust (ум)-mõistust (разум) sisse' ja *вдолбить разум в голову* 'taguma mõistust (разум) pähe', nt

(753) *И что ты думаешь: скушали мою брехню за милую душу; доверчивые были, это потом мы им ума-разума вложили.* 'Ja mida sa arvad, sõid mu lora heal meelel, kergeusklikud olid, juba hiljem panime neile mõistust (ум)-mõistust (разум) sisse.' (ruscorpora)

(754) *А. уже почти отчаялся вдолбить разум в голову этой скотины.* 'A. on peaaegu kaotanud lootuse taguda mõistust (разум) selle tõpra pähe.' (Google)

Eestikeelses materjalis on ette tulnud näide inimese panekust intellektuaalse võime juurde ja näide intellektuaalsele võimele toomisest, millega mõeldakse kedagi sundimist INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI saama:

(755) *Tahtis hoopis temast ešeloni ülema teha, aga lõpuks pandi ta mõistuse juurde.* (ILU1990\ilu0012)

(756) *[---] barrikadeerunud oma korterisse ja hüpanud teda meelemõistusele tuua üritavate miilitsate eest aknast alla.* (Google)

Vene keele maailmapildis võib panna inimest INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI saama intellektuaalsele võimele suunamise teel. Õpetamist ja heade nõuannete jagamist tähistab intellektuaalsele võimele suunamist kirjeldav fraseologism *наставить на ум* 'peale panema, suunama mõistusele (ум)', ka *van. наводить на ум* 'viima mõistusele (ум)' ning fraseologism *наставлять уму-разуму* 'õpetama mõistust (ум)-mõistust (разум)' (FFS), nt

(757) *Хорошо хоть ребяташки наставляют на ум иных взрослых дяденек, которые такой пример подают окружающим, что хочется, забыв об их возрасте, поставить в угол каждого.* 'On hea, et lapsukesed suunavad mõistusele (ум) täiskasvanud onukesi, kes annavad neid ümbritsevatele sellise eeskuju, et tahetakse unustades nende vanust, panna igauht nurka.' (Google)

(758) *Наставлять уму-разуму оставшихся без учителя детей был приглашен незаменимый Р.* 'Suunata mõistusele (ум)-mõistusele (разум) õpetajast ilma jäänud lapsi kutsuti asendamatu R.-i.' (Google)

Intellektuaalsed võimed võivad ise tulla inimesele:

(759) *Taip tuli* tükk aega hiljem. (EKSS)

Intellektuaalse võime tulek inimesele väljendab eesti keele maailmapildis INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI saamist. Intellektuaalse võime tulek *pähe* väljendab INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI saamist või taastumist – kui inimese *pähe* tuleb *mõistus* või *aru*, muutub inimene arukaks ja mõistlikuks (FS), nt

(760) *Siis tahtsin revolutsionääriks saada. [---] aga aru tuli pähe.* (Google)

(761) *Õnneks tuli mõistus pähe ja telefoniga haneks ei tõmmatud.* (AJA1990\ml0168)

INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI saamine või taastumine võib esineda eesti keele maailmapildis ka kui intellektuaalse võime *kohale jõudmine*:

(762) *Varem tegime seda nalja koos, aga kuskil aasta tagasi jõudis mulle mõistus kohale.* (Eesti_Ekspress_2001)

Intellektuaalse võime koju tulek osutab kaotatud/kadunud INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI tagasi saamisele (taastumisele):

(763) *Kui mehel mõistus koju tuli ja ta otsustas suhte lõpetada, sai ta tunda Svetlana demonlikku külge [---].* (Eesti_Ekspress_2001)

Intellektuaalse võime tulekuga mõeldakse järgmistes venekeelsetes lausetes (764–766) INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI saamist:

(764) *Я с родителями сейчас практически не ссорюсь, потому что с возрастом **пришёл ум**, и я понимаю, как это им вредит.* 'Ma nüüd vanematega praktiliselt ei tülitse, sest vanusega on tulnud **mõistus (ум)**, ja ma saan aru, kuidas see neid kahjustab.' (Google)

(765) *Наконец то **пришел разум** политикам потому что блокада к хорошему не приведет* 'Lõpuks ometi **tuli poliitikutele mõistus (разум)**, sest blokaad ei vii heale.' (Google)

(766) *его никто не останавливает, я понимаю, что он сейчас сядет в автобус и всё, слава Богу, **рассудок пришёл** во время [---].* 'teda ei peata keegi, saan aru, et ta nüüd istub bussi peale ja kõik, Jumal tänatud, **mõistus (рассудок) tuli** õigel ajal [---].' (Google)

Intellektuaalsete võimete *разум* 'mõistus' ja *рассудок* 'mõistus' tagasitulek võib osutada PSÜÜHILISE TERVISE (tagasi)saamisele (taastumisele):

(767) *[---] он был совсем безумным; приходилось крепко держать его, чтобы он не повредил себя и других людей [---] и через две недели он [---] выздоровел, и **разум вернулся** к нему, как будто он ничем не страдал.* '[---] ta oli täiesti hull, tuli hoida teda kõvasti kinni, et ta ei teeks kahju endale ja teistele inimestele [---] ja kahe nädala pärast [---] sai ta terveks, **mõistus (разум) tuli** talle tagasi, justkui polnudki ta millegi all kannatanud.' (Google)

(768) *Полагая, что он подрубает виноградную лозу, Л. убил топором своего сына [---]. Рассудок вернулся к Л.-у, но было поздно.* 'Arvates, et ta raiub viinamarjaväädile sätku sisse, L. tappis kirvega oma poja [---]. **Mõistus (рассудок) tuli** L.-le **tagasi**, kuid oli hilja.' (Google)

Intellektuaalse võime ум 'mõistus' tagasitulek võib osutada nii PSÜÜHILISE TERVISE tagasi saamisele (taastumisele) kui ka INTELEKTUAAELSE POTENTSIAALI tagasi saamisele (taastumisele). Järgnevalt esitatud näitelauses (769) mõeldakse intellektuaalse võime ум 'mõistus' tagasitulekuga INTELEKTUAAELSE POTENTSIAALI (tagasi)saamist (taastumist):

(769) *Когда М. проголосовал за признание голодомора геноцидом, я подумала, что, может, в эту седую голову какой-то ум вернулся.* 'Siis kui M. hääletas golodomori genotsiidiks tunnistamise poolt, ma mõtlesin, et võib olla, on sellesse halli pähe **tulnud** mingit **mõistust (ум) tagasi**. (Google)

Intellektuaalse võime ум 'mõistus' tagasituleku all mõeldake allpool esitatud näitelauses (770) PSÜÜHILISE TERVISE taastumist:

(770) *Н. [---] сошел с ума и чуть не погубил свою любимую дочь, ее жениха и весь народ [---]. Но потом ум вернулся к старику Н.-у и все закончилось благополучно.* 'N. [---] läks hulluks ning peaaegu ei hukutanud oma armsat tütart, tema peigmeest ja kogu [---] rahvast. Kuid siis **tuli mõistus (ум)** vanale N.-ile **tagasi** ning kõik lõppes õnnelikult.' (Google)

Intellektuaalne võime võib ka külastada inimest. Intellektuaalse võime külastamise all mõeldakse ajutist (s.t teatud ajaks) INTELEKTUAAELSE POTENTSIAALI saamist:

(771) *Варя считала Зину душой, Зина Варю непорядочной, обе считали Людочку придурочной (с этим спорить было трудно), Людочка, в свою очередь, когда ее посещал разум, говорила Панину, что Варя — хитрая женщина, а Зина — подлая.* 'Varja pidas Zinat lollpeaks, Zina aga ei pidanud Varjat korralikuks, mõlemad pidasid Ljudotškat lollakaks (selle vastu oli raske vaielda), Ljudotška, oma korda, kui teda **külastas mõistus (разум)**, rääkis Paninile, et Varja on kaval naine, aga Zina on alatu.' (ruscorpora)

(772) *мой разум посещает меня слишком поздно, и этого времени мне как раз хватает на то, чтобы совершить какую-нибудь глупость.* 'minu **mõistus (разум) külastab** mind liiga hilja, sellest ajast mul piisab täpselt selleks, et panna toime veel üks rumalus.' (Google)

Kokkuvõtvalt intellektuaalsete võimete saamisest

Intellektuaalsete võimete saamine toob inimesele nii eesti kui ka vene keele maailmapildis eeskätt INTELEKTUAAELSE POTENTSIAALI olemasolu. Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis toob intellektuaalsete võimete saamine inimesele eeskätt INTELEKTUAAELSE POTENTSIAALI olemasolu. Inimese tulek intellektuaalse võime sisse toob inimesele PSÜÜHILISE TERVISE saamist ainult vene keele maailmapildis. Eesti ja vene keele maailmapildis ei kattu enamjaolt intellektuaalsete võimete saamise viisid. Üks vähestest viisidest, mis esineb nii eesti kui ka vene keele maailmapildis üldjoontes sarnaselt, on kellelegi teisele

intellektuaalse võime sisestamine, mis toob talle INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI. Eesti keele maailmapildis on see intellektuaalse võime kellelegi *pähe* panemine või toomine, samuti inimese intellektuaalse võime juurde panemine, vene keele maailmapildis sissepanek ja sissetagumise, samuti inimese suunamine intellektuaalse võime peale.

Intellektuaalsete võimete saamise viisid on eesti ja vene keele maailmapildis erinevad. Eesti keele maailmapildis saab inimene endale INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI intellektuaalse võime enda *pähe* sisestamise (võtmise) teel, vene keele maailmapildis toob inimesele INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI, kui ta haarab intellektuaalsest võimest kinni (nt *взяться за ум* 'mõistusest (ум) kinni võtma') või kogub intellektuaalsed võimed kokku (nt *набирать ума* 'koguma mõistust (ум)'). Eesti keele maailmapildis toob INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI inimese tulek intellektuaalse võime juurde (nt *mõistuse*, *meelemõistuse*, *aru* puhul) või tulek intellektuaalsele võimele (*mõistuse* ja *meelemõistuse* puhul). Vene keele maailmapildis ei tule inimene mitte intellektuaalse võime juurde ega intellektuaalsele võimele, vaid intellektuaalse võime sisse (nt *приходить в ум* 'tulema mõistusesse (ум)'). Inimese tulek intellektuaalse võime sisse toob vene keele maailmapildis eeskätt PSÜÜHILISE TERVISE saamist.

Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis võivad intellektuaalsed võimed tulla inimesele ise. Eesti keele maailmapildis toovad intellektuaalsed võimed eeskätt INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI. Vene keele maailmapildis toob intellektuaalsete võimete *разум* 'mõistus' ja *рассудок* 'mõistus' tagasitulek PSÜÜHILISE TERVISE olemasolu.

3.3.6. *Pea* ja *голова* 'pea' kui intellektuaalsete võimete asukoht

Intellektuaalset võimet ja inimese reaalselt kehaosa tähistav eesti keele *pea*, vene keele *голова* 'pea' täidab veel ühte olulist funktsiooni – esineb mõlema keele maailmapildis intellektuaalsete võimete asukohana.

Intellektuaalsete võimete asukoht on eesti keele maailmapildis *peas*. Kõigis järgnevalt esitatud eestikeelsetes näitelausetes esinevad intellektuaalsed võimed viitega oma asukohale – *peale*:

(773) *Ikkagi vanemad õppinud mehed, aru peas.* (Eesti_Ekspress_2001)

(774) [---] *teistel on ka mõistus peas ning nad võivad sinust mõnes asjas targemadki olla.* (Eesti_Ekspress_2001)

(775) *Küll tühi kõht toob jooksikutele taibu pähe!* (EKSS)

(776) *Inimesed, kel oid peas, pole Eestis veel hoopiski välja surnud [---]* (Google)

(777) *kui sul vähegi oimu peas on siis sa ei aja kanu taga* (Google)

(778) *Üldiselt hakkavad inimesed bibliofiiliat harrastama küpses eas, siis, kui juba väheke tolku peas [---].* (Google)

- (779) Kui inimesel on keel suus ja **meel peas**, vajab ta südamejulgust, et maailmas toimetada. (Google)
- (780) Mul on **ajud peas** ja kesklinna koolis on mul keskmisest kõvasti paremad hinded [---] (Google)
- (781) [---] mõnel seal ametis natukenegi **hallollust peas** on, siis peaks ta taipama et raha [---] (Google)

Kui intellektuaalsed võimed on *peas*, on inimesel olemas INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL, nt kui *mõistus~aru on peas*, siis on inimene arukas või mõistlik, taipab, saab aru (FS). *Nuti* ja *nupu* asukoht võib olla nii *peas* kui ka *otsas* – INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI tagavad nii *peas* kui ka *otsas* asuvad *nut* ja *nupp* – kui inimesel on *nutt~nupp otsas*, on ta taiplik, nutikas, kiire arusaamisega (FS), nt

- (782) [---] vähestel on lisaks heale tehnikale ka **nupp otsas**. (Google)
- (783) On sel mehel ikka **nut** *otsas*, kõike ta jagab! (FS)
- (784) Need, kel vähegi **nutti peas** oli, õppisid aine lihtsalt kodus selgeks. (Google)
- (785) Kas endal ei ole nii palju julgust ja **nuppu peas**, et suudaks miskit leida?! (Google)

Analüüsitud eestikeelses materjalis pole õnnestunud leida viiteid *intellekti* asukohale.

Ka vene keele maailmapildis asuvad intellektuaalsed võimed в *голове* 'peas':

- (786) У него **ум в голове есть**, а если у тебя [---] голова пустая, то гордится нечем. 'Tal on **mõistus (ум) peas**, aga kui sul [---] on pea tühi, siis pole midagi, mille üle uhke olla.' (Google)
- (787) Единственное, что не изменилось в этом человеке - жажда знаний и **разум в голове** [---]. 'Ainus, mis pole selles inimeses muutunud, on janu teadmiste järele ja **mõistus (разум) peas** [---].' (Google)
- (788) Тут естественно нужно иметь голову на плечах и **рассудок в голове**. 'Siin loomulikult on vaja omada pead õlgadel ja **mõistust (рассудок) peas**.' (Google)
- (789) Сочетание высокого **интеллекта в голове** и скинхедовских говнодавов на ногах заставило меня занервничать. 'Kombinatsioon kõrgest **intellektist peas** ja *skinhead*'ide saabastest jalas ajas mind närvi.' (Google)
- (790) Да много еще чего можно придумать, было бы желание и **мозги в голове**. 'Veel paljutki võib välja mõelda, oleks vaid soovi ja oleksid vaid **ajud peas**.' (Google)
- (791) Чтобы стать предпринимателем нужны работающие **извилины в голове**. 'Et ettevõtjaks saada on vaja töötavaid **ajukäärusid peas**.' (Google)
- (792) Быть трудоголиком, иметь **серое вещество в голове** и уметь применять его в работе [---]. 'Olla töösõltlane, omada **hallollust peas** ning osata rakendada seda töös.' (Google)

Jäkel (1995: 203) käsitleb *mind*'i kontaineri tühjust rumalusena: „Stupidity expressed as emptiness of [---] container”. Intellektuaalse võime asumine в *голове* 'peas' on äärmiselt oluline INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI taga-

miseks – vene keele fraseologism *без царя в голове* 'ilma tsaarita peas' võrdleb intellektuaalset võimet tsaariga riigis: kui tsaari (s.t intellektuaalset võimet) peas ei ole, on inimene rumal ja tühi, tasakaalutu ja kärsitu, ei oska ennast valitseda, kontrollida (Birihh jt 1998).

Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis pole INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI tagamiseks oluline mitte ainult intellektuaalsete võimete asumine *peas*, *в голове* 'peas', kui ka *peas*, *в голове* 'peas' asuvate intellektuaalsete võimete korrasolek: *peas*, *в голове* 'peas' asuvaid intellektuaalseid võimeid võrreldakse mingi masina- või kellavärgiga, mille eduka funktsioneerimise aluseks on täielik korrasolek – kui inimesel *kruvid logisevad peas*, kui *kruvid on peas lahti* või *mõni kruvi puudub peas*, siis ta (veidike) puudulik, pole täie aruga. Samasuguse tähendusega on vene keeles fraseologism *в голове какой-то клёпки не хватает* 'peas on mingi neet puudu'. (Vakk 1970: 37)

Analüüsitud venekeelses materjalis on selgunud üks huvitav asjaolu – intellektuaalne võime ei leia aset mitte ainult *в голове* 'peas', vaid intellektuaalset võimet (intellektuaalset võimet, mitte INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI) võib silmaga näha ka inimese välimuses, eriti silmades. Intellektuaalse võime peegeldumine inimese välimuses näitab, et inimesel on olemas INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL. Silmad võivad olla lausa täis intellektuaalset võimet:

(793) *Глаза, полные ума и доброты, прямой и живой взгляд.* 'Silmad täis mõistust (ум) ja heatahtlikkust, selge ja elav pilk.' (Google)

(794) *Блондинка поднимает на него полные интеллекта глаза и вопрошает [---].* 'Blondiin tõstab talle oma intellekti täis silmad ja küsib [---].' (Google)

Silmad võivad särada intellektuaalsest võimest:

(795) *Он поразил [---] Льва Николаевича светившимися умом глазами и точно каким-то душевным электричеством, исходящим из него.* 'Ta hämmastas Lev Nikolajevitši [---] mõistusest (ум) säravate silmadega ja temast kiirgava justkui mingi vaimse elektriga.' (ruscorpora)

(796) *Я любил видеть в лектории этот высокий лоб, этот взгляд, сияющий разумом.* 'Mulle meeldis näha lektooriumis seda kõrget laupa, seda mõistusest (разум) hiilgavat pilku.' (ruscorpora)

Intellektuaalne võime võib peegelduda ka välimuses – näos, laubas:

(797) *Увы, лицо джентльмена не было овеяно дыханием интеллекта.* 'Paraku härrasmehe nägu polnud ümbritsetud intellekti hõnguga.' (ruscorpora)

(798) *[---] видел девушек не менее стройных и не менее красивых и даже некоторых с печатью интеллекта на челе [---].* '[---] nägin tütarlapsi, kes polnud mitte vähem saledad ja mitte vähem ilusad ning mõned isegi intellekti pitseriga laubal [---].' (ruscorpora)

Analüüsitud eestikeelses materjalis pole ette tulnud ühtegi näidet intellektuaalse võime välimuses peegeldumise kohta.

INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI tagamiseks on oluline, et *peas*, в голове 'peas' asuksid justnimelt intellektuaalsed võimed – muu sisu asumine *peas*, в голове 'peas' tähendab INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist. Kui *pea* on intellektuaalsete võimete asemel *aganaid~kõlusid~saepuru~takku täis*, on inimene rumal, taibutu ega suuda mõelda (FS), nt

(799) *Kas linnavalitsejate pääd on ainult aganaid täis?* (Google)

(800) *Ja mõne pää on kõlusid täis, / Ning mõnel on süda liiga tühi või täis...* A. Haava (FS)

(801) *No vat, tulin hommikul töölt ja pea saepuru täis, sorry!* (Google)

(802) *Mis teha kui mul pea on takku täis ja mõistus ei jookse* (Google)

Analüüsitud eestikeelses materjalis on ette tulnud näide *peast*, mis on *lupja täis*:

(803) *Paratamatult inimene vananeb, mälu nõrgeneb, pea on lupja täis.* (Postimees_1996)

Vakk (1970: 38–39) märgib, et eespool loetletud sünonüümsetes ühendites kõlud, aganaid jms sümboliseerivad seda, mis teataval isikul – arvestades tema mõttekäike – ajude asemel näib peas olevat, s.t mõtleivate ajude puudumist.

Vene keeles iseloomustavad inimest, kel pole INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI, fraseologismid *голова набита соломой* 'pea on õlgesid täis topitud'; *солома в голове* 'õled on peas'; *голова набита мякиной* 'pea on aganaid täis topitud' (FFS), nt

(804) *Теперь я опять почувствовал энергию к работе, в моей голове снова проявилось, а то она будто была набита рубленой соломой.* 'Nüüd tunnen ma jälle energiat töö tegemiseks, peas on mul selgemaks läinud, muidu oli ta justkui hakitud õlgesid täis topitud.' (ruscorpora)

(805) *А про то, что в голове у него, может быть, мякина, а не мозги, — вообще никто не заикается.* 'Aga sellest, et peas on tal, võib-olla, aganaid, mitte ajud – sellest keegi isegi ei kõssa.' (ruscorpora)

Kui intellektuaalsete võimete paiknemine *peas*, в голове 'peas' tähendab INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu, siis võiks oletada, et *pea*, голова 'pea' tühjus peaks tähendama INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist, nt

(806) *[[--]] любой парень [[--]] смотрит на внешность, но чего стоит эта внешность, если в голове пусто?* '[[--]] iga noormees vaatab välimust, kuid mida on see välimus väärt, kui peas on tühjus?' (Google)

Pea, голова 'pea' tühjus ei pruugi osutada ainult INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisele, vaid INFORMATSIOONI puudumisele⁷⁴.

Kergemeelne, järelemõtlematu inimene on *tuulepea* (EKSS VI, 3), tal on *peas* tuul. Vene keeles nimetatakse kergemeelset, järelemõtlematut inimest *ветренный* 'tuuline, tuulepäine', tema kohta öeldakse *ветер в голове (гуляет)* 'tuul peas (käib)' (FFS). Intellektuaalsete võimete asemel *peas*, в голове 'peas' käiv tuul ei seostu otseselt INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega.

⁷⁴ Vt laused (179–180) peatükis 2.3.2. INFORMATSIOONI viibimine mahuti sees.

Kergemeelne inimene elab nagu linnuke oksal ja lihtsalt ei taha mõelda oma tegude (negatiivsetele) tagajärgedele, ta on väga pealiskaudne ega oma elus tõsiseid eesmärgi (Ptentsova 1997: 164). *Tuulepeal, ветренный* 'tuuline, tuulepäine' inimesel ei valitse *peas, в голове* 'peas' mitte INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI tagavad intellektuaalsed võimed, vaid tuul:

(807) *Eks nad selle tüdrukuga ole jahtinud küll, pea tuult täis* kut võrgu-ännisel. (ILU1970\ilu0123)

(808) *Ole parem lastele positiivseks eeskujuks ja kraba mõnel kratil sabast kinni, kui tollel pea tuult täis.* (Google)

(809) *что же делать с красивой девушкой если у неё ветер в голове или вообще ничего, только на полку ставить и любоваться* 'mida teha ilusa tütarlapsel, kui tal on tuul peas või pole üldse midagi, ainult riiulisse panna ja imetleda' (Google)

Kokkuvõtvalt intellektuaalsete võimete asukohast

Intellektuaalsete võimete asukoht on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis *peas, в голове* 'peas' – intellektuaalse võime asumine *peas, в голове* 'peas' on äärmiselt oluline INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu tagamiseks. INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI tagamiseks on oluline, et *peas, в голове* 'peas' asuksid justnimelt intellektuaalsed võimed – muu sisu (nt aganad, kõlud, saepuru, õled) asumine *peas, в голове* 'peas' tähendab INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist. Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis pole INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI tagamiseks oluline mitte ainult intellektuaalsete võimete asumine *peas, в голове* 'peas', vaid ka seal asuvate intellektuaalsete võimete korrasolek.

Vene keele maailmapildis peegeldub intellektuaalse võime inimese välimuses, eriti silmades, ja on silmaga nähtav. Analüüsitud eestikeelses materjalis pole ette tulnud ühtegi näidet intellektuaalse võime välimuses peegeldumise kohta.

3.3.7. Intellektuaalsete võimete kogused ja suurused ning INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI kvantiteet

Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis on intellektuaalne võime iseloomustatav ka kvantitatiivselt – intellektuaalse võime kogust võib inimesel olla piisavalt või napilt, palju või vähe, intellektuaalse võime suurus võib olla suur või väike. Intellektuaalse võime kogus/suurus näitab selle intellektuaalse võime poolt tagavat INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI **kvantiteeti**. Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis on iseloomustatav ka intellektuaalse võime **täitumus**, mis on PSÜÜHILISE TERVISE ja/või INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI näitaja: *täis* intellektuaalne võime osutab PSÜÜHILISE TERVISE ja/või INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolule, mittetäieliku täitumusega intellektuaalne võime või

pool (*poolik*) intellektuaalset võimet osutab PSÜÜHILISE TERVISE ja/või INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisele. Analüüsides intellektuaalse võime koguse või suuruse poolt määravat INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI kvantiteeti ja intellektuaalse võime täitumust, toetun Mati Erealti (1986: 111–117) adjektiivide absoluutse gradatsiooni käsitlesele. M. Erealti (1986) järgi jaguneb absoluutne gradatsioon kaheks liigiks vastavalt sellele, kas tegu on omadustega, mida väljendavad relatiivsed adjektiivid, või tegu on omadustega, mida väljendavad absoluutsed adjektiivid, s.t kas väljendatava omaduse intensiivsuse määra võrreldakse implitsiitselt mingi **keskmise normiga** või **piirnormiga**. Keskmise norm on aluseks mingi klassi objektide jaotamisel ja paigutamisel kvantitatiivse miinimumi või kvantitatiivse maksimumi äärmuse poole, nt kui vaatleme pikkust, siis kõigepealt täheldame mingit keskmist pikkusastet, mis on aluseks mingi klassi objektide jaotamisel pikkadeks ja lühikesteks. Piirnormi puhul on kasutusel nullpunkt, millest algab mingi vahemik, mis lõpeb piirnormiga. Piirnormiga võrreldavad objektid on kvalifitseeritavad vastava omaduse kandjaks üksnes siis, kui neil on seda omadust vähemalt piirnormi ulatuses. (M. Erealt 1986: 111) Keskmise normiga implitsiitse võrdluse nimetuseks pakub Helle Metslang (1997: 140) *VÄGA-superlatiivi*, piirnormiga implitsiitse võrdluse nimetuseks *TÄIESTI-superlatiivi*: *VÄGA-superlatiiv* määrab maksimumi või miinimumi keskmise normi suhtes, *TÄIESTI-superlatiivi* puhul on määrav piirnormi saavutamine, intensiivsuse totaalsus.

Analüüsitud eestikeelne materjal on näidanud järgmisi intellektuaalsete võimete koguseid/suuruseid: *on piisavalt* ja *piisav*, *suur*, *palju*, *väga palju*, *pole piisavalt*, *napib*, *väike*, *vähe*, *vähene*, *väga vähe*, *pisike*, *veidi(ke)*, *vähegi*, *natuke*, *ei ole väga palju*, *ei ole väga suur*, *riise*, *raasuke*, *terake*. Venekeelne materjal on esitanud intellektuaalsete võimete koguseid/suuruseid nagu *достаточно* 'küllalt, piisavalt, ohtralt', *хватает* 'jätkub, piisab, aitab, mõikab, on küll', *много* 'palju, rohkesti', *большой* 'suur', *огромный* 'hiigelsuur, hiiglasuur, tohutu (suur), määratu (suur), kolossaalne, päratu suur, hiid-, rait-', *недостаточный* 'mitteküllaldane, piisamatu, ebapiisav', *не хватает* 'ei jätku, ei piisa, ei aita, ei mõika, pole küll', *мало* 'vähe', *маленький* 'väike, pisike, pisi-, tilluke', *не очень большой* 'mitte eriti suur', *хоть немного* 'kas või natuke', *хоть сколько-нибудь* 'kas või natukenegi', *хоть чуток* 'kas või pisut', *крохотный* 'pisike, tilluke, pisitilluke, tibatilluke', *крупница* 'tera(ke), raas(uke), iva(ke), kübe(meke)', *капелька* 'tilgakene, piisk, piisake'. Mida pidada intellektuaalsete võimete koguste/suuruste puhul keskmiseks normiks ja kus asub keskmise norm intellektuaalsete võimete koguste/suuruste skaalal? Kuidas asetsevad intellektuaalsete võimete koguste/suuruste skaalal eespool loetletud intellektuaalsete võimete kogused/suurused? Mis neist kogustest/suurustest asub skaalal keskmise normi punktile kõige lähemal ja mis kõige kaugemal?

Analüüsitud materjalist nähtub, et kui intellektuaalne võime on *piisav* või seda on inimesel *piisavalt*, tagab see piisavat INTELEKTUAALSET POTENT-SIAALI:

(810) *Tasakaalukas, rahulik, vanem mees juba, kel aru piisavalt ja vara kah üksjagu.* (Google)

(811) *Eesti inimene omab piisavat mõistust ja seega on VÕIMATU siin musta valgeks rääkida [---].* (Google)

(812) *[---] kogu lõksude ahelikust pidi olema võimalik läbi pääseda, kui Sul on vaid piisavalt taipu, osavust ja vahel ka õnne.* (Google)

(813) *Kel aga lisaks rahakotile ka hallollust piisavalt, see peaks aru pidama ning mõistlik oleks ära oodata [---]* (Google)

Intellektuaalse võime piisav kogus tagab piisavat INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI ka vene keele maailmapildis:

(814) *Он, конечно, не гений, но у него достаточно ума, с ним можно приятно поболтать.* 'Ta pole, muidugi, geenius, kuid temal on piisavalt mõistust (ум), temaga on meeldiv juttu ajada.' (Google)

(815) *Сильные люди не всегда надеются на свою силу, если конечно же у них достаточно разума.* 'Tugevad inimesed ei looda alati ainult oma jõu peale, muidugi, kui neil on piisavalt mõistust (разум).' (Google)

(816) *Если у девушки достаточно мозгов, с ней ничего не случится.* 'Kui tütarlapsel on piisavalt ajusid, ei juhtu temaga midagi.' (ruscorpora)

(817) *А у этого кроме мускулов в голове извилин хватает, это ж видно!* 'Aga sellel peale musklite jätkub peas ajukäärusid, seda on ju näha!' (Google)

Piisava intellektuaalse võimega inimest ei saa eksitada, ta pääseb lõksudest läbi, ta teeb mõistlikke otsuseid, temaga ei juhtu midagi halba, talle on omane kõneosavus jne – kõik see paneb tegema järeldust, et piisava intellektuaalse võime poolt tagatav piisav INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis võrdne INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasoluga. Eespool esitatud eesti- ja venekeelseid lauseid (810–817) lugedes võib märgata tendentsi, et piisavale intellektuaalsele võimele vajatakse juurde veel midagi, nt osavust ja õnne, raha, füüsilist jõudu. Lauses (814) öeldakse otseselt, et piisava intellektuaalse võimega inimene „конечно, не гений” 'pole muidugi geenius'. Geeniuks (гений 'geenius') nimetatakse harukordselt andekat inimest, suurvaimu, kes omab ülimat (loome)annet (VKSS 3). Piisav intellektuaalne võime kujutab seega endast mingit minimaalset piisavat kogust, mille olemasolu tagab inimesele INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI.

Intellektuaalset võimet võib inimesel olla piisavalt mingi tegevuse toimepanemiseks, sooritamiseks. Allpool esitatud eesti- ja venekeelsetest lausetest (818–826), kus intellektuaalse võime piisavust mõõdetakse vastava tegevuse toimepanemiseks vajaliku piisava kogusega, nähtub, et mingi tegevuse toimepanemiseks, sooritamiseks vajalik intellektuaalse võime kogus/suurus ei pruugi osutada ei INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolule ega puudumisele – kindlalt võib järeldada ainult seda, et inimene, kellel intellektuaalsest võimest piisab tegevuse toimepanemiseks, on konkreetses kirjeldatavas olukorras käitunud nii, nagu seda teeks inimene, kel on INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL olemas:

(818) *Ага V-il jätkub mõistust neid mitte nimetada [---].* (Eesti_Ekspress_2000)

(819) Loodab ainult, et **tal jätkub taipu koolist lahkuda**, kui samm ükskord tõntsiks ja silm tuhmiks muutub. (Google)

(820) [---] mul on vajalik algtase ja **piisavalt nuppu**, et õpitavat omandada. (SEGAILU0139)

(821) Beibe on tavaline tütarlaps, kellel **jagub nutti rahulikult noorust nautida ning mitte oma peaga leiba teenida**. (Eesti_Ekspress_1997)

(822) Но у него было **достаточно ума и осторожности, чтобы никому об этом не говорить**. 'Kuid temal oli **piisavalt mõistust (ym)** ja ettevaatust, et sellest mitte kellelegi rääkida.' (Google)

(823) Лучший руководитель – тот, у кого **достаточно разума для отбора правильных сотрудников**, чтобы они выполняли то, чего он хочет добиться [---]. 'Parim juhataja on see, kel on **piisavalt mõistust (разум)**, et välja valida õiged töötajad, kes täidavad selle, mida ta saavutada tahab [---].' (Google)

(824) Когда я был в твоём возрасте, - соврал он, - у меня тоже была подобная депрессия, но у меня было **достаточно рассудка, чтобы воспринимать это состояние как преходящее**. 'Kui ma olin sinu vanuses, – valetas ta, – ka minul oli sarnane depressioon, kuid mul oli **piisavalt mõistust (рассудок)**, et tajuda seda seisundit kui möödaminevat.' (Google)

(825) У вас **достаточно интеллекта и знаний извлечь пользу из того, что я говорю [---]**. 'Teil on **piisavalt intellekti** ja teadmisi, et saada kasu sellest, mida ma räägin [---]' (Google)

(826) Мозгов для освоения программы у них в голове **достаточно**. 'Ajusid programmi omandamiseks on neil peas **piisavalt**.' (ruscorpora)

Intellektuaalsete võimete kogus, mida on piisavalt ainult teatud konkreetse tegevuse toimepanemiseks, sooritamiseks, on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis võrdne INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega, nt

(827) No mis hakata peale, kui seda **aru napib ja jätkub ainult selleks, et välja mõelda „mida teha”, aga selleks „kuidas teha” hallollust enam ei jätku**. (Google)

(828) к сожалению, их **серого вещества хватает только на кликанье мышкой**. 'kahjuks **piisab** nende **hallollusest** ainult hiirega klikkimiseks.' (Google)

Ka lausest (829) nähtub INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumine, kuna INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolevast kogusest piisab kahest kõne all olevast tegevusest ainult ühe toimepanemiseks:

(829) Ума **хватает сексом заниматься, а предохраняться чтоли нет?** 'Mõistusest (ym) **piisab** seksimiseks, aga et ennast kaitsta?' (Google)

Intellektuaalne võime, mida on *palju, много* 'palju, rohkesti', tagab palju INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI:

(830) Tal on elus üldiselt hästi läinud ja lapsed suured ja **mõistust palju** ja nüüd ta siis lihtsalt teeb seda, mis teda huvitab. (Google)

(831) kui on mõistust palju, siis leiab ka teise viisi raha kokku ajamiseks [...] ... kui **on mõistust sitaks** ja muid omadusi, siis mõtleb ka miski keerulisema võimaluse välja eksle (Google)

(832) У него **много ума**, вкуса, наблюдательности и недостает только свободного времени, чтобы все это произвело несколько крупных произведений. 'Tal **on palju mõistust (ym)**, maitset, tähelepanelikkust ja puudu on ainult vabast ajast, et kõik see looks mitu suurt teost.' (Google)

(833) Терпеливый сильнее и мудрее умного человека, т.е у него **много разума**. 'Kannatlik on targast inimesest tugevam ja targem, s.t tal **on palju mõistust (разум)**.' (Google)

Suuruselt suur, большой 'suur' intellektuaalne võime tagab suurt INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI:

(834) [...] G.-i pealikud näiteks on väga targad ja on hoopis vastupidiselt **suure mõistuse** ja väikeste musklitega. (Google)

(835) sest **suure intellektiga** inimene ehk minu määratluse kohaselt inelektsuaal ei taha tõesti iga lollusega kohaneda [...] (Google)

(836) Marko võiks oma **suurte ajudega** hoopis kopterijuhiks hakata, siis need ei kukuks merre. (Google)

(837) Женщина **большого ума** и таланта! Её мысли столь велики, что не умещаются в стихах [...]. 'Suure mõistuse (ym) ja andega naine! Tema mõtted on niivõrd suured, et ei mahu luuletustesse ära [...].' (Google)

(838) Он выбрал его [...] так как тот обладал **большим разумом**, и он надеялся, что тот дельно ответит на все возражения, какие ему будут сделаны. 'Ta valis tema välja [...] sest too **omas suurt mõistust (разум)**, ja ta lootis, et too vastab asjalikult kõigile vastuväidetele, mida talle tehakse.' (Google)

(839) Потому как в багаже нашего ведущего специалиста огромные знания, **большой интеллект**, красивый внутренний мир и бесценный опыт работы. 'Sellepärast, et meie juhtiva spetsialisti pagasis on hiigelsuured teadmised, **suur intellekt**, ilus sisemine maailm ja hindamatu töökogemus.' (Google)

Intellektuaalse võime kogus palju, много 'palju, rohkesti' ja suurus suur, большой 'suur' väljendavad piisavast rohkemat/suuremat INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI: nagu nähtub eespool esitatud eesti- ja venekeelsetest lausetest (834–839), nimetatakse palju/suure intellektuaalse võimega inimest intellektuaaliks ja targaks või peetakse isegi targast targemaks, omistatakse talle hiigelsuuri teadmisi ja mõtteid, oodatakse temalt suuri teoseid jms. Suuruselt suur, большой 'suur' intellektuaalne võime on kvantitatiivselt võrdne kogusega palju, много 'palju, rohkesti'.

Käsitledes maksimaalsuse ja minimaalsuse väljendamist eesti keeles, tuleb Metslang (1997: 141) järeldusele, et maksimumi äärmuse poole ei tule mingit piiri ette, maksimumi võib edasi astendada, nt väga palju, eriti palju, väga-väga suur, suurimatest suurim. Analüüsitud materjalis ületab intellektuaalse võime kogust palju, много 'palju, rohkesti' augmentatiiv väga palju, suurst suur,

большой 'suur' ületab огромный 'hiigelsuur, hiiglasuur, tohutu (suur), määratu (suur), kolossaalne, päratu suur, hiid-, rait-':

(840) *Selge on see, et ta on monopolist, kes on olnud õigel ajal õiges kohas ja kellel on väga palju nuppu olnud, saavutamaks seda, mis tal eesmärgiks on olnud.* (Google)

(841) *Сказавший эти слова Блез Паскаль [---] был одарен огромным разумом и представляет классический пример гениальности.* 'Neid sõnu ütelnud Blaise Pascal [---] oli õnnistatud hiigelsuure mõistusega (разум) ning on klassikaline geniaalsuse eeskuju.' (Google)

(842) *Кроме того, у меня были счастливые возможности свободного общения с людьми огромного интеллекта.* 'Peale selle olid mul õnnelikud võimalused vabalt suhelda hiigelsuure intellektiga inimestega.' (ruscorpora)

Nagu võib lausetes (841) märgata, seostub hiigelsuur intellektuaalne võime geniaalsusega, seega tagab suuremat ja rohkemat INTELEKTUAALSE POTENT-SIAALI kvantiteeti.

Intellektuaalne võime, mida pole piisavalt, napib, ei taga piisavalt INTELEKTUAALSET POTENT-SIAALI:

(843) *Vanemad kardavad su pärast, et teed midagi lubamatut, sest vanemad arvavad, et noortel pole mõistust piisavalt, et joovad end täis* (Google)

(844) *Ja siiani on alati viga tegelikult olnud hoopis arvutikasutajas, kel piisavalt taipu peas ei ole.* (Google)

(845) *Mitte kõigil ei jätku humoorikat heatahtlikkust ja mõnedel lihtsalt napib taipu, ja kolmandaid närib kodanikukadedus.* (Google)

(846) *Aga kõigil, kellel on tegelikult mehi väga erutavad kehaosad, pole kahjuks ajusid piisavalt!* (Google)

Vene keele näitelauasetes iseloomustavad intellektuaalse võime ebapiisavust недостаточный 'mitteküllaldane, piisamatu, ebapiisav', не хватает 'ei jätku, ei piisa, ei aita, ei mõika, pole küll':

(847) *Подобные поспешные выводы могут быть следствием недостаточного ума, плохого образования, предвзятости [---].* 'Taolised rutakad järeldused võivad olla ebapiisava mõistuse (ум), kehva hariduse, eelarvamuslikkuse [---] tagajärg.' (Google)

(848) *Почему блондинок считают людьми с недостаточным интеллектом(тупыми)?* 'Miks blondiine peetakse ebapiisava intellektiga (nürideks) inimesteks?' (Google)

(849) *Увы, у них не хватает рассудка, а не капитала. Они с тем же успехом проиграют и при крупном счете, и при мелком.* 'Kahjuks ei piisa neil mõistusest (рассудок), mitte kapitalist. Nad kaotavad sama edukalt nii suure kui ka väikese seisuga.' (Google)

(850) *Простим ему немногословие ведь у него просто... не хватает мозгов.* 'Andestame talle nipsisõnalisuse, tal ju lihtsalt... ei piisa ajudest.' (Google)

Ebapiisava intellektuaalse võimega inimest iseloomustatakse (laused 843–850), kui inimest, kel puudub INTELEKTUAALNE POTENT-SIAAL – nimetatakse teda мыной 'nüri, tömp, tõnts, tõlp', omistatakse talle läbimõtlematute järelduste tegemist, kõneosavususe puudumist, käitumist, mida ei kiideta heaks (nt

„joovad ennast täis”), tema väljapaistev väline ilu pole intellektuaalse võimega tasakaalus jne. Kõik see paneb järeldama, et intellektuaalse võime ebapiisav kogus/suurus on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis võrdne INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega.

Intellektuaalse võime kogusest võib olla ebapiisavalt mingi konkreetse tegevuse sooritamiseks, toimepanemiseks. Kui intellektuaalse võime kogust tunnistatakse ebapiisavaks, lähtudes tegevuse toimepanemiseks vajaliku koguse kriteeriumist, ei pruugi ebapiisavus osutada INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisele, nt allpool esitatud eesti- ja venekeelsetest lausetest (851–856) võib kindlalt järeldada ainult seda, et intellektuaalse võime ebapiisav kogus ei luba inimesel käituda justnimelt kirjeldatavas situatsioonis nii, nagu seda teeks inimene, kellel on olemas INTELLEKTUAALNE POTENTSIAAL:

(851) [---] selle mõistmiseks ei olegi valemit ja **valemi lahendamiseks napib mõistust**. (Eesti_Ekspress_2000)

(852) Kehtiva arengukava koostamisest võttis osa mõnisada inimest, loomulikult **ei piisa nende jõust ja nõust kavandatu elluviimiseks** (Google)

(853) Mis kasu on mehest, kelle ainukene oskus on raha teenida, aga **naisega vestlemiseks ei jagu tal ei nutti, ega tahtmist?** (Google)

(854) Тяжёлыми показались 2, 3, 4 задания, у меня, наверно, **не достаточно ума для таких задач**. 'Raskeks osutus 2., 3., 4. ülesanne, mul pole ilmselt piisavalt mõistust (ум) seda laadi ülesanneteks.' (Google)

(855) Если **не хватает разума понять происходящее, дождитесь окончательного решения суда, причем вступившего в законную силу**. 'Kui pole piisavalt mõistust (разум), et mõista toimuvat, oodake kohtu lõplikku otsust, kusjuures seda, mis on seaduslikult jõustunud.' (Google)

(856) Ну, если у человека **не хватает рассудка** и силы воли, **чтоб есть разнообразную пищу**, не переедая при этом, то можно и поистязать себя и этой диетой [---]. 'Noh, kui inimesel ei piisa mõistusest (рассудок) ja tahtest, et süüa mitmekesist toitu, seejuures üle söömata, siis võib ennast vaevata selle dieediga [---].' (Google)

Vastust küsimusele, kas mingi tegevuse toimepanemiseks ebapiisavaks osutuvat kogusest tuleneb INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumine, tuleb otsida uurides iga konkreetset konteksti süvenenumalt, nt lausest (857) nähtub otsene seos tegevuse toimepanemiseks ebapiisava koguse ja INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumise vahel – inimest, kel ei piisa intellektist põhjenduse kirjutamiseks, arvatakse rumalate hulka:

(857) Написать какое-то обоснование видимо **не хватает интеллекта**. Это всегда удел **глупых** жить в своем маленьком мирке и таращить от туда глаза на большой мир вокруг. 'Et kirjutada mingit põhjendust, ei piisa ilmselt intellektist. See on alati rumalate saatus elada oma väikeses maailma- keses ja pungitada sealt silmi suurele maailmale ümberringi.' (Google)

Kui intellektuaalset võimet on vähe, мало 'vähe', tagab see vähe INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI:

(858) [---] *suguhaiguste ohvriks langevad väga palju halvad ja alaväärtuslikud isikud, kel puudub tahtevõim, enesevalitsemine, kellel on vähe mõistust jne.* (Google)

(859) *Aga veel suurem durak on J., kes lubas naistekarjal (kellel ka oidu vist vähe oli) allamäge sellise raskusega hobuvankril olla.* (Google)

(860) *Да вот еще что - много денег нужно тому, у кого мало ума.* 'Ja näe, mis veel – palju raha on vaja sellel, kel vähe mõistust (ум).' (Google)

(861) *Обманут ли новой идеологией комиссар, похоже, что так - уж больно у него мало разума.* 'Kas komissar on petetud uue ideoloogiaga, näib, et nii – liiga vähe mõistust tal on.' (Google)

(862) *Конечно, у кого было мало интеллекта, кого коммерция не привлекала, те так и остались бандитами.* 'Muidugi, kellel oli vähe intellekti, keda kommerts ei paelunud, need jäidki pättideks.' (Google)

(863) [---] *дурой назвал, она говорит, что сам дубина, договорились в общем до того, что у нее мало извилин [---].* '[---] lollpeaks nimetasin, ta ütleb, et ise oled igavene tohman, jõudsim, tähendab, selleni, et tal on vähe ajukäärusid [---].' (Google)

Vähene intellektuaalne võime tagab vähest INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI:

(864) *S.-i naisuke võib ehk samuti vähese aruga olla, aga ta on vähemalt poliitikas juba vana olija.* (Google)

(865) *Tunnistan, et olen tõesti rumal ja vähese taibuga inimene.* (Google)

(866) *Ja poolõde Juula oli küll vähese mutsuga plikake.* E.Särgava (EKSS)

Analüüsitud eesti- ja venekeelsest materjalist nähtub, et inimene, kel on vähe, *мало* 'vähe' intellektuaalset võimet, on suurem durak, *дура* 'loll(pea), lollakas, tobu, narr, tola', *дубина* 'tobude tobu, igavene tohman'. Negatiivset suhtumist inimesse, kel on vähe intellektuaalset võimet, näitab nimetamine alaväärtuslikuks isikuks ja pättideks. Järelikult on kogus vähe, *мало* 'vähe' negatiivsusest ebapiisavusest mõjuvam. *Vähene* intellektuaalne võime on koguse poolest võrdne kogusega vähe, *мало* 'vähe'.

Kogusega vähe on võrdne suuruselt väike, *маленький* 'väike, pisike, pisi-, tilluke' intellektuaalne võime:

(867) *selline käitumine tuleneb rullnokkade väikesest mõistusest [---]* (Google)

(868) *Kahjuks olid [---] kõige häälekamad väga väikese taibuga hüsteerikud [---].* (Google)

(869) *Ei meeldi silmakirjalikkus, väga väikese intellektiga inimesed [---]* (Google)

(870) *P. on muusikaliselt mingi väikese peaga sirgnokkade esindaja, ei märganud mingeid asjalikke kommentaare.* (Google)

(871) *Ха-а, еще одна глупость, которую я слышу от тебя, большой мужчина с маленьким умом.* 'Наа, veel üks rumalus, mida kuulen sinult, suur mees väikese mõistusega (ум).' (Google)

(872) *В школе его вчело дразнили из-за чрезмерно большого живота и сравнительно маленького интеллекта.* 'Koolis kiusati teda pidevalt üleliia suure kõhu ja suhteliselt väikese intellekti tõttu.' (Google)

Väike, маленький 'väike, pisike, pisi-, tilluke' intellektuaalne võime tagab nii eesti kui ka vene keele maailmapildis INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI kvantiteeti, mis on võrdne INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega. Suuruselt *väike, маленький* 'väike, pisike, pisi-, tilluke' intellektuaalne võime tagab INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI kvantiteeti, mis mõjub sama negatiivselt nagu kogus *vähe, мало* 'vähe' ehk on ebapiisavusest negatiivsusest mõjuvam.

Nii koguse *väga palju, очень много* 'väga palju' ja kui ka suuruse *väga suur, очень большой* 'väga suur' eitamine võrdub eesti ja vene keele maailmapildis, nagu nähtub kolmest allpool esitatud lausetest (873–875), vähese/väikese INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI kvantiteediga. Inimest, kel pole väga palju või pole väga suurt intellektuaalset võimet, nimetatakse idioodiks, kästakse temasse tõsiselt mitte suhtuda või järeldatakse tema kohta, et ta on rumal:

(873) *aasta raskeim sündmus [---] üks mingi 9 aastat vana solk, kuhu ma idioot ennast segasin, sest mul polnud 16 aastast väga palju mõistust peas ja mis nagu uuesti NÜÜD üles tuli* (Google)

(874) *ato ei ole väga suure taibuga poiss nii, et ärge võtke teda tõsiselt [---]* (Google)

(875) *Вот он, чистый пример не очень большого ума человека. [---] Глуп ты Р. Жизни не знаешь.* 'Vot tema on heaks näiteks mitte väga suure mõistusega (ум) inimesest. [---] Sa oled rumal, P. Elu ei tunne.' (Google)

Eesti keeles võib *suurt* ja *suuremat* koos eitusega adverbilaadselt edastada tähendust „5. Oluliselt, eriliselt, eriti, kuigivõrd; väga, palju” (EKSS V, 4), seega, intellektuaalse võime kohta rääkides, osutada selle väikesele suurusele ja seeläbi INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisele, nt

(876) *Ага nemad, noored poisid, olid üles ässitatud, ega neil veel endal suuremat oidu peas olnud.* (ILU1990\ilu0248)

Vene keele fraseologismis *ума палата* 'mõistust täis (ум) saal' näitab *палата* 'palat, saal' – väga suur ja mahukas ruum kivihoones – mõistuse väga suurt kogust. Väljend on aga omandanud aja jooksul iroonilise varjundi ning nüüd ei kasutata seda mitte targa inimese kohta, vaid otse vastupidi – väga rumala inimese kohta (Birihh jt 1998).

Intellektuaalset võimet võib olla *väga vähe*, nt

(877) *Ja näe, isegi kirjaoskuse oled omandanud. Kahjuks on su eneseimethuse kõrvale aga väga vähe mõistust, austust ja lugupidamist.* (Google)

Intellektuaalne võime võib olla suuruselt *pisike, крохотный* 'pisike, tilluke, pisitilluke, tibatilluke', nt

(878) *L.-ga chillisid nad muidugi K.-is, siis vanalinnas, kuni nende pisike mõistus jõudis järeldusele, et kuuma ilma ja päiksepaistelise päeva tõttu võiks randa minna.* (Google)

(879) *Этот тупой, с крохотным, зачаточным мозгом верзила, будучи буришем, даже на первом курсе не мог освоить самых элементарных предметов.* 'See nüri, pisikese, algelise ajuga volask, olles burš, ei saanud isegi esimesel kursusel omandada kõige elementaarsemaid aineid.' (ruscorpora)

Veelgi väiksemat suurust näitab lauses (880) inimese *aju* kõrvutamine väga väikese putuka – sääse – ajuga, rõhutades, et kõne all oleva inimese *aju* pole sääse omast suurem, s.t on väga väike:

(880) *Ka ei teadnud ta ühtki poliitikut, kelle aju tema meelest oleks olnud sääse omast suurem.* (ILU1990\ilu0574)

Intellektuaalse võime kogust/suurust *vähegi*, *natuke*, *veidi(ke)*; *хоть сколько-нибудь* 'kas või natukenegi', *хоть немного* 'kas või natuke', *хоть чуток* 'kas või pisut' kasutatakse irreaalse olukorra kohta (konditsionaaliga) või üldväätena mingi olukorra kohta. Mõlemal juhul intellektuaalse võime minimaalset kogust/suurust alles kujuteldakse, selle olemasolu oletatakse. Intellektuaalse võime olemasolu oletades väidetakse inimesel intellektuaalse võime puudust, s.t üteldes „kui tal vähegi intellektuaalset võimet oleks olnud...” peetakse silmas, et inimesel ei olnud tegelikult intellektuaalset võimet, seega ka INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI üldse:

(881) *kui sul vähegi oimu peas on siis sa ei aja kanu taga* (Google)

(882) *peaks juba mutsu veidike olema, aga ei!..nii need eesti mehed sandistuvad, oma mõtlematute tegude tagajärjel!!* (Google)

(883) *Kellel vähegi tolku peas, taipab isegi.* (EKSS)

(884) *Kui J. M.-il nüüd vähegi nutti on, siis leiab ta Riigikogust kindlasti mõned sõbralikud rahvaesindajad [---].* (EKI)

(885) *Kui aga kordnikul on veidi nuppu, palub ta end töölt vabastada seoses koondamisega [---]* (Eesti Ekspress 1997)

(886) *[---] kui juhmiks osutused [---] T.-i kaasmaalased – sest olnuks neil natukegi ajusid, oleksid nad jaganud kodakondsust mitte rahvuse, vaid intellekti järgi [---].* (SEGAILU0115)

(887) *Очень надеюсь, что хоть сколько-нибудь ума у него есть.* 'Loodan väga, et kas või natukenegi mõistust (ум) tal on.' (Google)

(888) *И если в них в них осталось хоть немного рассудка, они сообразили, что вся их компания оказалась в западне.* 'Ja kui neile jäi kas või natukegi mõistust (рассудок), siis taipasid nad, et kogu nende seltskond sattus lõksu.' (Google)

(889) *Люди,если у вас есть хоть немного мозгов,даже не думайте поступать в „П.”.* 'Inimesed, kui teil on kas või natukegi ajusid, ärge isegi mõelge „P.-i” sisse astuda.' (Google)

(890) *Главное чтобы студент старался и имел хоть немного извилин, чтобы эти старания не пропали даром.* 'Peaasi, et üliõpilane oleks usin ja omaks kas või natuke ajukäärusid, et tema usinus ei kaoks ilmaasjata.' (Google)

(891) *Просто если ты имеешь хоть чуток серого вещества...то сам поймешь ЭТО* 'Lihtsalt, kui sa omad kas või pisut hallollust, mõistad ise seda.' (Google)

Eespool esitatud väiksema koguse/suuruse oletused (881–891), mis osutavad tegelikult intellektuaalse võime puudumisele, väljendavad INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist.

Intellektuaalse võime kõige väiksemat suurust väljendavad eestikeelsetes lausetes *raasuke, riise, terake*:

(892) *Et inimesel ka raasugi oidu peas ei ole.* (EKSS)

(893) *Peaks oma mõistuse riismed koju kutsuma, olen 78 ja enam ei sobi.* (Google)

(894) *Olgugi armsal mustaverelisel vennal hiigeljõud ja minul terake oidu* (Google)

Venekeelses materjalis on intellektuaalse võime kõige väiksemat suurust väljendavad *капелька* 'tilgakene, piisk, piisake' ja *крупица* 'tera(ke), raas(uke), iva(ke), kübe(meke)':

(895) *А.-у хоть капелька ума все же не помешала бы.* 'А-le piisakegi mõistusest (ум) ei teeks halba.' (Google)

(896) *Будь у меня хоть крупица разума, я бы немедленно смылся в Денвер, и пропади пропадом эти пять тысяч!* 'Kui mul oleks terake mõistust (разум), ma laseksin kohe Denverisse jalga, ja kadugu kuradile need 5 tuhat!' (Google)

Ka eespool esitatud näidetes (895–896) on märgata kõige väiksema koguse/suuruse oletamist, mis tähendab intellektuaalse võime puudumise väitmist. Minimaalmäära eitusest tuleneb koguhulga eitus⁷⁵:

(897) *aru raasu pole endal peas ja tulen siia segast peksma.* (Google)

(898) *Кuidas ma juba pimedas tee koju leidsin, on siia maani selgusetu, sest üha kasvav paanika tallas maha viimasegi kui mõistuseraasu.* (SEGAILU/0003)

(899) *Siis pole neil aruraasugi peas.* (ILU1970\ilu0047)

(900) *Вот они какие, эти женщины...Сколько дерзости, сколько надменного высокомерия! У самих нет и крупицы ума...* 'Sellised nad on, need naised...Kui palju jultumust, kui palju üleolevat ülbust! Enestel pole aga isegi terakest mõistust (ум)..'. (Google)

Omaenese väikest kogust/suurust väljendavad intellektuaalse võimena esinevad *arunatuke* (aruke; napp aru (EKSS 1) ja *aruke(ne)* (dem.> aru (EKSS 1), *aruraas* (arusaauke (EKSS 1), *aruraasuke* (arunatuke (EKSS 1):

(901) *Need, kel arunatukest lausa koolitarkuseks jagus, võivad meelde tuletada unustusehõlma vajunud matemaatikavalemeid [---].* (Eesti_Ekspress_1996)

(902) *Kui haridust ega arukest väga palju ei ole, siis ega palju variante peale modelliks või prostituudiks minemise polegi.* (Google)

(903) *Kuulge toimetajad, kas teil on aruraasu, et sellist artiklit mahitate?!?* (Google)

Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis võib intellektuaalse võime kogus lõppeda, otsa saada, s.t intellektuaalset võimet on inimesel mingi lõplik kogus, nt

(904) *Siis on kõigi mõistus otsas ja asi on loterii," kaalub M. variante.* (Eesti_Ekspress_1999)

⁷⁵ Metslangi (1997: 147) esituses tuleneb minimaalmäära eitusest koguhulga eitus: NEG (MIN) –> NEG (TOT)

(905) *Minu 3-aastane poeg ei taha hambaid pesta. Ta ei lase seda teha minul ega tee ise, ei hambapastaga ega ilma, ei meelituste, sundimise ega hirmutamisega. Mu **taip hakkab** juba **lõppema**.* (Google)

(906) *Minu juurde tulevad õpilased ikka siis, kui neil oma **nõu otsa saama hakkab**.* (Google)

(907) *Он потратил силы, извел воображение, его **ум иссяк**.* 'Ta kulutas jõu, vaevas kujutluse ära, tema **mõistus (ум) sai otsa**.' (Google)

(908) *А я слышал, что тот ваш Х. совсем того, голова больная и **ум весь вышел**.* 'Kuulsin, et too teie H. päris loll, pea haige ja kogu **mõistus (ум) väljus**.' (Google)

Seda, et intellektuaalset võimet on inimesel teatud lõplik kogus, illustreerivad nii eesti- kui ka venekeelsed laused (909–915), kus intellektuaalset võimet kulutatakse kui väärtuslikku ressursi:

(909) *Võid tunda ennast rahulikult, teada, et enne hommikut ei saa midagi juhtuda, mis nõuaks aktiivsust, närvide ja **mõistuse kulu** ja millest sa võib olla ei ole üle.* (ILU1930\lmg0008)

(910) *Sellepärast murtakse just NATO laienemise küsimuses nii palju sõnapiike, **kulutatakse nii palju** närve ja **intellekti**.* (RIIGIKOGU_01_1997)

(911) *Ja kui keegi ka uimase peaga sind üllatab, pole tarvis öö läbi öeldut analüüsida: paljud ei mõtlegi suheldes, nad **kulutavad oma ajusid** tööks, õppimiseks ja raha lugemiseks.* (Eesti_Ekspress_1998)

(912) *Päike paistis talle pähe ja ajas ta aju keema. argimured, argimured, ei taha teie peale **hallollust kulutada*** (Google)

(913) *И вот тебе арифметическая задача — извини, что твои **мозги трату** на такую простоту [---].* 'Ja näed, sulle aritmeetiline ülesanne, vabanda, et **kulutan** sinu **ajusid** sellele lihtsusele [---].' (ruscorpora)

(914) *Его приметы [---] нежелание и пальцем пошевелить ради блага семьи, **потратить** хоть немного **серого вещества** для решения серьезных семейных проблем.* 'Tema tundemärgid [---] soovimatus lillegi liigutada pere heaks, **kulutada** kas või vähegi **hallollust** tõsiste perekonna probleemide lahendamiseks.' (ruscorpora)

(915) *Он **потратил много извилин** и нервных клеток на то, чтобы уговорить предыдущую хозяйку продать дачу.* 'Ta **kulutas palju aju-käärusid** ja närvirakukesi selleks, et eelmist perenaist pehmeks rääkida suvila maha müümiseks.' (ruscorpora)

Ajukäärude, извилины 'ajukäärud' täpse arvu esitamine näitab, et INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI on vähe:

(916) *Vaatavad inimesed, et Blondiinil **ainus Ajukäär**.* Otsustati seda läbi lõigata. Lõikasid: kõrvad kukkusid pea otsast ära. (Google)

(917) *[---] ega korralikud inimesed sel ajal politseis ei töötanud [---] ikka miilitsad, kellel **oli vaid üks ajukäär**.* (Google)

(918) *krt küll mite ei võta mu **kaks ajukäär**u seda ASJA välja..* (Google)

(919) *Kuigi nii kui sa tunnistad oled täielikult harimatu siis äkki sa leiad oma **paari ajukäär**u seest vanasõna: Targem annab järele!* (Google)

(920) [---] *ты сам похож на недоразвитого школьника, у которого одна извилина в голове и который кроме как матюгаться ни на что больше не способен.* '---] sa ise näed nagu alaarenenud koolilaps välja, kel on üks ajukäär peas ja kes peale selle kui ropendada, pole enam millekski võimeline.' (Google)

(921) *Неужели правы оголтелые сексисты, утверждающие, что даже у самых умных женщин всего полторы извилины, да и те забиты всякими рюшечками, воланчиками и поцелуйчиками?* 'Kas tõesti õigus on neil ohjeldamatutel seksistidel, kes väidavad, et isegi kõige targematel naistel on kõigest poolteist ajukäär, ja needki on täidetud igasuguste rüüside, volangide ja musikestega?' (ruscorpora)

(922) *Но даже своими тремя извилинами я вдруг сообразила, что, если тебе позвонят в два ночи — ты что хочешь ответить, только чтобы дали спать..* 'Kuid isegi oma kolme ajukääruga mõistsin ma äkki, et kui sulle helistatakse kell kaks öösel – sa ise vastad ükskõik mida, et lastaks ainult magada...' (Google)

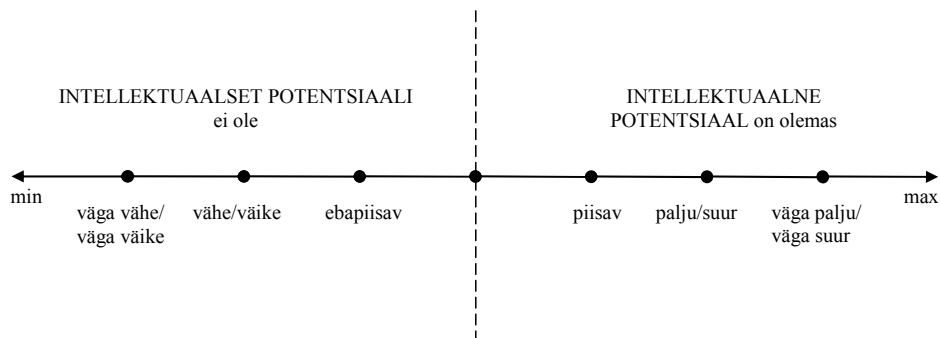
Eespool esitatud näitelausetes (916–922) näitab loetletav arv olenemata sellest, kas *ajukäär*, *извилина* 'ajukäär' on üks või neid on koguni kolm, siiski seda, et INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI on vähe. *Ajukäärude*, *извилины* 'ajukäärud' loendatav kogus on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis võrdne INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega.

Kokkuvõtvalt intellektuaalsete võimete kogustest ja suurustest ning INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI kvantiteedist

Kvantiteet iseloomustab nii eesti kui ka vene keele maailmapildis ainult INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI (ei iseloomusta PSÜÜHILIST TERVIST); intellektuaalse võime ebapiisavus (ka intellektuaalset võimet on vähe, intellektuaalne võime on väike jne), võrdub nii eesti kui ka vene keele maailmapildis INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega, intellektuaalse võime piisavus (ka intellektuaalset võimet on palju, intellektuaalne võime on suur jne), võrdub nii eesti kui ka vene keele maailmapildis INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasoluga. Analüüsitud materjal näitab, et intellektuaalsete võimete kogused/suurused, mida hinnatakse eesti keeles kui *on piisavalt* ja *piisav*, *suur*, *palju*, *väga palju* ja vene keeles kui *достаточно* 'küllalt, piisavalt, ohtralt', *хватает* 'jätkub, piisab, aitab, mõikab, on küll', *много* 'palju, rohkesti', *большой* 'suur', *огромный* 'hiigelsuur, hiiglasuur, tohutu (suur), määratu (suur), kolossaalne, päratu suur, hiid-, rait-', olenemata sellest, kui täpselt palju/kui täpselt suurt INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI kogust/suurust nad määravad, edastavad selle koguse/suuruse kaudu INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu. Intellektuaalsete võimete kogused/suurused, mida hinnatakse eesti keeles kui *pole piisavalt*, *napib*, *väike*, *vähe*, *vähene*, *väga vähe*, *pisike*, *veidik(ke)*, *vähegi*, *natuke*, *ei ole väga palju*, *ei ole väga suur*, *riise*, *raasuke*, *terake* ja vene keeles kui *недостаточный* 'mitteküllaldane, piisamatu, ebapiisav', *не хватает* 'ei jätku, ei piisa, ei aita, ei

mõika, pole küll', *маленький* 'väike, pisike, pisi-, tilluke', *не очень большой* 'mitte eriti suur', *хоть немного* 'kas või natuke', *хоть сколько-нибудь* 'kas või natukenegi', *хоть чуток* 'kas või pisut', *крохотный* 'pisike, tilluke, pisitilluke, tibatilluke', *крупница* 'tera(ke), raas(uke), iva(ke), kübe(meke)', *капелька* 'tilgakene, piisk, piisake' olenemata sellest, kui täpselt vähe/kui täpselt väikest INTELEKTUAALSET POTENTIAALI nad määravad, edastavad INTELEKTUAALSE POTENTIAALI puudumist. Nimetame ju inimest, kel on vähe intellektuaalset võimet (ehk kelle INTELEKTUAALNE POTENTIAAL on puudulik), rumalaks. Kui inimesel on väga vähe intellektuaalset võimet, on ta väga rumal, ja kui väga-väga vähe, siis on inimene pururumal või isegi puruloll – kuid olenemata väljendatavast rumaluse intensiivsusest, jääb rumal ikka rumalaks!

Analüüsitud materjal on näidanud ainult selliseid intellektuaalsete võimete koguseid/suuruseid, millest nii eesti kui ka vene keele maailmapildis tuleneb kas INTELEKTUAALSE POTENTIAALI olemasolu või INTELEKTUAALSE POTENTIAALI puudumine. Sellest lähtudes kujundan INTELEKTUAALSE POTENTIAALI kvantiteedi skaalat kui kahte poolde jagatud horisontaalset liini, mille keskel asetseb keskmine punkt. Keskmine punkt jagab skaalat kahte: skaala vasakule poolele jäävad kõik kogused ja suurused, millest tuleneb INTELEKTUAALSE POTENTIAALI puudumine, skaala paremale poolele paigutan kõik kogused ja suurused, millest tuleneb INTELEKTUAALSE POTENTIAALI olemasolu. Piisavus on määr, mille olemasolu puhul on INTELEKTUAALNE POTENTIAAL inimesel olemas. Seega on „piisav” ala, mis asub horisontaalse skaala paremal pool, algab keskmisest punktist ning katab vahemikku kuni punktini „palju/suur”. Intellektuaalne võime, mida on koguselt palju ja mis on suuruselt suur, tagab rohkem/suuremat INTELEKTUAALSET POTENTIAALI, seega punkt „palju/suur” asub keskmisest punktist paremale poole kaugemale. Punkt „väga palju/väga suur” asub paremal pool eespool käsitletud punktidest, s.t kõige kaugemal keskmisest punktist. Ala „ebapiisav” algab horisontaalsel skaalal vasakul pool keskmisest punktist ja katab vahemikku kuni punktini „vähe/väike”. Punktile „ebapiisav” järgneb liikudes horisontaalsel skaalal vasakule poole punkt „vähe/väike”, millest veelgi vähemale kogusele ja veelgi väiksemale suurusele vastab horisontaalsel skaalal punkt „väga vähe/väga väike”. Analüüsi käigus selgus, et intellektuaalse võime kogus on lõplik – intellektuaalne võime võib inimesel otsa saada, mis tähendab, et liikudes horisontaalsel skaalal vasakule poole edasi, läheneme kujuteldavale null-punktile.

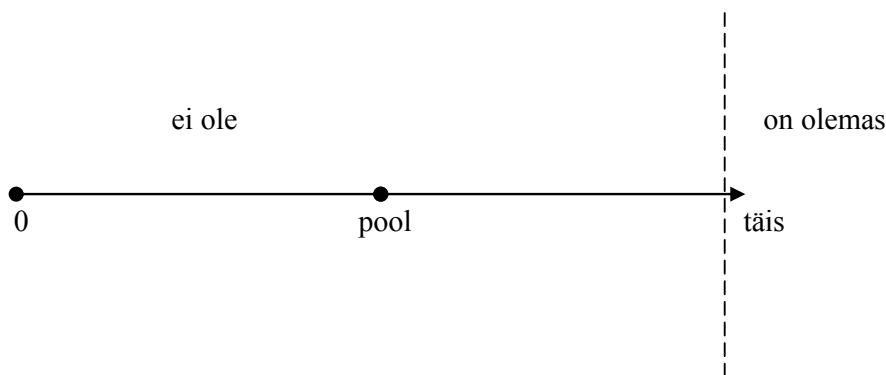
Joonis 1. INTELLEKTUAALNE POTENTSIAALI kvantiteet eesti ja vene keele maailmapildis.

Käesoleva materjali analüüsist saadud andmetest lähtudes on keeruline defineerida intellektuaalsete võimete kogust/suurst, mis vastaks INTELLEKTUAALNE POTENTSIAALI kvantiteedi keskmisele normile. INTELLEKTUAALNE POTENTSIAALI kvantiteedi keskmise normi mõiste samastamine keskmise punktiga ei ole materjali andmete põhjal tõestatav, kuna INTELLEKTUAALNE POTENTSIAALI kvantiteedi skaalal puudub keskmisele normile vastav ülemineku ala – keskmisest punktist vasakule algab kohe INTELLEKTUAALNE POTENTSIAALI puudumise ala, keskmisest punktist paremale algab kohe INTELLEKTUAALNE POTENTSIAALI olemasolu ala. Oletan, et INTELLEKTUAALNE POTENTSIAALI kvantiteedi keskmiseks normiks võiks pidada intellektuaalse võime **piisavat** kogust/suurst ja sellele vastavat vahemikku skaalal. Nimetades inimest *targaks*, умный 'tark', võrdleme ju implitsiitselt selle inimese INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI mingi kujuteldava keskmise normiga: inimene, keda nimetame *targaks*, умный 'tark', omab INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI rohkem kui piisavalt: „Умный [---] ei pruugi olla haritud, kuid tavaliselt eeldatakse, et ta **teab piisavalt palju**”⁷⁶, sest tal on olnud võimalust vaadelda, jälgida ja analüüsida elu.” (Boguslavskaja 1997b: 451). Kui inimene on *rumal*, глупый 'rumal', iseloomustab tema INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI ebapiisavus: „Глупый inimest iseloomustab **mõistuse (ум) puudulikkus**, mis avaldub nii oma mõtete kujundamisel kui ka teiste inimeste mõtete või olukorra iseisesval analüüsimisel [---]” (Boguslavskaja 1997a: 46). H. Orav (2006: 93) kirjeldab eesti keele isikuseomaduse sõnavara semantika analüüsi põhjal *tarka* ja *rumalat* teadmiste kvantiteedi kaudu: „Agent on tark, kui Agendil on Hindaja arvates **rohkem** Teadmisi mingist valdkonnast kui keskmiselt teistel. [---]. Agent on rumal, kui Agendil on hindaja arvates **vähem** Teadmisi mingist Valdkonnast kui keskmiselt teistel.”

⁷⁶ Järgnevalt esitatud Boguslavskaja ja Orava töödest pärinevates tsitaatides on rasvase kirjaga esile tõstetud intellektuaalse võime piisavat kogust puudutav.

3.3.8. Intellektuaalsete võimete täitumus

Intellektuaalne võime esineb eesti ja vene keele maailmapildis ainet sisaldava mahutina, mis on täis, täidetud poolenisti või pole täis (INFORMATSIOON ON AINE; INTELEKTUAALNE VÕIME ON MAHUTI, MILLES INFORMATSIOON PAIKNEB; vt ka ptk 2.3. INFORMATSIOONI mahutid). Intellektuaalse võime **täitumus** on kategooria, mis näitab PSÜÜHILISE TERVISE ja/või INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu või puudumist: täieliku täitumusega intellektuaalne võime (*täis*, *полный* 'täis') osutab PSÜÜHILISE TERVISE ja/või INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolule. Kui intellektuaalne võime *pole täis*, *не полный* 'pole täis' või on täidetud poolenisti (*pool*, *poolik*), osutab see PSÜÜHILISE TERVISE ja/või INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisele. Täitumus väljendab piirnormi. Piirnormi maksimummääraks on intensiivsuse totaalsus, piirnormi saavutamine. Miinimummäär on kas null või nullilähedane määr. (Metslang 1997: 140–141) Intellektuaalsete võimete puhul vastab piirnormile intellektuaalse võime täielik täitumus. Nulli (või nullilähedast määra) väljendab intellektuaalse võime puudumine, mis osutab INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI ja/või PSÜÜHILISE TERVISE puudumisele.⁷⁷ Analüüsitud materjalist järeldub, et eesti ja vene keele maailmapildis tagab INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI ja/või PSÜÜHILIST TERVIST ainult täieliku täitumusega intellektuaalne võime. Kui intellektuaalne võime on täidetud poolikult või pole täidetud täielikult, võrdub see INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI ja/või PSÜÜHILISE TERVISE puudumisega.

Joonis 2. Intellektuaalse võime täitumus ja INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI ja/või PSÜÜHILISE TERVISE tagamine eesti ja vene keele maailmapildis.

⁷⁷ Vt ptk 3.3.2. Intellektuaalsete võimete puudumine; ptk 3.3.7. Intellektuaalsete võimete kogused ja suurused ning INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI kvantiteet.

Eesti keeles on *täie* intellektuaalse võimega inimene PSÜÜHILISELT TERVE, nt
(923) *Meie ei soovi küll tema mõtteid vahendada ja öelda, mida T. arvab. [---]
Ta on **täie mõistusega** inimene ja meil pole õigust tema mõtteid vahendada.*
(Google)

Ka *täie* intellektuaalse võime juures viibiv inimene on PSÜÜHILISELT TERVE:
(924) *117-aastane proua olevat endiselt „**täie aru juures**, ajab selget juttu, on säilitanud hea mälu ja näeb välja küllaltki nooruslik [---]* (Google)
(925) *Õsiti kuulatasin igat katuselt või akna tagant tulevat krõbinat ja mõtlesin, et kas ma olen ikka **täie mõistuse juures**.* (Google)

Täis intellektuaalne võime ja *täie* intellektuaalse võime juures olek võib osutada ka INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolule:

- (926) *[---] avati P.-s korruga viis S.-i gümnaasistide kunstinäitust, mille pärast ükski **täie aruga** inimene juba P.-sse sõitma ei hakkaks.* (Postimees_1998)
(927) *Võtke parem eeskju lõunamaalastest endist - keskpäeval ei roni ükski **täie mõistusega** inimene välja päikese kätte praadima, selle asemel istutakse vilus [---]* (Google)
(928) *Me ei pea **täie mõistuse juures olevaks** inimest, kes Moskvitshi raha eest tahab Mercedest osta või nõuab kaheteist kopika eest poest pätsi leiba [---]* (Google)

Vene keeles osutab PSÜÜHILISELE TERVISELE *täie* intellektuaalse võime sees (ө) või *täie* intellektuaalse võime juures (пу) viibimine:

- (929) *Оказалось, он не только жив, но **в полном уме** и все помнит.* 'Selgus, et ta pole mitte ainult elus, vaid on **täies mõistuses (ум)** ja mäletab kõike.' (Google)
(930) *И до последнего дня сам был на своих ногах **при полном разуме**, без тени маразма. даже успел пошутить.* 'Viimse päevani seisis ta omal jalgadel **täie mõistuse (разум) juures**, marasmi varjutagi, jaksas naljagi visata.' (Google)
(931) *Сама она тогда уже еле передвигала ноги, хотя была **в полном рассудке**, и за ней, как могла, ухаживала соседка из дома напротив.* 'Ise ta liigutas juba siis vaevu jalgu, kuigi oli **täies mõistuses (рассудок)** ja tema eest hoolitses nagu sai, vastasmaja naabrina.' (Google)

Täieliku täitumusega intellektuaalse võime juures (пу) või sees (ө) olek osutab ka INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolule:

- (932) *[---] зачем это нормальному человеку, **при полном уме** и здоровой памяти, непременно упираться и настаивать на том, что говорится „світ”, а не „свет”.* '[---] milleks on see on normaalsel inimesel, kes **täie mõistuse (ум)** ja terve mälu juures, ilmtingimata jonnida ja püsida selle juures, et öeldakse „світ”, mitte „свет”' (Google)
(933) *[---] профессиональная стриптизёрша, ей нравится демонстрировать своё совершенное ухоженное тело, и она совершенно **в полном рассудке**, более разумную и рационально осознающую свою жизнь девушку я не встречал.* '[---] professionaalne striptiisitar, talle meeldib demonstreerida oma täiuslikku hooldatud keha, ja ta on täiesti **täies mõistuses (рассудок)**, enam mõistlikumat ja oma elu ratsionaalselt mõistvat tütarlast pole ma kohanud.' (Google).

Analüüsitud eesti- ja venekeelsest materjalist järeldub, et kui intellektuaalse võime täitumus pole täielik, siis pole inimesel PSÜÜHILIST TERVIST või INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI. Järgmises eestikeelses lauses demonstreerib mitte täielikult täidetud intellektuaalse võime juures viibimine, et inimene ei ole PSÜÜHILISELT TERVE, nt

(934) *J. pole täie mõistuse juures.* „J.-il pole kontrolli kõigi oma vaimuannete üle,” [---] ütles ta, viidates J.-i mõnikord korrapäratule käitumisele avalikkuse ees [---]. (Google)

Inimesele, kelle intellektuaalne võime pole täieliku täitumusega, omistatakse INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist, nt

(935) „Sõbrannad küll ütlesid, et ma **pole täie aruga**, et võõrastele nii suure summa kingin. Aga ütlesin neile, et nad pole võõrad, see on loodusele,” lisas naine. (Google)

(936) *aga mõni naine on juba lapsepõlves ära hirmutatud ja ei usu, et ta vägivaldse mehe käest pääseb ja oma eluga ise hakkama saab. jah, võib öelda, et ta selles mõttes pole täie mõistusega - aga lolli ei tule mitte lüüa ja süüdistada, vaid targemaks õpetada.* (Google)

Järgnevalt esitatud venekeelses näitelauses (937) seostub viibimine mittetäieliku täitumusega intellektuaalse võime sees (в) PSÜÜHILISE TERVISE puudumisega:

(937) *Записка сия показывала, что временем находило на него сумасшествие и что самоубийство учинил он не в полном уме.* 'See kiri näitas, et aegajalt tuli tema peale hullus ja et enesetapu sooritas ta mitte täies mõistuses (ум).' (Google)

Mittetäieliku täitumusega intellektuaalse võime sees (в) viibivale inimesele omistatakse INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist:

(938) *вы полагаете, что я обязан спрашивать вас о всех моих поступках и действиях? Вы, должно быть, не в полном уме,* милостивый государь. 'Kas te arvate, et ma olen kohustatud küsima teie käest minu kõigi tegude ja tegevuste kohta? Te pole ilmselt täiest mõistuses (ум), armuline isand.' (Google)

Kui intellektuaalset võimet iseloomustab pooltäitumus, siis väljendab see eesti keele maailmapildis PSÜÜHILISE TERVISE puudumist, nt

(939) *Š.-i puhul ei saa me kunagi teada, kas ta on poole aruga või terve nagu purikas.* (Google)

(940) *T. muigab: "[---] algul arvatakse, et kuna minu jutt on arusaamatu, siis järelikult olen ma pooliku mõistusega ja minuga tuleb kuidagi eriliselt käituda. Tegelikult ei tule ju."* (Google)

Intellektuaalse võime pooltäitumuse kaudu omistatakse inimesele INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist:

(941) *Mind ta võtab nagu poole aruga tobu.* (SEGAILU/0004)

(942) *Kle autor, sa oled küll poole mõistusega tõesti. Aga sellepärast ei pea veel nii lolli juttu ajama. Nüüd süüdistad antidepressante selle poole mõistuse puudumises, mida sul enne polnudki, no see juba ise viitab millele vaja.* (Google)

Venekeelses materjalis pole ette tulnud näiteid intellektuaalse võime pooltätumuse kohta. Materjalis on esinenud lause (943), kus poolenisti kaotatud intellektuaalse võimega (*рассудок* 'mõistus') mõeldakse PSÜÜHILISE TERVISE kaotust (millest tuleneb PSÜÜHILISE TERVISE puudumine). Lausest (943) ilmneb, et poolenisti kaotatud intellektuaalne võime (*рассудок* 'mõistus') on vene keele maailmapildis võrdne täiesti kaotatud intellektuaalse võimega, kuna nii poolenisti kui ka täieliku kaotamise tulemus on üks ja sama – PSÜÜHILISE TERVISE puudumine:

(943) *А к тому времени, когда умерла мать, он наполовину потерял рассудок. Вот уже десять лет он лежит в психиатрической больнице.* 'Selleks ajaks kui suri ema, kaotas ta poolenisti mõistuse (*рассудок*). Nüüd juba kümme aastat kui ta on psühhiaatriahaiglas.' (ruscorpora)

Intellektuaalse võime poolikuse ja PSÜÜHILISE TERVISE puudumise seotust näitab sõna *полоумный* 'nõdrameelne, nõrgameelne, hull, nõrgamõistuslik', mis tähistab hullu, nõdrameelset inimest (VKKS 10). *Полоумный* 'nõdrameelne, nõrgameelne, hull, nõrgamõistuslik' on moodustatud kahest tüvest: *половина* 'pool' ja *ум* 'mõistus'. Sõnamoodustuskett on *пол – о – ум* (– н – ый) (Tihhonov 2003). Poolikuse ja INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumise seotusele osutab rumalat, napakat inimest tähistav *полудурок* '(pool)-, lollakas, totakas, tobu' (VKKS 10), mis koosneb kahest tüvest: *половина* 'pool' ja *дура* 'loll(pea), lollakas, tobu, narr, tola' (Tihhonov 2003).

Kokkuvõtvalt intellektuaalsete võimete täitumusest

Intellektuaalse võime täitumus iseloomustab eesti ja vene keele maailmapildis eeskätt PSÜÜHILIST TERVIST (ka INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI). PSÜÜHILISE TERVISE (ka INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI) olemasolu tagab ainult täieliku täitumusega intellektuaalne võime. Mitte täieliku täitumusega intellektuaalne võime või pooltätumusega intellektuaalne võime ei taga PSÜÜHILIST TERVIST ja/või INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI. See kinnitab veel kord intellektuaalsete võimete koguste/suuruste ja INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI kvantiteedi analüüsimisel selgunud tõsiasja, et nii eesti kui ka vene keele maailmapildis on INTELEKTUAALNE POTENTIAAL ja PSÜÜHILINE TERVIS inimesel olemas ainult tingimusel, et tema intellektuaalne võime on vähemalt piisav. INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI ja PSÜÜHILIST TERVIST pole, kui intellektuaalse võime kogus/suurus on ebapiisav või intellektuaalne võime pole täieliku täitumusega. Nii esimesel kui teisel juhul pole INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI ja PSÜÜHILISE TERVISE seisukohalt oluline, kas intellektuaalse võime kogus/suurus on lihtsalt ebapiisav, või ületab ebapiisavuse tunduvalt, kas intellektuaalne võime pole täis või seda on täpselt pool.

3.3.9. Intellektuaalsete võimete omadused ning INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI ja PSÜÜHILISE TERVISE kvaliteet

Eesti ja vene keele maailmapildis on intellektuaalsed võimed iseloomustatavad nii kvantitatiivselt⁷⁸ kui ka kvalitatiivselt. Nagu paljud muud asjad maailmas võivad intellektuaalsed võimed olla oma kvaliteedi poolest head või halvad. Intellektuaalsete võimete kvaliteet avaldub INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI ja PSÜÜHILISE TERVISE tagamisel. Intellektuaalse võime **kvaliteet** on kategooria, mis hindab intellektuaalse võime suutlikkust või suutmatust tagada INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI ja PSÜÜHILIST TERVIST skaalal madalast kõrgeni, kus intellektuaalse võime madalale kvaliteedile vastab suutmatus ja intellektuaalse võime kõrgele kvaliteedile vastab suutlikkus tagada INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI ja PSÜÜHILIST TERVIST.

Käesoleva peatüki alapeatükkide järjestuse aluseks on eespool esitatud kontseptuaalsed metafoorid⁷⁹:

INFORMATSIOON ON AINE

INTELLEKTUAALNE VÕIME ON MAHUTI, MILLES INFORMATSIOON PAIKNEB

INFORMATSIOON ON AINE

MÕTLEMINE ON TÖÖ (INFORMATSIOONI TÖÖTLEMINE)

INTELLEKTUAALNE VÕIME ON TEGIJA, KES TÖÖTLEB INFORMATSIOONI

INFORMATSIOON ON AINE

MÕTLEMINE ON TÖÖ (INFORMATSIOONI TÖÖTLEMINE)

INTELLEKTUAALNE VÕIME ON INSTRUMENT, MILLE ABIL INIMENE
TÖÖTLEB INFORMATSIOONI

INFORMATSIOON ON AINE

MÕTLEMINE ON TÖÖ (INFORMATSIOONI TÖÖTLEMINE)

INTELLEKTUAALNE VÕIME ON RUUM, KUS INIMENE TÖÖTLEB INFORMATSIOONI

⁷⁸ vt ptk 3.3.7. Intellektuaalsete võimete kogused ja suurused ning INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI kvantiteet

⁷⁹ vt ptk 2.3. INFORMATSIOONI mahutid, ptk 2.3.2. INFORMATSIOONI viibimine mahuti sees ja ptk 3.2. Intellektuaalsete võimete tegevus eesti ja vene keele maailmapildis

Kui kõneldakse intellektuaalse tegevuse teravusest, materjalist, kõvadusest, konsistentsist, kaalust, ühendab kõiki neid juhtumeid kontseptuaalne metafoor, mis esitab intellektuaalseid võimeid instrumendina: instrumenti iseloomustab teravus, instrumendile kui füüsilisele objektile on omased sellised füüsilise objekti omadused nagu materjal, konsistents jt. Avarust/laiust, pikkust/kõrgust/sügavust ühendab intellektuaalse võime esinemine mahuti või ruumina⁸⁰. Töövõimelisust, liikuvust, kiirust, väsinud/puhanud olekut, tervist, jõudu ühendavad metafoorid, mis esitavad mõtlemist intellektuaalse võime või inimese poolt sooritatava tööna (INFORMATSIOONI töötlemisena). Töö toob kehale füüsilise väsimuse – mõtlemine kui intellektuaalsete võimete poolt või intellektuaalsete võimete abil sooritatav töö toob väsimuse intellektuaalsetele võimetele. Tugevamad ja terved intellektuaalsed võimed on kahtlemata töö- ja liikumisvõimelisemad, seega intellektuaalsete võimete head töövõimet ja liikuvust tagab puhanud olek, tervis ja jõud.

Neli viimast alapeatükki (ptk 3.3.9.14., ptk 3.3.9.15., ptk 3.3.9.16., ptk 3.3.9.17.) käsitlevad nähtavust/selgust, kvaliteetsust, intelligentsust ja sirgust/siledust. Intellektuaalseid võimeid iseloomustav nähtavus osutab intellektuaalsfääri tihedale seosele nägemismeelega, nägemisega. Kvaliteetsus iseloomustab kvaliteeti üldse, intelligentsus võib iseloomustada ainult seda, mis kuulub intellektuaalsfääri. Sirgus/siledus on intellektuaalse võime *ajukäärud*, *извилины* 'ajukäärud' spetsiifiline omadus, mis ei esine ülejäänud intellektuaalsete võimete puhul.

3.3.9.1. Teravus

Intellektuaalse võime teravus iseloomustab intellektuaalset võimet instrumendina⁸¹. Jäkel (1995: 205) seletab inglise *mind*'i teravuse omadust, toetudes ontoloogilisele metafoorile *The mind (intellect) is a tool. Mind'*ile kui tööriistale on omased tööriista tüüpilised omadused, mida esitab metafoor *Intelligence is sharpness of the mind tool*. Teravus iseloomustab intellektuaalseid võimeid ka eesti ja vene keele maailmapildis.

Intellektuaalsete võimete teravus osutab nii eesti kui ka vene keele maailmapildis intellektuaalse võime kõrgele kvaliteedile. Eesti keeles öeldakse taipliku, aruka inimese kohta, et tal on *terav nupp* (FS), nt

(944) 500 taala *p'evas teenima*, vastavalt kui kiired *näpad ja terav nupp tal on*. (Google)

⁸⁰ *Mahutit* ja *ruumi* kasutatakse käesolevas uurimuses erinevas tähenduses, kuigi neid mõnes teises kontekstis võib vaadelda üldisema ruumilisuse kahe avaldusvormina: *mahutit* rakendatakse käesolevas töös, käsitledes INFORMATSIOONI ilmumist, viibimist ja lahkumist, st *mahuti* on see, mida täidab INFORMATSIOON. *Ruumi* rakendatakse rääkides intellektuaalse võime inimesepoolsest kasutamisest: inimene sooritab tegevusi (nt loeb, arvutab) intellektuaalse võime kui ruumi sees.

⁸¹ Vt ptk 3.2. Intellektuaalsete võimete tegevus eesti ja vene keele maailmapildis.

Fraseologism *terase*⁸² *peaga* tähistab taiplikku, hea mälu ja õpivõimelist inimest (FS), nt

(945) *ai ai sa pole vist eriti terava peaga, kas sa yldse tead ka mis hunnik see on we?* (Google)

Allpool esitatud eestikeelsetes lausetes (946–955) räägivad intellektuaalseid võimeid iseloomustavad omadused *terav*, *terane*, *vahe*, *lõikav* kõrgeast kvaliteedist:

(946) *“Ta pole sugugi rumal mees, pigem terava mõistusega [---]”* (Eesti_Ekspress_2000)

(947) *Nõelterava mõistusega [---]psühholoog võitis nii vaatajate kui kriitikute üpris üksmeelse tunnustuse.* (Eesti_Ekspress_1998)

(948) *[---] targa juhikäe ja vaheda mõistusega võib korraldada Eesti Vabariigis üksikuid näitusi.* (Eesti_Ekspress_2000)

(949) *[---] halli juuksepahmaka all peitub jäiselt lõikav mõistus.* (Eesti_Ekspress_1998)

(950) *[---] terava taibuga ärimees, kes saab aru, et teatud tüüpi kangelas on lihtsalt vaja mängida.* (Eesti_Ekspress_1998)

(951) *Tal võib ette tulla uus armudraama, sest teravale intellektile lisaks on ta vägagi meelas inimene.* (Eesti_Ekspress_2001)

(952) *Ja nende poolt nähtuna on Rollinsi vahe intellekt, tema poliitiline ja kunstiline kalkulasioon muidugi kahtlane [---].* (Eesti_Ekspress_2000)

(953) *Terane, taiplik nutt.* (EKSS)

(954) *Ta terav analüütiline meel vaatlleb, ehitab ja ühendab [---].* (Eesti_Ekspress_1998)

(955) *Nagu ütles üits väga terava ajuga miis nimega L. kunagi: [---]* (Google)

Ka järgnevalt toodud venekeelsetes lausetes (956–960) esineb intellektuaalsete võimete teravus kui kõrge kvaliteedi märk:

(956) *Те, кто с ним работали всегда отмечали его неординарность, острый ум, большие организаторские способности [---].* ‘Need, kes töötasid koos temaga, täheldasid tema ebaordinaarsust, teravat mõistust (ум), suuri organisatoorseid võimeid [---]’ (ruscorpora)

(957) *Доброе сердце от природы одарен был красотой души и тела; имел острый разум, тихий нрав [---].* ‘Looduse poolt heasüdamlik, õnnistatud hinge ja keha iluga; omas teravat mõistust (разум), vaikset iseloomu [---].’ (Google)

(958) *Шеф, обойдемся без вина и прочих туманящих ясный и острый рассудок зелий.* ‘Šeff, püüame hakkama saada ilma veiniga ning muude selget ja teravat mõistust (рассудок) udustavate mürgijookideta.’ (Google)

(959) *В этом отношении Сократ с его острейшим интеллектом, величайшим умом, который, как мы знаем, не превзойден до наших дней [---].*

⁸² *terane* 1. Tähelepanelik, valvas, ärgas; ergas. // hea, terav (peamiselt nägemise ja kuulmise kohta). 2. Taibukas, nutikas, leidlik, vaimult ergas. (EKSS VI, 1). Peale nägemise-kuulmise teravuse ja intellektuaalsete võimete teravuse ei tähenda *terane* enam üheski muus kontekstis teravat.

'Ses suhtes oli Sokrates tema **teravaima intellektiga**, suurima mõistusega (ум), mida nagu teame, pole ületatud tänapäevani [---].' (Google)

(960) **Острый мозг** его на пять ходов опережал мысль обвинителя [---].

'Tema **terav aju** käis viie käigu võrra süüdistaja mõttest ette [---].' (ruscorpora)

Erinevalt eesti keelest (vt eespool fraseologismi *terava peaga* tähendust) ei iseloomusta teravus vene keeles *голова* 'pea' kvaliteeti.

Intellektuaalsete võimete kõrget kvaliteeti iseloomustav teravus on saavutatav – intellektuaalsed võimed on teritatavad, mida kinnitab nt eesti fraseologism *mõistust teritama* – ennast vaimselt arendama (FS), nt

(961) *Ja endalegi kulub ära, et oma seisukohti argumenteeritult tutvustada, **teritab mõistust** ja organiseerib mõtteid.* (Google)

(962) *Aga kui väike inimene kord kooli toodud on, siis hea õpik võimaldab tal oma **taipu naasklimaks ihuda.*** (Google)

(963) *Alati leidiski ta sealt [=loodusest] uut ning huvitavat, mis **teritas meelt** ja rikastas teadmiste varu.* K.Põldmaa. (EKSS)

(964) *Te pakkusite meile väga ilusa mõistatuse, mille kallal **nutti teritada.*** (Google)

(965) *Не скупитесь на то, что продлевает жизнь, **отмачивает ум**, укрепляет память.* 'Ärge koonerdage sellega, mis pikendab elu, **teritab mõistust (ум)**, tugevdab mälu.' (Google)

(966) *Желаю автору [---] побольше читать книг, а не газеток. Очень расширяет кругозор и **отмачивает разум.*** 'Soovin autorile [---] rohkem lugeda raamatuid, mitte ajalehekesi. Laiendab väga silmaringi ja **teritab mõistust (разум).**' (Google)

(967) *Образование Джордж получил в Кентуккском университете, где был **отточен** не только **интеллект**, но и прочие чрезвычайно полезные в жизни навыки [---].* 'Hariduse sai George Kentucky ülikoolis, kus **ei teritatud mitte ainult intellekti**, vaid ka muid elus erakordselt kasulikke oskusi [---].' (ruscorpora)

(968) *Конечно, я понимаю, что кому-то интереснее **отмачивать мозги** на загадках [---].* 'Ma muidugi mõistan, et kellelgi on huvitavam **teritada ajusid** mõistatustega [---].' (Google)

Intellektuaalsete võimete nüridus osutab madalale kvaliteedile:

(969) *Mida või keda see vaene koer peab paarimeetrise keti otsas kaitsma, vihkan neid **nüri mõistusega** matse, kes koeri piinavad.* (Google)

(970) *Mina võin vist pidada ennast **nüri taibuga** mõtlematuks naiseks, aga huumorit olen ma elus ikka esikohale seadnud.* (Google)

(971) *Hea lugeja, mina, Heiki Raudla, pole inimene, kes tõntsi pilku või **nüri meelt** nii väga armastaks [---]* (Google)

(972) *Või siis ei ragistanud **nüristunud hallollus** välja, et seal all võiks link end peita* (Google)

(973) *Ну Горбунков и Злюкозавр - это один и тот же человек, но ты своим **тупым умом** этого непонимаешь.* 'Noh, Gorbunkov ja Zljukozavr on üks ja sama inimene, kuid sina oma **nüri mõistusega (ум)** ei saa sellest aru.' (Google)

(974) Много непонятностей для моего **тупого разума** в ваших утверждениях [---]. 'Palju arusaamatusi minu **nüri mõistuse (разум)** jaoks teie väidetes on [---].' (Google)

(975) Идиот хоть бы подумал своей **тупой головой!** 'Idioot, sa vähemalt mõtleks oma **nüri peaga!**' (Google)

(976) Мне нравится, как ученые разных хитрых наук пытаются воздействовать на **тупые мозги** обывателей. 'Mulle meeldib, kuidas erinevate kavala teaduste teadlased püüavad mõjutada väikekodanlaste **nürisid ajusid.**' (Google)

Nürisid intellektuaaleid võimeid omavat inimest nimetatakse vene keeles *тупой 'nüri'*:

(977) да она **тупая** **какая то**, надо было уже давным-давно понять , что Саня ее не любит и не вернется к ней никогда! 'ta on **mingisugune nüri**, pidanuks juba ammu mõistma, et Sanja ei armasta teda ega tule kunagi tema juurde tagasi!' (Google)

Тупой 'nüri' inimene on tuim ja võimeline ainult standardsete tegevuste sooritamiseks. Boguslavskaja (1997a: 46–50) koostatud kirjelduses on *тупой 'nüri'* inimene vajunud sügavalt endasse ning peaaegu ei reageeri välistele mõjudele, ta ei suudagi reageerida olukorra ootamatutele muutustele, sest lihtsalt pole suuteline neid mitte kuidagi analüüsima. Teda iseloomustab kohmakus, loidus, tegevusetus, aeglus ning tundlikkuse, tähelepanelikkuse, osavõtlikkuse puudumine. Tüüpiliselt väljendub intellektuaalsete võimete nürilus inimese välimuses, nt näo liikumatuses, tardunud pilgus. (Boguslavskaja 1997a: 46–50) Reaktsiooni aegluses ja loiduses väljenduvat intellektuaalse võime nürilust võib märgata järgmises venekeelses näitelause:

(978) **С тупой головой** и слипающимися глазами я сижу в автобусе [---]. 'Nüri peaga ja kinni vajuvate silmadega istun ma bussis [---].' (Google)

Eesti keeles iseloomustab aeglust, loidust, tundetust intellektuaalsete võimete tuimus⁸³, nt *tuima peaga (olema)* – õpitavat suure vaevaga omandama, raske taibuga (olema) (FS). Tundetusele viitavat tuimuse seotust mõistmatusega on märgata järgmistes eestikeelsetes lausetes:

(979) Selles ongi see häda, et Hiiumaa huumorist **tuima mõistusega** inimene ei taha aru saada ja kui lõpuks aru saab, siis läheb tighedaks. (Google)

(980) **eks ta siis ole natsa igav kui sul eriti tuju ei ole ajsga tegeleda. lihtsalt tuima peaga teed asja ära** (Google)

(981) Aga seda, et väikene keretäis oleks juba enne valimisi ära kulunud, eestlane oma **tuima ajuga** taibata ei suuda. (Google)

⁸³ *tuim* 1. Puudutuste vm füüsilise ärrituse vastu tundetu (või vähese tundlikkusega). 3. (Meelte ja vaimse suutlikkuse kohta) kehavõitu, tõnts, vilets, raske taibuga. (EKSS VI, 2)

3.3.9.2. Materjal

Materjal iseloomustab eesti keeles ainult intellektuaalse võime *pea*, vene keeles intellektuaalse võime *голова* 'pea', *мозг(и)* 'aju(d)' kvaliteeti. Kõige tava-pärasemaks INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisele osutavaks mater-jaliks on nii eesti kui ka vene keeles puu:

(982) *Вõi seletan veel ühe korra ja hästi aeglaselt, sest KODANIK tundub olevat üsnagi harimatu ja puust peaga.* (Google)

(983) *И некоторые господа с деревянной головой ловились на это, несмотря на предостерегающее название.* 'Mõned puust peaga härrad jäidki sellega vahele, vaatamata hoiatavale nimetusele.' (Google)

(984) *[---] что жить без этого бардака, без тупых солдат и командиров с деревянными мозгами уже не может, да и не хочет.* '[---] et elada ilma selle korralageduse, ilma nürimeelsete солдатите ja puust ajudega komandörideta ta enam ei saa ega tahagi.' (Google)

Vene keeles toonitatakse intellektuaalse võime madalat kvaliteeti puunimetuse mainimiga, nt *дубовый* 'tammepuu-, tammepuust', *еловый* 'kuusepuu-, kuusepuust':

(985) *Просто я не могу это допетрить своей дубовой головой!* 'Lihtsalt ma ei suuda oma tammepuust peaga pärale jõuda!' (Google)

(986) *А гопники последнее время постоянно ищут проблемы на свои тупые головы с дубовыми мозгами.* 'Aga hopnikud otsivad viimasel ajal pidevalt probleeme oma tammepuust ajudega nürivate peade jaoks.' (Google)

(987) *Тебе дается все для того, чтобы ты понял своей еловой головой, что как делать.* 'Sulle antakse kõik selleks, et sa saaks oma kuusepuust peaga aru, mida ja kuidas teha.' (Google)

Eriti rumalat ja jonnakat inimest nimetatakse vene keeles *дубинноголовой* 'tammepuust pea' (VKSS 3) või lihtsalt *дубина* 'kaigas, nui, malk'. FFS esitab terve rida väljendeid, millega võib avaldada oma pahameelt, väljendada nõrdimust vestluskaaslase rumaluse puhul: *голова~башка дубовая* 'pea tammepuust' (FFS), *голова еловая* 'pea kuusepuust' (FFS), *голова мякинная* 'pea aganatest' (FFS), nt

(988) *Дубовая твоя голова, Борис и так в курсе всех твоих тайн, — замахнулась Киселева, примериваясь к Люськиному лбу.* 'Su tammepuust pea, Boriss on niigi kõigi sinu saladustega kursis, – võttis Kisseleva lõõgiks hoogu, sihtides Ljuska laupa.' (ruscorpora)

(989) *Голова твоя еловая, милицейская, ты хоть что-нибудь в международной обстановке понимаешь?* 'Su kuusepuust miilita pea (голова), kas sa üldse midagi taipad rahvusvahelisest olukorrast?' (Google)

(990) *Мякинная голова! Если ты более образован, чем я, это вовсе не значит, что ты всеведущий!* 'Aganatest pea! Kui sa oled minust rohkem haritud, ei tähenda see sugugi seda, et sa oled kõiketeadja!' (Google)

Vene keele fraseologismis *дубовая голова~голова дубовая* 'tammepuust pea~pea tammepuust' avaldub tammega assotsieeruv kõvadus intellektuaalsete võimete puhul kui negatiivne omadus (Birihh jt 1998).

Inimese rumaluse üle pahameele väljendamise puhul ei võeta tarvitusele mitte ainult puu-, vaid ka loomanimetusi. Kuigi vestluskaaslase nimetamine eriti rumalaks peetava looma nimetuse järgi ei oma otsest seost käesolevas alapeatükis käsitletava intellektuaalsete võimete materjaliga, heidan järgnevalt siiski põgusa pilgu ka sellele. Tavaliselt nimetatakse rumalat inimest eriti rumalaks peetava looma pea järgi, nt *баранья*⁸⁴ *голова* 'oinapea', *курья голова* 'kanapea' (FFS), nt

(991) *Голова у него баранья, значит, и толковать с ним не о чем.* 'Tal on oinapea, tähendab, temaga ei ole millegi üle arutleda.' (ruscorpora)

(992) *Живи, как говорится и радуйся, курья голова!* 'Ela, nagu öeldakse, ja tunne rõõmu, kanapea!' (Google)

Väga rumalal inimesel on kana aju:

(993) *Всех этих слов о дружбе, братстве и товариществе она не могла осмыслить своим куриным мозгом и простой крестьянской душой.* 'Kõiki neid sõnu sõprusest, vennlusest ja seltsimehelikkusest ei saanud ta mõista oma kana ajuga ja oma lihtsa talupojahingega.' (ruscorpora)

Tatjana Trojanova (2003: 70–85) märgib metafoorse ülekande „loom – inimene” käsitluses, et eesti ja vene keeles omistatakse rumalust kariloomadele, veistele. Arvo Krikmanni (1997: 162–167) kõnekäänumaterjali põhjal koostatud tüpoloogia „Kõrvutused ja samastused loomapeadega (vm kehaosadega)” näitab, et eesti kõnekäändudes (eelkõige võrdlustes) väljendatakse „rumalust, lollust ja hullust” veiste, lammaste ja oinaste peade kaudu. Eriti rumalate loomadena esinevad Krikmanni koostatud tüpoloogias veised (vasikad, pull, härg), lambad, oinad, kitsed, sokud, sead. Rumalana võivad esineda ka koerad, hobused, eeslid ja muud loomad, nagu hunt, jänes, hani, part, kana, kalkun, vares, kull ja isegi kapsauss. (Krikmann 1997: 162–167)

3.3.9.3. Kõvadus

Pea ja *aju(de)* kõvadus on eesti keeles madala kvaliteedi märgiks, nt inimesel, kes omandab õpitavat suure vaevaga, on raske taibuga, on *kõva pea* (FS). *Kõvad* intellektuaalsed võimed omavad eesti keele maailmapildis madalat kvaliteeti:

(994) [---] *teen nii nagu õpetatud, kuid tema lööb välja lehe The Cannot be found, olen ma tõesti nii kõva mõistusega või [---]* (Google)

(995) *Ma olen vist mingi eriti kõva peaga, aga inglise keelega ei ole ma ikka veel ära harjunud, kuigi olen sellega/selles elanud juba ligi 2 kuud.* (Google)

(996) *tõesti haige aga siiski kohutavalt naljakas kõva aju peab ikka olema et sellise haiglase asja välja mõtleb* (Google)

Vene keeles esineb intellektuaalsete võimete kõvadus kõrge kvaliteedi märgina, nimelt INTELLEKTUAAALSE POTENTSIAALI olemasolu ja PSÜÜHILISE TERVISE

⁸⁴ Trojanova (2003: 77) käsitleb rumaluse ja järeleandmatuse joonte kandjana eeslit (*осел/ослица/ослиха*), päss esineb tema uurimuses kui järeleandmatu ja tõrges (kuid mitte rumal) loom.

märgina. Adjektiividega *крепкий* 'kõva, tugev, vastupidav; kindel, vankumatu, kõikumatu', *твердый* 'kõva, tahke, jäik' iseloomustatavad intellektuaalsed võimed on vastupidavamad nihestustele, nihetele, mis kahjustavad INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI ja PSÜÜHILIST TERVIST⁸⁵. Kolm järgnevalt esitatud lauset (1997–1999) demonstreerivad kõvadust vastupidavusena nihetele, nihestustele:

(1997) *У меня крепкий ум, хорошая память.* 'Mul on **kõva mõistus** (ум), hea mälu.' (Google)

(1998) *Представьте себе сотню сильных незаурядных личностей, с крепким интеллектом, со своими собственными представлениями о прекрасном [---]* 'Kujutage endale ette sadakonda tugevaid erakordseid isiksusi, **kõva intellektiga**, oma ettekujutustega ilu kohta.' (Google)

(1999) *Зрелище действительно не для слабонервных! Я со своими крепкими мозгами посмотрел тока 3 странички больше не смог...уж действительно УЖАС полный!* 'Vaatepilt ei ole tõepoolest nõrganärvilistele! Mina oma **kõvade ajudega** vaatasin ainult kolme lehte ja rohkem ei suutnud... tõepoolest täielik õudus!' (Google)

Järgmises lauses (1000) mõeldakse intellektuaalse võime kõvadusega PSÜÜHILISE TERVISE olemasolu:

(1000) *До последних дней она оставалась активной, со здравым рассудком и крепким интеллектом.* 'Viimsete päevadeni jäi ta tegusaks, terve mõistuse (рассудок) ja **kõva intellektiga**.' (Google)

Intellektuaalsete võimete pehmus seostub mõlema keele maailmapildis PSÜÜHILISE TERVISE puudumisega, nt *pehme(te) aju(de)ga* inimene on segaseks läinud, aru kaotanud (EKSS). Kahes järgmises lauses (1001–1002) viitab intellektuaalsete võimete pehmus PSÜÜHILISE TERVISE puudumisele:

(1001) *"Sest sinuga saan ma nannipunne, kel on kaelad kõverad ja ajud pehmed.* (Eesti Ekspress 1996)

(1002) *Автор однажды попробовал — и был надолго задвинут на задворки собственного сайта, сопровождаемый прозвищем престарелого маразматика, страдающего размягчением мозгов.* 'Autor proovis kord ja oli lükatud pikemaks ajaks oma saidi tagahoovi, **ajude pehmenemise** all kannatava vana marasmaatiku hüüdnime saatel.' (ruscorpora)

Sõltuvalt kontekstist edastab intellektuaalse võime pehmus PSÜÜHILISE TERVISE puudumise kaudu INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist⁸⁶, nt

(1003) *need pehmete ajudega* miilitsad ei suutnud aastaga õppida mõõteriistu kasutama, et atesteering saada. (Google)

⁸⁵ Vene keele maailmapildis iseloomustab PSÜÜHILISELT TERVE inimese intellektuaalset võimet kõigutamatus, püsivus ja stabiilsus. Vt ptk 3.3.3. Intellektuaalsete võimete kaotus/kadu.

⁸⁶ Intellektuaalsete võimete puudumisest ja puudumise omistamisest vt ptk 3.3.2. Intellektuaalsete võimete puudumine. Intellektuaalsete võimete kaotuse/kao kohta ja kaotuse/kao omistamise kohta vt ptk 3.3.3. Intellektuaalsete võimete kaotus/kadu. Vt ka ptk 3.4. Intellektuaalsetest võimetest eesti ja vene keele maailmapildis.

Pehmus on intellektuaalsete võimete madala kvaliteedi märgiks:

(1004) *Kui juristid tõesti arvavad, et mingite andmebaasi kannete kaudu hakkavad nad sanktsioone rakendama, siis on nad kas **pehme aru** või puuduliku haridusega ning [---].* (Google)

(1005) *Mul **mõistus pehme** vist, sest tõin näite sisselülitatud käiguga autost kui oleks pidanud arvestama vabakäiguga mootori pöörete kiiret langust.* (Google)

(1006) *See raudteekaitse **pehme pea** ei teadnud maast-ilmast, oma relvast ega mundrist, rääkimata ohvitseri aust, mida ta oimetusse ajju sisse püüti karkida [---].* (ILU1970/ilu0090)

Intellektuaalseid võimeid võib pehmendada, s.t viia nad madala kvaliteedi seisundisse:

(1007) *Õnnetute sakslaste (ka jaapanlaste ja venelaste) mõistus aeti ju eriliselt võikal moel segi – seitsme aastaga **tehti neil ajud nii pehmeks**, et surm isamaa eest tundus loomulikumana kui surm vanadusse.* (Eesti Ekspress 2000)

(1008) *Гамбургеры, телевидение и голые девки в Интернете **размягчают мозги**, человечество мельчает, политики вырождаются.* 'Hamburgerid, televisioon ja paljad plikad Internetis **pehmendavad ajusid**, inimkond mandub, poliitikud surevad välja.' (Google)

Vene keeles võib intellektuaalset võimet ум 'mõistus' iseloomustav *твердый* 'kõva, tahke, jäik' kajastada iseloomujooni, nagu enesekindlus, meele- ja otsusekindlus, julgus, nt

(1009) *она обладала здоровым смыслом, решимостью, ясным, **твердым умом**, проявившимся в самой ее манере говорить, спокойной и положительной [---].* 'Ta omas tervet mõistust (смысл), kindlameelsust, selget, **kõva mõistust (ум)**, mis avaldus tema rahulikus ja positiivses rääkimisviisis [---].' (Google)

Intellektuaalset võimet iseloomustav pehmus võib vene keele maailmapildis osutada inimese leplikkusele, järeleandlikkusele, soostuvusele:

(1010) *Я по настоящему очень, очень, очень сильно и глубоко люблю женщин, восхищаюсь их пластичным телом и **мягким умом**.* 'Ma tõesti väga, väga, väga tugevalt ja sügavalt armastan naisi, imetlen nende graatsilist keha ja **pehmet mõistust (ум)**.' (Google).

3.3.9.4. Konsistents

Vedel konsistents iseloomustab intellektuaalse võime *мозги* 'ajud' madalat kvaliteeti, nt

(1011) *У Анжелы оказались **жидкие мозги** блудливой утки, заплывшие от „забот” о деньгах, шмотках, мужиках, жратве и алкоголе.* 'Anželal ilmesid liiderliku pardi **vedelad ajud**, rasvunud „muredest” raha, kodinate, meeste, lobi ja alkoholi pärast.' (ruscorpora)

Eestikeelses materjalis pole intellektuaalsete võimete vedelusest näiteid ette tulnud.

Kuivamine, kärbumine ei tõsta *hallolluse* kvaliteeti, vaid on nende madala kvaliteedi märgiks:

(1012) *soome hallollus on eesti viinast ja õllest kärbunud, see on nüüd küll selge!* (Google)

(1013) *Kirsi Moos, saa aru, on juba 21.sajand ja sa võiks oma kliimaksiga midagi ette võtta, kuna kõik juba mõistavad, et su aju lubjastub ja hallollus kuivab* (Google)

Vene keeles viitab intellektuaalsete võimete kuivus sellistele inimese iseloomujoontele, nagu kalkus, südametisus ja tundetus:

(1014) *умеющий перевернуть все жизненные ценности как ему нужно...с хорошим аналитическим...но злым и сухим умом.* 'kõiki eluväärtusi ümber lükata oskav nii, nagu tal vaja on...hea analüütilise, kuid kurja ja kuiva mõistusega (ум).' (Google)

(1015) *Это та живая история, еще не обработанная сухими мозгами статистов [---].* 'See on too elav lugu, mis pole veel statistide kuivade ajude poolt töödeldud [---].' (Google)

3.3.9.5. Kaal

Intellektuaalsete võimete kaalu mainimine osutab madalale kvaliteedile:

(1016) *õpetaja peab arvestama samaväärselt väga andekate kui ka raske taibuga õpilastega.* (Google).

(1017) *Ему очень хотелось слыть ученым, но так как его тяжелый ум не годился для риторики, то он обратился к стихотворству, не сочинив, однако, ничего достойного [---].* 'Ta tahtis väga, et teda tuntaks teadlasena, kuid kuna tema raske mõistus (ум) ei kõlvanud retoorikaks, siis pöördus ta luuletamise poole, siiski loomata midagi väärtuslikku [---].' (Google)

Eesti keeles vastandub *raskele taibule kerge taip* – kergus osutab *taibu* kõrgele kvaliteedile:

(1018) *Sai kõikjal oma kerge taibuga hästi hakkama.* (EKSS)

(1019) *Kui Glaukon on kerge taibuga ärgas ja teadmishimuline noormees [---].* (Google)

Intellektuaalsete võimete kergus ei pruugi siiski alati esineda kõrge kvaliteedi märgina, nt *meele* kergus ei näita selle kõrget kvaliteeti, vaid osutab inimese kerglasele iseloomule, kerglusele ja iseloomustab inimest kui *kergemeelset*⁸⁷:

(1020) *[---] kättesaamatuna näiv ihalusobejekt on ilus, aga samas ropu suu ja kerge meelega Helen [---].* (Google)

Kerge aruga inimene on vaimselt pisut puudulik, kerglane (FS), nt

(1021) *Rätsep olevat kerge aruga.* (EKSS)

Vene keeles ei seostu moraalne lodevus, kerglus ja muretus intellektuaalsete võimete, vaid mõtete ja mõtlemise kergusega. Inimest iseloomustav

⁸⁷ *kergemeelne* 1. Muretu, mittetõsise suhtumisega, ükskõikselts hoolimatu millegi suhtes. 2. Kergete elukommetega, moraalselt lodev, kombelõtv. (EKSS II, 2)

*легкомысленный*⁸⁸ 'kergemeelne, kerglane' on moodustatud kahest tüvest: *легк(ий)* 'kerge' ja *мысль* 'mõte': *легк-о-мысл-енн(ый)* (Tihhonov 2003). VKSS 6 mainib ka sama tähendusega sõna *легкодумный* 'kergemeelne, kerglane', mis on moodustatud kahest tüvest: *легк(ий)* 'kerge' ja *думать* 'mõtlema': *легк-о-дум(-н-ый)* (Tihhonov 2003).

Pea, *голова* 'pea' raske kaal võib esineda puhanud oleku vastandina:

(1022) *Siis aevastan iga sekundi tagant ja **pea on raske** ja nii nii paha on olla.* (Google)

(1023) ***Тяжелая голова** на утро это характерно для живого пива. 'Raske pea hommikul on elava õlle jaoks iseloomulik.'* (Google)

Vene keeles märgib *голова* 'pea' rasket kaalu *чугун* 'malm' – materjal, mis esineb raskuse võrdkujuna:

(1024) *Великая сушь в горле, **чугунная голова**, дрожащие руки, провалы в памяти....* 'Suur kuivus kurgus, **malmist pea**, värisevad käed, mäluaugud...' (Google)

Eesti keeles esineb *pea* raskuse võrdkujuna *tina*:

(1025) *3 tundi und ja siis **tinaraske peaga** ärkamine. Ma olen ikka veel väsinud, aga lähen nüüd telekat vaatama.* (Google)

3.3.9.6. Avarus/laius

Intellektuaalsete võimete kvaliteeti iseloomustavad nii eesti kui ka vene keele maailmapildis ruumilised parameetrid nagu avarus/laius ja pikkus/kõrgus/sügavus. Avarus näitab intellektuaalse võime kõrget kvaliteeti:

(1026) *Arenenud, **avara mõistusega** inimene.* (EKSS)

(1027) *Vangistuses traagiliselt hääbunud isalt Jerzy-Bonifacius-Edward K.-ilt oli ta pärinud **avara intellekti** ning tundliku loomuse.* (Google)

(1028) *[---] kuna demokraatia jätab inimesele loomuliku otsustamis- ning valikuvabaduse, eeldades kõrgel ametipostil olevalt ka kõrget moraali, ausust ning **avarat meelt**.* (Eesti_Ekspress_1998)

(1029) *Ja on ka praegu, olen soovinud ikka eestlasi **avara ajuga** rahvaks pidada, kes teistelt parima üle võtab [---].* (Google)

(1030) ***Широкий ум** и хорошие способности предоставляют Марине возможность довольно большого выбора приложения своих сил. 'Lai mõistus (ум) ja head võimed esitavad Marinale oma võimete rakendamise üsnagi suure valiku.'* (Google)

Intellektuaalset võimet iseloomustav piiratus osutab nii eesti kui ka vene keele maailmapildis madalale kvaliteedile:

(1031) *eksid jah, aga ühe **piiratud aruga** naisnimese puhul on see andestatav* (Google)

⁸⁸ *легкомысленный* 1. Mõtlematus, arutlematult tegutsemine; pole arukas tegudes, sõnades; pole tõsine. 2. Uisapäisa; järelemõtlematu. (VKSS 6)

- (1032) *Teie asutus kubiseb üksikõiksetest, piiratud mõistusega ametnikest, kes [---] tunnevad naudingut, kui õnnestub kedagi endast nõrgemat alandada.*" (SEGAILU0116)
- (1033) *Oled piiratud taibuga eelarvamustega meesshovinist?* (Google)
- (1034) *See, et sina kõneleja mõttekäiku ei suuda oma piiratud intellektiga jälgida, ei tähenda veel seda, et lausetel midagi viga oleks.* (Google)
- (1035) *„Kas Mäe oma piiratud ajuga pole veel aru saanud, et tal pole võimalik juhtida kogu Eesti riigi kultuuriasutusi?“* (Google)
- (1036) *Она [---] была женщина ограниченного ума – непонятливая, нерешительная, не любившая усиленных занятий и очень зависевшая от своих советчиков.* '[---] ta oli piiratud mõistusega (ум) naine – taipamatu, otsustusvõimetu, intensiivsemaid tegevusi mittearmastav ning väga sõltuv oma nõuandjatest.' (Google)
- (1037) *Размышляют они своим ограниченным рассудком много, сомневаются в мужчинах.* 'Mõtlevad nad oma piiratud mõistusega (рассудок) palju, kahtlevad meestes.' (Google)
- (1038) *Если умный, то нудный, если веселый, то с ограниченным интеллектом [---].* 'Kui tark, siis tüütu, kui lõbus, siis piiratud intellektiga [---].' (Google)
- (1039) *[---] новые судебные методы, которых не хотел понимать своей ограниченной головой этот офицер.* '[---] uued kohtumeetodid, mida ei tahtnud mõista oma piiratud peaga see ohvitser.' (Google)
- (1040) *Но повторяю: человеку с ограниченными мозгами этого не понять.* 'Kuid kordan: piiratud ajudega inimesel pole võimalik seda mõista.' (Google)

3.3.9.7. Pikkus/kõrgus/sügavus

Pikkust, kõrgust ja sügavust vaatlen käesolevas alapeatükis sarnaste omadustena, kuna kõik kolm tähistavad üldjoontes ühte ja sama. Sügavus ja kõrgus näitavad kahest erinevast vaatenurgast vaadeldavat pikkust. Pikkuse puhul keskendutakse ulatuvusele, ulatusele. Kõrgus on pikkus, vaadates altpoolt üles, ning näitab, kui suurt pikkust alt ülespoole omab intellektuaalne võime. Sügavus on pikkus ülevalt alla ning näitab, kui suurt pikkust omab intellektuaalne võime ülevalt allapoole.

Intellektuaalsete võimete puhul nimetan pikkuseks tegelikult lühidust, kuna adjektiiv *pikk* ei iseloomusta eesti keeles intellektuaalsete võimete pikkust vaid kiirust (*pikk* = *pikaldane*, *aeglane*), ka venekeelse materjali põhjal pole esinenud näiteid intellektuaalsete võimetele pikkusest, mida iseloomustaks adjektiiv *длинный* 'pikk'.

Kui intellektuaalne võime on lühike, on selle kvaliteet madal – taipamatu, rumal inimene on *lühikese aruga* (FS), nt

- (1041) *Iga Mõhk ja iga Tõlpa vaatab teise inimese peale mõõtnatust kõrgusest alla, ja peab teda [---] pikkade juuste ja lühikese aruga naiseks.* (Eesti_Ekspress_2000)

Lühikeste intellektuaalsete võimete madalat kvaliteeti on näha ka kahes järgmises eestikeelses lauses:

(1042) *Korvpall on mõeldi USA-s debiilikute tarvis (kasv pikk, **mõistus lühike**). Korvpallis ei ole mõistust tarvis, selletõttu peaks meie sotsiaalministeerium seda vaimsete puuetega inimestele edaspidigi soovitama.* (Google)

(1043) *Nõnda **lühike** see inimese **oid** kord juba on.* (ILU1990\ilu0508)

Ka venekeelses materjalis on esinenud intellektuaalse võime lühidus madala kvaliteedi märgina:

(1044) *Поскольку **ум** у нее был **короче ее мини-юбки**, то Борьке не составило труда задурить ей голову.* 'Kuna tema **mõistus (ум)** oli tema **mini-seelikust lühem**, siis Borkale ei olnud raske teda lollitada.' (ruscorpora)

(1045) *От водки **разум короткий*** 'Viinast on **mõistus (разум) lühike**.' (Google)

(1046) *Отношения с хорошей девушкой Верой, счастливой обладательницей длинных ног и **короткого интеллекта** [---].* 'Suhted hea tütarlapse Veraga, pikkade jalgade ja **lühikese intellekti** õnneliku omanikuga [---].' (Google)

Vene keele adjektiiv *недалекий* 'mittekauge' iseloomustab intellektuaalse võime madalat kvaliteeti. Adjektiivi *недалекий* 'mittekauge' üheks tähenduseks on „4. Vaimselt piiratud; rumalavõitu.” (VKSS 7); *недалекость* 'mittekaugus' tähistab vene keeles vaimset piiratust; rumalust (VKSS 7), nt

(1047) *Екатерина Великая: „человек безукоризненной честности, но **недалекого ума**”.* 'Katariina Suur: „laitmatu aususe, kuid **mittekauge mõistusega (ум)** inimene”.' (ruscorpora)

(1048) *Мой **недалекий разум** не может мне помочь сформулировать предложение* 'Minu **mittekauge mõistus (разум)** ei saa mind aidata lause formuleerimisel.' (Google)

(1049) *И именно поэтому веду себя как инфантильная фанатка, **недалекого рассудка**.* 'Ja nimelt selle pärast käitun nagu infantiilne fanatt, **mittekauge mõistusega (рассудок)**.' (Google)

(1050) *Но мой бедный словарный запас и, видимо, **недалёкий интеллект** не позволяют мне спорить дальше.* 'Kuid minu vaene sõnavara ja, ilmselt, **mittekauge intellekt** ei luba mul edasi vaielda.' (Google)

(1051) *[---] шикарной гламурной девушке, со стройными ногами [---] **недалёкими мозгами**, забитыми только солярием, косметикой и новыми шмотками.* '[---] šikile glamursele tütarlapsele saledate jalgadega [---] **mittekaugete ajudega**, mis on täidetud ainult solaariumi, kosmeetika ja uute hilpu-dega.' (Google)

(1052) *Да и сам подумай своей **недалекой головой!** если ты придумал себе ник – это не значит что под ним никто не может играть!* 'Ja ise sa mõtle oma **mittekauge peaga!** Kui sa mõtlesid endale välja *nick*’i – see ei tähenda, et selle all ei saa mitte keegi mängida!' (Google)

Analüüsitud venekeelses materjalis pole ette tulnud ühtegi lauset, kus intellektuaalse võime kõrget kvaliteeti iseloomustaks sõna *далекий* 'kauge', kuigi

Jevgenjeva (1971) sünonüümisõnastikus esineb *далекий* 'kauge' sõna *умный* 'tark, arukas, nupukas, nutikas, peaga, oiukas' sünonüümina⁸⁹.

Intellektuaalset võimet iseloomustav sügavus on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis kõrge kvaliteedi märgiks:

(1053) [---] *lahke ja naeratava välimuse taga võib peituda sügav mõistus, tasa-kaaluka ja vaikse oleku taga tõsine töömees.* (Google)

(1054) *Hingeline soojus ja sügav intellekt* valgustasid Georg Otsa Cervantest-Don Quijotet M.Leigh' muusikalis "Mees La Manchast". (Google)

(1055) *Несмотря на свой глубокий ум и блестящие способности, он плохо прижился в колледже.* 'Vaatamata oma sügavale mõistusele (ум) ja hiilgavatele võimetele, ta kohanes kolledžis halvasti.' (Google)

(1056) *Однако глубокий разум* княгини, ее молитвенная настроенность скоро переубедили игуменью. 'Kuid vürstinna sügav mõistus (разум), tema häälestatus palvetada, veensid iguumeni ümber.' (Google)

(1057) *Сам Куп* всем руководил, задавал много вопросов, красиво и эрудированно выступал — в нём чувствовался глубокий интеллект. 'Kup juhatas ise kõike, esitas palju küsimusi, esines ilusasti ja erudeeritult – temas oli tunda sügavat intellekti.' (ruscorpora)

Kõigist intellektuaalsetest võimetest iseloomustab kõrgus ainult *интеллекти*, *интеллект* 'intellekt' kõrget kvaliteeti:

(1058) *See peaks aga siis ka olema tõeliselt arukas, tasakaalukas, kõrge intellektiga ja ka poliitiku võimetega isiksus.* (Postimees_1996)

(1059) *Высокий интеллект* призывников срывает мобилизационные планы 'Kutsealuste kõrge intellekt ajab mobilisatsiooniplaani untsu.' (ruscorpora)

Vene keeles ei esine intellektuaalse võime *ум* 'mõistus' kõrgus (*высокий ум* 'kõrge mõistus') pelgalt kõrge kvaliteedi märgina, vaid osutab pigem inimese sellistele iseloomujoontele, nagu õilsus, üllus ja vagadus:

(1060) [---] *проявля самые наглядные доказательства своего благочестия, благородства и высокого ума, король франков вернулся к своей армии [---].* '[---] tõendades oma üllust, õilsust ja kõrget mõistust (ум), naasis frankide kuningas oma armee juurde [---].', (Google)

Intellektuaalse võime *ум* 'mõistus' madalus (*низкий ум* 'madal mõistus') esineb vene keeles väärituduse ja alatuse võrdkujuna:

(1061) *Любовь объемлет все существа, будь они благородного или низкого ума, добрые или злые.* 'Armastus hõlmab kõiki olendeid, olenemata, kas neil on õilis või madal mõistus (ум), kas nad on head või halvad.' (Google)

Eesti keeles esineb sõna *madal* nii sõna *kõrge* kui ka sõna *sügav* antonüümina (Õim 1991) ja viitab intellektuaalsete võimete madalale kvaliteedile:

⁸⁹ Sünonüüme, mis tähistavad ja iseloomustavad INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI omavat inimest vt ptk 3.3. Intellektuaalsete võimete funktsioonid eesti ja vene keele maailmapildis.

(1062) kas su **madal mõistus** ei võta siis kinni, et too teema on tehtud kasutajatelt paroolide väljameelitamiseks halval eesmärgil? (Google)

(1063) See on töö inimestega, ja kui tal on ikkagi vähene haridus, **madal intellekt** ja veel mingisugused võimuambitsioonid, siis see võib olla väga eba-meeldiv kombinatsioon. (Postimees_1996)

Vene keeles esineb *высокий* 'kõrge' antonüümina *низкий* 'madal' (Lvov 1984). Intellektuaalse võime madalus räägib ka vene keeles selle madalast kvaliteedist:

(1064) У Б.-младшего самый **низкий интеллект**. 'Nooremal B-il on kõige madalam intellekt.' (Google)

Intellektuaalsete võimete kõrget kvaliteeti iseloomustava sügavuse (*глубокий* 'sügav') antonüümina esineb vene keeles madalat kvaliteeti märkiv *неглубокий* 'mitte (eriti) sügav' (Lvov 1984), nt

(1065) [...] отражает **неглубокий ум** интернетовских девочек. '[---] peegeldab Interneti tüdrukute **mitte eriti sügavat mõistust (ум)**.' (Google)

(1066) Это слово-отмазка, чтобы скрыть свою фальшивость и **неглубокий разум**. 'See on sõna-ettekääne, et varjata oma võltslikkust ja **mitte eriti sügavat mõistust (разум)**.' (Google)

(1067) В кафе заходят 4 мужчины с отпечатком **неглубокого интеллекта** на лицах и уголовного прошлого. 'Kohvikusse siseneb 4 meest **mitte eriti sügava intellekti** ja kriminaalse mineviku jälgedega näos.' (Google)

Intellektuaalse võime *интеллект*, *интеллект* 'intellekt' kõrgus on vastavuses inimese harituse tasemega: mida haritum on inimene, seda kõrgem on tema *интеллект*, *интеллект* 'intellekt'. Intellektuaalse võime *интеллект*, *интеллект* 'intellekt' kõrgus on saavutatav – *интеллект*, *интеллект* 'intellekt' on tõstetav, nt

(1068) Teadaolevalt on L. L.-i kool ainuke vähemasti Eestis, kus **интеллекти tõstmise** kõrval olulisel määral ka enese eest seismise oskust füüsilises vormis õpetatakse. (Postimees_1997);

(1069) Занятия на семинаре помогут вам: **повысить интеллект** и остроумие, значительно улучшить память и увеличить скорость мышления [---]. 'Seminaril osalemine aitab teid: **tõsta intellekti** ja teravmeelsust, muuta mälu tunduvalt paremaks ning suurendada mõtlemise kiirust [---].' (Google)

(1070) после окончания списка рекомендованной литературы будет дана методика, как с помощью литературы **поднять интеллект на недостижимую (пока!) высоту**. 'peale soovitatava kirjanduse loetelu lõppu, antakse metoodika, kuidas kirjanduse abil **tõsta intellekti saavutamatu (seni!) kõrgusele**.' (Google)

Intellektuaalse võime languse, alanemisega mõeldakse nii eesti kui ka vene keeles PSÜÜHILISE TERVISE kaotust:

(1071) tõeline **интеллекти langus** leiab aset alles pärast 80. eluaastat. (Google)

(1072) [...] и это противоречие еще больше выдавало в нем **снад интеллекта** и самоконтроля. '[---] ja see vastuolu näitas temas veelgi rohkem **intellekti** ja enesekontrolli **langust**.' (ruscorpora)

Venekeelses materjalis on ette tulnud üks näitelause, kus mainitakse intellektuaalse võime *распад* 'mõistus' alanemist:

(1073) [---] и попробуй тут докажи, что от выпивки и курения гибель и смерть, порча крови, **понижение рассудка**, помрачение памяти, старение. '[---] ja proovi siin tõestada, et joomisest ja suitsetamisest tuleb hukatus ja surm, vere rikkumine, **mõistuse (рассудок) alanemine**, mälu ähmastumine, vananemine.' (Google)

3.3.9.8. Töövõimelisus

Intellektuaalse võime töövõimelisus räägib selle kõrgest kvaliteedist, võimetus töötada räägib intellektuaalse võime madalast kvaliteedist. Mõtlemise üks avaldumisvorme on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis töö⁹⁰ – kui sooritatava töö puhul täpsustatakse, mille kallal töötab intellektuaalne võime. Mainimata, mille kallal intellektuaalne võime teeb tööd, toonitatakse intellektuaalse võime head töötamist, võimet töötada, s.t kõrget kvaliteeti:

(1074) *L.-il mõistus töötab ja paistab, et mees teab mis teeb.* (Google)

(1075) *это не страшно! нормально! значит голова работает, мыслить не разучилась!* 'pole hullu! normaalne! tähendab, **pea töötab**, pole võõrdunud mõtlemast!' (Google)

(1076) [---] **мозги у нее работают** (иначе бы в это голосование не попала) [---]. '[---] **ajud tal töötavad** (muidu poleks ta sattunud sellele hääletusele) [---].' (Google)

Intellektuaalse võime töövõimelisust kirjeldavad eesti keeles fraseologismid *nupp töötab* – keegi on taibukas, taiplik, kellelgi on taipu, arusaamist (FS); *pea töötab* – keegi on taibukas, arukas, oskab mõelda, on hea arusaamisega (FS); *aju töötab* ja *ajud töötavad* – keegi on võimeline mõtlema (FS), nt

(1077) *Meister on meister, kas ta teeb mängu või kino. Peaasi, et nupp töötab ja käed kasvavad õigest kohast.* (Google)

(1078) *kui sul pea töötab on võimalik väga kaugele jõuda.* (Google)

(1079) *Ma imestan, et need inimesed, kes püüvad võimule, omavad selliseid ajusid, mis absoluutselt ei tööta.* (Eesti_Ekspress_1999)

Vakk (1970: 31) määrab fraseologismi *pea~nupp jagab~lõikab* tähenduseks „Keegi on hea arusaamisega, taibukas, oskab mõelda”⁹¹ ning rõhutab, et jagamine sümboliseerib eeskätt head analüüsivõimet, olulise ebaolulisest eraldamist.

Eesti keele intellektuaalse võime *nupp* puhul esineb töövõimelisus *nokkimise* kujul: kui inimesel *nupp nokib*, on ta taibukas, taiplik (FS), nt

(1080) *näib, nagu läheksid kõik need, kel vähegi nupp nokib, täiesti seletamatutel põhjustel õppima* (Google)

Vene keeles esineb töövõimelisus intellektuaalsete võimete poolt sooritatava keetmisena – fraseologism *голова варит* 'pea keedab' iseloomustab taibukat, arukat inimest (FFS), nt

⁹⁰ Vt ptk 3.2. Intellektuaalsete võimete tegevus eesti ja vene keele maailmapildis.

⁹¹ FS seostab fraseologismi *pea jagab~lõikab* tähendust ainult arusaamisega: „keegi on taiplik, hea arusaamisega, kellelgi on taipu, arusaamist”.

(1081) У человека **голова варит** и есть возможности заниматься этим.
'Inimesel **pea keedab** ja tal on võimalusi sellega tegelda.' (Google)

(1082) Работаю хорошо, **мозги варят**. 'Töotan hästi, **ajud keedavad**.'
(ruscorpora)

Keetmine on kõrgel temperatuuril kulgev protsess – kõrge temperatuur osutab mõtlemise intensiivsusele (INTENSIIVSUS ON KUUMUS)⁹².

3.3.9.9. Liikuvus

Intellektuaalse võime hea liikuvus osutab kõrgele kvaliteedile. Head liikuvust näitab intellektuaalse võime elavus (vene keeles *живой* 'elav'), vilkus (vene keeles *проворный* 'kärme, kärmas, käbe, vilgas, nobe, väle') või paindlikkus (*гибкий* 'painduv, nõtk, paindlik'):

(1083) [---] D. M. (65), **liikuva mõistusega** väikest kasvu šotlane liberaalsest ajalehest *The Guardian*. (Eesti_Ekspress_1997)

(1084) Hoolika valiku tulemusena jõuti tõuainimeseni, kes koondas endas eesti naise hinnatud sihvaka keha ja eesti mehe **vilka mõistuse**. (Eesti_Ekspress_2000)

(1085) У нее был **живой ум**, большие способности и знания [---]. 'Tal oli **elav mõistus (ум)**, suured võimed ja teadmised [---].' (ruscorpora)

(1086) [---] он не верит в себя: в крепость своих рук, в **проворность ума**, в свою удачу, наконец. 'Ta ei usu endasse: oma käte tugevusse, **mõistuse (ум)** **väledusse**, oma edussegi mitte.' (ruscorpora)

(1087) [---] женщина, счастливо соединявшая в себе красоту и привлекательность с **гибким умом**, мудростью, образованностью и тактом. '[---] naine, kelles on õnnelikult ühendatud ilu ja veetlust **paindliku mõistuse (ум)**, elutarkuse, harituse ja taktitundega.' (ruscorpora)

Halb liikuvus või liikuvuse puudumine on intellektuaalse võime madala kvaliteedi märgiks. Intellektuaalse võime *aju(d)*, *мозг(у)* 'aju(d)' liikuvuse piiratud tekitab rasvumine või seenetamine, umbe kasvamine, sammaldumine. Nii nagu füüsilise keha rasvumist põhjustab vähene liikumine, samamoodi toimub ka intellektuaalse võime *aju(d)*, *мозг(у)* 'aju(d)' puhul: kui inimene ei kasuta, ei liiguta intellektuaalset võimet, või ta ise ei tööta, ei liigu, siis ähvardab seda rasvumine, mis ühtlasi tähendabki liikuvuse kaotust:

(1088) Niimoodi kängub igasugune loominguline potentsiaal, **ajud kasvavad rasva**. (Eesti_Ekspress_2000)

(1089) Поэтому работать с Сашей было тяжело, но здорово, потому что он будоражил фантазию заставлял твои **заплывшие мозги** работать и думать интенсивнее. 'Seetõttu oli Sašaga töötada raske, kuid tore, sest ta ergutas fantaasiat, pani su **rasvunud ajud** töötama ja mõtlema intensiivsemalt.' (ruscorpora)

Liikuvuse piiratusele osutab intellektuaalse võime *aju(d)*, *мозг(у)* 'aju(d)' seenetamine, sammaldumine:

⁹² Vt viidet nr 70 peatükis 3.3.4. Mis põhjustab intellektuaalsete võimete kaotust/kadu?

(1090) *Sina, kallis õpetaja, oled ka molu ja tuhknai, ja veel molumaks ja tuhknaimaks lähed, kui arvad oma **seenetanud ajudega**, et ma tahan su Airit üle lüüa.* (ILU1980\stkt0003)

(1091) *Надеюсь, мне не надо объяснять тебе разницу между **замшелыми мозгами** пожилого профессора, упорно придерживающегося старых, догматических установок [---].* 'Loodan, et mul pole vaja seletada sulle vanadest, dogmaatilistest hoiakutest kinnipidava eaka professori **sammaldunud ajude** erinevust [---].' (Google)

Liikuvuse piiratud on iseloomustanud eestikeelses materjalis *aju* klaasistumine ja *hallolluse* lupjumine:

(1092) *"Karemäe on vanaks jäänud, tal on vist **klaasistunud aju**,"* märgib *Metsamaa*. (Eesti_Ekspress_1996)

(1093) *Nüüd lajatakse juba neljakümnesed avaldusi lauale ja ei karda üldse noorematel võistelda, sest nende aju **hallollus** polegi **nii lupjunud**, kui noored ehk arvata võivad.* (Google)

Kahes järgmises lauses sarnanevad roostes *ajukäärud* (1094), *ржавые мозги* 'roostes ajud' (1095) metallist mehhanismiga, mis läheb rooste, roostetab ja seeläbi kaotab liikuvuse:

(1094) *Nimelt vaja mati riigieksam järgmine kevad edukalt teha ja **roostes ajukäärud** ära õlitada* (Google)

(1095) *И Лиза начинала шевелить **ржавыми мозгами**, она, быть может, и поймала кончик нити, но Рита успела сказать первой [---].* 'Ja Lisa hakkas liigutama oma **roostes ajusid**, tal võib olla õnnestukski mõtteotsast kinni haarata, kuid Rita jõudis öelda ette [---].' (ruscorpora)

3.3.9.10. Kiirus

Kõrge kiirus on intellektuaalsete võimete kõrge kvaliteedi märgiks:

(1096) *mul on vist ikka liiga terav ja **kiire mõistus**, mistõttu kipun ette antud ülesanded liiga kiirelt lõpetama.* (Google)

(1097) *Korvpallimaailmas pole õnneks mõõdupuuks haridus, vaid **kiire taip** ja oskused.* (Eesti_Ekspress_1996)

(1098) *Tõlkija ja filoloogina on A. S. neid, kellele kõike on antud: mälu ja **väle taip**, täpsus ja nobe sõnastus [---].* (Google)

(1099) *Это творческие люди, обладающие острым и **быстрым умом**, организаторскими способностями.* 'Need on loomeinimesed, kes omavad teravat ja **kiiret mõistust (ум)**, organisaatorivõimeid.' (Google)

(1100) *[---] каким гибким и **быстрым разумом** надо обладать, чтобы за считанные секунды производить в голове расчёты [---].* '[---] millist paindlikku ja **kiiret mõistust (разум)** on vaja omada, et loetud sekundite jooksul teha peas arvestusi' (Google)

(1101) *Переводчик не только должен безупречно владеть обоими языками и иметь **быстрый интеллект**, он также должен владеть актуальной профессиональной терминологией [---].* 'Tõlk ei pea mitte ainult valdama mõlemat keelt ja omama **kiiret intellekti**, ta peab valdama samuti aktuaalset professionaalset terminoloogiat [---].' (Google)

(1102) С. – человек, несомненно, способный, с быстрой реакцией, с **быстрой головой** [---]. 'S. on kahtlemata andekas inimene, kiire reaktsiooni ja **kiire peaga** [---].' (Google)

(1103) В будущем он намерен брать на секретарские должности „молдых девушек без опыта, но с **быстрыми мозгами**, которых можно всему выучить”. 'Tulevikus kavatseb ta võtta tööle „noori tütarlapsi ilma töökogemuseta, kuid **kiirete ajudega**, kellele võib õpetada kõike”.' (Google)

Intellektuaalsete võimete madala kvaliteedi märgiks on nende aeglus, millele eestikeelsetes lausetes osutavad adjektiivid *aeglane*, *pikaldane* ja *pikk*⁹³, nt

(1104) *see eestlane on ikka loll ja pika aruga inimene* (Google)

(1105) *Ma oma aeglase mõistusega kohe ei taibanud* (Google);

(1106) *Aga miskipärast on need päris kiilakad ikka kuidagi aeglase taibuga või vähe haritud või naiivsed või pinnapealsed või... lollid?* (Google)

(1107) *et poogna luule nõuab aina enam konteksti ja tagapõhjade mõistmist ning kujundid minusuguse pikaldase taibuga inimese jaoks üsna keerulised* (Google)

(1108) *Lebed on tüüpiline kindral - vapper, autoritaarne, pisut pika taibuga ja taktitundetu.* (EKI)

(1109) *Jansa, kas mina olen tiba aeglase meelega või lihtsalt ei suuda lehelt KP laulusõnu leida?* (Google)

Ka vene keele maailmapildis osutab intellektuaalsete võimete aeglus madalale kvaliteedile:

(1110) *ну там юмор всякий итп, в общем восхитилась я. подумала, что лучше не соваться со слабым медленным умом [---].* 'noh seal huumorimeel igasugune jms, tähendab, sattusin vaimustusse. Otsustasin, et parem sinna oma nina mitte toppida oma nõrga, aeglase mõistusega (ум) [---].' (Google)

(1111) *Медленный разум пытается решать проблемы вчерашнего дня, а уже наступает неизвестное завтра.* 'Aeglane mõistus (разум) püüab lahendada eilse päeva probleeme, kuid käes on juba tundmatu homme.' (Google)

(1112) *слабый человек со своими медленными мозгами не способен понять, что нужно для практического счастья* 'nõrk inimene oma aeglase ajudega pole võimeline mõistma, mida on vaja praktiliseks õnneks' (Google)

Eriti aeglast ja seetõttu hiljaks jäävat intellektuaalset võimet ум 'mõistus' nimetatakse vene keeles tagumiseks (*задний*), nt

(1113) *Не напрягайте задний ум, не надо. Уже поздно. Это надо было делать вчера.* 'Ärge pingutage oma tagumist mõistust (ум), pole vaja. On juba hilja. Seda oleks pidanud tegema eile.' (Google)

Aeglast, umbusklikku, kahtlustavat „tagumist” mõistust („задний” ум) vastandatakse „eesmisele” mõistusele („передний” ум), mida iseloomustab progressiivsus, tundmaõppimise ja tunnetamise võime, mis soodustab leiutamist, katsetamist ja rakendamist (Birihh 1998). Hiljaksjäävat aimamist, taipamist, mõistmist tähistab vene keeles fraseologism *задним умом догадываться~понять* 'tagumise mõistusega (ум) aimama~mõistma' (FFS), nt

⁹³ *pikk* tähenduses „2. Ajaliselt (suhteliselt) kaua kestev v. kestnud” (EKSS IV, 2)

(1114) *И задним умом понимаю, что эти деньги можно было использовать по-иному.* 'Tagumise mõistusega (ум) saan aru, et seda raha oleks olnud võimalik kasutada teisiti.' (Google)

Inimese kohta, kes on nii aeglane, et ei suuda reageerida kohe, räägitakse vene keeles *задним умом крепок* 'tagumises mõistuses (ум) tugev' (FFS), nt

(1115) *К моему несчастью, я всегда бываю крепко задним умом. Я должен был искать заведующую по всему приемному покою, а не сидеть [---].* 'Minu õnnetuseks, ma olen alati tugev tagumises mõistuses (ум). Ma oleks pidanud otsima juhatajat kogu vastuvõturuumist, mitte istuma [---].' (Google)

3.3.9.11. Väsinud/puhanud olek

Töö toob kehale väsimuse – mõtlemine kui intellektuaalsete võimete poolt või intellektuaalsete võimete abil sooritatav töö toob väsimuse intellektuaalsetele võimetele:

(1116) *Väsinud mõistus ja hirm käia välja räägivad sellest, et sul on juba psühholoogilised probleemid.* (Google)

(1117) *Tulen mina Donahoe inglise keelest, rustutd ja väsinud meelega, ning tema peab mind koridoris kinni.* (Google)

(1118) *Väsinud pea* arvutab: kui jooksiklane on ka täna teinud 28 682 sammu, siis on ta käinud 286 meetrit. (Google)

(1119) *Mina kah oma pühapäeva õhtuse väsinud ajuga ei saa ukust aru ja küsin otse [---]* (Google)

(1120) „Двенадцать тысяч запахов! — ужасается ваш утомленный **рассудок**. — Сколько на это потребуется времени! 'Kaksteist tuhat lõhna! – teie väsinud mõistus (рассудок) tunneb õudust. – Kui palju aega see võtab!' (ruscorpora)

(1121) *Сон окутывал еще туманом его уставший за день мозг, но уже в следующее мгновение он очнулся.* 'Uni mässis veel sisse tema päevast väsinud **aju**, kuid juba järgmisel hetkel ta toibus.' (ruscorpora)

(1122) *Репетиторы пытаются впихнуть недостающую тонну информации в уставшую голову вчерашнего школьника.* 'Repetiitorid püüavad toppida puudujäävat tonni informatsiooni eilse koolilapse väsinud pähe.' (Google)

Intellektuaalse võime puhanud olek räägib valmidusest töötada, töövõimest, ja seega on kõrge kvaliteedi märgiks:

(1123) *Puhanud mõistus ja keha valmis uuteks väljakutseteks.* (Google)

(1124) *Proovin homme puhanud peaga skeemi uuesti üle vaadata...täna enam ei viitsi* (Google) *тебе следует отдохнуть, поедь куда нибуть [---] и приедешь опять потом уже с свежим разумом.* 'sa peaksid välja puhkama, sõida kuhugi [---] tuled tagasi jälle siis juba värske mõistusega (разум).' (Google)

(1125) *поспавши, с бодрой головой, взяться за разгадку этого вопроса* 'veidi maganud, **reipa peaga**, asuda selle küsimuse lahtimõistatamise kallale.' (Google)

(1126) *Будет утром свежая голова — будем думать о роли.* 'Kui hommikul on värske pea – hakkame mõtlema rolli peale.' (ruscorpora)

(1126) *Настало время выпататься, взять себя в руки, успокоиться и со свежими мозгами идти на экзамен.* 'Nüüd on käes aeg välja magada, võtta ennast kätte, maha rahuneda ja minna eksamile **värskete ajudega**.' (Google)

Puhanud oleku ja värskuse seost toob esile vene keele fraseologism *на свежую голову* 'värске pea peale' – siis, kui inimene pole veel väsinud (Birihh jt 1998).

3.3.9.12. Tervis

Tervis osutab intellektuaalse võime kõrgele kvaliteedile, haigus osutab intellektuaalse võime madalale kvaliteedile. Intellektuaalse võime tervis seostub eesti ja vene keele maailmapildis nii INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI kui ka PSÜÜHILISE TERVISEGA. Eesti keele fraseologismi *terve mõistusega* kasutatakse aruka ja analüüsivõimelise inimese kohta (FS), s.t inimese kohta, kel on olemas INTELLEKTUAALNE POTENTSIAAL. Järgmistes eesti- ja venekeelsetes lausetes (1127–1132) osutab terve intellektuaalne võime INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolule:

(1127) *Et S.-il kulunuks maailma hävitamiseks ainult nelikümmend viis minutit, seda ei saanud ju ka enne sõda ükski terve aruga inimene võtta tõsiselt [---].* (Google)

(1128) *terve mõistusega* inimene saab aga aru, et see arv on populistlik õngekonks, nagu ka hüüdlauseid venelaste diskrimineerimisest. (Eesti_Ekspress_1996)

(1129) Tõenäoliselt võib mu postitus üles kütta teatud kirgi, kuid palun alljärgneva lugejail säilitada kaine ja *terve meel*. (Google)

(1130) Kui valitsus ei suuda kuritegevuse vohamise vastu midagi ette võtta, soovitan tõesti kõigile, kel käed ja jalad või *aju* veel *terve*: reedame massiliselt kodumaa. (ILU1990\ilu0075)

(1131) *А мне здравый разум* подсказывает, что уберись американцы из Ирака и Афганистана – так и никакого терроризма не останется. 'Aga mulle ütleb *terve mõistus (разум)*, et kui ameeriklased Iraagist jalga lasevad, siis terrorismi ei jäägi.' (Google)

(1132) *Однако здравый рассудок* ему подсказывает, что жениться нужно попозже, что еще не все изведано и испытано. 'Kuigi *terve mõistus (рассудок)* ütleb talle, et naist võtta tuleb hiljem, et kaugeltki kõik pole veel läbi tunnetatud ja katsetatud.' (Google)

Allpool toodud eesti- ja venekeelsetes lausetes (1133–1138) väljendab intellektuaalse võime tervis PSÜÜHILIST TERVIST:

(1133) *Raske uskuda, et terve aruga* inimene ennast mürgiga sandistada tahab? (Google)

(1134) Paarisaja vaimse alaarenguga lapse sekka sattusid elama ka *terve intellektiga* Sirlet, Andrus ja Roman. (Google)

(1135) Võite MINU Celicaga seal arvestada, kui midagi ei juhtu (st. kui jään ellu, kahe jalaga, kahe käega ning *terve peaga*) [---]. (Google)

(1136) Зеленый чай помогает пожилым людям сохранять *здравый ум* и твердую память. 'Roheline tee aitab vanadel inimestel säilitada *tervet mõistust (ум)* ja head mälu.' (Google)

- (1137) *А сыну нужно сохранить **здоровый рассудок**, поэтому ему нужен психолог, чтобы хотя бы научиться защищаться от заболевания матери.* 'Aga pojal on vaja säilitada **tervet mõistust (рассудок)**, sellepärast on tal vaja psühholoogi, et õppida end kaitsma ema haiguse eest.' (Google)
- (1138) *Если человек говорит, что ему нечего есть, но при этом у него **здоровая голова**, руки-ноги целы, то он сам в этом виноват.* 'Kui inimene räägib, et tal pole midagi süüa, kuid seejuures on tal **terve pea**, jalad-käed terved, siis on ta selles ise süüdi.' (Google)

Intellektuaalse võime haigus osutab järgmistes eesti- ja venekeelsetes lausetes (1139–1144) inimesele omistatavale PSÜÜHILISE TERVISE puudumisele, millega mõeldakse INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist⁹⁴:

- (1139) *Vaid **haige mõistusega** hullud inimesed võivad nõuda toidu hävitamist riigis, kus pooled inimestest kannatavad puudust.* (Google)
- (1140) *Ja kokkuvõtteks:selle artikli kirjutaja ka **haige aruga**,soovitaks minna ravile [---].* (Google)
- (1141) *Saan aru, et mõte on teiesugused **haige meelega** tüübid arvutite tagant igaveseks eemale saada,aga ikka peab kommentaaridust hullumeele üllitusi lugema.* (Google)
- (1142) *See Mustjala **haigete ajudega** väärarenguga jobu polegi veel ära kärvand, nagu aastat kaks tagasi hakkab jälle jälkustega portaali rikkuma.* (Google)
- (1143) *При этом таинственные источники, к сожалению, никак не обозначили конкретные решения министра, которые можно было бы списать на проявления **больного ума**.* 'Salapärased allikad, kahjuks, ei nimetanud ministri konkreetseid otsuseid, mida võiks **haige mõistuse (ум)** ilmsikstulekute peale ajada.' (ruscorpora)
- (1144) *Нас даже недавно навещала из психоклиники Э. М., которая заявила нагло, что мы сумашедшие и с **больными мозгами**.* 'Meid külastas isegi hiljuti psühhokliinikumist E. M., kes teatas häbematult, et me oleme hullud ja **haigete ajudega**.' (Google)

3.3.9.13. Jõud

Intellektuaalset võimet iseloomustav jõud on kõrge kvaliteedi märgiks:

- (1145) *Selliste lollustega üks **tugeva mõistusega** mees küll välja ei tuleks.* (Google)
- (1146) *Igal juhul on mõrv äärmiselt oluline ja süvenemist nõudev sündmus, milleks harimata, ent **tugeva taibuga** noormees teeb vajalikke ettevalmistusi suure hoole ja täpsusega.* (Eesti_Ekspress_2000)
- (1147) *Kuulajad on esile tõstnud tema **jõulist intellekti**, kirglikku tõsidust ning ideede.* (Postimees_1999)

⁹⁴ Intellektuaalsete võimete puudumisest ja puudumise omistamisest vt ptk 3.3.2. Intellektuaalsete võimete puudumine. Intellektuaalsete võimete kaotuse/kao kohta ja kaotuse/kao omistamise kohta vt ptk 3.3.3. Intellektuaalsete võimete kaotus/kadu. Vt ka ptk 3.4. Intellektuaalsetest võimetest eesti ja vene keele maailmapildis.

- (1148) [---] *Jaak on üks ausamaid poliitikuid ja mis peamine, tal on võimsad ajud.* (Google)
- (1149) *Он должен был найти свое место, в котором его могучий ум ученого и инженера мог себя проявить.* 'Ta pidi leidma enda koha, kus tema teadlase ja inseneri **vägev mõistus (ум)** saaks ennast väljendada.' (ruscorpora)
- (1150) *В женский ум Людовик 11 не верил, утверждая, что, на его взгляд, едва ли можно найти представительницу слабого пола, наделенную сильным разумом.* 'Louis 11 ei uskunud naiste mõistusesse (ум), väites, et tema arvates, võib vaevalt leida nõrgema soo esindajat, kellele oleks antud **tugevat mõistust (разум)**.' (Google)
- (1151) *Есть мнение, что для такого нужно обладать немислимым личным мужеством, стальными нервами и могучим рассудком.* 'On olemas arvamus, et selleks on vaja omada mõeldamatut isiklikku mehisust, terasest närve ja **vägevat mõistust (рассудок)**.' (Google)
- (1152) *Столыпин П.А. органически сочетал мощный интеллект и сильную волю [---].* 'Stolõpin P. A. ühendas orgaaniliselt endas **võimast intellekti** ja tugevat tahet [---].' (Google)
- (1153) *Юноша быстро осознал, что для игры в шахматы нужны не только сильные мозги, но и мощное здоровье [---].* 'Noormees teadvustas varsti, et malemänguks pole vaja mitte ainult **tugevaid ajusid**, kuid ka võimast tervist [---].' (Google)

Vaatamata füüsilise keha ja intellektuaalsete võimete opositsioonile⁹⁵, esineb intellektuaalsetel võimetest kindlaid paralleele inimese füüsilise kehaga. Intellektuaalsete võimete jõud on saavutatav – nii nagu inimese füüsilist keha peab arendama ja toitma, täpselt samamoodi peab treenima ja toitma intellektuaalseid võimeid, et arendada nende jõudu. Järgnevalt on esitatud eesti- ja venekeelsed laused (1154–1166), kus mainitakse intellektuaalsete võimete treenimist ja arendamist:

- (1154) *Ingridi heleda juuksepalniku all on peidus Tartu ülikooli õpetajate seminari alushariduse neljanda kursuse tudengi **treenitud mõistus**.* (Google)
- (1155) *Ülikooli kaks põhieesmärki on **arendada mõistust** ja loovust.* (Google)
- (1156) *Teda võivad kasutada nii kooliõpilased kui täiskasvanud, kes soovivad oma **taipu** kontrollida ja **treenida**.* (Google)
- (1157) *Tuleb laiendada oma huvialasid, **arendada intellekti** ja süvendada teadmisi.* (Google)
- (1158) *Kirjutame üles, et DNA monomeerideks on desoksüribonukleotiidid, ja palju muud tarka, mida vaid abiturienti **treenitud aju** suudab omandada.* (Postimees_1999)
- (1159) *А вот **тренировать свой ум** и развивать скрытые способности необходимо срочно.* 'Aga näed **treenida oma mõistust (ум)** ja arendada oma varjatud võimeid on vaja kohe.' (ruscorpora)
- (1160) *Сначала надо обуздать свой дух, **развить ум** и покорить тело, а затем уже противостоять чему-либо или кому-либо.* 'Eelkõige on vaja

⁹⁵ Vt ptk 1.4. Maailmapildi kaksikjaotus: asine – mentaalne.

ohjata oma vaimu, **arendada mõistust (ум)** ja allutada keha, siis juba seista millelegi või kellelegi vastu' (ruscorpora)

(1161) *Со мной можно говорить на многие интересные темы и **тренировать разум** до размера Шварценеггеровских бицепсов.* 'Minuga võib rääkida paljudel huvitavatel teemadel ja **treenida mõistust (разум)** kuni Schwarzeneggeri biitsepsite suuruseni.' (Google)

(1162) *Ее наметанный взгляд мгновенно оценил требовательность его физической сущности, а **натренированный рассудок** немедленно пресек эти мысли.* 'Tema osav pilk hindas silmapilkselt tema füüsilise olemuse nõudlikkust, aga **treenitud mõistus (рассудок)** katkestas need mõtted kohe.' (Google)

(1163) *Ребята постарше **тренируют интеллект**, участвуя в КВНе* 'Vanemad poisid treenivad oma intellekti osaledes КВН'is.' (Google)

(1164) *Он непременно **развивает свой интеллект**, приобретает умение мыслить нестандартно, заставляет активно действовать свою фантазию.* 'Ta ilmtingimata **arendab** oma **интеллекти**, võimet mõelda ebastandard-selt, paneb oma fantaasia aktiivselt tööle.' (ruscorpora)

(1165) *Причем наши программисты, например, ценятся в мире за хорошо **тренированную голову** и прочные знания фундаментальных основ [---].* 'Kusjuures meie programmeerijate, näiteks, hinnatakse maailmas hästi **treenitud pea** ja fundamentaalsete aluste tugevate teadmiste tõttu [---].' (Google)

(1166) *Математики, вообще, люди очень самоуверенные; умея хорошо использовать свой **тренированный мозг** на решение своих математических задач [---].* 'Matemaatikud on üldse väga enesekindlad inimesed; osates kasutada oma **treenitud aju** matemaatiliste ülesannete lahendamisel [---].' (Google)

Nii nagu füüsiline keha vajab toitu, samamoodi vajavad toitu intellektuaalsed võimed, seda ainult erinevusega, et intellektuaalsete võimete toit, nagu järeldub järgnevalt esitatud eesti- ja venekeelsetest lausetest (1167–1171), on õppimine, lugemine:

(1167) *Коос А. Р.-ига annab plaadi eestimaine osa **toitu mõistusele**, ülejäänu jääb tunnete.* (Google)

(1168) *Pealegi ei teinud me seal ainult füüsilist, tuli õppida relvandust, taktikat, määrustikke, meditsiini ja muud, nii et **aju sai sealgi toitu.*** (Postimees_1998)

(1169) *В XIV веке и ранее образованные русские люди **питают ум** и душу премудростью книжной.* 'XIV sajandil ja varem **toidavad** haritud inimesed **mõistust (ум)** ja hinget raamatuliku tarkusega.' (ruscorpora)

(1170) *Тогда многие семьи **питали интеллект, разум** детей классикой.* 'Tollal **toitsid** paljud perekonnad oma laste **интеллекти, mõistust (разум)** klassikaga.' (ruscorpora)

(1171) *Если книги – **пища для мозгов**, сериалы – жвачка для мозгов, то „Очень страшное кино 2” – это диван для мозгов.* 'Kui raamatud on **ajude toit**, seriaalid on ajude näts, siis „Väga hirmus film 2” on ajude diivan.' (Google)

Intellektuaalsete võimete nõrkus esineb nii eesti kui ka vene keele maailmapildis PSÜÜHILISE TERVISE puudumise märgina, millega võidakse mõelda ka

INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist⁹⁶. Eriti ilmekalt kinnitab intellektuaalsete võimete nõrkuse ja PSÜÜHILISE TERVISE seotust eesti keeles sõna *nõdrameelsus*, mis on intellekti, mõtlemisvõime ja mälu nõrgenemus, dementsus (EKSS III, 4), ja vene keeles sõna *слабоумие* – „1. Alanenud intellektuaalne tegevus (*умственная деятельность*) kui psüühika haigus või aju alaarenemise tulemus. 2. Intellektuaalsete võimete (*умственные способности*) piiratus.” (VKSS 13).

Intellektuaalse võime nõrkus on madala kvaliteedi märk:

(1172) Riiani klappis kenasti, ent samal õhtupoolikul Läti pealinnast Eestisse jõudmise nippi mu **nõder aru** ühistranspordist välja ei pigistanud. (Google)

(1173) Kui ametnik oli õpetaja arutlust küllalt kuulanud, ütles ta: „Mulle näib, et Jürka **aru on pisut nõrk**.” (ILU1930\ram0084)

(1174) See inimene, kes sinna pildi üles riputab on ikka **nõrga mõistusega** ja muidu napakas. Inimesel ei ole ju siis muud teha kui oma lollust eksponeerida. (Google)

(1175) Mõned neist on narkomaanid, alkohoolikud, niisama **nõdra meelega**. (Google)

(1176) Kuid kõige enam meeldivad talle muidugi vastased, kes on nii **nõrga iseloomu** kui ka **nõrga peaga**. (Google)

(1177) mine peksa oma **nõrgad ajud** mõõda ekraani, sest kogu su ainuke elu keerleb teleka ja neti taga, pole ime et sa nii rumal oled (Google)

(1178) Понятно какие физики идут заниматься изучением атмосферы. Которых больше нигде не берут по причине **слабого ума** и неуспешного изучения физики. 'On selge, mis füüsikud lähevad tegelema atmosfääri uurimisega. Need, keda enam mitte kuskile ei võeta **nõrga mõistuse (ум)** ja füüsika õppimise ebaedukuse tõttu.' (Google)

(1179) А потому зависть нечеловеческая овладевает моим **слабым разумом**. 'Ja seetõttu ebainimlik kadedus vallutab minu **nõrgakese mõistuse (разум)**.' (Google)

(1180) Так, во время первой болезни Джону удалось увлечь женщину **со слабым рассудком**, но более разумная женщина сообразила бы, что здесь что-то не в порядке [---]. 'Nii esimese haiguse ajal õnnestus Jenil võluda **nõrga mõistusega (рассудок)** naise ära, kuid arukam naine, oleks taibanud, et siin on midagi mäda ' (Google)

(1181) А ваши попытки оскорбить собеседника списываю на ваш **слабый интеллект** и малолетство [---]. 'Teie katseid solvata vestluskaaslast pean teie **nõrga intellekti** ja lapsemeelsuse süüks [---].' (Google)

(1182) [---] истеричной женщины, с больной волей, страстным темпераментом и **слабой головой** [---]. '[---] haige tahte, kirgliku temperamendi ja **nõrga peaga** hüsteerilise naise [---].' (Google)

⁹⁶ Intellektuaalsete võimete puudumisest ja puudumise omistamisest vt ptk 3.3.2. Intellektuaalsete võimete puudumine. Intellektuaalsete võimete kaotuse/kao kohta ja kaotuse/kao omistamise kohta vt ptk 3.3.3. Intellektuaalsete võimete kaotus/kadu. Vt ka ptk 3.4. Intellektuaalsetest võimetest eesti ja vene keele maailmapildis.

(1183) [---] даже с такими слабенькими мозгами, какими меня наделил Господь Бог, мне удалось заметить в сем опусе пару-тройку [---] орфографических ошибок... '[---] isegi selliste **nõrgakeste ajudega**, millega õnnistas mind Issand Jumal, õnnestus mul märgata selles oopuses paar-kolm [---] ortograafiaviga....' (Google)

3.3.9.14. Nähtavus/selgus

Intellektuaalsete võimete kõrget kvaliteeti iseloomustab nii eesti kui ka vene keele maailmapildis hea nähtavus. Inimese kohta, kes omandab õpitavat kergesti ja taipab kiiresti, öeldakse eesti keeles, et tal on *selge~klaar pea* (FS). Tarka, kainelt mõtlevat inimest nimetatakse eesti keeles *selgeks peaks* (FS). Selgus, helgus, klaarus näitavad intellektuaalsete võimete kõrget kvaliteeti:

(1184) [---] *Ado, Tõnu talu poegi, oli mõrsjast küll aasta võrra noorem, aga olekult tõsine, selge aruga ja otsekui suure koha peremeheks sündinud.* (ILU1990\ilu0007)

(1185) [---] *ilmselt on ta endine paras juurikas, tugeva karakteri ja selge mõistusega isiksus.* (Eesti_Ekspress_2000)

(1186) *Väga viisakas, rahulik, selge taibuga ja muidu tore tegelena, kes suht asjalikku juttu pillub* (Google)

(1187) *Mees ei kaotanud selget oidu.* (EKSS)

(1188) *Sellel, kes üksi metsa läks, pidi endal olema piisavalt sisu, et ilma kaasa võetud vaimuta hakkama saada, aga tal pidi olema ka selget meelt, mis teda vaos hoiaks.* (ILU1990\ilu0282)

(1189) *Imetledes Ateena, Delfi, Olümpia, Mükene, Epidaurose arheoloogilisi mälestusmärke, kogesin isiklikult kreeklaste valdavalt helget geniaalset meelt* [---] (Eesti_Ekspress_1999)

(1190) *Mu pea on nii selge, et võiksin hakata üles ütlema kümme aastat tagasi õpitud ladinakeelseid tekste.* (ILU1980\stkt0110)

(1191) *Nii lähebki pahatihti, et kondoom meenub osapooltele alles siis, kui võhm väljas ja pea taas klaar.* (Postimees_Extra_1997)

(1192) *Siis ma veel ei teadnud, et mul on professorile sobiv helge pea, ma tabasin hästi Kanti eetika tuuma.* (SEGAILU/0024)

(1193) *Tema käsikiri näitab, nagu võiksid ta ajud olla päris selged.* (ILU1930\lmg0031)

(1194) [---] *üks helgemate ajudega mees Eestimaal.* (Google)

Vene keeles nimetatakse inimest, kel on kaine ja loogiline mõistus, *светлая голова* 'hele pea' (FFS). Heledus ja selgus iseloomustavad intellektuaalsete võimete kõrget kvaliteeti ka vene keele maailmapildis:

(1195) *У тебя светлый ум и прекрасная память.* 'Sinul on hele mõistus (ум) ja suurepärase mälu.' (Google)

(1196) *Способность к концентрации, ясный ум и хорошая память необходимы современному человеку* 'Keskendumisvõime, selge mõistus (ум) ja hea mälu on vajalikud tänapäeva inimesele.' (Google)

(1197) *В последние годы своей жизни архиепископ Афанасий страдал болезнью ног – передвигался с трудом, но разум по-прежнему имел светлый*

и деятельный [---]. 'Elu viimastel aastatel kannatas peapiiskop Afanassij jalgade haiguse all – käis raskustega, kuid **mõistust (разум)** omas endiselt **heledat** ja tegusat [---].' (ruscorpora)

(1198) *Еще **ясный разум** капитана понимал, что необходимо сейчас же убрать паруса, изменить курс [---].* 'Kapteni veel **selge mõistus (разум)** sai aru, et on vaja kohe purjesid maha võtma hakata, kurssi muutma [---].' (ruscorpora)

(1199) *Президент должен обладать **светлым рассудком** [---] и быть трезвомыслящим и дальновидным в принятии решений.* 'President peab omama **heledat mõistust (рассудок)** [---] olema kainelt mõtlev ja otsuste langetamisel kaugelenägelik.' (Google)

(1200) *После это припадка к нему уже не вернулся **ясный рассудок** и последние десять лет жизни он провел в состоянии психической беспомощности [---].* 'Peale seda hoogu ei tulnud tema **selge mõistus (рассудок)** enam tagasi ja elu viimased kümme aastat veetis ta psüühilise abituse seisundis [---].' (Google)

(1201) *Рудик оказался очень интересным, эрудированным человеком [---] сразу было видно, что **голова у него светлая**, память великолепная.* 'Rudik osutus väga huvitavaks, erudeeritud inimeseks [---] kohe oli näha, et **pea on tal hele**, mälu suurepärase.' (ruscorpora)

(1202) *У Бурлюка абсолютно **ясная голова**, все помнит, все соотнобщает, говорит умно, с южным акцентом.* 'Burljukil on täiesti **selge pea**, kõike mäletab, kõike taipab, räägib targalt, lõunamaise aktsendiga.' (ruscorpora)

(1203) *Он мне нравится / яркий политик / **мозги светлые** / конечно переборы где-то у него бывают / но это вот его имидж / это изюминка [---].* 'Ta meeldib mulle – silmapaistev poliitik, **ajud heledad**, kuid ka tema pingutab kuskil üle, aga see on tema imago, tema omapära [---].' (ruscorpora)

(1204) *Девяностолетний старик в ответ на вопрос, как ему удалось дожить до таких пределов и сохранить **ясные мозги** и здоровье, отвечает [---].* 'Üheksakümneaastane taat vastuseks küsimusele, kuidas tal õnnestus elada nii vanaks ning säilitada **selgeid ajusid** ja tervist, vastab [---].' (Google)

Intellektuaalsete võimete silmapaistvalt kõrgele kvaliteedile osutab sära, hiilgus, sädelus:

(1205) ***Särava mõistuse** ja perfektse inglise keelega Sarnet uinutab oponentide valvsust kohtlase maamehe imagoga.* (Eesti_Ekspress_2001)

(1206) [---] nende **hiilgav mõistus** andis neile vabaduse ja nende treenitud keha viis nad päikesesse [---]. (Eesti_Ekspress_2001)

(1207) "Nad on **sädeleva mõistusega**, kuid neil puudub tung edasi liikuda – motivatsioon. (Eesti_Ekspress_1999)

(1208) *Varem on see **särava taibuga** ja paheliselt kütkestav sarimõrvar seigelnud kolmes romaanis* (Google)

(1209) *Uus mees on igati supermen – tugev, kiire, **hiilgava taibuga**.* (Google)

(1210) *Ja siis läks muidugi peoks: **sädeleva taibuga** vaimukad noored mehed, isa seal keskel nagu säraküünal.* (Google)

(1211) *Nõrga iseloomu ning mitte eriti **särava intellektiga** mehest ei ole vitaalsele Violale võrdväärset partnerit.* (Google)

- (1212) [---] ootab rahvas tulevaselt riigipealt **sädelevat intellekti** ja laialdasi teadmisi. (Postimees_Extra)
- (1213) Samas intervjuus märkis publitsist ja kirjanik, et **särava oiuga** isikutel polegi mõtet riigi kaptenisillale kippuda: „Ega geeniuustel või suurtel isemõtlejatel poliitikas kohta olegi [---]. (Google)
- (1214) Уточню: много деловых женщин с **блестящим умом**. 'Täpsustan: palju asjalikke naisi **särava mõistusega (ум)**.' (ruscorpora)
- (1215) [---] отобрали таких мощных интеллектуальных гигантов, людей с **блестящим разумом**, людей с учёностью [---]. '[---] valisime sellised võimsad intellektuaalsed gigandid välja, **särava mõistusega (разум)** inimesed, haritud inimesed [---].' (Google)
- (1216) От природы он был наделен **блестящим интеллектом** и творческими способностями, позволившими ему с золотой медалью закончить среднюю школу [---]. 'Looduse poolt oli talle antud **särav intellekt** ja loomingulised võimed, mis lubasid tal lõpetada keskkooli kuldmedaliga [---].' (Google)
- (1217) [---] икона стиля плюс **блестящие мозги** и уверенность в себе и, как следствие, женская состоятельность. '[---] stiili ikoon pluss **säravad ajud** ja enesekindlus ja, tagajärjeks, naise jõukus.' (Google)

Valgustatus, mis on hea nähtvuse üks saatjaid, tähistab eesti keeles metafoorselt haritust – *valgustatud pea* on haritud inimene (FS). Ka vene keeles esineb haritust tähistava sõna *просвещенный* (VKSS 11) tüves *светить* 'paistma; valgustama; särama' (sõnamoodustuskett *про* 'läbi' – *светить* 'paistma; valgustama; särama') (Tihhonov 2003). Nii eesti kui ka vene keeles seostub harimatus pimedusega:

- (1218) *Haridus on valgus, harimatus pimedus*. (Google)
- (1219) **Темнота и необразованность** навсегда ушли в прошлое. '**Pimedus ja harimatus** kadusid igaveseks minevikku.' (ruscorpora)

Kui intellektuaalseid võimeid iseloomustab ähmastumine, hägustumine, hämar-dumine, tuhmumine, pimestamine, udu, viitab see intellektuaalsete võimete madalale kvaliteedile, nt

- (1220) *Raukadel kipub mõistus ähmastuma, hämarduma, tumenema*. (EKSS)
- (1221) [---] see tuleks tal nangunii läbi teha, ja miks mitte minna siis varem, enne kui tekib *raukus, mõistuse hägustumine*, närvitalituse häired, käte vabisemine, suutmatus enam puhtust pidada või midagi arukat öelda. (SEGAILU/0004)
- (1222) *Alguse ma arvasin, et see on mu hämardunud mõistuse pettekujutelm*. (SEGAILU/0019)
- (1223) *Kõik inimesed, väidab käsiraamat, välja arvatud "idiodid, hullumeel-sed, mingis haiguses sonijad, kõik need, kelle mõistus on ajutiselt tuhmunud"*. (Eesti_Ekspress_1997)
- (1224) *Noor Lemmits vaevalt tihkus sel ajal kellegagi kõnelema ega kõigutanud ta pimestatud meelt ja upsakat eneseülistamist isegi paar tulist nahatäit peksa oma parimatelt sõpradelt*. (ILU1930\nov0016)

(1225) *Tal olid võrdlemisi **tuhmid ajud** ja ta sai aru vähestest asjadest.* (SEGAILU0129)

(1226) *Mõte tekib peas alles siis, kui ma kas häälega räägin või kirjutan, muidu on **peas täielik udu**.* (Postimees_1997)

Pimedusega loomine võtab inimeselt ära kaine mõtlemise ja hindamisvõime (FS):

(1227) *Meie poliitikud on nagu **pimedusega löödud**, võitlevad ja vaenavad üksteist selleks, et saada võimule.* (Google)

Intellektuaalseid võimeid iseloomustav halb nähtavus räägib madalast kvaliteedist ka vene keele maailmapildis:

(1228) *На **помраченный ум** полезли мелкие инакомыслия [---].* 'Tuhmunud mõistuse (ум) peale hakkasid ronima väikesed teisitimõtlemised [---].' (ruscorpора)

(1229) *Память у них ослабевает, и ум **затемняется**.* 'Mälu neil nõrgeneb, mõistus (ум) pimeneb.' (ruscorpора)

(1230) *[---] человек с параноидальным мышлением, с идефикс, которая **затемнила его разум**.* '[---] paranoiamõtlemisega inimene, idee fixe'iga, mis pimendas ta mõistuse (разум).' (ruscorpора)

(1231) *Новость [---] **помутила разум** многих горожан.* 'Uudis [---] hägustas paljude linnaelanike mõistuse (разум).' (ruscorpора)

(1232) *Эта мысль **жгла его и туманила разум**.* 'See mõte põletas teda ja tegi mõistuse (разум) uduseks.' (ruscorpора)

(1233) *Рассудок **помрачается**, — размышлял несчастный, пытаясь беспристрастно изучить опутавшую его зеленую лиану с пламенными цветами [---].* 'Mõistus (рассудок) tuhmub – arutles õnnetu, üritades kiretult uurida teda kinni köitnud tulipunaste lilledega rohelist liaani [---].' (ruscorpора)

(1234) *Всем стало ясно, что у контрактика **помутился рассудок**.* 'Kõigil sai selgeks, et kontraktnikul hägustus mõistus (рассудок).' (ruscorpора)

(1235) *Тепло помещения приятно охватывало их, **туманя рассудок**.* 'Ruumi soojus mässis nad endasse meeldivalt, tehes mõistuse (рассудок) uduseks.' (ruscorpора)

(1236) *То, что вчера, несмотря на полное **затмение рассудка**, я все же выпроводил Оксану на кухню, позволяло верить: во мне еще осталась капля человеческого.* 'See, et eile, vaatamata mõistuse (рассудок) täielikule varjutusele, ma siiski saatsin Oksana kööki, lubas uskuda: minusse jäi veel inimlikkuse piisk.' (ruscorpора)

(1237) *Только всё это непонятно, и какой-то **туман в голове поднимается**.* 'Ainult on kõik see arusaamatu, ja mingi udu tõuseb peas.' (ruscorpора)

(1238) *Временное **помутнение мозгов**, погорячились, плюнули и забыли!* 'Ajutine ajude hägustumine, läksime ägedaks, sülitasime ja unustasime!' (ruscorpора)

(1239) *Густой непробиваемый **туман, обволакивающий все извилины**, не давал пробиться ни единой мысли [---].* 'Tihe, läbitungimatu udu, mis mässis kõiki ajukäärsid, ei lasknud ühelgi mõttel läbi murda [---].' (ruscorpора)

Kellegi segadusse ajamise ja eksiteele viimise kohta öeldakse vene keeles *морочить (кому-либо) голову* 'hullutama (kellelegi) pead', kus verb *морочить* 'hullutama, segi ajama' omab seost „teadvuse pimestust” (ehk minestust, meelemärgusetust) tähistava sõnaga *обморок* 'minestus, meelemärgusetus, teadvusetus' (Birihh jt 1998).

Intellektuaalsete võimete kõrget kvaliteeti iseloomustava hea nähtavuse muudavad halvaks emotsioonid, aga ka soovid (nt rahahimu, füüsilise keha soovid-vajadused):

(1240) *Ahvatlus lisaraha teenida varjutab mõnel mehel lihtsalt mõistuse ning nii raha tasku torgataksegi.* (AJA1990\pp0071)

(1241) *Kas kuldvasika viirastus oli pimestanud ta särava mõistuse?* (Eesti_Ekspress_2000)

(1242) *Sumedad ja riivatud rütmid, peened keelpillid ja preili Summeri hingestatud oiged transpordivad su meele hämarasse ruumi, kus on satiinlinad, siidsukad, hõõrduvad kehad, niisked huuled, liha.* (Eesti_Ekspress_1997)

(1243) *И пусть гнев не затмевает ваш разум, а движение карающей руки идет от доброго сердца.* 'Ja las viha ei varjuta teie mõistust (разум), ja karistava käe liigutus tuleb heast südamest.' (ruscorpora)

(1244) *Низкорослый, узкоплечий, широкобедный пол мог назвать красивым только отуманенный половым возбуждением рассудок мужчины.* 'Madalat kasvu, kitsaste õlgadega, laiade puusadega sugu võis nimetada ilusaks ainult sugulisest erutusest udustatud mehe mõistus (рассудок).' (ruscorpora)

(1245) *Светским грациям художественных салонов он предпочел простую женщину с туманным чувственным рассудком.* 'Kunstisalongide kõrgema seltskonna graatsiatele eelistas ta uduse meelelise mõistusega (рассудок) lihtsat naist.' (ruscorpora)

3.3.9.15. Kvaliteetsus

Intellektuaalse võime kõrget kvaliteeti märgistab *hea*, vene keeles *хороший* 'hea' (ja selle sünonüümid, nt *кuldne, золотой* 'kuldne'), kõrge kvaliteedi ja madala kvaliteedi vahepealset iseloomustavad kas *keskmine, средний* 'keskmine, keskpärane' või *tavaline, обычный* 'tavaline', madalat kvaliteeti iseloomustab *halb, плохой* 'halb, paha, kehv, vilets' (ja selle sünonüümid, nt *sant, kehv* jt). Kuna kvaliteetsuse iseloomustamine eespool loetletud adjektiivide ja nende sünonüümide abil ei ole omane ainuüksi intellektuaalsetele võimetele, vaid on üldine asjade, nähtuste vms kvaliteedi puhul, siis ei räägita neist siin pikalt, vaid käsitletakse allpool üksikasjalikumalt neid näiteid intellektuaalsete võimete omaduste kohta, kus intellektuaalsete võimete kvaliteetsuse kaudu iseloomustatakse intellektuaalsete võimete olemust, tuuakse nähtavale nende funktsioneerimise mehhanismi eripära, ilmutatakse muid huvipakkuvaid asjaolusid.

Vene keeles iseloomustab intellektuaalse võime kõrget kvaliteeti selle ehtsus – anne, mis kingitakse inimesele looduse poolt sündimisest saadik, nt *нпу-*

родный ум 'sünnipärane mõistus' on selline, mida inimene omab sünnist saadik, sünnipärane, loomupärane. (VKSS 11). Allpool esitatud lauses (1246–1247) märgib adjektiiv *природный* 'sünnipärane, loomupärane' intellektuaalse võime kõrget kvaliteeti:

(1246) *На работе Римма не блещет особенным старанием, но ее природный ум, наблюдательность и хитрость позволяют ей всегда добиваться поставленной цели.* 'Tööl ei paista Rimma silma erilise innukuse poolest, kuid tema sünnipärane mõistus (ум), tähelepanelikkus ja kavalus lubavad tal alati jõuda oma eesmärgile.' (Google)

(1247) *Его могучий природный интеллект, его убежденность в своем умственном и духовном превосходстве над этими молодыми людьми действовали на них гипнотически [---].* 'Ta võimas sünnipärane intellekt, tema veendumus oma intellektuaalses ja vaimses üleolekus nende noorte inimeste üle, mõjutasid neid hüpnootiliselt [---].' (ruscorpora)

Eestikeelse materjali analüüs on näidanud, et *meele* ja *aru* kõrget kvaliteeti märgib adjektiiv *õige* (kogu analüüsitud eestikeelses materjalis on adjektiiv *õige* esinenud ainult *meele* ja *aru* puhul), nt

(1248) [---] *nimetas ta neid koguni „lollideks”, kellel õiget aru peas ei olevatgi.* (ILU1910\ilu0142)

(1249) *Narvat peetakse ju kohaks, kuhu õige aruga inimene ei lähe* (Google)

(1250) *Andku issand talle igaveseks õiget meelt hea äratundmisel!* (SEGA-ILU0056);

(1251) *kui kena, et meil on olemas Mehed. Õige meelega sitked ja visad põhjamaa mehed* (Google)

3.3.9.16. Intelligentsus

Nii eesti kui ka vene keeles hinnatakse intellektuaalsete võimete kvaliteeti inimese intelligentsust iseloomustavate adjektiivide kaudu (nt *tark*, *geniaalne*, *rumal*, *loll* jt, vene keeles *умный* 'tark, arukas, nupukas, nutikas, peaga, oiukas', *гениальный* 'geniaalne, üliandekas', *глупый* 'rumal' jt), s.t nende adjektiivide kaudu, mis iseloomustavad inimest, kel on olemas INTELEKTUAALNE POTENT-SIAAL, või nende adjektiivide kaudu, mis iseloomustavad inimest, kellel puudub INTELEKTUAALNE POTENT-SIAAL⁹⁷. Tegemist on metonüümilist laadi ülekandega, kus inimese tüüpilisi omadusi omistatakse intellektuaalsele võimele.

Tark, *умный* 'tark, arukas, nupukas, nutikas, peaga, oiukas' ja selle sünonüümid tähistavad ja iseloomustavad inimest, kellel on olemas INTELEKTUAALNE POTENT-SIAAL, ühtlasi ka intellektuaalsete võimete eneste kõrget kvaliteeti. Järgmistes lauses (1252–1265) iseloomustavad INTELEKTUAALSE POTENT-SIAALI olemasolu väljendavad adjektiivid intellektuaalsete võimete kõrget kvaliteeti:

⁹⁷ Vt ptk 3.3 Intellektuaalsete võimete funktsioonid eesti ja vene keele maailmapildis; ptk 3.3.1. Intellektuaalsete võimete olemasolu; ptk 3.3.2. Intellektuaalsete võimete puudumine.

- (1252) **Targa**, terase, terve, täie **aruga** inimene. (EKSS)
- (1253) *Hullult tihti on tal muresid, mida üldjuhul mina oma targa mõistusega lahendada ei suuda.* (Google)
- (1254) *Nädalavahetusel leiad rakenduse oma arukale mõistusele ning kõneled vajadusel nii iseenda kui ka oma armsama eest.* (Eesti_Ekspress_1997)
- (1255) *Saade ei sobi ülearenenud kriitilise mõtlemise, intelligentse mõistuse ja loomuldasa vinguva meelelaadiga kodanikele.* (Google)
- (1256) *Kalle oli nutika taibuga ja hea iseloomuga poiss.* (Google)
- (1257) *sügava mõistuse ja targa meelega mees* (Google)
- (1258) *Rahvaliidus on kindlasti noori targa peaga asjalikke inimesi leida.* (Google)
- (1259) *pean oma tarka aju ragistama, siis ehk tuleb midagi* (Google)
- (1260) *Kanal 2 näidatav Henry Fordi lugu tugineb sealmaal käibivale müüdile, mille kohaselt võib nutikate ajudega saapaviksijast saada miljardärist rahvuskangelane.* (Postimees_2000)
- (1261) *Чем меньше думаешь, чем меньше применяешь свой умный ум, тем почему-то легче и проще.* 'Mida vähem mõtled, mida vähem rakendad oma tarka mõistust (ум), seda kergem millegipärast on.' (Google)
- (1262) *Вы конечно меня извините за то что я со своим интеллектуальным умом влез сюда, но спрашивается а за чем все это написано то тут?* 'Teie, palun, vabandage mind, et mina oma intellektuaalse mõistusega (ум) toppisin siia oma nina, aga küsitakse: milleks on see kõik siia kirjutatud on?' (Google)
- (1263) *ничего вы не понимаете...его смотреть нужно только в подпитуи, с разумным разумом категорически запрещено!* 'ei saa te millestki aru... vaadata seda võib ainult kerges vintis olles, targa mõistusega (разум) on kategooriliselt keelatud!' (Google)
- (1264) *Всегда говорили: „Вот у Стаса голова разумная, а у Славы нустая”.* 'Alati öeldi: „Stassil on pea tark, aga Slaval on tühi''' (Google)
- (1265) *А может просто лицо тупое, а мозги умные?* 'Aga ehk on lihtsalt nägu nüri, aga ajud targad?' (Google)

INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI erakordselt kõrget kvaliteeti iseloomustab adjektiiv *geniaalne* – erakordselt andekas, väga suurte võimetega. (EKSS 3). *Geniaalne* iseloomustab ka intellektuaalsete võimete silmapaistvalt kõrget kvaliteeti:

- (1266) *„Tal on geniaalne mõistus,” ei ole naine oma mehe kiitmisel kitsi.* (Google)
- (1267) *Sinu jaoks on ainsad tõelised skriptid need, mida sinu geniaalne pea on välja mõelnud.* (Google)
- (1268) *[---] liidrirolli omistanud siiski Berezovskile, kellel on esiteks matemaatikadoktori geniaalne aju ning teiseks endiste sidemete tõttu võime mängleva kergusena avada Kremli uksi.* (Postimees_1998)

Гениальный 'geniaalne, üliandekas' – loomeannet omav, erakordset ja kõrgeimat astet andekust omav (VKKS 3) – iseloomustab intellektuaalsete võimete silmapaistvalt kõrget kvaliteeti ka venekeelsetes lausetes:

(1269) *Его гениальный ум* полон планов, направленных на процветание нашей страны. 'Tema **geniaalne mõistus (ум)** on täis plaane, mis on suunatud meie riigi õitsenguks.' (Google)

(1270) *В прозе Достоевского – отражается весь его гениальный интеллект.* 'Dostojevski proosas peegeldub kogu tema **geniaalne intellekt.**' (Google)

(1271) *И тогда чья-то гениальная голова* родила идею изготовить карточки для внутреннего пользования [---]. 'Ja siis kellegi **geniaalne pea** sünnitas idee sisekasutuse kaartide valmistamise kohta [---].' (Google)

(1272) *У Славы с его гениальными мозгами все было четко просчитано, вплоть до хэппи-энда.* 'Slaval tema **geniaalsete ajudega** oli kõik täpselt ette arvestatud, kuni *happy end*' ini.' (ruscorpora)

INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist tähistav *rumal* ja *глупый* 'rumal' iseloomustavad eesti ja vene keele maailmapildis ka intellektuaalsete võimete madalat kvaliteeti:

(1273) *Ja Hamlet seletas Poloniusele, et selles raamatus, mida ta loeb, on juttu vanameestest, kel on rumal mõistus ja väga lõdvad kintsud.* (Eesti_Ekspress_2000)

(1274) *Kohus es või Tannu Vaaksile see perast midagi trahvi mõista et Tannu üts rumala meelega inimene om ja esigi ei tija mes tema konagi kõnelep.* (Google)

(1275) *Üldjuhul peab selleks, et valida kahest halvast kolmas – kaks korda halvem -, omama rumalat pead ja suurt õnne.* (AJAE1990\stak0237)

(1276) *Minu rumalaju* luges sealt menüüst välja et omlett juustulisandiga võiks maksta 35.- (Google)

(1277) [---] *я вот тоже своим глупым умом не понимаю зачем [---].* '[---] ka mina oma **rumala mõistusega (ум)** ei saa aru, milleks [---].' (Google)

(1278) *Дурила! [---] И как же ты не можешь понять глупой своей головой!* 'Lollpea! [---] Noh, kuidas sa ei suuda mõista oma **rumala peaga!**' (ruscorpora)

(1279) [---] *такая реакция происходит в связи с тем, что я женщина, и типа „сиди и молчи в тряпочку со своими женскими глупыми мозгами”* '[---] selline reaktsioon toimub seoses sellega, et mina olen naine, ja nagu „istu vaikselt nurgas ja ole vait oma **rumalate** naiste **ajudega**' (Google)

3.3.9.17. Sirgus/siledus

Sirgus iseloomustab ainult *ajukäär(ude)* ja *извилины* 'ajukäärud'⁹⁸ madalat kvaliteeti:

(1280) [---] *ebaterved inimesed kellel on üks ajukäär ja seegi sirge* (Google)

(1281) *Она [---] была себе на уме, но примитивна, и Майя говорила про нее, что у Кати все же есть одна извилина, но прямая.* 'Ta oli [---] salakavaldaja, kuid primitiivne, ja Maia rääkis tema kohta, et Katjal on üks **ajukäär** siiski olemas, kuid **sirge.**' (ruscorpora)

⁹⁸ *käär* 1. Käänak, käänd, looge; [---] nt *Mäelt paistsid lookleva jõe käärud.* (EKSS II, 4); *извилина* 'käänak, käär, käänd, looge' Käär, kõver, kaard, kumerus. (VKSS 5)

Eesti keeles märgib *ajukäärude* ja *hallolluse* madalat kvaliteeti ka **siledus**:

(1282) [---] kui su **ajukäärud on** ni **siledad** et ei suuda midagi targemat ja asjalikumat kirjutada sis ole parem vait (Google)

(1283) Olen päris mitut juhtumit kohanud, kus tüüp rebib endale üüberilusa naise suht **sileda hallollusega** ja seda põhjusel: aga temaga on lihtne! (Google)

Ajukäär(ude), *мозгу* 'ajud' mõjustamine ideoloogilise või omakasupüüdliku eesmärgiga on sirgeks, siledaks muutmine – (sirgeks) triikimine⁹⁹, nt

(1284) [---] millistesse idiotismisügavustesse võib langeda inim mõistus, kui seda süstemaatiliselt usupropagandada töödelda, **ajukäärusid sirgeks triikides** ja muutes kainelt mõtleva, analüütilise mõistusega inimese totutavaks mõtlemisvõimetuks usudrooniks. (Google)

(1285) Вот и „**гладят**” им **мозгу**, чтобы извилин не осталось „не правильных” 'Nii „**triigitakse**” nende **ajusid**, et ei jääks „ebaõigeid” ajukäärusid.' (Google)

Kokkuvõtvalt intellektuaalsete võimete kvaliteedist

Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis on intellektuaalsed võimed **iseloomustatavad ka kvalitatiivselt**: eesti ja vene keele maailmapildis iseloomustatavad intellektuaalsete võimete kvaliteeti teravus, materjal, kõvadus, konsistents, kaal, avarus/laius, pikkus/kõrgus/sügavus, töövõimelisus, liikuvus, kiirus, väsinud/puhanud olek, tervis, jõud, nähtavus/selgus, kvaliteetsus, intelligentsus, sirgus/siledus.

Erinevusi esineb intellektuaalsete võimete kvaliteedi mõõtmise skaalal (intellektuaalsete võimete kõvadus esineb eesti keeles madala kvaliteedi märgina, vene keeles esineb intellektuaalsete võimete kõvadus kõrge kvaliteedi märgina; eesti keele *taibu* kergus räägib kõrgest kvaliteedist, venekeelses materjalis pole esinenud näiteid intellektuaalsete võimete kvaliteeti iseloomustava kaalu kohta). *Pea* ja *aju(de)* kõvaduse mainimine viitab eesti keeles nende madalale kvaliteedile. Vene keeles on intellektuaalsete võimete kõvadus kõrge kvaliteedi märgiks – INTELLEKTUAAALSE POTENTSIAALI olemasolu ja PSÜÜHILISE TERVISE märgiks – intellektuaalseid võimeid iseloomustav kõvadus räägib vene keeles nende vastupidavusest kahjulikele nihestustele, nihetele. Kui kõvadus seostub tammepuuga, siis avaldub see vene keeles intellektuaalsete võimete puhul negatiivse omadusena ning räägib intellektuaalsete võimete madalast kvaliteedist. *Taibu* raske kaal räägib madalast kvaliteedist. *Raskele taibule* vastandub eesti keeles *kerge taip* – kergus osutab *taibu* kõrgele kvaliteedile. Venekeelses materjalis pole ette tulnud näiteid intellektuaalsete võimete kvaliteeti iseloomustava kaalu kohta.

⁹⁹ *triikima* 1. Tekstiiliesemeid kuuma triikrauaga sileda(ma)ks siluma ja pressima. (EKSS VI, 2); *гладить* 'triikima' 1. Muutma siledaks, tasaseks kuuma triikraua abil (pesust, riitest vms kohta); triikima. (VKSS 3)

Vene keele maailmapildis esinevad intellektuaalsed võimed (eriti *ум* 'mõistus') inimese iseloomujoonte kandjana. Intellektuaalset võimet *ум* 'mõistus' iseloomustav *твёрдый* 'kõva, tahke, jäik' võib rääkida iseloomujoontest, nagu enesekindlus, meele- ja otsusekindlus, julgus. Intellektuaalse võime *ум* 'mõistus' madalus (*низкий ум* 'madal mõistus') on esinenud venekeelses materjalis väärituse ja alatuse võrdkujuna. Intellektuaalse võime *ум* 'mõistuse' kõrgus (*высокий ум* 'kõrge mõistus') osutab iseloomujoontele, nagu õilsus, üllus ja vagadus. Intellektuaalsete võimete kuivus toob nähtavale selliseid inimese iseloomujooni, nagu kalkus, südametis ja tundetus.

Erinevusi kahe keele vahel võib märgata ka selles, kuidas eesti ja vene keel esitavad kvaliteeti iseloomustavad omadused. Vene keeles esineb intellektuaalse võime kõrge kvaliteedi märgina selle loomupärasus, ehtsus (nt *природный ум* 'sünnipärane mõistus'). Eriti aeglast intellektuaalset võimet *ум* 'mõistus' nimetatakse vene keeles tagumiseks (*задний*), millele vastandatakse „eesmist” mõistust („*передний*” *ум*) – aeglane ja hiljaks jääv käib alati taga, kiire intellektuaalne võime käib ees. Eesti keeles on meele ja aru kõrge kvaliteedi märgiks nende omadus olla õige.

3.4. Intellektuaalsetest võimetest eesti ja vene keele maailmapildis

Intellektuaalsete võimetenä esinevad eesti keeles *aru, mõistus, taip, intellekt, oid, oim, muts, tolk, nupp, nutt, meel, pea, aju(d), ajukäärud, hallollus*, vene keeles *ум* 'mõistus', *разум* 'mõistus', *рассудок* 'mõistus', *интеллект* 'intellekt', *голова* 'pea', *мозг(и)* 'aju(d)', *извилины* 'ajukäärud', *серое вещество* 'hallollus'. Käesolevas töös ei käsitleta *teadvust, сознание* 'teadvus' intellektuaalse võimena. Analüüsitud materjali andmed ei anna piisavalt põhjuseid pidada *teadvust, сознание* 'teadvus' intellektuaalseks võimeks: *teadvus, сознание* 'teadvus' ei täida intellektuaalsete võimete funktsioone. Intellektuaalsete võimete funktsioonideks on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI tagamine ja PSÜÜHILISE TERVISE tagamine. INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL on käesolevas uurimuses koondkategooria, mis hõlmab intellektuaalsete võimete tegutsemise võimekust. PSÜÜHILINE TERVIS on käesolevas uurimuses koondkategooria, mis hõlmab inimese tervislikku seisundit.

INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI tagab mõlema keele maailmapildis **intellektuaalsete võimete olemasolu**. Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis on inimesel INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL olemas siis, kui tal on olemas intellektuaalsed võimed. Intellektuaalsete võimete olemasolu esitab nii eesti kui ka vene keel kas omajalause või nimisõnafrasina. INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu väljendab eesti keeles omajalause partsiaalsubjekt, vene

keeles subjekt nominatiivis. Eesti keeles pole intellektuaalset võimet tähistav subjekt nominatiivis omajalauses tüüpiline, nominatiivis esineva intellektuaalset võimet tähistava subjektiga kaasneb tavaliselt osutamine intellektuaalse võime asukohale, mis on *pea* ja *nupu* puhul *otsas*, teistel intellektuaalsetel võimetest on *peas*. Vene keeles pole võimalik vastava tähenduse edasiandmisel partsiaal-subjekti esinemine, s.t selles konstruktsioonis ei ole intellektuaalne võime vene keeles skalaarne suurus. INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL on nii eesti kui ka vene keeles kvantitatiivselt iseloomustatav: intellektuaalse võime olemasolu puhul mängib olulist rolli kvantiteet. Kui intellektuaalset võimet on ebapiisavalt (ja vähem), tagab see ebapiisavalt INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI, mis võrdub nii eesti kui ka vene keele maailmapildis INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega. Kui intellektuaalset võimet on piisavalt (ja rohkem), tagab see piisavalt INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI, mis võrdub nii eesti kui ka vene keele maailmapildis INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasoluga.

PSÜÜHILIST TERVIST tagab nii eesti kui ka vene keele maailmapildis intellektuaalse võime juures olek (vene keeles ka intellektuaalse võime sees olek). PSÜÜHILISE TERVISE (ka INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI) olemasolu tagab ainult täieliku täitumusega intellektuaalne võime. Mitte täieliku täitumusega intellektuaalne võime või pooltäitumusega intellektuaalne võime ei taga PSÜÜHILIST TERVIST ja/või INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI.

Intellektuaalsete võimete puudumisel ei ole inimesel INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI ja/või PSÜÜHILIST TERVIST. Intellektuaalsete võimete puudumise, ilmaoleku puhul on üsnagi keeruline eristada, kas puudumise all mõeldakse INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI või PSÜÜHILISE TERVISE puudumist. Analüüsi käigus on selgunud, et INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI ja PSÜÜHILISE TERVISE eristamise võimalik kriteerium peitub intellektuaalse võime puudumise põhjuses: kui intellektuaalne võime on kaotatud/kadunud, siis pole inimene PSÜÜHILISELT TERVE, kui intellektuaalset võimet pole kunagi olnud, siis on tegu INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega.

Intellektuaalsete võimete kaotus/kadu väljendab eesti ja vene keele maailmapildis eeskätt PSÜÜHILISE TERVISE puudumist. Vene keele maailmapildis põhjustab PSÜÜHILISE TERVISE puudumist intellektuaalse võime püsivuse kaotamine. PSÜÜHILISE TERVISE puudumist põhjustav intellektuaalsete võimete segunemine toimub eesti ja vene keele maailmapildis erinevalt: eesti keele maailmapildis intellektuaalne võime läheb segi, seguneb või seda aetakse segi, vene keele maailmapildis lähevad segi intellektuaalsed võimed omavahel või inimene seguneb intellektuaalse võime sees. Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis on intellektuaalsete võimete kõige suuremad vaenlased, mis **põhjustavad intellektuaalsete võimete kaotust/kadu, emotsioonid, alkohol, kusi ja löögid**. Eesti keele maailmapildis põhjustavad intellektuaalsete võimete kaotust/kadu löögid sooja pagaritootega, vene keeles tolmuse kotiga; eesti keeles soojendab alkohol ainult inimese *pead*, vene keeles inimest tervikuna. **Intellektuaalsete võimete saamine** (omandamine või taastamine, taastumine) toob

inimesele eeskätt INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI (venekeelses materjalis ka PSÜÜHILISE TERVISE). Intellektuaalsete võimete saamise viisid on eesti ja vene keele maailmapildis enamjaolt erinevad.

PSÜÜHILINE TERVIS on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu obligatoorne tingimus. Inimene, kes omab INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI, on eesti ja vene keele maailmapildis alati ja eranditult PSÜÜHILISELT TERVE. Inimesel, kel puudub PSÜÜHILINE TERVIS, ei ole ka INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI. Juhul, kui PSÜÜHILISELT TERVELE inimesele omistatakse intellektuaalse võime kaotust/kadu, on tegu INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega. See, et PSÜÜHILISE TERVISE puudumisest tuleneb INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumine, ei pruugi siiski tähendada seda, et INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisest tuleks PSÜÜHILISE TERVISE puudumine.

Eesti ja vene keele maailmapildis ei ole intellektuaalsed võimed mitte üksnes inimese poolt kasutatav (käsitsetav) instrument, vaid intellektuaalsed võimed tegutsevad ka iseseisvalt, ilma inimese vahenduseta. Eesti ja vene keele maailmapildis kasutab inimene intellektuaalseid võimeid kahel viisil: instrumendi ja ruumina. **Ruumina** ei kasutata kõiki intellektuaalseid võimeid, vaid ainult neid, mis esinevad INFORMATSIOONI mahutina. Intellektuaalse võime sees võib inimene tajuda, nt näha ja kuulda (selles kontekstis pole tüüpiline intellektuaalse võime instrumendina kasutamine), teada, mõelda ja mõista, sooritada arvutamist, rehkendamist, lugemist, kirjutamist. Kasutades intellektuaalseid võimeid **instrumendina**, sooritab inimene nii mentaalsesse maailmapilti mahtuvaid tegevusi (sh teadmist, mõtlemist, mõistmist) kui ka tegevusi, mis ei kuulu mentaalsesse maailmapilti (nt tegevusi, mille eesmärgiks on materiaalse heaolu, materiaalsete hüvede teenimine ja suurendamine). Eesti- ja venekeelse materjali põhjal kirjeldatud intellektuaalsete võimete tegevus on eesti ja vene keele maailmapildis üldjoontes sarnane. Vene keele fraseoloogias esineb intellektuaalse võime rakendamine instrumendina mitmekesisemalt. Eesti ja vene keele maailmapildis võivad intellektuaalsed võimed tegutseda ka iseseisvalt, ilma inimese vahenduseta. Intellektuaalsfääri kuuluvad teadmine, mõtlemine ja mõistmine on eesti ja vene keele maailmapildis nii intellektuaalsete võimete poolt kui ka inimese poolt intellektuaalsete võimete abil sooritatavad. Intellektuaalsed võimed sooritavad eesti ja vene keele maailmapildis ainult neid tegevusi, mis kuuluvad mentaalse maailmapildi piiridesse, s.t tegevusi, mis kuuluvad intellektuaalsfääri, ja tegevusi, mis hõlmavad emotsioone, soove, kõnet.

Hääl esineb nii eesti kui ka vene keele maailmapildis võimu tunnusena. Hääl kaudu reguleerivad intellektuaalsed võimed inimese soove ja emotsioone. Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis on inimese käitumise reguleerimine kahepoolne protsess: nii intellektuaalsed võimed reguleerivad inimese käitumist kui ka inimene ise reguleerib oma käitumist, kasutades intellektuaalset võimet

instrumendina. Hääle abil sooritavad intellektuaalsed võimed mõtlemist, n-ö helindades INFORMATSIOONI.

Nii eesti kui ka vene keeles on olemas intellektuaalset võimet tähistavast substantiivist tuletatud derivaadid, mis tähistavad ja iseloomustavad inimest, kel on olemas INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL. Ainult vene keeles on olemas nii intellektuaalset võimet kui ka inimese kehaosa ja –organit tähistavatest substantiividest tuletatud derivaadid (*головастый* 'peaga, tark, nutikas', *баишовитый* 'nupukas, taibukas', *мозговитый* 'nupukas, taibukas'). Ainult vene keeles on olemas intellektuaalset võimet ja inimkeha osa tähistavast substantiivist *голова* 'pea' tuletatud derivaat *безголовый* 'peata, peatu' ning intellektuaalset võimet ja inimkeha organit tähistavast substantiivist *мозг* 'aju' tuletatud derivaat *безмозглый* 'puupäine, ajudeta', mis tähistavad ja iseloomustavad inimest, kel pole INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI. EKSS ei esita eesti keele substantiividest *pea* ja *aju* tuletatud karitiive, mis tähistaksid inimest, kel pole INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI.

Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis on intellektuaalsed võimed iseloomustatavad ka kvalitatiivselt. Intellektuaalsete võimete kvaliteet avaldub INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI ja PSÜÜHILISE TERVISE tagamisel. Eesti ja vene keele maailmapildis iseloomustavad intellektuaalsete võimete kvaliteeti teravus, materjal, kõvadus, konsistents, kaal, avarus/laius, pikkus/kõrgus/sügavus, töövõimelisus, liikuvus, kiirus, väsinud/puhanud olek, tervis, jõud, nähtavus/selgus, kvaliteetsus, intelligentsus, sirgus/siledus.

Intellektuaalseid võimeid iseloomustav **nähtavus/selgus** toob esile intellektuaalsfääri tiheda seose nägemismeelega, nägemisega. Intellektuaalsete võimete kõrget kvaliteeti iseloomustav **teravus** toob nähtavale intellektuaalseid võimeid instrumendina. Intellektuaalsete võimete kvaliteeti iseloomustavad füüsilise objekti, eseme parameetrid nagu **materjal, kõvadus, konsistents, kaal** ja ruumilised parameetrid nagu **avarus/laius, pikkus/kõrgus/sügavus**. Mõtlemine esineb nii eesti kui ka vene keele maailmapildis tööna – intellektuaalsete võimete kvaliteedi määravad nende **töövõimelisus, liikuvus** ja **kiirus**. Töö toob kehale füüsilise väsimuse – mõtlemine intellektuaalsete võimete poolt või intellektuaalsete võimete abil sooritatava tööna toob väsimuse intellektuaalsetele võimetele. Puhanud, terve ja tugev inimene on töö- ja liikumisvõimelisem – täpselt samamoodi on töö- ja liikumisvõimelisemad tugevad, terved ja puhanud intellektuaalsed võimed. Intellektuaalsete võimete head töövõimet ja liikuvust tagav **puhanud olek, tervis** ja **jõud** ilmutavad intellektuaalseid võimeid inimese füüsilise keha lahutamatu osana.

Erinevusi kahe keele vahel on ilmnunud intellektuaalsete võimete kvaliteedi mõõtmise skaalas. Vene keeles on intellektuaalsete võimete **kõvadus** kõrge kvaliteedi märgiks – INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu ja PSÜÜHILISE TERVISE märgiks – adjektiividega *крепкий* 'kõva, tugev, vastupidav', *твердый* 'kõva, tahke, jäik' iseloomustatavad intellektuaalsed võimed on vastupidavamad kahjulikele nihestustele, nihetele. Venekeelses materjalis pole

ette tulnud näiteid intellektuaalsete võimete kvaliteeti iseloomustava kaalu kohta. Eestikeelses materjalis vastandub *rasketele taibule kergele taip* – kergus osutab *taibu* kõrgele kvaliteedile. Intellektuaalsete võimete kergus ei pruugi ka eesti keeles esineda kõigi intellektuaalsete võimete puhul intellektuaalse võime kõrge kvaliteedi märgina, nt *meele* kergus ei osuta kõrgele kvaliteedile, vaid inimese kerglasele iseloomule, kerglusele, *kergemeelsusele*. Vene keeles ei seostu moraalne lodevus, kerglus ja muretus intellektuaalsete võimetega, vaid mõtetega, nt *легкомысленный* 'kergemeelne, kerglane', *легкодумный* 'kerge-meelne, kerglane'.

Ainult vene keele maailmapildis esinevad intellektuaalsed võimed **inimese iseloomujoonte kandjana**: vene keeles võib intellektuaalset võimet *ум* 'mõistus' iseloomustav *твердый* 'kõva, tahke, jäik' kajastada iseloomujooni, nagu enesekindlus, meele- ja otsusekindlus, julgus. Intellektuaalsete võimete kuivus osutab sellistele iseloomujoontele, nagu kalkus, südametis ja tundetus. Intellektuaalse võime *ум* 'mõistus' kõrgus (*высокий ум* 'kõrge mõistus') osutab inimese sellistele iseloomujoontele nagu õilsus, üllus ja vagadus. Vastavaid näiteid pole eestikeelses materjalis esinenud.

4. INTELLEKTUAALSFÄÄRI ÜLESEHITUS JA INTELLEKTUAALSED VÕIMED EESTI JA VENE KEELE MAAILMAPILDIS: KUS PEITUVAD ERINEVUSED?

Eesti ja vene keele andmete põhjal kirjeldatud intellektuaalsfääri ülesehituses pole esmapilgul suuri erinevusi märgata: intellektuaalsfääri täidab INFORMATSIOON, intellektuaalsfääri kuuluvad mõlema keele maailmapildis mõtlemine, mõistmine, teadmine, mälu ja kujutus. Analüüsitud materjal näitab, et mõtlemine, mõistmine, teadmine, mälu ja kujutus on eesti ja vene keele maailmapildis üldjoontes sarnased. Need intellektuaalsfääri protsessid ja seisundid esinevad eesti ja vene keele maailmapildis 1) intellektuaalsete võimete poolt sooritatavana; 2) inimese poolt sooritatavana, mille puhul inimene kasutab intellektuaalseid võimeid instrumendi või ruumina; 3) INFORMATSIOONIGA seotuna, mille puhul protsesside ja seisundite asukohaks on INFORMATSIOONI mahuti.

Mälu, память 'mälu' ja *kujutus* (ka *fantaasia*), *воображение* 'kujutus' (ka *фантазия* 'fantaasia') esinevad mõlema keele maailmapildis nii võime kui ka mahutina. INFORMATSIOONI mahutina esinevad eesti keele maailmapildis *mõistus, meel, teadvus, pea, aju(d), ajukäär(ud), hallollus*, vene keele maailmapildis *ум* 'mõistus', *сознание* 'teadvus', *голова* 'pea', *мозг(у)* 'aju(d)', *извилины* 'ajukäärud', *серое вещество* 'hallollus'.

Intellektuaalsfääri täitev INFORMATSIOON esineb mõlema keele maailmapildis sarnaselt: esemestub, käitub inimesepoolsest kontrollist osaliselt sõltumatult, osaliselt allub inimesepoolsele kontrollile. INFORMATSIOON läbib nii eesti kui ka vene keele maailmapildis kolm etappi: ilmub mahutisse, viibib mahutis, lahkub mahutist. INFORMATSIOONI ilmumise viisid (tekkimine, sisene mine, sisestamine ja aktiveerumine) on eesti ja vene keele maailmapildis samad, viibimist mahutis iseloomustab nii eesti kui ka vene keele maailmapildis liikumine ja muutumine või hoiul olek, INFORMATSIOONI lahkumine mahutist toimub nii eesti kui ka vene keele maailmapildis inimese tahtest olenemata. Vene keele maailmapildis rõhutab INFORMATSIOONI ennustamatust ja inimesepoolsest kontrollist sõltumatust see, et INFORMATSIOONI mahutisse sisenemine esineb iseenesest toimuvana. Ununemine esineb vene keele maailmapildis mahutist iseenesest toimuva INFORMATSIOONI väljalöömisena. See, et vene keel esitab INFORMATSIOONI sisenemist ja lahkumist iseenesest toimuva ja inimesest sõltumatuna, on kooskõlas vene keele maailmapildi puhul keskseks peetava ideega, mille kohaselt on ümbritsev maailm salapärase ja etteaimamatu ning inimene ei saa oma tulevikku, asjade kulgu ette näha ega mõjutada.

Märgatavaid erinevusi kahe keele maailmapildis ilmneb INFORMATSIOONI mahutite funktsioonides: eesti keele *pea* ja *meel* esinevad INFORMATSIOONI mahutina, aga lisaks sellele täidavad mälu funktsioone. *Meel* ja *pea* täidavad

mälu funktsioone veidi erinevalt: INFORMATSIOONI tulek *meelde* on aktiveerumine, teistesse mahutitesse (ka *pähe*) INFORMATSIOONI tulek on tavaliselt sisenemine. Olenevalt kontekstist võib *peas* staatilises olekus viibiv INFORMATSIOON väljendada nii mäletamist kui ka intensiivset mõtlemist (nt *peas istub*). Eesti keeles teatakse *pähe* õpitud INFORMATSIOONI *peast*. *Pähe* õpitud ja *peas* olevat INFORMATSIOONI võib kasutada ka mingil muul viisil, nt *peast* joonistada jms. Kuigi INFORMATSIOON võib viibida hoiul nii *peas* kui ka *meeles*, teada või kasutada mingil muul viisil võib INFORMATSIOONI ainult *peast*. INFORMATSIOONI pidamist ja hoidmist on esinenud eestikeelses materjalis ainult *meele* puhul. Eesti keeles määrab selle, kas INFORMATSIOON siseneb või aktiveerub, peale lause sisu ka INFORMATSIOONI mahuti (nt *meelde* tuleku puhul on tegu INFORMATSIOONI aktiveerumisega). Mälu funktsioonide täitmine ei seostu vene keele maailmapildis ühegi kindla INFORMATSIOONI mahutiga, ning selle, kas tegu on INFORMATSIOONI tekkimise, sisenemise või INFORMATSIOONI aktiveerumisega, võib venekeelse materjali puhul välja lugeda ainult lausest enesest. Peast teadmise tähendust edastavad vene keeles (*знать*) *на память* '(teadma) mälu peal' või (*знать*) *наизусть* '(teadma) suu peal'.

Erinevusi on kahe keele maailmapildis esinenud ka INFORMATSIOONI mahutite kujus, vormis. Eestikeelne materjal on näidanud, et INFORMATSIOON jääb nii *ajukäärudesse* (mitmuses) kui *ajakääru* (ainsuses), aga ka *ajukäärude vahele*. *Извилины* 'ajukäärud' esinevad INFORMATSIOONI mahutina ainult mitmuses. Ainsust pole vastavas kontekstis analüüsitud venekeelses materjalis ette tulnud, pole ette tulnud näiteid *извилины* 'ajukäärud' vahel asumise kohta. Vene keele *ум* 'mõistus' erineb INFORMATSIOONI mahutina teistest mahutitest kuju poolest: INFORMATSIOON ilmub nii *в ум* 'mõistuse sisse' kui *на ум* 'mõistuse peale'. Ilmunud INFORMATSIOON võib asuda *в уме* 'mõistuse sees', kui ka *на уме* 'mõistuse peal'. Eesti keele maailmapildis peab mahuti olema *lahti(ne)*, et sisenev või sisestatav INFORMATSIOON võiks sattuda mahuti sisse võimalikult kiiremini ja kergemini. Inimesel, kelle mahutisse INFORMATSIOON siseneb raskustega, vaevaliselt, või kelle mahutisse INFORMATSIOONI sisestamisel esineb raskusi, on mahuti *kinni(ne)*. Analüüsitud venekeelses materjalis pole lahtisuse-kinnisuse kohta ühtegi näidet ette tulnud.

Intellektuaalsete võimetenäiteid esinevad eesti keeles *aru*, *mõistus*, *taip*, *intellekt*, *oid*, *oim*, *mutts*, *tolk*, *nupp*, *nut*, *meel*, *pea*, *aju(d)*, *ajukäärud*, *hallollus*, vene keeles *ум* 'mõistus', *разум* 'mõistus', *рассудок* 'mõistus', *интеллект* 'intellekt', *голова* 'pea', *мозг(и)* 'aju(d)', *извилины* 'ajukäärud', *серое вещество* 'hallollus'. Intellektuaalsete võimete funktsioonid on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis täiesti sarnased: INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI tagamine ja PSÜÜHILISE TERVISE tagamine.

INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI tagab mõlema keele maailmapildis intellektuaalsete võimete olemasolu. Intellektuaalsete võimete olemasolu väljendab nii eesti kui ka vene keeles kas omajalause või nimisõna fraas, erinevus seisneb selles, et eesti keele omajalause esineb intellektuaalne võime

partsiaalsubjektina, vene keeles subjektina nominatiivis. Eesti keeles pole intellektuaalset võimet tähistav subjekt nominatiivis omajalauses tüüpiline, nominatiivis esineva intellektuaalset võimet tähistava subjektiga kaasneb tavaliselt osutamine intellektuaalse võime asukohale. Vene keeles pole võimalik INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu edasiandmisel partsiaalsubjekti esinemine, s.t selles tähenduses esinev intellektuaalne võime ei ole skalaarne suurus. INTELLEKTUAALNE POTENTSIAAL on nii eesti kui ka vene keeles kvantitatiivselt iseloomustatav: kui intellektuaalset võimet on ebapiisavalt (ja vähem), tagab see ebapiisavalt INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI, mis võrdub nii eesti kui ka vene keele maailmapildis INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega; kui intellektuaalset võimet on piisavalt (ja rohkem), tagab see piisavalt INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI, mis võrdub nii eesti kui ka vene keele maailmapildis INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasoluga.

PSÜÜHILISE TERVISE tagamisel on esinenud erinevusi inimese positsioonis intellektuaalse võime suhtes: mõlema keele maailmapildis tagab PSÜÜHILIST TERVIST inimese olek intellektuaalse võime juures, ainult vene keeles tagab PSÜÜHILIST TERVIST inimese olek intellektuaalse võime sees. PSÜÜHILISE TERVISE (ka INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI) olemasolu tagavad nii eesti kui ka vene keele maailmapildis ainult täieliku täitumusega intellektuaalsed võimed.

Intellektuaalsete võimete puudumisel ei ole inimesel INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI ja/või PSÜÜHILIST TERVIST: kui intellektuaalne võime puudub kaotuse/kao tagajärjel, siis pole inimene PSÜÜHILISELT TERVE, kui intellektuaalset võimet pole inimesel kunagi olnud, siis on tegu INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega. PSÜÜHILINE TERVIS on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu obligatoorne tingimus. Juhul, kui intellektuaalse võime kaotust/kadu omistatakse PSÜÜHILISELT TERVELE inimesele, mõeldakse sellega INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist. Erinevusi kahe keele maailmapildis võib märgata ka intellektuaalsete võimete kaotuse/kao puhul, nt PSÜÜHILISE TERVISE puudumist põhjustav intellektuaalsete võimete segunemine toimub eesti ja vene keele maailmapildis erinevalt: eesti keele maailmapildis intellektuaalne võime läheb segi, seguneb või seda aetakse segi, vene keele maailmapildis lähevad intellektuaalsed võimed segi omavahel või inimene seguneb intellektuaalse võime sees. PSÜÜHILISE TERVISE tagamise puhul osutub vene keele maailmapildis oluliseks intellektuaalsete võimete püsivus – PSÜÜHILISE TERVISE puudumist põhjustab vene keele maailmapildis intellektuaalse võime püsivuse kaotamine. Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis on intellektuaalsete võimete kõige suuremad vaenlased, mis põhjustavad intellektuaalsete võimete kaotust/kadu, emotsioonid, alkohol, kusi ja löögid. Eesti keele maailmapildis põhjustavad intellektuaalsete võimete kaotust/kadu löögid sooja pagaritootega, vene keeles tolmutse kotiga; eesti keeles soojendab alkohol ainult inimese *pead*, vene keeles inimest tervikuna. Intellektuaalsete võimete saamine (omandamine või taastamine,

taastumine) toob inimesele eeskätt INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI. Ainult venekeelsetes näidetes on inimese tulek intellektuaalse võime sisse toonud talle PSÜÜHILISE TERVISE saamist. Intellektuaalsete võimete saamise viisid on eesti ja vene keele maailmapildis enamjaolt erinevad.

Nii eesti kui ka vene keeles on olemas intellektuaalset võimet tähistavast substantiivist tuletatud derivaadid, mis tähistavad ja iseloomustavad inimest, kel on olemas INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL, ning derivaadid, mis tähistavad ja iseloomustavad inimest, kel pole INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI. Ainult vene keeles on olemas nii intellektuaalset võimet kui ka inimese kehaosa ja -organit tähistavatest substantiividest tuletatud derivaadid *головастый* 'peaga, tark, nutikas', *мозговитый* 'nupukas, taibukas' ja *безголовый* 'peata, peatu', *безмозглый* 'puupäine, ajudeta'. EKSS ei esita eesti keele substantiividest *pea* ja *aju* tuletatud derivaate, mis tähistaksid ja iseloomustaksid inimest, kel on olemas INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL, ega karitiive, mis tähistaksid, iseloomustaksid inimest, kel pole INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI.

Eesti ja vene keele maailmapildis iseloomustavad intellektuaalsete võimete kvaliteeti teravus, materjal, kõvadus, konsistents, kaal, avarus/laius, pikkus/kõrgus/sügavus, töövõimelisus, liikuvus, kiirus, väsinud/puhanud olek, tervis, jõud, nähtavus/selgus, kvaliteetsus, intelligentsus, sirgus/siledus. Erinevusi kahe keele maailmapildi vahel võib märgata selles, kuidas eesti ja vene keel esitavad intellektuaalsete võimete kvaliteeti iseloomustavad omadused. Vene keeles esineb intellektuaalsete võimete kõrge kvaliteedi märgina loomupärasus, ehtsus (nt *природный ум* 'sünnipärane mõistus'). Eriti aeglasele intellektuaalsele võimele *ум* 'mõistus' omistatakse ruumilisi parameetre – aeglane ja seetõttu hiljaks jääv intellektuaalne võime käib alati taga, seetõttu nimetatakse seda vene keeles tagumiseks (*задний*). „Tagumisele” intellektuaalsele võimele *ум* 'mõistus' vastandandub „eesmine” (*передний* „ум”). Eestikeelse materjali analüüs on näidanud, et *meele* ja *aru* kõrget kvaliteeti märgib adjektiiv *õige*.

Erinevusi kahe keele vahel on ilmnunud intellektuaalsete võimete kvaliteedi mõõtmise skaalas. Eesti keele maailmapildis esineb intellektuaalseid võimeid iseloomustav kõvadus madala kvaliteedi märgina. Vene keeles on intellektuaalsete võimete kõvadus kõrge kvaliteedi märgiks – INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu ja PSÜÜHILISE TERVISE märgiks – adjektiividega *крепкий* 'kõva, tugev, vastupidav', *твердый* 'kõva, tahke, jäik' iseloomustavad intellektuaalsed võimed on vastupidavamad kahjulikele nihestustele, nihetele. Tähelepanuväärne, et tammepuuga seostuv kõvadus avaldub vene keele maailmapildis intellektuaalsete võimete puhul negatiivse omadusena. *Taibu* raske kaal räägib selle madalast kvaliteedist. *Raskele taibule* vastandub *kerge taip* – kergus osutab *taibu* kõrgele kvaliteedile. Venekeelses materjalis pole ette tulnud näiteid intellektuaalsete võimete kvaliteeti iseloomustava kaalu kohta. Intellektuaalsete võimete kergus ei pruugi ka eesti keeles esineda kõigi intellektuaalsete võimete puhul intellektuaalse võime kõrge kvaliteedi märgina, nt *meele* kergus ei osuta kõrgele kvaliteedile, vaid inimese kerglasele ise-

loomule, kerglusele, *kergemeelsusele*. Vene keeles ei seostu moraalne lodevus, kerglus ja muretus intellektuaalsete võimetega, vaid mõtetega, nt *легкомысленный* 'kergemeelne, kerglane', *легкодумный* 'kergemeelne, kerglane'.

Ainult vene keele maailmapildis peegeldub INTELEKTUAALSE POTENT-SIAALI tagava intellektuaalse võime olemasolu inimese välimuses, eeskätt silmades. Ainult vene keele maailmapildis esinevad intellektuaalsed võimed inimese iseloomujoonte kandjana: vene keeles võib intellektuaalset võimet *ум* 'mõistus' iseloomustav kõvadus kajastada iseloomujooni, nagu enesekindlus, meele- ja otsusekindlus, julgus; intellektuaalset võimet *ум* 'mõistus' iseloomustav pehmus osutada inimese leplikkusele, järeleandlikkusele, soostuvusele. Intellektuaalsete võimete kuivus osutab sellistele iseloomujoontele, nagu kalkus, südametis ja tundetus. Intellektuaalse võime *ум* 'mõistus' kõrgus (*высокий ум* 'kõrge mõistus') osutab inimese õilsusele, üllusele ja vagadusele.

Seega, kõige olulisimad erinevused kahe keele andmete põhjal tehtud intellektuaalsfääri ja intellektuaalsete võimete kirjeldustes on

1) intellektuaalsete võimete vorm ja kuju

Vene keele maailmapildis lubab intellektuaalsete võimete vorm, kuju inimese viibimist nii intellektuaalse võime juures kui ka intellektuaalse võime sees, nt PSÜÜHILISE TERVISE tagamisel asub inimene nii intellektuaalse võime juures kui ka intellektuaalse võime sees; PSÜÜHILISE TERVISE kaotuse/kao puhul seguneb inimene intellektuaalse võime sees, INTELEKTUAALSE POTENT-SIAALI saamise puhul tuleb inimene intellektuaalse võime sisse. Eesti keele maailmapildis lubab intellektuaalsete võimete vorm, kuju viibida inimesel ainult intellektuaalse võime juures või intellektuaalse võime peal, nt PSÜÜHILISE TERVISE tagamise puhul viibib inimene intellektuaalse võime juures; INTELEKTUAALSE POTENT-SIAALI ja/või PSÜÜHILISE TERVISE saamise puhul tuleb inimene intellektuaalse võime juurde või intellektuaalsele võimele. Vene keele intellektuaalse võime *ум* 'mõistus' kuju, vorm võimaldab INFORMATSIOONI ilmumist nii *в ум* 'mõistuse sisse' kui *на ум* 'mõistuse peale'. Ilmunud INFORMATSIOON võib asuda *в уме* 'mõistuse sees' kui ka *на уме* 'mõistuse peal'.

Eesti keele maailmapildis peab mahuti olema *lahti(ne)*, et sisenev või sisestatav INFORMATSIOON võiks sattuda mahuti sisse võimalikult kiiremini ja kergemini. Inimesel, kelle mahutisse INFORMATSIOON siseneb raskustega, vaevaliselt, või kelle mahutisse INFORMATSIOONI sisestamisel esineb raskusi, on mahuti *kinni(ne)*. Analüüsitud venekeelses materjalis pole lahtisuse-kinnisuse kohta ühtegi näidet ette tulnud.

INFORMATSIOON võib jääda nii *ajukäärudesse* (mitmuses) kui *ajakääru* (ainsuses), aga ka *ajukäärude vahele*. *Извилины* 'ajukäärud' esinevad INFORMATSIOONI mahutina ainult mitmuses. Ainsust pole vastavas kontekstis analüüsitud venekeelses materjalis ette tulnud, pole ette tulnud näiteid *извилины* 'ajukäärud' vahel asumise kohta.

2) INFORMATSIOONI mahutite funktsioonid

Eesti keele *pea* ja *meel* esinevad INFORMATSIOONI mahutina, aga lisaks sellele täidavad mälu funktsioone. Ka vene keele maailmapildis võivad INFORMATSIOONI mahutid täita ka mälu funktsioone, kuid mälu funktsioonide täitmine ei seostu vene keele maailmapildis ühegi kindla INFORMATSIOONI mahutiga

3) intellektuaalsete võimete omadused

Vene keele maailmapildis on PSÜÜHILISE TERVISE tagamise puhul väga oluline intellektuaalsete võimete püsivus – PSÜÜHILISE TERVISE puudumist põhjustab vene keele maailmapildis intellektuaalse võime püsivuse kaotamine. Sellega seoses esineb vene keele maailmapildis intellektuaalseid võimeid iseloomustav kõvadus INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu ja PSÜÜHILISE TERVISE määrgina – adjektiividega *крепкий* 'kõva, tugev, vastupidav', *твердый* 'kõva, tahke, jäik' iseloomustatavad intellektuaalsed võimed on vastupidavamad kahjulikele nihestustele, nihetele. Tammepuuga seostuv kõvadus esineb vene keele maailmapildis madala kvaliteedi määrgina.

Intellektuaalseid võimeid iseloomustav kerge kaal, kergus räägib eesti keele maailmapildis inimese moraalsest lodevusest, kerglusest. Vene keeles ei iseloomusta inimese moraalselt palet mitte intellektuaalsete võimete kerge kaal, vaid mõtete kergus. *Taibu* raske kaal räägib selle madalast kvaliteedist. *Taibu* kergus esineb eesti keele maailmapildis kõrge kvaliteedi määrgina.

4) seos inimese välimuse ja iseloomujoontega

Ainult vene keele maailmapildis peegeldub INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI tagava intellektuaalse võime olemasolu inimese välimuses, eeskätt silmades.

Ainult vene keele maailmapildis esinevad intellektuaalsed võimed inimese iseloomujoonte kandjana: vene keeles võib intellektuaalset võimet *ум* 'mõistus' iseloomustav *твердый* 'kõva, tahke, jäik' kajastada iseloomujooni, nagu enesekindlus, mee- ja otsusekindlus, julgus. Intellektuaalset võimet *ум* 'mõistus' iseloomustav pehmus räägib inimese leplikkusest, järeleandlikkusest, soostuvusest. Intellektuaalsete võimete kuivus osutab sellistele iseloomujoontele, nagu kalkus, südametis ja tundetus. Intellektuaalse võime *ум* 'mõistus' kõrgus (*высокий ум* 'kõrge mõistus') osutab inimese õilsusele, üllusele ja vagadusele.

5. KOKKUVÕTE

Käesoleva uurimuse tähelepanu keskmes on intellektuaalsfäär eesti ja vene keeles. Uurimuse eesmärgiks on piiritleda ja võrrelda intellektuaalsfääri intellektuaalseid võimeid tähistavate sõnade kasutuse põhjal.

Intellektuaalsfääri ülesehitus on eesti ja vene keele maailmapildis üldjoontes sarnane – **intellektuaalsfäär** hõlmab nii eesti kui ka vene keele maailmapildis mõtlemist, teadmist, mõistmist, mälu, kujutlust. Intellektuaalsfääri protsessid ja seisundid esinevad nii eesti kui ka vene keele maailmapildis 1) intellektuaalsete võimete poolt sooritatavana; 2) inimese poolt sooritatavana, mille puhul inimene kasutab intellektuaalseid võimeid instrumendi või ruumina; 3) INFORMATSIOONIGA seotuna, mille puhul protsesside ja seisundite asukohaks on INFORMATSIOONI mahuti. INFORMATSIOONI mahutina esinevad eesti keele maailmapildis *mõistus*, *meel*, *teadvus*, *pea*, *aju(d)*, *ajukäär(ud)*, *hallollus* ja vene keele maailmapildis *ум* 'mõistus', *сознание* 'teadvus', *голова* 'pea', *мозг(у)* 'aju(d)', *извилины* 'ajukäärud', *серое вещество* 'hallollus'.

Intellektuaalsete võimetenä esinevad eesti keeles *aru*, *mõistus*, *taip*, *intellekt*, *oid*, *oim*, *mutts*, *tolk*, *nupp*, *nutt*, *meel*, *pea*, *aju(d)*, *ajukäärud*, *hallollus*, vene keeles *ум* 'mõistus', *разум* 'mõistus', *рассудок* 'mõistus', *интеллект* 'intellekt', *голова* 'pea', *мозг(у)* 'aju(d)', *извилины* 'ajukäärud', *серое вещество* 'hallollus'. Intellektuaalsete võimete funktsioonid on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis täiesti sarnased: INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI tagamine ja PSÜÜHILISE TERVISE tagamine. INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI tagab mõlema keele maailmapildis intellektuaalsete võimete olemasolu. INTELEKTUAALNE POTENTSIAAL on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis kvantitatiivselt iseloomustatav. Analüüsitud materjali põhjal selgus seaduspärasus: kui intellektuaalset võimet on ebapiisavalt (ja vähem), siis tagab see ebapiisavalt INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI, mis võrdub nii eesti kui ka vene keele maailmapildis INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega; kui intellektuaalset võimet on piisavalt (ja rohkem), siis tagab see piisavalt INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI, mis võrdub nii eesti kui ka vene keele maailmapildis INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasoluga.

PSÜÜHILIST TERVIST tagab nii eesti kui ka vene keele maailmapildis intellektuaalse võime juures olek (vene keele maailmapildis ka intellektuaalse võime sees olek). PSÜÜHILISE TERVISE (ka INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI) olemasolu tagab nii eesti kui ka vene keele maailmapildis ainult täieliku täitumusega intellektuaalne võime. Intellektuaalsete võimete puudumisel ei ole inimesel INTELEKTUAALSET POTENTSIAALI ja/või PSÜÜHILIST TERVIST: kui intellektuaalne võime puudub kaotuse/kao tagajärjel, siis pole inimene PSÜÜHILISELT TERVE, kui intellektuaalset võimet pole kunagi olnud, siis on tegu INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumisega. PSÜÜHILINE TERVIS on nii eesti kui ka vene keele maailmapildis INTELEKTUAALSE POTENTSIAALI olemasolu obligatoorne tingimus. Juhul, kui intellektuaalse võime kaotust/kadu omistatakse

PSÜÜHILISELT TERVELE inimesele, mõeldakse sellega INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI puudumist. Nii eesti kui ka vene keele maailmapildis põhjustavad intellektuaalsete võimete kaotust/kadu emotsioonid, alkohol, löögid ja kusi. Intellektuaalsete võimete saamine (omandamine või taastamine, taastamine) toob inimesele eeskätt INTELLEKTUAALSE POTENTSIAALI, ainult venekeelses materjalis toob inimese tulek intellektuaalse võime sisse PSÜÜHILISE TERVISE saamist.

Analüüsitud eesti- ja venekeelse materjali põhjal tehtud intellektuaalsfääri ülesehituse, intellektuaalsfääri kuuluvate protsesside ja seisundite, intellektuaalsete võimete, nende funktsioonide ja omaduste kirjeldused on üldjoontes sarnased. Suurimad ja olulisimad erinevused eesti ja vene keele andmete põhjal tehtud intellektuaalsfääri ja intellektuaalsete võimete kirjeldustes esinevad 1) intellektuaalsete võimete vormis, kujus (vene keele maailmapildis lubab intellektuaalsete võimete kuju, vorm inimese viibimist nii intellektuaalse võime juures kui ka intellektuaalse võime sees; eesti keele maailmapildis peab mahuti olema *lahti(ne)*, et sisenev või sisestatav INFORMATSIOON võiks sattuda mahuti sisse võimalikult kiiremini ja kergemini); 2) INFORMATSIOONI mahutite funktsioonides (eesti keele *pea* ja *meel* esinevad INFORMATSIOONI mahutina, aga lisaks sellele täidavad mälu funktsioone; vene keele maailmapildis võivad INFORMATSIOONI mahutid täita ka mälu funktsioone, kuid mälu funktsioonide täitmine ei seostu vene keele maailmapildis ühegi kindla INFORMATSIOONI mahutiga); 3) intellektuaalsete võimete omadustes (vene keele maailmapildis on PSÜÜHILISE TERVISE tagamise seisukohalt väga oluline intellektuaalsete võimete püsivus – intellektuaalsete võimete püsivust tagav kõvadus esineb vene keele maailmapildis kõrge kvaliteedi märgina); 4) seoses inimese välimuse ja inimese iseloomujoontega (vene keele maailmapildis peegeldub INTELLEKTUAALSET POTENTSIAALI tagava intellektuaalse võime olemasolu inimese välimuses; vene keele maailmapildis kannavad intellektuaalsed võimed inimese iseloomujooni).

KIRJANDUS

- Amberber, Mengistu 2003. The grammatical encoding of thinking in Amharic. – Palmer & al. 2003: 195–221.
- Apresjan 1994 = Апресян, Ю. Д. О языке толкований и семантических примитивах. – Известия РАН. Серия литературы и языка, # 4.
- Apresjan 1995 = Апресян, Ю. Д. Избранные труды. Том II. Интегральное описание языка и системная лексикография. Школа „Языки Русской Культуры”.
- Apresjan jt 1997 = Апресян Ю. Д., О. Ю. Богуславская, И. Б. Левонтина, Е. В. Урысон, М. Я. Гловинская, Т. В. Крылова. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. Первый выпуск. Под общим руководством акад. Ю. Д. Апресяна. Российская Академия Наук. Институт Русского Языка им. В. В. Виноградова. Москва: Школа „Языки Славянской Культуры”
- Apresjan 1997 = Апресян Ю. Д. Предисловие. Apresjan jt. 1997: v-vi.
- Apresjan, Juri 2000. Systematic Lexicography. Oxford University Press.
- Arutjunova 1979 = Арутюнова, Н. Д. 1979. Языковая метафора (синтаксис и лексика). – Лингвистика и поэтика. Москва.
- Arutjunova 1989 = Арутюнова, Н. Д. „Полагать” и „видеть” (к проблеме смешанных пропозициональных установок). – Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов, с. 7–29.
- Arutjunova 1998 = Арутюнова, Н. Д. Язык и мир человека. Москва: Языки Русской Культуры.
- Arutjunova 2000 = Арутюнова, Н. Д. О стыде и совести. – Логический анализ языка: Языки этики. Москва.
- Athanasiadou, Angeliki, Elzbieta Tabakowska 1998. Speaking of Emotions: Conceptualization and Expression. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Boguslavskaja 1997a = Богуславская, О. Ю. Глупый 1. Apresjan jt. 1997: 46–50.
- Boguslavskaja 1997b = Богуславская, О. Ю. Умный 1. Apresjan jt. 1997: 450–456.
- Boguslavskaja 1997c = Богуславская, О. Ю. Разумный 2.1. Apresjan jt. 1997: 320–324.
- Bulõgina, Šmeljov 1997 = Булыгина Т., А. Шмелев. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). Москва: Языки Русской Культуры.
- Bruner, Jerome 1994. Acts of Meaning. Harvard University Press.
- D’Andrade, Roy 1987. A Folk Model of the Mind. – Cultural Models of Language and Thought (ed. by D. Halland, A. Quinn). London: Cambridge University Press, pp. 112–148.
- D’Andrade, Roy 1995. The Development of Cognitive Antropology. Cambridge: Cambridge University Press.
- Danilenko 2000 = Даниленко, В. П. К соотношению научной и языковой картин мира (на материале морфологической категории рода) – Словарь, грамматика, текст. Под ред. И. Б. Брамыгиной. Иркутск.
- Degel, Larissa 2005. Värvinimetuste semantikast eestlaste ja venelaste maailmapildis. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 99–114.
- Degel, Larissa 2006a. Teadmine eesti ja vene maailmapildis: vene *знать* – eesti *teadma, tundma, oskama*. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 2. Toimetajad H. Metslang ja M. Langemets. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 5–10.

- Degel 2006b = Дегель, Лариса. Роль семантики слова в построении фрагмента интеллектуального мира человека на примере семантики *zinať/zināt/teadma* и *domať/domāt/mõtlema* в русском, эстонском и латышском языках. – VĀRDS UN TĀ PĒTĪŠANAS ASPEKTI. Rakstu krājums 10. Liepājas Pedagoģijas akadēmija: Latviešu valodas katedra. Liepāja, с. 34–38.
- Dmitrovskaja 1988 = Дмитровская, М. А. Знание и мнение: образ мира, образ человека. – Логический анализ языка: Знание и мнение. Москва, с. 6–17.
- EKG 1995 = Erelt, M., R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- Erelt, Mati 1986. Eesti adjektiivisüntaks. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 19. Tallinn: Valgus.
- Erelt, Tiiu 1994. Minu nägemus. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 676–679.
- Fortescue, Michael 2001. Thoughts about thought. – Cognitive Linguistics, vol 12 (1), pp. 15–45.
- Gladkova, Anna 2004. Universal and language-specific aspects of „propositional attitudes”: English vs. Russian. – International Language and Cognition Conference 2004. Hosted by the University of New England, Australia, Pacific Bay Resort, Sept 10–12. 2004
- Goddard, Cliff 1994. Semantic Theory and Semantic Universals. – Semantic and Lexical Universals. ed. by C. Goddard and A. Wierzbicka. John Benjamins PC.
- Goddard, Cliff 1996. Semantic Analysis. A Practical Introduction. Oxford.
- Goddard, Cliff 2001. Lexico-semantic universals: A critical overview. – Linguistic Typology 5.
- Goddard, Cliff 2003. Thinking across languages and cultures: Six dimensions of variation. – Palmer & al. 2003: 109–140.
- Goddard, Cliff 2004. A culture-neutral metalanguage for mental states. – International Language and Cognition Conference 2004. Hosted by the University of New England, Australia, Pacific Bay Resort, Sept 10–12. 2004
- Harkins, Jean, Anna Wierzbicka 2001. Emotions in Crosslinguistic Perspective. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Humboldt, W. v. 1949 [1836]. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts. Darmstadt; Claassen und Roether.
- Humboldt 1984 = Гумбольдт, В. 1984. Избранные труды по языкознанию. Москва.
- Iomdin 2003 = Иомдин, Б. Л. Интуиция, инстинкт 1.2, чутье 2, нюх 2. – Апресян, Ю. Д., В. Ю. Апресян, О. Ю. Богуславская, Т. В. Крылова, И. Б. Левонтина, Е. В. Урысон, Е. Э. Бабаева, И. В. Галактионова, М. Я. Гловинская, С. А. Григорьева, Б. Л. Иомдин, А. В. Птенцова, А. В. Санников. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. Третий выпуск. Под общим руководством Ю. Д. Апресяна. Российская Академия Наук. Институт Русского Языка им. В. В. Виноградова. Москва: „Языки Славянской Культуры”, с. 138–146.
- Jäkel, Olaf 1995. The metaphorical concept of mind: „Mental activity is manipulation”. – Language and the Cognitive Construal of the World. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 82. Ed. by John. R. Taylor, Robert E. MacLaury, pp. 197–229.

- Krikmann, Arvo 1997. Sissevaateid folkloori lühivormidesse I Põhimõisteid, žanrisuhteid, üldprobleeme. Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kövecses, Zoltán 1986. *Metaphors of Anger, Pride, and Love*. Amsterdam: John Benjamins.
- Kövecses, Zoltán 1988. *The Language of Love. The Semantics of Passion in Conversational English*. Bucknell University Press.
- Kövecses, Zoltán 1990. *Emotion Concepts*. New York: Springer-Verlag.
- Kövecses, Zoltán 2000a. *Metaphor and Emotion. Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Paris: Cambridge University Press.
- Kövecses, Zoltán 2000b. The scope of metaphor. – *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective*. Ed. by Antonio Barcelona. Mouton de Gruyter.
- Lakoff, George, Mark Johnson 1980. *Metaphors we live by*. Chicago-London: University of Chicago Press.
- Lakoff, George 1990. *Women, Fire and Dangerous Things: what categories reveal about the mind*. Chicago; London: University of Chicago Press.
- Lakoff, George, Mark Johnson 1999. *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Lee, Penny 2003. „Feeling of the mind” in talk about thinking in English. – Palmer & al. 2003: 221–249.
- Metslang, Helle 1997. Maksimaalsuse ja minimaalsuse väljendamisest eesti püsiühendites. – *Pühendusteos Huno Rätsepale*. TÜ eesti keele õppetooli toimetised 7, lk 139–154.
- Metslang, Helle 2002. Grammatikalisatsiooniteooriast eesti keele taustal. – *Teoreetiline keeleteadus Eestis*. – Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4. Tartu, lk 164–178.
- Niemeier, Susanne, Rene Dirven 1997. *The Language of Emotions*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Orav, Heili, Ene Vainik 2005. Tee tööd ja näe vaeva, ... aga ikka oled vihane. – *Keel ja Kirjandus*, nr 4, lk 257–277.
- Orav, Heili 2006. Isiksuseomaduste sõnavara semantika eesti keeles. *Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis* 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Ortony jt 1988 = Ortony, Andrew, Gerald L. Clore, Allan Collins. *The Cognitive Structure of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pajusalu jt 2004 = Pajusalu, Renate, Ilona Tragel, Ann Veismann, Maigi Vija. Tuumsõnade semantikat ja pragmaatikat. TÜ üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 5. Tartu.
- Palmer Gary B., Debra J. Occhi 1999. *Languages of Santiment: Understanding Cultural Constructions of Emotional Substrates*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Palmer & al. 2003 = *Cognitive Linguistics. Special Issue: Talking about thinking across languages*. Volume 14-2/3. Ed. by Gary B. Palmer, Cliff Goddard, and Penny Lee.
- Palmer, Gary B. 2003. Introduction. – Palmer & al. 2003: 97–108.
- Plungjan 1999 = Плунгян, В. А. К описанию африканской „наивной картины мира” (локализация ощущений и понимание в языке догон). – *Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке*. Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. Москва: Индрик.

- Ptentsova 1997 = Птенцова А. В. Легкомысленный. *Apresjan jt* 1997: 163–166.
- Rjabtseva 1999 = Рябцева, Н. К. Помехи, преграды, препятствия в физическом, социальном и ментальном пространстве. – Логический анализ языка. Языки динамического мира. Международный университет природы, общества и человека „Дубна”, с. 119–137.
- Romet 2000 = Eesti – vene fraseoloogia käsiraamat. Эстонско – русский фразеологический словарь. *Emotsioonid. Tunded. Эмоции. Чувства. Koostanud Anne Romet. Tallinn.*
- Rozina 1999 = Розина, Р. И. Движение в физическом и ментальном пространстве. – Логический анализ языка. Языки динамического мира. Международный университет природы, общества и человека „Дубна”, с. 108–118.
- Stepanov 2001 = Степанов, Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Москва.
- Sutrop, Urmas 1999. Meie esivanemate rahvatarkus ja maailmapilt: mida keel mäletab? – *Biosüsteemide mälu teooria. Schola Bioteorethica* 25, lk 22–27.
- Sutrop, Urmas 2001. Eesti keele maailmapildist. – *Kloostri Internetini. Toim. Tõnu Tender. Tartu*, lk 19–36.
- Sutrop, Urmas 2004. Eesti keele maailmapildist: meel, hing, ja vaim. – *Mäetagused*, nr 24, lk 99–108.
- Sweetser, Eve. E. 1990. From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure. *Cambridge Studies in Linguistics* 54.
- Trojanova 2003 = Троянова, Татьяна. Антропоцентрическая метафора в русском и эстонском языках (на материале имен существительных). – *Dissertationes Philologiae Slavicae Universitatis Tartuensis. Tartu University Press.*
- Turovski 1991 = Туровский В. В. Память в наивной картине мира: забыть, вспомнить, помнить. – Логический анализ языка. культурные концепты. Москва, с. 91–95.
- Urõsson 1995 = Урысон, Е. В. 1995. Фундаментальные способности человека и наивная «анатомия». – *Вопросы языкознания*, № 3
- Urõsson 1997 = Урысон, Е. В. Мысль, идея. *Apresjan jt* 1997: 176–180.
- Urõsson 1997 = Урысон, Е. В. Ум 1. *Apresjan jt* 1997: 447–450.
- Urõsson 2003 = Урысон, Е. В. 2003. Проблемы исследования языковой картины мира. Аналогия в семантике. Российская Академия Наук. Институт Русского Языка им. В. В. Виноградова. Москва: Школа „Языки Славянской Культуры”.
- Vainik, Ene 2001. Eestlaste emotsioonisõnavara. *Magistritöö. Eesti Keele Instituut.*
- Vainik, Ene 2003. Lexical knowledge of emotions: the structure, variability and semantics of the Estonian emotion vocabulary. Department of Lexicology, Institute of Estonian Language.
- Vakk, Feliks 1970. Suured ninad murdsid päid... (Pea ja selle osad rahvalike ütluste peeglis). Tallinn: Valgus.
- Vendler, Zeno 1967. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press.
- Wang, Qi, Luo Xijia, Li Yun, Liu Yanijao 1997. *Zhongyi Zangxiang Xue [Theory of Internal Organs in Chinese Medicine.] Beijing: People's Health Press.*
- Wierzbicka, Anna 1992. *Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations.* Oxford University Press.
- Wierzbicka, Anna 1996a. *SEMANTICS. Primes and Universals.* New York. Oxford. Oxford University Press.
- Wierzbicka 1996b = Вежицкая. А. Язык. Культура. Познание. Москва.

- Wierzbicka, Anna 1997. Understanding cultures through their key words. New York; Oxford.
- Wierzbicka, Anna 1999. Emotions Across Languages and Cultures. Cambridge University Press.
- Wierzbicka, Anna 2002a. The Body in Description of Emotion. – Pragmatics and Cognition. Vol. 10, Number ½. Special Issue The Body in Description of Emotion. Ed. by Nick J. Enfield. Benjamins, John Publishing Company, pp. 1–27.
- Wierzbicka, Anna 2002b. Russian cultural scripts: the theory of cultural scripts and its applications. – Ethos. 30 (4), pp. 401–432.
- Yu, Ning 2003. Chinese metaphors of thinking. – Cognitive Linguistics. Special Issue: Talking about thinking across languages. Volume 14-2/3. Ed. by Gary B. Palmer, Cliff Goddard, and Penny Lee, pp. 141–166.
- Zaliznjak 1991 = Зализняк, Анна. Считать и думать: два вида мнения. – Логический анализ языка. Культурные концепты. Москва, с. 187–194.
- Zaliznjak 1999 = Зализняк, А. А. Метафора движения в концептуализации интеллектуальной деятельности. – Логический анализ языка. Языки динамического мира. Международный университет природы, общества и человека „Дубна”, с. 312–319.
- Zaliznjak 2000 = Зализняк Анна. О семантике щепетильности (*обидно, совестно и неудобно* на фоне русской языковой картины мира). – Логический анализ языка: Языки этики. Москва.
- Zaliznjak jt 2002 = Зализняк А., И. Левонтина, А. Шмелёв 2002. Ключевые идеи русской языковой картины мира. – Отечественные записки, № 3, с. 286–261.
- Õim, Asta 2001. Hing keeles ja meeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 47. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeelele Selts, lk 126–139.
- Õim, Asta 2003. *Armastus ja õnn* eestlaste maailmapildis. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 849–859.
- Õim, Asta 2007. Kuidas eestlane oma muret muretseb? – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 222–229.
- Õim, Haldur 1996a. The need for a theory of folk theories in cognitive semantics: a review and a discussion. – Estonian in Changing World. Ed. by H. Õim. Tartu: University of Tartu, pp. 193–209.
- Õim, Haldur 1996b. Naive Theories and Communicative Competence: Reasoning in Communication. – Estonian in Changing World. Ed. by H. Õim. Tartu: University of Tartu, pp. 211–231.
- Õim, Haldur 1997. Eesti keele mentaalse maailmapildi allikaid ja piirjooni. TÜ eesti keele õppetooli toimetised 7. Pühendusteos Huno Rätsepale 28.12.1997. Tartu.
- Õim, Haldur 2001. Is there a folk theory of Self: the case of Estonian ise and enese~enda. – Papers of Estonian Cognitive Linguistics. Ed. By Ilona Tragel. Publications of the Department of General Linguistics 2.
- Šeljakin 2002 = Шелякин, М. А. 2002. Язык и человек. – Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика. Новая серия VII. Tartu: Tartuski uni-versitet, кафедра русского языка, с. 190–202.
- Šmel'jov 1993 = Шмелев, А. Д. 1993. „Хоть знаю, да не верю”. – Логический анализ. Ментальные действия. Москва.

ALLIKAD

- Aleksandrova 1989 = Александрова, З. Е. Словарь синонимов русского языка. Практический справочник. Около 11 000 синонимических рядов. 6-е издание, переработанное и дополненное. Москва: „Русский Язык”.
- Birihh jt 1998 = Бирих, А. К., В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник. Санкт-Петербургский Государственный Университет. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс.
- EKFA = Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas; <http://www.folklore.ee/justkui/andmebaas.php>
- EKI = Eesti Keele Instituudi tekstikorpused; <http://www.eki.ee/corpus>
- EKSS = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. Kõited I–IV. 1988–2005. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- FS = Õim, Asta 2000. Fraseoloogiasõnaraamat. Teine, täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; <http://www.eki.ee/dict/fraseoloogia>
- FFS (Fjodorovi Fraseoloogiasõnaraamat) = Фразеологический словарь русского литературного языка. Том 1–2. 1995. Составитель доктор филологических наук А. И. Фёдоров. Новосибирск: „Наука” Сибирская издательская фирма РАН.
- Google = Google; <http://www.google.ee>
- Jelistratov 2005 = Толковый словарь русского сленга. Свыше 12000 слов и выражений. Арг. Кинемалогос. Жаргоны. Москва: АСТ ПРЕСС КНИГА.
- Jevgenjeva 1971 = Словарь синонимов русского языка в двух томах. Главный редактор А. П. Евгеньева. Академия Наук СССР Институт Русского Языка. Издательство „Наука” Ленинградское отделение Ленинград.
- Lvov 1984 = Львов, М. Р. Словарь антонимов русского языка. Под редакцией Л. А. Новикова. Москва: „Русский Язык”.
- Ožegov 1991 = Ожегов, С. И. Словарь русского языка. 70 000 слов. 23-е издание, исправленное. Под редакцией члена-корреспондента АН СССР Н. Ю. Шведовой. Москва „Русский Язык”.
- ruscorpora = Национальный корпус русского языка; <http://www.ruscorpora.ru>
- Tihhonov 2003 = Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка. Том 1–2. Москва.
- TÜKK = Eesti Kirjakeele Korpus 1980–1990; <http://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides>
- Vasmer 1986 = Фасмер, Макс 1986. Этимологический словарь русского языка в четырех томах. Москва: Прогресс.
- VES 2000 = Vene-eesti sõnaraamat 1–2. 2000. Teine, parandatud trükk. Eesti Keele Instituut, Eesti Keele Sihtasutus.
- VKS (Vene keele sõnaraamat) = Словарь русского языка. Том I–IV. 1981–1984. Издание второе, исправленное и дополненное. Академия наук СССР. Институт Русского Языка. Москва: Издательство „Русский Язык”.
- VKSS (Vene kirjakeele seletussõnaraamat) = Словарь современного русского литературного языка. Том 1–17. 1948–1965. Академия Наук СССР Институт русского языка. Издательство „Наука”. Москва – Ленинград
- Õim, Asta 1991. Sõnonüümisõnastik. Oma kulu ja kirjadega. Tallinn; <http://www.eki.ee/dict/synonyymid>
- Õim, Asta 1998. Antonüümisõnastik. Eesti Keele Sihtasutus; <http://www.eki.ee/dict/antonyymid>

SUMMARY

INTELLECTUAL SPHERE AND INTELLECTUAL ABILITIES IN WORLDVIEW OF THE ESTONIAN AND RUSSIAN LANGUAGES

The present research focuses on intellectual sphere and intellectual abilities in worldview of the Estonian and Russian languages. The aim of the research is to compare the formation of intellectual sphere as well as intellectual abilities on the basis of materials of the Estonian and Russian languages.

In general terms, the formation of intellectual sphere is similar in worldview of the Estonian and Russian languages – both in the Estonian and Russian languages **intellectual sphere** comprises thinking, knowing, understanding, as well as memory and imagination. Processes and states of intellectual sphere can appear in worldview of both the Estonian and Russian languages 1) as an accomplishment of intellectual abilities; 2) as an accomplishment of a person, in which case a person applies intellectual abilities as an instrument or space; 3) as connected with INFORMATION, in which case processes and states are located in INFORMATION capacity. Memory and imagination appear in worldview of the Estonian and Russian languages as both an ability and INFORMATION capacities. *Mõistus, meel, teadvus, pea, aju(d), ajukäär(ud), hallollus* and *ум, сознание, голова, мозг(и), извилины, серое вещество* appear as INFORMATION capacity in worldview of the Estonian language. The most essential differences in the formation of intellectual sphere in worldview of the Estonian and Russian languages are the differences in functions of INFORMATION capacities: in the Estonian language *pea* and *meel* appear as INFORMATION capacity, but in addition to this they also fulfill functions of memory.

In the Estonian language *aru, mõistus, taip, intellekt, oid, oim, muts, talk, nupp, nutt, meel, pea, aju(d), ajukäärud, hallollus*, and in the Russian language *ум, разум, рассудок, интеллект, голова, мозг(и), извилины, серое вещество* appear as **intellectual abilities**. The function of intellectual abilities guarantees INTELLECTUAL POTENTIAL and MENTAL HEALTH. INTELLECTUAL POTENTIAL is guaranteed by the existence of intellectual abilities in worldview of both languages. INTELLECTUAL POTENTIAL is quantitatively characterized in worldview of both the Estonian and Russian languages. The following regularity was drawn out on the basis of the analysed material: if intellectual ability is insufficient (and less), then it guarantees INTELLECTUAL POTENTIAL insufficiently, which equals to absence of INTELLECTUAL POTENTIAL in worldview of both the Estonian and Russian languages; if intellectual ability is sufficient (and more) then it guarantees INTELLECTUAL POTENTIAL sufficiently, which equals to presence of INTELLECTUAL POTENTIAL in worldview of both the Estonian and Russian languages.

In worldview of both the Estonian and Russian languages MENTAL HEALTH is guaranteed by being at intellectual ability (in worldview of the Russian

language by being inside intellectual ability as well). MENTAL HEALTH (as well as INTELLECTUAL POTENTIAL) is guaranteed only with intellectual ability of complete performance in worldview of both the Estonian and Russian languages. In case of absence of intellectual abilities a person does not have INTELLECTUAL POTENTIAL and/or MENTAL HEALTH: if intellectual ability is lost/has disappeared, then a person is not MENTALLY HEALTHY, if there has never been intellectual ability, then it is the case of absence of INTELLECTUAL POTENTIAL. In worldview of both the Estonian and Russian languages MENTAL HEALTH is the obligatory condition of presence of INTELLECTUAL POTENTIAL. If the loss/disappearance of intellectual ability is attributed to a MENTALLY HEALTHY person, then it is the case of absence of INTELLECTUAL POTENTIAL. In worldview of both the Estonian and Russian languages the loss/disappearance of intellectual abilities is caused by influence of emotions, alcohol, physical violence and urine. Receiving intellectual abilities (acquisition or restoration) provides a person with, first of all, INTELLECTUAL POTENTIAL. Only materials in the Russian language have examples of a person entering intellectual ability which provided a person with receiving MENTAL HEALTH.

Intellectual sphere and intellectual abilities appear rather similar in worldview of both the Estonian and Russian languages – descriptions of processes and states belonging to intellectual sphere, intellectual abilities, their functions and features which were made on the basis of analysed materials in the Estonian and Russian languages are very similar in general terms. The biggest and most essential differences in the formation of intellectual sphere in worldview in the Estonian and Russian languages are the differences in functions of INFORMATION capacities. In case of intellectual abilities the most important are the differences in shape, form of intellectual abilities and features of intellectual abilities. Only in worldview of the Russian language possessed intellectual abilities are reflected in a person's appearance and can bear features of a person's character.

ELULOOKIRJELDUS

Larissa Degel

Sünniaeg ja koht: 2. juuni 1978 Narvas
Kodakondsus: Eesti
Aadress, telefon, e-mail: Nõva 2–10, Tartu
tel. +372 55558984
Larissa.Degel@narva.ee

Haridus

2003–2007 Tartu Ülikool, doktoriõpe (üldkeeleteadus)
2003 Tartu Ülikool, *magister artiumi* kraad eesti keele erialal;
2001 Tartu Ülikool, *baccalaureus artiumi* kraad eesti keele (võõr-
keelena) erialal.
1996 Narva Humanitaargümnaasium

Teenistuskäik

alates 2007 Narva Soldino Gümnaasiumi direktor
2005–2007 Tartu Ülikooli Narva Kolledž, eesti keele ja kirjanduse lektor
2004–2007 Tartu Ülikooli Narva Kolledž, eesti keele ja kirjanduse lektoraadi
juhataja
2003–2005 Tartu Ülikooli Narva Kolledž, eesti keele assistent

CURRICULUM VITAE

Larisa Degel

Date of birth: 02.06.1978

Citizenship: Estonian

Address, tel., e-mail: Nõva 2 – 10, Tartu

tel. + 372 55558984

Larissa.Degel@narva.ee

Education

2003–2007 PhD student at the University of Tartu (General Linguistics)

2003 University of Tartu, MA (Estonian)

2001 University of Tartu, BA (Estonian as foreign language)

1996 Narva Humanitarian Gymnasium

Professional experience

from 2007 directress of Narva Soldino Gymnasium

2005–2007 Narva College of the University of Tartu, lecturer

2004–2007 Narva College of the University of Tartu, the head of Estonian language and literature division

2003–2005 Narva College of the University of Tartu, assistant

DISSERTATIONES LINGUISTICAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Anna Verschik.** Estonian yiddish and its contacts with coterritorial languages. Tartu, 2000, 196 p.
2. **Silvi Tenjes.** Nonverbal means as regulators in communication: socio-cultural perspectives. Tartu, 2001, 214 p.
3. **Ilona Tragel.** Eesti keele tuumverbid. Tartu, 2003, 196 p.
4. **Einar Meister.** Promoting Estonian speech technology: from resources to prototypes. Tartu, 2003, 217 p.
5. **Ene Vainik.** Lexical knowledge of emotions: the structure, variability and semantics of the Estonian emotion vocabulary. Tartu, 2004, 166 p.
6. **Heili Orav.** Isiksuseomaduste sõnavara semantika eesti keeles. Tartu, 2006, 175 p.

